

průmyslové dědictví

ve vzduchoprázdnu

mezi profesionály a amatéry

*industrial heritage
in the void between professionals and amateurs*

průmyslové dědictví / 2

ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry

industrial heritage / 2

in the void between professionals and amateurs

průmyslové dědictví / 2 **ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry**

industrial heritage / 2
in the void between professionals and amateurs

editoři / *editors* Benjamin Fragner – Vladislava Valchářová
spolupráce / *contributing editorial work* Lukáš Beran, Jan Zikmund, Monika Klimentová

odborný recenzent / *scientific reviewer* Ivan Jakubec

anglický překlad / *english translation* Robin Cassling
český překlad / *czech translation* Vojtěch Nosek, Soňa Poláčková, Vladislava Valchářová, Lukáš Beran

grafická úprava / *graphic design* by Jan Forejt
sazba a tisk / *typeset and printed* by Studio Element

obálka / *cover*
okno veřejného skladiště v Holešovickém přístavu / *the Window of the Public Storehouse in the Holešovice Docks*
(foto / *photo* Gabriel Fragner)

poděkování / *thanks to*
Svatopluk Zídek, Eva Dvořáková, Lenka Dolanová, Libor Doležal, Kateřina Lopatová, Viktor Mácha, Silvie Marková, Michaela Ryšková, Martin Vonka, Karel Zeithammer, Michal Zlámaný

vydalo Výzkumné centrum průmyslového dědictví, Fakulta architektury ČVUT v Praze ve spolupráci s Kolegiem pro technické památky ČSSI & ČKAIT a British Council / *published by the Research Centre for Industrial Heritage, Faculty of Architecture of the CTU in Prague, in cooperation with the Technical Monuments Committee of the ČSSI & ČKAIT and the British Council in Prague*

podpořily / *supported by*
Mezinárodní visegrádský fond a British Council / *the International Visegrad Fund and the British Council*

© 2010 České vysoké učení technické v Praze
Praha 2010

<http://vcpd.cvut.cz>
vcpd@vcpd.cvut.cz

ISBN 978-80-01-04521-3

... MEZINÁRODNÍ KONFERENCE
INDUSTRIÁLNÍ STOPY /

... *THE INTERNATIONAL CONFERENCE*
VESTIGES OF INDUSTRY

OBSAH / CONTENTS

ÚVOD / INTRODUCTION

BENJAMIN FRAGNER

Průmyslové dědictví v meziprostoru	8
<i>Industrial Heritage in the Space between</i>	166

01

JAN HOZÁK

Veřejnost a technické a průmyslové památky / zkušenost z Národního technického muzea	16
<i>The Public and Technical and Industrial Monuments / The Experience of the National Technical Museum</i>	169

IVAN RYNDA

Veřejný prostor – veřejný zájem – veřejný statek	22
<i>Public Space, Public Interest, and Public Goods</i>	173

PETR KLÁPŠTĚ – EVA KLÁPŠŤOVÁ

Participativní plánování a navrhování	27
<i>Participative Planning and Design</i>	176

MONIKA KLIMENTOVÁ

Průmyslové dědictví v projektu Kreativní města	32
<i>Industrial Heritage in the 'Creative Cities' Project</i>	176

PETR VORLÍK

Ve vzduchoprázdnu mezi praktikujícími architekty a studenty	36
<i>The Void between Practising Architects and Students</i>	178

02

JIŘÍ SUCHOMEL

Vyděrači a rukojmí?	44
<i>Blackmailers and Hostages?</i>	180

KATEŘINA BEČKOVÁ

Stoletá zkušenost, ale na industriál nestačí / Klub Za starou Prahu	48
<i>A Century of Experience – But That's Not Enough for Industrial Heritage / The Club for Old Prague</i>	182

LUKÁŠ BERAN

Nové památky	53
<i>New Monuments</i>	182

PETRA MAŠITOVÁ – PAVLA TRANTINOVÁ

Ochrana památek z pohledu úředníka	58
<i>Heritage Conservation in the Eyes of a Public Official</i>	185

Výběr památek průmyslového dědictví, zapsaných v době od září 2007 do dubna 2010	62
<i>A Selection of Industrial Heritage Monuments Listed between September 2007 and April 2010</i>	185

03

STEVE MILLER

Nezávislost & partnerství / Ironbridge Gorge Museum Trust	68
<i>Independence & Partnership / Ironbridge Gorge Museum Trust</i>	186

BILL FERRIS

Záchrana novým využitím / Chatham Historic Dockyard Trust	73
<i>Preservation and Re-use / Chatham Historic Dockyard Trust</i>	189

NORBERT TEMPEL

Nezaměstnaní a dobrovolníci / příklady z Vestfálského muzea průmyslu	78
<i>Unemployed People and Volunteers / Examples from the Westphalian Museum of Industry</i>	192

DIARMAID LAWLOR

Nový pohled na minulost	84
<i>(Re) Viewing the Past</i>	194

ALENA KUBOVÁ

Kdo se zajímal a zajímá o přeměnu? / průmyslové město Saint-Étienne	90
<i>Who Was and Is Interested in Conversions? / The Industrial City of Saint-Étienne</i>	197

MARTIN STOCKLEY

Važme si svého dědictví	95
<i>Learning to Love Our Legacy</i>	198

04

SEBASTIAN HETTCHEN – LARS SCHARNHOLZ

Školní projekty ve starých továrnách 2006–2009	102
<i>School Projects in Old Factories 2006–2009</i>	200

PIOTR GERBER

Co předcházelo? / Muzeum slezského průmyslu a železnic Jaworzyna Śląska	107
<i>What preceded? / The Museum of Silesian Industry and Railways in Jaworzyna Śląska</i>	202

STANISŁAW KARZMARCZYK – ZYGMUNT RAWICKI

Spor mezi profesionály / památková ochrana a konverze areálu Norblin	112
<i>The Debate between Professionals / Heritage Conservation and the Conversion of Norblin</i>	205

CSABA HOLLÓ

Amatéri zastupují profesionály / ochrana průmyslového dědictví v Maďarsku na příkladu Miskolce	116
<i>Amateurs Representing Professionals / Industrial Heritage Conservation in Hungary – the Case of Miskolc</i>	206

05

INDUSTRIÁLNÍ PROPOJENÍ – KONTAKTY A STOPY

<i>Industrial Interconnection—Links and Vestiges</i>	122
	207

DAGMAR ŠUBRTOVÁ

Poměr mezi hmotou a duchem / Galerie Dolu Mayrau	124
<i>Matter and Spirit / The Mayrau Mine Gallery</i>	207

MILAN STAREC

Pivovarské muzeum v Kostelci nad Černými lesy	125
<i>The Brewery Museum in Kostelec nad Černými lesy</i>	208

MARTIN VONKA

Fabriky.cz – Sdružení přátel industriálních staveb	128
<i>Fabriky.cz – An Association of Friends of Industrial Buildings</i>	209

MILOŠ MATĚJ

Památkáři a neziskové organizace / příklad z Ostravy	131
<i>Conservationists and NGOs / The Case of Ostrava</i>	209

VÁCLAV KRULIŠ

Občanské sdružení Kladno-Koněv	134
<i>The Civic Association Kladno-Koněv</i>	209

SLÁVKA VIEWEGHOVÁ

Pokus o záchranu industriální památky závětí	136
<i>An Attempt to Protect the Industrial Heritage through Legacy</i>	210

VÁCLAV JANDÁČEK	
Rekonstrukce vodních elektráren na přelomu 20. a 21. století	139
<i>The Reconstruction of Hydro Plants at the Turn of the 21st Century</i>	210
MARTIN HOLOTA – MICHAL BEDNÁŘ	
Restaurátorská dílna na stroje a přístroje	140
<i>The Restoration Workshop for Machines and Tools</i>	211
ZDENĚK DRAŽIL	
Pražská potrubní pošta	143
<i>The Prague Pneumatic Post</i>	211
DAGMAR KNOTKOVÁ – KATEŘINA KREISLOVÁ – HANA GEIPLOVÁ	
Mezioborové problémy protikoroziní ochrany	144
<i>The Interdisciplinary Problems of Anti-Corrosion Protection</i>	212
PAVEL HAMZA	
Nadace LANDEK a její možnosti	148
<i>The LANDEK Foundation and Its Potential</i>	212
JAN ŠATAVA	
Jindřichohradecké úzkokolejky	150
<i>The Jindřichův Hradec Narrow-Gauge Railway</i>	213
BLAŽENA GEHINOVÁ – DAGMAR ŠKODOVÁ-PARMOVÁ	
Jihočeská trasa a cestovní ruch	153
<i>The South Bohemian Route and Tourism</i>	213
DANIELA JAVORČEKOVÁ	
Boj o záchranu buštěhradského pivovaru	155
<i>The Battle to Save the Buštěhrad Brewery</i>	213
MARTIN J. KADRMAN	
Iniciativa pro železniční stanici Ústí nad Orlicí	158
<i>The Initiative behind the Ústí nad Orlicí Railway Station</i>	214
INDUSTRIÁLNÍ STOPY – DESET LET	162
<i>Vestiges of Industry – Ten Years</i>	
TEXTY V ANGLIČTINĚ	165
<i>Texts in English</i>	
AUTOŘI	215
<i>Authors</i>	

Průmyslové dědictví v meziprostoru

Industrial Heritage in the Space between

→ English text on p. 166

Přestože by se tak podle názvu mohlo zdát, méně jde o vymezování rolí. Zřejmě je především rozdílná motivace, i když ani ta nemusí být na první pohled čitelná.

Tato publikace je pokračováním setkání uskutečněných během *Industriálních stop 2009* a nabízí srovnání – mezinárodní i v rámci České republiky, pojmenovává odpovědnost, s ambicí mírnit nedorozumění.¹

Pro uvedení do tématu se zkraje vrací ke zkušenosti, která provázela konfrontaci oficiálních a alternativních představ o osudu pražských průmyslových areálů už před dvaceti lety, v závěru poskytne aktuální přehled aktivit shromážděných pro výstavu *Industriální propojení*.²

Místo střetu zájmů

Hned začátkem 90. let prosakovaly zprávy o chystaných projektech v pražských Holešovicích a v souvislosti s tím i o nejistém osudu areálu bývalých Ústředních jatek a trhu dobytčího. Jako bezprostřední reakce tehdy vznikly alternativní skici a návrhy shromážděné pro *Pražská jatka – prostor střetů*. Do výstavního sálu se procházelo mezi době vyvařenými symboly pražských jatek, jakoby přímo dodanými z míst, která jsou v ohrožení.³

Jsem přesvědčen, že i tato akce přispěla, že jatka byla do dvou let, v roce 1993, prohlášena za kulturní památku.

Pro přiblížení – v souvislosti s názvem této publikace je nutné poznamenat, že autory byli vesměs profesionální architekti či studenti architektury, tehdy ale v roli profesionálů – amatérů. Nevystupovali v zájmu či z pověření instituce či profesionální organizace, lobbyistické skupiny, nevypracovávali projekt jako profesionální zakázku pro developera. Byli profesionálové, ale – amatéři.

Vztah profesionálů a amatérů má u nás rovněž tento rozměr.

Ovšem zatímco historické a urbanistické hodnoty (také díky prohlášení za kulturní památku) se od té doby na první pohled jeví nezpochybnitelné a nezvratné, přesto ještě po dvaceti letech profesi obchodníka s pozemky a pražskému magistrátu (který je vlastníkem) naopak opět připadá amatérské nevyužití rostoucí ceny parcel. Na jednání památkové komise pražského magistrátu byl znovu a cíleně zařazen návrh sejmutí – či alespoň podstatného omezení – památkové ochrany. A profesionální architektonické kanceláři je zadána studie ověření možnosti nové výstavby v místě historického areálu, která by znamenala jeho likvidaci.

1 Vstup do výstavy *Pražská jatka – prostor střetů*, GJF v Praze, 1991. / Entrance to the exhibition *The Abattoirs of Prague – a Place of Conflict*.

2 Vápenné pece Vojtěšské huti v Kladně, říjen 2009. / Limekilns that were part of the Vojtěch Ironworks in Kladno, October 2009.

Záměr nakonec neprošel, dál však zůstává nejistota podpořená sporným pronajímáním areálu a neslučitelností protichůdných zájmů.⁴

Epizoda holešovických jatek má navíc po letech pokračování v nových projektech proměny průmyslové čtvrti. Ilustruje podivnou zkušenost roz dvojeného vidění vyprázdněného prostoru.

Profesionálové amatéři

Možná je pro současnou situaci příznačné, že „industriální archeologie“, pojem, který se záhy stal součástí akademických diskusí, profesionálních aktivit, a s nímž se už operuje v oficiálních dokumentech, se poprvé objevil v článku publikovaném časopisem s názvem *The Amateur Historian*.

Proměna vztahu veřejnosti k průmyslovému dědictví a rozpoznání zanikajících hodnot, jak to shrnuje R. Angus Buchanan,⁵ jsou spjaté (v Británii

od šedesátých let 20. století, u nás od poloviny osmdesátých let 20. století) s protesty a iniciativami dobrovolníků, nadšenců, včetně umělců a historiků, a tehdy ještě amatérských industriálních archeologů, stojících převážně mimo oficiální instituce.

Specifická forma soužití amatérů a profesionálů, prolínání funkcí a vymezování odpovědnosti, pokračují i v následujících letech, dodnes. Pro zvládnutí rozsahu a šíři rozvíjených aktivit je určující právě „schopnost vzájemně propojit amatéry a profesionály“ při sledování společných cílů.⁶

To je i zkušenost, kterou na následujících stránkách potvrzují Steve Miller z Ironbridge Gorge Museum, Bill Ferris z Chatham Historic Dockyard Trust, Norbert Tempel z Vestfálského muzea průmyslu. Proměnlivý vztah k památkám spjatým s historií techniky, vědy a lidské práce popisuje Jan Hozák z Národního technického muzea v Praze.

Překročení horizontů dosud obvyklé muzejní činnosti a památkové péče bezesporu vede také ke vtažení na první pohled vzdálených profesí. Naléhavější jsou i sociální a ekonomické souvislosti, sebestitou perspektivu industriální éry střídá s jejím koncem vědomí zranitelnosti a sebereflexe nad torzy, která zůstávají.

Tady je jistě další pohnutka probuzeného zájmu o odkrývání paměti míst a interpretaci hmotných připomínek historie. Odpovědnost za proměnu prostředí.

Dávají ochraně a novému využití průmyslového dědictví obecnější smysl. Dobře zapadají do rámce aktuálních diskusí o udržitelném rozvoji, současně ale rozostřují i hranice mezi obory.

V této situaci na scénu v posledních desetiletích dvacátého století vstupuje – jak bývá nazýván – nový typ: Pro-Am (profesionál-amatér).⁷ Amatér, který aktivity rozvíjí na profesionální úrovni, a především ze zájmu, spíše než pro peníze, nikoli jako trvalé zaměstnání: je erudovaný, vzdělaný, zaujatý pro věc, odlišuje ho také, že stojí mimo hierarchicky strukturované instituce, není svázaný zaběhlými profesními rituály ani spjatý s profesními klany. Což mu umožňuje volit méně obvyklá a nové situace lépe odpovídající, přizpůsobivá řešení. Vrací slovu obsah bez náplavy předsudků a negativních konotací.

Nepřehlédneme, průmyslové dědictví se tou dobou dostává do popředí ani ne tak z pohledu průmyslové archeologie. Jeho nové, až módní využití například formou loftového bydlení je zmiňované i v souvislosti s proměnou životního stylu, je rovněž výrazně stmelujícím tématem, které motivuje zapojení veřejnosti, místních obyvatel, do rozhodování o projektech regenerace území, městských čtvrtí a konverzí industriálních budov, často v konfrontaci s oficiálně prosazovanými záměry.⁸

Lze pro to nalézt příklady i v České republice, ovšem až z posledních pár let, a většinou s výsledky zatím na papíře.

Přetrvává nechuť místních úřadů a investorů k alternativním řešením, přehlížení odlišných názorů, zlehčování smyslu participace. Prozrazuje deficit demokratické zkušenosti, jakoby děděný ještě z doby před rokem 1989.

Texty reagují – konstatováním, rozhořčeně, obavou z apatie, voláním po vzájemné komunikaci. Od památkové péče (Mašitová, Trantinová, Beran)

Železniční areál Holešovice-Bubny

V sousedství městských jatek v pražských Holešovicích čeká na dramatickou proměnu železniční areál Holešovice-Bubny, bývalé dvojnádraží Buštěhradské železnice a Společnosti státní dráhy, převážně z 60. až 70. let devatenáctého století. Plánovaná výstavba počítá s likvidací několika zachovaných drážních objektů bývalých nádraží: výtopny, remízy, vodárny a dílen pro opravy vozidel. Snahy o jejich záchranu vlastně navazují na diskuse, které provázely už výstavu *Pražská jatka – prostor střetů*. V roce 1995 byl podán Asociací železničních společností návrh na prohlášení zmíněných objektů za kulturní památku, mezitím ÚRM pražského magistrátu zadal zpra-

3 Železniční dílny v areálu stanice Praha-Bubny. / Railway workshop on the grounds of Prague-Bubny station.

cování urbanistických studií pro Holešovice Bubny-Zátory (František Novotný, 1998 – viz též varianta B, <http://www.casopisstavebnictvi.cz/clanek.php?detail=613>), které už ale s objekty navrženými k památkové ochraně nepočítají. V roce 2004 byl přesto redukovaný počet objektů Ministerstvem kultury prohlášen za kulturní památku. Krátce nato nový vlastník areálu, developerská společnost ORCO Property Group, najímá právní kancelář, ta najímá experty, kteří pro developera (co nejrychleji potřebuje území vyklidit a uvolnit) vypracovávají na objednávku a v protikladu k dřívějším vyjádřením nový posudek, kde se píše, že „z hlediska památkové péče nelze hovořit o žádných konkrétních hodnotách, jež by měly být chráněny“ a dále se dodává, že jejich zachování by bylo „zcela nesmyslné a neurbanistické a v konečném důsledku by šlo proti smyslu památkové péče jako takové“ (citace podle Rozhodnutí o zrušení památkové ochrany ze dne 20. 6. 2008, MK ČR,

4 Železniční dílny v areálu stanice Praha-Bubny. / Railway workshop on the grounds of Prague-Bubny station.

č.j. 14247/2007). V roce 2008 je na přání nového vlastníka památková ochrana zrušena, prostor je uvolněn, demolici na čas oddálila patrně jen realitní krize. Vlastně už nejde o vymezování vztahu a role profesionálů a amatérů, ale víc o střet pozic profesionálů.

přesahují k urbanismu a sociologii (Kubová, Stockley, Klápště, Rynda) či k architektuře (Vorlík, Suchomel). Prostředníkem změny je i participativní hra, kterou v návaznosti na *Industriální stopy* rozvinula Britská rada (Klimentová).

Je zjevné, že téma průmyslového dědictví ve vztuchoprázdnou mezi profesionály a amatéry nepolarizuje ani tak v případech, jde-li o otázky kvalifikace a vzdělání, odborné způsobilosti, zkušenosti stvrzené praxí, organizačního a ekonomického zázemí. Kritická jsou rozhodnutí, pro něž byla určující moc nabytá a prosazovaná se zneužitím autority politické, úřední či profesní hierarchie, pod komerčním tlakem. Zatímco amatérovi, bez přiznané odpovědnosti, je přisouzena neškodná role sběratele pivních tácků.

Krátce po konferenci *Industriální stopy*, jejíž součástí bylo i zveřejnění soupisu zaniklých industriálních staveb nazvaného *Co jsme si zbořili*,⁹ klatovský sochař Václav Fiala vydal vlastním nákladem a jako amatér knížku s významovým posunem v titulu *Co nám zbořili*. Popisuje příběh vzniku, boj za záchranu, a nakonec demolici jednoho z areálů – Schifauerovy strojírny a slévárny v Klatovech.

Zachycuje traumatizující pocit z bezmoci ovlivnit chod věcí, údiv nad zkorodovaností profesní etiky.

Okamžik, kdy bylo oznámeno demoliční rozhodnutí, posvěcené městským architektem, komentuje:

„Doufám, že ... v této chvíli pálí svůj vysokoškolský diplom. Žádný architekt, má-li čest, přece nemůže souhlasit s takovou demolicí!“¹⁰

Bez konce

K prvním místům, popsaným v Registru průmyslového dědictví České republiky krátce po jeho zprovoznění na internetu, patřilo Kladno, kdysi prosperující město kousek od Prahy, poznamenané útlumem těžkého průmyslu a uzavřením dolů.

Mapování průmyslového dědictví tu připomínalo mlhavé rozpomínání po osudovém otřesu.

Na jedné straně rozpaky, až zjevná nechut prohrabovat se pamětí a nalézat zachytná místa nového rozvoje mimo obzor zaběhlého profesionálního a politického zájmu. Současně ale přibývalo nadšenců a spolupracovníků, kteří pomáhali s vyhledáváním podkladů, informací. Hledali oživení pro zdecimované budovy a areály – architekti, pracovníci muzea, archiváři, učitelé, studenti, dnes kolem sdružení Kladno+/-Záporno, Arteum, Kladno – Koněv, mezi nimi i Dáša Šubrtová, Václav Kruliš, Tomáš Voldráb.

Z hlediska zažitého rozdělení společenských rolí amatéři.

Díky nim a s podporou několika představitelů vedení města vznikla – s využitím Registru průmyslového dědictví – industriální cesta, první trasa k cílům alternativní industriální turistiky v České republice.¹¹ Byla předstupněm zapojení Kladna do akcí *Industriálních stop 2005*. Tehdy z plakátů po celé republice jako znamení shlížela trojice bortících se vápenných pecí Vojtěšské huti.

Na jaře roku 2008, úsilím urputných amatérů, byly vápenné pece prohlášeny za kulturní památku s evidenčním číslem 102997. Podařilo se, co si do té doby stěžil kdo představil. Romantická torza z Vojtěšské huti se stala symbolem.

Za dva roky, během *Industriálních stop 2009*, další akce a iniciativy pokračovaly, jakoby hnané instinktem sebezáchovy.¹²

Až potud zápletky, pro jejíž gradaci bychom jen obtížně hledali srovnání.

Je však neuzavřená, nedotažená, bez pointy. Přes veškerou snahu a štedrou publicitu se vápenné pece rozpadají a to, co bylo nedávno objeveno, se

nenávratně ztrácí před očima. Zánik, zdá se, už jen oddaluje varovná cedulka, že ničení kulturní památky je trestné.

Jakoby s dalšími památkami průmyslového dědictví uvízly kdesi v meziprostoru, už za limity možností profesionálů amatérů, přitom s bezradností

profesionálních institucí a úřadů, v sevření právní a ekonomické bezmoci.

Tato knížka je proto především o hledání východiska.

Poznámky

1 Mezinárodní konference *Průmyslové dědictví: ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry?* se uskutečnila ve dnech 9.–10. října 2009 ve Staré kanalizační čistírně v Praze-Bubenči. V sérii mezinárodních bienále *Industriální stopy* ji pořádalo Výzkumné centrum průmyslového dědictví ČVUT s Kolegiem pro technické památky ČKAIT a ČSSI, ve spolupráci s Národním památkovým ústavem a Českým národním komitétem ICOMOS. Do akce byla zapojena řada měst, organizací, sdružení, institucí, téma konference v roce 2009 především výrazně ovlivnilo propojení s projektem British Council, zaměřeným na možnosti participace veřejnosti při záchraně ohrožených hodnot a tvorbě prostředí.

2 Jde o výběr rozšířených posterových prezentací *Industriální propojení*, které byly součástí konference *Industriální stopy 2009*. Výstava je v elektronické verzi dostupná na <http://www.industrialnistopy.cz/2009/23-postery.aspx>.

3 Městská jatka z let 1893–1895, přes některé devastující zásahy, dodnes uspořádáním i architekturou objektů zrcadlící zaniklé výrobní funkce areálu, zůstávají jakoby ostrovem ve městě. Polemicky zaměřenou architektonickou soutěž s výstavou *Pražská jatka – prostor střetů (názorů, představ a námětů)* v GJF uspořádal na jaře roku 1991 časopis *Technický magazín T91*, spolu se Sekcí ochrany průmyslového dědictví NTM, Obcí architektů a ÚHAM Prahy (viz *Technický magazín T90*, č. 9, s. 3 a *Technický magazín T91*, č. 2, s. 24–27), jako pokračování konceptuálně orientovaných architektonických akcí *Urbanita*.

4 Zápis z jednání komise Rady hlavního města Prahy pro památkovou péči ze dne 26. 4. 2004 a 28. 6. 2004 viz <http://kultura.praha-mesto.cz/>. Komise tehdy souhlasila se zrušením prohlášení věci za kulturní památku, vyjma brány, dvou sousedících hal, vodárny a burzy. Tento návrh však zatím neprošel.

5 R. Angus Buchanan, *The Origins of Industrial Archaeology*, in: Neil Cossons (ed.), *Perspectives on Industrial Archaeology*, London 2000.

6 Judith Alfrey – Tim Putnam, *The Industrial Heritage: Managing Resources and Uses*, London 2002, s. 128. Jedna z řady prakticky orientovaných prací upozorňuje na nezbytnost, přednosti i na úskalí spolupráce profesionálních institucí, akademiků a dobrovolných nadšenců na místní i mezinárodní úrovni, například prostřednictvím mezinárodní organizace TICCIIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage), viz <http://www.mnactec.cat/ticcih/>.

7 Viz polemická studie Charles Leadbeater – Paul Miller, *The Pro-Am Revolution: How Enthusiasts are Changing Our Economy and Society*, London 2004.

8 K citovaným, a vzhledem k místu v centru Londýna nepřehlédnutelným, iniciativám na tomto poli patřila na přelomu 70. a 80. let 20. století Coin Street Action Group (viz http://www.coinstreet.org/history_background.aspx), zformovaná z místních obyvatel, kteří zamezili realizaci projektu demolice bloku domů a skladišť, včetně ohrožené Oxo Tower. Prosadili pro každodenní život přijatelnější a přitažlivější alternativní řešení, zahrnující konverzi industriálních budov. Pro další příklady viz také Michael Stratton (ed.), *Industrial Buildings: Conservation and Regeneration*, London 2000.

9 Výstava *Co jsme si zbořili* připomněla při příležitosti mezinárodního bienále *Industriální stopy 2009* přes sto třicet staveb a areálů průmyslového dědictví České republiky, které zanikly během uplynulých deseti let. Po instalaci ve Staré kanalizační čistírně v Praze-Bubenči (září–říjen 2009) pokračovala, rozšířená o další regionální příklady, v řetězkové šatně skanzenu Dolu Mayrau ve Vinařicích (březen–červen 2010). K výstavě vyšla publikace Benjamin Fragner – Jan Zikmund, *Co jsme si zbořili. Balance mizějící průmyslové éry / deset let*, Praha 2009.

10 Václav Fiala, *Co nám zbořili – od továrny k hypermarketu*, vlastním nákladem, Klatovy 2009, s. 15.

11 Informace z Registru průmyslového dědictví se staly podkladem u nás prvního regionálního turistického průvodce průmyslovým dědictvím, z kterého dál čerpají další populární publikace. Eva Dvořáková – Tomáš Šenberger (eds.), *Industriální cesty Českým středozápadem: Kladensko, Slánsko, Berounsko, Rakovnicko*, Kladno 2005.

12 Viz například <http://industrialnistopy.cz/2009/13-program-kladno.aspx>, a také sborník z mezioborové konference pořádané k bienále *Industriální stopy 2007*, Radoslava Schmelzová – Dagmar Šubrtová (eds.), *Kladno minulé a budoucí*, vydalo o. s. Arteum, Kladno 2007.

foto / photo Benjamin Fragner (1, 3, 4), archiv VCPD (2)

01

... ani jeden z dotázaných si ono slovo nespojil byť jen náznakem
se záchranou průmyslových staveb ...

*... not one of the respondents even remotely associated it with
the conservation of industrial buildings ...*

Veřejnost a technické a průmyslové památky

zkušenost z Národního technického muzea

The Public and Technical and Industrial Monuments

The Experience of the National Technical Museum

→ English text on p. 169

Když jsem přemýšlel o tomto příspěvku, chtěl jsem si připravit nějaký výchozí bod. Rozhodl jsem se udělat si narychlo malou anketu. Zeptal jsem se dvaceti lidí ve věkovém rozpětí od dvaceti do sedmdesáti let, deseti žen a deseti mužů různého vzdělání, co se jim vybaví, když uslyší slovo INDUSTRIÁL. Dbal jsem o to, aby nikdo z nich nepracoval v tzv. paměťových institucích (muzeích, památkových ústavech), aby se například nezabýval profesně památkovou péčí nebo nebyl v dané oblasti profesionálním úředníkem státní nebo obecní správy. Šest z dotázaných je z Prahy, ostatních čtrnáct z jiných obcí.

Přiznám se, že mé očekávání bylo velké. Zdá se mi, že slovo „industriál“ je v posledních letech natolik frekventované v médiích, že si téměř každý jeho význam jednoznačně spojuje především se záchranou a s novým využitím průmyslových staveb, které se zde zachovaly z nedávné doby. Výsledek mého průzkumu mě však rázem odkázal do patřičných mezí. Třináct respondentů sice tušilo nějakou souvislost slova s průmyslem, ale bez bližšího určení; dva dotázaní dali přednost stylu rockové hudby;

pět lidí řeklo, že nevědí. Ani jeden z dotázaných si ono slovo nespojil byť jen náznakem se záchranou průmyslových staveb. Je možné namítnout, že jsem průzkum udělal diletantsky, že můj vzorek osob nebyl dostatečně reprezentativní, dotázaných bylo málo atd. Všechno uznávám. Výsledek ale přesto uvádím jako příklad, že my lidé, kteří se pohybujeme dlouhou dobu v určité profesní oblasti, v našem případě v historii techniky a průmyslu, ochráně památek, jejich novém využití, máme občas sklony přeceňovat informovanost a stupnici hodnot tzv. veřejnosti. Většinou se na to bohužel přichází ve chvílích, kdy už o něco jde, řeší se nějaký konkrétní problém a člověk tak zvaně „zasvěcený“ se nestačí divit povrchnosti názorů, neznalosti, neinformovanosti. Z toho vyplývá, že vzdělávací a osvětová práce na tomto poli nikdy neskončí a žádný uspokojivý pocit z podobných setkání, jako je toto, by neměl vést k představě, že už bylo vykonáno dost.

Druhé mé pozastavení se týká názvu publikace, a sice onoho „mezi profesionály a amatéry“. Dovolil bych si varovat před přikládáním jakýchkoliv

apriorních hodnotících kritérií ať k jednomu nebo k druhému označení. Nechci ani trochu snižovat obvykle zdůrazňované nadšení, úsilí a vytrvalost amatérů, ale nechci ani přijmout zavedené schéma pohodlného, neochotného úředníka, který dělá jen to, co musí, a spoustu důležitých věcí odkládá, jak to jen jde, anebo je dokonce hází pod stůl. Známe případy, kdy profesionál odvádí práci daleko za rámec svých povinností, prosazuje věci, hledá nejlepší řešení; známe ale i případy, kdy se zapálený amatér chová jak „neřízená střela“, hrne se do věcí, na které nestačí a nadělá víc škody než užítku. Řekněme si hned v úvodu, že bez soustavné spolupráce, vzájemného pochopení a uvážení, odborně kvalifikovaného postupu obou skupin by se toho mnoho nedosáhlo. Nehledě k tomu, že přechod mezi amatérskou a profesionální sférou je v oblasti ochrany technických památek a záchrany průmyslového dědictví, a jistě nejen v nich, silně rozostřen. Je kupříkladu architekt, profesor na vysoké škole, angažující se při záchraně průmyslových staveb, amatér nebo profesionál? Je archivář, který provádí ve svém volném čase bezplatně fotografickou dokumentaci továren v terénu, amatér nebo profesionál? Je profesionálem novinář, který popularizuje průmyslovou architekturu v tisku? Anebo uvedu ještě problematičtější situaci, která nás už zavede k vlastnímu ohlášenému tématu.

Přicházím z instituce, která byla založena v roce 1908 pod názvem Technické muzeum pro Království české na základě iniciativy několika nadšenců převážně z prostředí profesorského sboru pražské české vysoké školy technické. Přirovnal bych alespoň v náznaku tehdejší situaci k té, jež nastala v ochraně průmyslového dědictví v českém prostředí v polovině osmdesátých let minulého století.

Od začátku své existence deklarovalo technické muzeum péči o technické památky. Nebyly tím však mýněny památky nemovitě. Technickou památkou se nazývaly předměty muzejního zájmu a historické hodnoty, jejichž zachování pro budoucnost bylo shledáno žádoucí. Ctižádostí bylo takové předměty získat, konzervovat pokud možno v původním stavu a buď vystavit, nebo uložit v depozitáři. První náznaky péče o technické památky nemovitě se objevují až ve dvacátých letech a jsou spojeny se jménem Františka Zumana, historika papírenské

výroby a také člena Technického muzea československého. V obsáhlém článku v *Národních listech* v říjnu roku 1924 podal svou představu, jak zachránit nejen některé staré papírný ještě s manufakturní výrobou, ale zobecnil problém na ochranu průmyslové architektury vůbec. Poslechněme si alespoň stručný citát: „*Na památky movité větších rozměrů (ku př. větší stroje a celá zařízení továren) a na památky nemovitě (budovy) bylo však dosud velice zapomínáno, ač právě tyto zanikají valem. (...) Překvapení stanete ku příkladu v Jizerce v horách Jizerských před velkými ruinami skláren, jež v první chvíli vyvolají představu hradu Rabí. Jen zachovaný komín upozorní na technický účel budovy. Ale byly to hlavně památky rozsáhlého českého papírnickví, které, když jsem je viděl hynouti takřka před očima, vzbudily myšlenku, že nutno zachrániti z technických památek co se ještě dá...*“¹ František Zuman své výzvy ještě několikrát opakoval v následujících letech, například na stránkách *Věstníku Technického muzea*, ale bohužel vždy věc zůstala jen v platonické rovině vyslovených obav a výzev. Autor měl promyšlenou i koncepci soupisu a inventarizace technických památek a pokoušel se vypracovat návrh zákona na ochranu technických památek. To bylo úsilí doslova průkopnické. Je třeba si uvědomit, že tehdejší památková péče, založená výhradně na poznatcích a teoretických vývodech dějin umění, tyto problémy vůbec neznala a pohybovala se jen ve sféře památek uměleckých – hradů, zámků, sakrálních a reprezentačních staveb. Technické muzeum tak v té době představovalo vlastně jediné prostředí, kde se o těchto věcech alespoň diskutovalo, i když k činům bylo ještě daleko. Můžeme tedy říci, že zhruba ve dvacátých letech 20. století se v českém prostředí zrodila myšlenka záchrany průmyslového dědictví; její motivy byly výhradně památkové a muzejní. Muzejní přístup kladl důraz na zachování vnitřního strojového vybavení a technologie v autentické budově pro poznávací a vzdělávací účely. Byla to tedy proměna továrny v muzeum. Jen ve výjimečných případech se připouštělo, že by výroba v takovém objektu dál pokračovala, a to výhradně z didaktických a poznávacích důvodů, aby se dochovala zanikající technologie. O tom uvažoval také František Zuman v případě staré papírný v Prášílech na Šumavě. Než se tak mohlo stát, lehla bohužel památka popelem.

1

2

1 Expozice vodního stavitelství ve Schwarzenberském paláci s modelem jezu a mostu v Miřejovicích, 1914. / *An exhibit of hydro engineering at Schwarzenberg Palace, with a model of the weir and the bridge in Miřejovice, 1914.*

2 Miliontý návštěvník Technického muzea dostal darem radiopřijímač Philips, 1935. / *The one millionth visitor to the Technical Museum received a Philips wireless set, 1935.*

Tento přístup k technickým a průmyslovým památkám se pak jen s nepatrnými obměnami uplatňoval i v následujících desetiletích, ať to bylo v úvahách historika umění Jakuba Pavla, archiváře Jana Klepla a dalších.² Do praxe jej u nás dovedlo zejména Technické muzeum v Brně v 60. a 70. letech, které vzalo pod svou správu a ochranu například větrný mlýn v Kuželově, válcový mlýn ve Slupi či vysokou pec ve Staré huti u Adamova, a také Národní technické muzeum v Praze svou péčí o hamr v Dobřívě. V těchto intencích muzejního přístupu v zásadě pokračovala i metodologicky důslednější a v poznání detailnější industriální archeologie. První zprávy a informace o ní se u nás objevily na začátku 70. let. Byly inspirovány většinou z německého prostředí a rád bych v této souvislosti připomněl jméno dr. Jiřího Majera, historika hornictví a dlouholetého vedoucího hornického oddělení Národního technického muzea. Byl v českém prostředí jedním z prvních, kdo o nových směrech informoval, inspirovan pracemi i osobními kontakty s německým historikem techniky Rainerem Slottem a také pracovištěm Hornického muzea v Bochumi.

V polovině let osmdesátých dochází i v českém prostředí ke strukturálním změnám v průmyslové skladbě. Zavírají se první doly a nerentabilní podniky těžkého průmyslu, z provozu se odstavují malé pivovary, cukrovary a další podniky. Začíná zde, ještě v socialistickém politickém a ekonomickém systému, proces, který je v západní Evropě již nejméně deset let v plném proudu. Objevují se náhle prázdné průmyslové budovy, někdy i rozsáhlé komplexy budov, které čekají na demolici. Současně se k nám dostávají ve větší míře také informace o novém pohledu na toto průmyslové dědictví a o nových konceptech, jak alespoň část z nich zachránit. Na světlo se dostává problematika „industriálu“ ve své nejobecnější podobě, která přesahuje památkovou péči a ve svých důsledcích zasahuje do života společnosti ve smyslu ekonomickém, sociálním i psychologickém. Na pořad dne se dostává konverze a nové využití průmyslových staveb, které již přestaly sloužit svému původnímu účelu, jako jediná cesta, jak zabránit jejich úplné likvidaci. Jsou to první náznaky, první informace a vlastní úvahy o tom, jak pokračovat dál. Otevírají se nové světy, ale současně i nové problémy vyplývající ze specifiky místních podmínek. Jsme stále

Technické muzeum a jeho uspořádání před sto lety

Jen velmi málo lidí si tehdy uvědomovalo potřebu sbírání, odborného zpracování a hlavně stálého vystavování technických výtvorů, seznamování s technologickými postupy a s principy fungování různých strojů a zařízení. Vždyt zde byly četné komerční a vlastenecké výstavy pražské (Všeobecná zemská jubilejní 1891, Architektury a inženýrství 1898, Obchodní a živnostenské komory 1908) i řada menších, regionálních tzv. hospodářských výstav, které představěly techniku i její fungování v praxi, což podle obecného povědomí bohatě stačilo na seznámení s tím, co trh nabízel, a jak je to prospěšné. A přesto se našlo několik jednotlivců, kteří viděli nezbytnost průběžného vzdělávání a podpory zájmu o konstruktérskou a technickou tvorivost, často v úzkém spojení se školní výukou. Běželo o to, aby zde taková instituce fungovala stále, a aby její prioritou nebyla funkce komerční, propagační, nýbrž poznávací a vzdělávací. Muzeum bylo založeno a jak se očekávalo, nedostalo se mu žádné podpory od státu. Nezbyvalo tehdy nic jiného, než dát mu spolkový právní rámec a shánět veškeré finanční prostředky na činnost od průmyslových podniků a soukromých mecenášů. Struktura muzea byla uspořádána podle tzv. odborných skupin – technických oborů – strojírenství, hutnictví, hornictví, textilní výroba, sklářství, keramický průmysl, chemický průmysl, cukrovarnictví, železniční doprava, stavitelství, letectví a další. Odborné skupiny měly v podstatě volnou ruku ke koncepci sbírek, k akvizicím, k přípravě expozic a jejich obměňování. Kromě několika placených zaměstnanců, což byli lidé starající se bezprostředně o vlastní provoz muzea, byli všichni muzejníci členy spolku, svou práci konali zcela dobrovolně, zdarma a ještě za to platili členské příspěvky, sháněli mecenáše a ti majetnější podporovali muzeum finančními dary. Mezi členy muzea byli většinou lidé pracující v příslušných technických oborech, inženýři, učitelé, ale také průmyslníci, majitelé podniků a živností. Většina z nich tedy byla ve svých oborech profesionálem, odborníkem, v činnosti muzejní a jako historici techniky to byli amatéři. Počet členů spolku kolísal přibližně mezi 1 200–3 000, a tato situace trvala až do roku 1951, kdy se muzeum stalo státní institucí pod přímou správou ministerstva kultury a všichni pracovníci státními zaměstnanci. Od doby svého založení hledalo pražské technické muzeum svoji tvář, bylo sužováno finančními problémy, nedostatkem výstavních i depozitárních prostor. Přes všechny obtíže však sloužilo veřejnosti a postupně získávalo společenskou prestiž. Lidi se do něho naučili chodit a považovali ho brzy za samozřejmost.

ještě v komunistickém režimu, byť třeba již značně rozklíženém.

V roce 1986 byla při Národním technickém muzeu založena Sekce na ochranu průmyslového dědictví, přes osobu svého předsedy architekta profesora Emila Hlaváčka napojená na Mezinárodní výbor na záchranu průmyslového dědictví (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage, TICCIH).³ Další aktivní skupinky a jednotlivci se angažují v tehdejších ústavech památkové péče v Praze, Brně a v Ostravě, kde vzniká později pracoviště specializované na průmyslové a technické památky, dále v Technickém muzeu v Brně a na fakultách architektury na pražské i brněnské technice. Studenti zpracovávají první úlohy spojené s konverzí průmyslových staveb. A to všechno se dělo v podstatě ve velmi esoterickém prostředí, neváhám říci v izolaci vůči širší veřejnosti, i když s neustávajícími pokusy navázat komunikaci s ní i se státní a obecní správou. Sekce se současně snažila aktivně nebo alespoň poradensky vystupovat v některých konkrétních případech záchrany objektů a současně spojovat izolované ostrůvky amatérských nadšenců z různých měst a obcí. Schůze výboru mívaly s trochou nadsázky atmosféru tajných spolků. Když dnes vidíme první informační bulletiny Sekce na ochranu průmyslového dědictví (SOPD), připomínají svým vzhledem letáky z nějaké ilegální činnosti.⁴

Na přelomu 80. a 90. let minulého století zde tedy stály vedle sebe dva koncepty záchrany industriálních objektů. Ten starší, který jsme charakterizovali jako muzejní, nemohl v nových podmínkách stačit. Opuštěných a z provozu vyřazených průmyslových staveb přibývalo a nebylo možné ze všech dělat muzeum a požadovat pro ně památkovou

ochranu. To se projevilo hlavně po převratu v roce 1989 a potvrzovalo po celá 90. léta, kdy se proměnilo všechno. Společenské poměry, legislativní rámec byl nedostatečný, v oblasti památek se zákon narychlo novelizoval, přizpůsoboval soudobým potřebám, ale v podstatě kulhal za realitou. Lidé se po půl století učili znovu žít v kapitalismu, a to se i v oblasti „industriálu“ projevilo zcela novými jevy. Proměna funkce průmyslových staveb se ukázala být jedinou cestou k záchraně alespoň některých z nich. Potvrzovaly to i zkušenosti předávané ze zahraničí, především ze zemí, kde proces odeznívání či proměn industriálního věku začal dříve a byl dávno v běhu (Velká Británie, USA, Německo, Belgie, Francie, Nizozemí).

Není rozumné ani užitečné stavět proti sobě koncept muzejní a koncept konverze, i když se to v některých polemikách v minulosti dělo. Oba přístupy byly a jsou prospěšné, oba se mohou vzájemně doplňovat. Lze také uvést příklady, kdy se to podařilo. Součástí některých průmyslových staveb se změnou již funkcí zůstává jako paměťový symbol například zakonzervovaný parní stroj z původní technologie. Kolem něho proudí do tržnice davy, nebo se lidé mohou zastavit a vnímat stroj jako bizarní objekt ze zašlého světa či zamýšlet se nad principy jeho fungování.

Tak jako platí v památkové péči obecně, že je důležité vyvarovat se unáhlených generalizací a dělat rozhodnutí až po důkladném výzkumu, platí to i v oblasti „industriálu“. A také tady je nezbytné v praxi postupovat s vědomím svébytnosti každého případu. Nikdy nebude existovat univerzální recept, který by bylo možné aplikovat automaticky, bez rozmyslu. Touto zdánlivou banalitou, jejíž platnosti se dovoluji, bych uzavřel své ohlédnutí.

Poznámky

1 František Zuman, Technické památky, *Vzdělávací příloha Národních listů*, č. 289 ze dne 19. října 1924, nestránkováno.

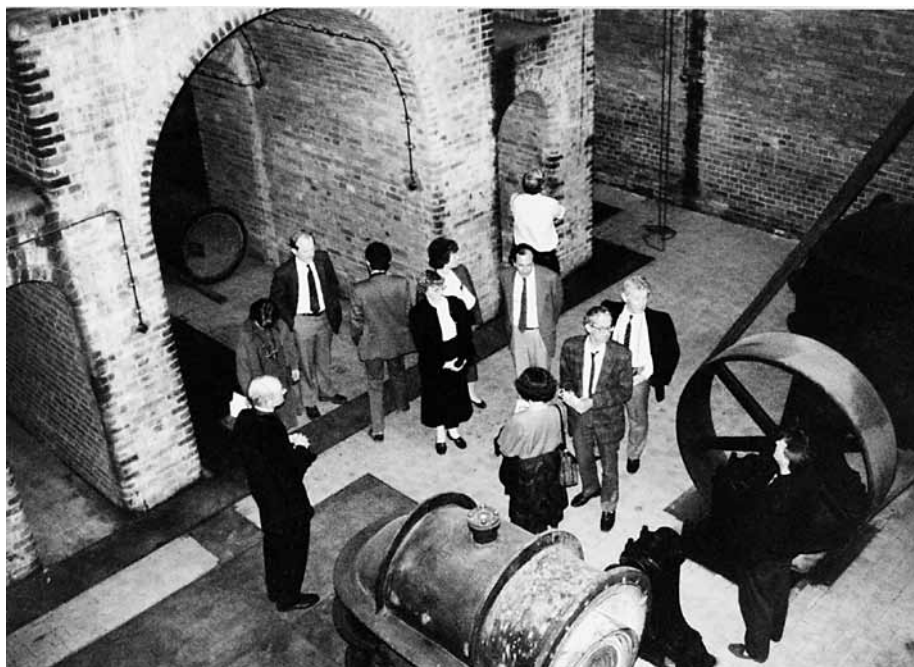
2 Za všechny uveďme brožuru Jana Klepla – Jan Klepl, *Pro záchranu technických památek*, Praha 1957.

3 Prof. Hlaváček byl také autorem knihy, která v českém prostředí posloužila jako orientační základ v problematice průmyslové architektury. Viz: Emil Hlaváček, *Architektura pohybu a proměn*, Praha 1985.

4 Otázky a problémy, jimiž na konci 80. let 20. století žila Sekce na ochranu průmyslového dědictví, shrnuje sborník *Industriální architektura – nevyužitá dědictví*. Tato brožura vyšla v roce 1990 jako doprovodná publikace stejnojmenné výstavy.

repro *Technický magazín T98* (3)

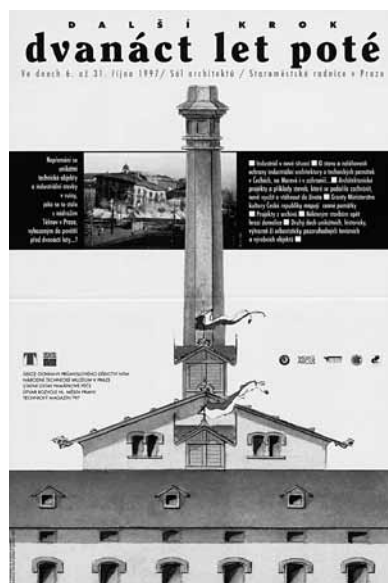
foto / photo archiv NTM (1, 2), Benjamin Fragner (4)

3

3 Exkurze členů TICCIH a SOPD NTM do Staré kanalizační čistírny, 1992. / *An excursion with members of TICCIH and SOPD NTM to the Old Sewage Treatment Plant, 1992.*

4 Výstavu industriální architektury *Dvanáct let poté* uspořádala SOPD NTM společně s časopisem *Technický magazín* v roce 1997. / *Twelve Years Later, an exhibition of industrial architecture organised by SOPD NTM and Technical Magazine in 1997.*

4

Veřejný prostor – veřejný zájem – veřejný statek

Public Space, Public Interest, and Public Goods

→ English text on p. 173

„Průmyslové dědictví Evropy je cenný statek. Budoucnost mu zajistí různost mnoha vzájemně spojených iniciativ: vládní i nevládní, právě tak jako obecní instituce, dobrovolná památková sdružení, developéři, architekti, inženýři i archeologové. Jenže bez širokého porozumění a podpory veřejnosti ten vzácný odkaz zajde na úbytě...”

— Sir Neil Cossons¹

V postindustriální společnosti se zbytky průmyslové krajiny minulosti, souhrnně nazývané průmyslové dědictví, stávají součástí veřejného prostoru, fyzického i virtuálního. Veřejný prostor definuje britská Wikipedia jako „...místo, kam lze vstoupit bez poplatku a setrvat libovolně dlouho“. Uvádím tuto definici jako odstrašující a jako zdůvodnění pokusu o definici vlastní. Domnívám se, že dobře poslouží následující: veřejný prostor je fyzické nebo virtuální prostředí, kde spolu vstupují do styku lidé záměrně i náhodně bez vlastní volby a komunikují mezi sebou. Podle Christiana Norberga-Schulze má lidská psychika ve vztahu k prostoru dva základní rysy: potřebu orientace a potřebu identifikace. Prostorředí něco znamená: nese význam, umožňuje nám jej rozpoznat a orientovat se v něm, včetně virtuál-

ního prostoru zájmů, a identifikovat se s tím, co odpovídá mým zájmům.²

Veřejný prostor je prostorem pro veřejnost – od přímých uživatelů prostoru samotného i různých služeb až po ty, kdo v něm tyto služby poskytují. Je však také mimo jiné přirozeným prostředím architekta – profesionála. Architekt by tedy měl být tím, kdo se vyzná v množině zájmů, identifikuje je a zformuje je přinejmenším tak, aby nikoho nedezorientoval a neurážel žádný konkrétní zájem. Je politikem i spolutvůrcem veřejného prostoru a veřejného zájmu. Jeho pracovním nástrojem je naslouchání, jeho provozem tvorba; ale jeho nejcennějším rysem je pokora. Všichni aktéři mají svoji představu o tom, jak má toto prostředí vypadat; představy se však liší mnohem víc, než si přiznáváme. Architekt je odborníkem prostoru a staveb v něm, nikdy však nemůže být konečným expertem pro všechny jednotlivé funkce, jež prostor plní. Funkcí je příliš mnoho, nejsou nikdy objektivně popsitelné, vyvíjejí se a promítají se do nich i představy a pocity subjektivní. Ty nejsou měřitelné a kvantifikovatelné, bývají však pro celkový pocit rozhodující. Část výzkumů v oblasti životního prostředí se stále více orientuje na subjektivní kvalitu

životu, specifický pojem pohody (well-being) nebo dokonce na těžko uchopitelný pocit štěstí. Subjektivní a osobní motivace však nikdy nemůže ze svého konání oddělit ani profesionál, například architekt, který musí tvořit a vždy bude mít i potřebu (sebe) realizace, sebevyjádření nebo dokonce zhmotnění svého abstraktnějšího světonázoru. Naštěstí: jinak by svět byl jednotvárný.

Vzniká tak svérázný paradox. Veřejný prostor by měl být tvořen a organizován ve veřejném zájmu. Veřejný prostor je však právě tím prostředím, kde se střetávají zájmy individuální, osobní, soukromé, skupinové, komerční, tržní, politické. Profesionál (památkář, architekt, developer a další) do něj vstupuje s větším či menším pocitem profesní pýchy a nadřazenosti nad uživatelem, který se mu – vlastně paradoxně – jeví jako amatér. Hledání řešení tedy může sledovat dvě cesty: jakýsi hypotetický „obecný“ průměr všech zmíněných zájmů nebo hledání definice a obsahu pojmu „veřejný zájem“ a jeho ztvárnění (například architektonického).

Mezi velikostí pravomocí ve společnosti jsou však obrovské rozdíly. Vedle jednotlivých společenských skupin, jež mají různou prestiž, autoritu, popularitu a kupní sílu, například od mládeže až po důchodce, jsou tu dva hlavní rozhodovací prostory. Rozumíme jimi virtuální poloveřejné prostory politiky a ekonomiky, v nichž se přijímá drtivá většina důležitých rozhodnutí.

V posledním půlstoletí se však hlavní role ekonomiky a politiky paradoxně vyměnily nebo alespoň překřížily.³ Politikové spotřebovávají stále více energie, nákladů a času na to, aby byli zvoleni, a méně na vlastní výkon politiky. Politika tak začala být více technologií a konzumací moci včetně tvorby vlastního zisku a přestává být správou věcí veřejných; politikové si privatizují státní správu, veřejné zakázky a veřejný prostor. Ekonomika v podobě nadnárodních společností musí naopak ve snaze o rozšíření trhů usilovat o větší politický vliv a ve zlém, ale i v dobrém, stále více rozhoduje o věcech veřejných. Ekonomové by měli brát v úvahu takzvané veřejné statky, tedy také veřejný prostor nebo složky životního prostředí. Ty se odlišují od statků soukromých nebo skupinového vlastnictví především nevyloučitelností ze spotřeby, nerivalitou ve spotřebě, nedělitelností, mezními náklady a neomezenou kapacitou. Teorie je označovala za tzv. volné

statky, ale s demografickým růstem se situace dramaticky mění: veřejné statky přestávají být volné a neomezené. Neoliberální ekonomické paradigma však existenci veřejných statků neuznává: tvrdí, že jsou jen výsledkem špatně definovaného vlastnictví a potažmo ceny.⁴ Paradoxně však ekonomové uznávají existenci veřejného zájmu, respektive veřejných zájmů, jež jsou však stanoveny arbitrárně, politickým rozhodnutím. Politika ovšem na rozhodnutí často rezignuje nebo si naopak veřejný prostor a veřejný zájem privatizuje v zájmu soukromém... Za veřejný zájem pak například v České republice můžeme prohlašovat nejen dálnice, ale i kanál Dunaj – Odra – Labe, jezy na Labi nebo novou Národní knihovnu.

V názoru na hlavní štěpící otázky se však výrazně sblížila nebo dokonce překřížila i politická levice a pravice. Rozdíly mezi nimi se radikálně setřely; v mediálním světě tak získává daleko větší roli politická reklama (public relations), tvůrci veřejného mínění, imagemakeři, vystupování ve sdělovacích prostředcích a schopnost mluvit a „vypadat“, než politický nebo volební program. Velké klasické politicko-ideologické systémy se vyčerpaly a samy o sobě už v globálním světě na vertikále místní – regionální – globální nejsou schopny generovat věčná řešení.

Situace je komplikována ještě dalším paradoxem. Ve druhé polovině 20. století se s rostoucím uspokojením materiálních potřeb a životní úrovně v euroamerické civilizaci uvolnila možnost pro lidi, zejména mladších ročníků, zajímat se o věci veřejné. Vzhledem k rostoucí nedůvěře v klasické decizní prostory, ekonomiku a politiku, tak spontánně vznikl tzv. třetí sektor, rozsáhlý veřejný prostor nevládních nebo nestátních neziskových organizací.

Řešení veřejného prostoru, a také tvorba architekta ve vztahu k průmyslovému dědictví, se tak stává mnohem složitější než kdykoli v minulosti. Vyžaduje od nás zvláštní odpovědnost v hledání lidských hodnot a dlouhodobě udržitelných způsobů, které například zaručí, že budoucí generace třeba ocení mimořádný odkaz průmyslového věku. Pojem veřejného zájmu začíná hrát klíčovou roli; nejen pro nás, ale samozřejmě stále naléhavěji pro naše následovníky, jimž stavby a prostory zanecháme jako dědictví a vržené kostky. Na respektu k veřejnému zájmu se proto shodnou všichni: rozhodující činitelé

Funkce nevládních organizací:

komunitní:	prostor pro minority, umožňující fungovat společnosti jako množině všech
participativní:	podíl občanů a minorit na rozhodovacích procesech
monitораční:	např. celoplošný monitoring stavu životního prostředí a znečišťovatelů
mobilizační:	konkrétní případy, „kauzy“
balanční:	vyvažování lobby
kohezní:	společenská důvěra, státotvornost
inovativní:	změna hodnotových paradigmat, ale i technologií, obnovitelných zdrojů
formativní:	upozorňování na možná rizika a postoje vedoucí k řešení
servisní:	obecně: osvěta, poradenství, ochrana životního prostředí střeškové: (infrastrukturní, síťové, regnantující)

(decision makers), uživatelé, architekti, občané – profesionálové i amatéři. Co je tedy veřejný zájem?

„Veřejný zájem: koncept uplatňovaný především ve veřejné politice, veřejné ekonomice, etice a právu odkazující k všeobecnému dobru a společenskému blahobytu. Obecně je za veřejný zájem označována taková orientace politiky, která podporuje rozvoj společnosti a řešení jejich reálných problémů. Z tohoto vymezení je patrné, že identifikace a uznání veřejných zájmů může být (a bývá) ve společnosti zdrojem konfliktů, neboť představy o tom, co je pro společnost dobré a jaké jsou její problémy, se liší. Ve společnosti proto probíhají boje o identifikaci, uznání a prosazení různých veřejných zájmů. Uznání veřejné zájmy mohou být formulovány v právních normách. Samotný koncept veřejného zájmu není všeobecně přijímán, některými autory je veřejný zájem ztotožňován jen se sumou zájmů individuálních. Identifikované veřejné zájmy nemají univerzální platnost. Co je v jednom časovém období či v určité kultuře veřejným zájmem, v jiné době či společnosti jím být vůbec nemusí.“ (viz „nejveřejnější“ zdroj – Wikipedia...)

Z uvedeného textu číší bezradnost; jinými slovy, text nedává žádný návod k řešení. Teoretik veřejného mínění Walter Lippmann říká: veřejný zájem

je zřejmě tím, co by si lidé vybrali, kdyby viděli jasně a racionálně a jednali nezaújatě a v dobré vůli.⁵ Lidé však, v rozporu s vírou neoliberálního ekonomického paradigmatu, jež definuje funkční trh jako prostředí svobodných a racionálně se rozhodujících jedinců, zpravidla jasně a racionálně nevidí a už vůbec nejsou nezaújatí. Každý je zaujatý; proto se i někteří profesionální facilitátoři domnívají, že nejhorší jsou partikulární zájmy. Individuální a skupinové zájmy jsou však samozřejmě největším bohatstvím vyspělé společnosti a dobrého lidského společenství. Jinakost obohacuje. Z důvodů výše uvedených je však společnost plná obecné všestranné nedůvěry;⁶ skutečné zájmy většina aktérů skrývá nebo zakrývá jinými. Jak je rozpoznat a jak řešit jejich střety?⁷

Prostředníkem řešení musí být opět ten, kdo situaci zdánlivě nejvíce komplikuje: amatér. Nový, „kvalifikovaný amatér“, ten, kdo intuitivně vytušil smysl výroku britského politologa Ralfa Dahrendorfa: „Člověk je svobodný teprve tehdy, když se začíná zajímat o věci veřejné.“ Tímto novým společenským aktérem jsou nestátní neziskové organizace (NNO). V současné společnosti pokrývají širší spektrum témat, než kdokoli jiný. Reflektují společnost i burcují k činu; vyvažují moc silných ekonomických lobby a osvěžují naše myšlení; sdružují nás, zprostředkují práva menšin, starají se o veřejný zájem a mohou být dokonce i velmi státotvorné.

Kde stojí v nové situaci politik? Především to má velmi těžké. Rád by rozhodoval dlouhodobě nebo alespoň střednědobě, chtěl by myslet na budoucnost, rád by myslel nejen na svou obec, ale i na spolupráci v regionu, Evropské unii nebo i na globální biosféru. Je však sevřen kleštěmi krátkého volebního období a omezenými finančními, lidskými a dalšími zdroji svého volebního obvodu – a popsáním nedostatkem důvěry ve společnost počínaje nedůvěrou v politiku. Úlohou a posláním politika je překonání nedůvěry a aktivní vytváření důvěry; politik je tvůrcem důvěry a obchodníkem s důvěrou. V (post)moderní společnosti může tento úkol splnit pouze tehdy, bude-li jejím politickým pilířem zastupitelská demokracie a výkonným hospodářským řešením funkční trh – za předpokladu, že demokracie musí usilovat o co nejvyšší míru spoluúčasti veřejnosti a trh musí respektovat celospolečensky zakotvené hodnotové rámce a veřejný zájem.

1

2

1 „Co člověk sám zmůže?“ / 'What Can One Alone Do?'

2 Mystifikační performance studentů DAMU Zuzany Malé a Jakuba Štěpána *Co si postavíme?* (přestavba Staré kanalizační čistírny na Grand Canal Business Center), říjen 2009. / A performance of DAMU students Zuzana Malá and Jakub Štěpán titled *What Will We Build?* (re-building of the Old Sewage Treatment Plant into the Grand Canal Business Centre), October 2009.

repro Anthony Giddens, *Sociologie*, Praha 1999, s. 487.

foto / photo Benjamin Fragner

Sémantický diferenciál

sociálně psychologická a sociologická metoda měření intenzity postojů bipolární stupnicí podle amerického psychologa Charlese Egertona Osgooda (1916–1991)

politika	veřejná politika
moc a její odcizení	služba
„reklama“ (politické téma)	komunikace
konflikt; nefunkční kompromis	konsensus („disensus“)
delegace	spoluúčast, participace
ovládání	sdílení
reprezentace	uspokojení potřeby
tolerance	vstřícnost
krátkodobost	střednědobost, dlouhodobost
ideologie	technologie
polarizace	jednota
technologie moci	technologie rozhodování
vláda (government)	vládnutí (spravování; governance)
projekt	proces
stav a jeho petrifikace	vize

Prostředkem, jak toho dosáhnout, může být jen nikdy nekončící proces, jež nazýváme strategické plánování. Je to stavba založená na základu otevřené liberální občanské společnosti, v níž povzbuzujeme všechny společenské skupiny, aby se aktivně

účastnily rozhodování. Tento proces je budován induktivně zdola; snaží se nalézt odpověď na otázku, CO je třeba ve společnosti udělat, aby tvořila dobré společenství se spokojenou většinou i menšinami. Druhý pilíř je deduktivní a tvoří jej „shora“ odborníci včetně architektů. Odpovídá na otázku, JAK lze objednávku realizovat a někdy i varuje, co by mohlo být lákavé, ale trvale neudržitelné.

Aby mohly oba pilíře mezi sebou komunikovat, je užitečné vytvořit v prvním tematicky zaměřené pracovní skupiny a ve druhém tematicky odpovídající expertní komise. Mají si vzájemně naslouchat, trpělivě znovu a znovu hledat řešení a s povzdechem připouštět, že ideál a dokonalý kompromis budící nadšení u všech účastníků jsou nedosažitelné, že to však nesmí být důvod k tomu, abychom je přestali hledat.

A politik s mandátem, který jsme mu dali volbou, a s rozpočtem, jenž jsme mu odevzdali na daních, má pouze oprávnění účastnit se jednání komunitního i expertního pilíře strategického rozhodování a přijímat spolu s nimi věcná řešení – například i ta, která zajistí udržitelnou budoucnost nefunkčním průmyslovým areálům. Jestliže to dlouhodobě uskutečňuje, vytvoří ve společnosti vzájemnou důvěru všech akterů a dokáže získat i důvěru svých voličů.

Veřejný zájem pak v teorii a zejména v praxi nemůže mít pevnou, neměnnou, statickou definici – může být jen výsledkem dobře definovaného rozhodovacího procesu, který respektuje profesionály i amatéry, občany i elity, kritériální osobnosti a názorové vůdce i menšiny, veřejné statky a dohodnuté hodnoty – ve veřejném prostoru, kde aktéři sliby plní a dohody dodržují...⁸

Poznámky

1 Neil Cossons, Průmysl včerejška, odkaz zítřku?, in: Benjamin Fragner (ed.), *Průmyslové dědictví*, Praha 2008, s. 14–30, zde s. 28.

2 Christian Norberg-Schulz, *Genius loci. K fenomenologii architektury*, Praha 1994, kapitola 3. Duch místa, s. 18–23.

3 Za mnohé jiné prameny např. Noreena Hertzová, *Plíživý převrat*, Praha 2003; Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, London 2007.

4 Například Rakouská ekonomická škola, v České republice pak Josef Šíma, Liberální institut (Jiří Schwarz, Miroslav Ševčík) a jiní.

5 Volně podle: Walter Lippmann, *Public Opinion*, New York 1960.

6 Celorepublikový průzkum: „většinu lidí je možno důvěřovat“: 18%; „nevím / neodpověděl“: 8%; „člověk musí být ve styku s ostatními velmi opatrný“: 74%! (CESES, 2002, 2500 respondentů).

7 „Dobré společenství přiznává zájmy jako dobrá architektura přiznává konstrukci...“ (Ivan Rynda)

8 Ivan Rynda, z osobní sbírky zbožných přání.

Participativní plánování a navrhování

Participative Planning and Design

→ English text on p. 176

Potřeba vyrovnat se s průmyslovým dědictvím a transformovat ho pro dnešek, doprovázená řadou nejistot, je dokladem proměny kontextu disciplín urbanismu a územního plánování. Změny ve věkovém a sociálním rozvrstvení společnosti, struktuře a prostorovém rozmístění pracovních příležitostí generují jiná zadání: místo staletí trvajících vytrvalého růstu měst jejich transformaci, místo výstavby na zelené louce přestavbu stávajících struktur. S tím se mění i paradigma profese architekta-urbanisty a mění se metodologie navrhování.¹

Návrhový proces, tak jak je dnes převážně aplikovaný, odpovídá rovnici 1 klient + 1 projektant = 1 stavební projekt, a stojí na třech nevyřčených předpokladech:

1. Zadavatel ví, co chce vyprojektovat – jaké problémy řeší, na jakou poptávku odpovídá.
2. Projektant ví, co je v dané situaci možné, a je schopen nalézt optimální řešení.
3. Všechny požadavky lze naplnit změnou fyzické struktury.

Osvícenský pozitivismus, jehož poslední inkarnací bylo funkcionalistické plánování, považoval tyto předpoklady za samozřejmé. Vycházel z toho, že všechny problémy budou dříve či později katalogizovány včetně řešení, potřeby a požadavky lidí budou společenskými vědami popsány taktéž, a tudíž není

třeba se na ně ptát.² Veřejný i soukromý sektor zadával projekty pro imaginárního obecného uživatele, navrhovala se řešení vnímaná jako konečná – tj. plně uspokojující všechny současné i budoucí potřeby.

Přitom bylo naprosto nepředstavitelné, že by mohly existovat problémy, které se v čase neustále proměňují, a ví se toliko, že existují. Že potřeby lidí mohou být místně, kulturně i jinak značně různorodé a se změnami životního stylu se neustále proměňují. Že v řadě případů je nezbytné navrhnout zároveň se změnami fyzické struktury i jejich institucionální rámec a budoucí správu. Tedy právě takové problémy, před které nás staví snaha citlivě a účelně využít průmyslové dědictví. Z úhlu pohledu jedné profese či jednotlivce není snadné ani popsat jejich podstatu, natož najít řešení.

Pod pojem participativní plánování je možné zahrnout řadu postupů, které mají společné to, že se snaží rozšířit návrhovou rovnici různými způsoby tam, kde výše zmíněné předpoklady neplatí. V následujícím textu stručně nastíníme možné formy participace inspirativní pro průmyslové dědictví.

Zapojení uživatelů – optimalizace výsledného projektu

Každý projekt lze z hlediska užitné hodnoty zkvalitnit tím, že do procesu navrhování zapojíme už

1

2

1 Výstava *Co jsme si zbořili*, Stará kanalizační čistírna, říjen 2009. / *What We Destroyed (Ourselves)*, an exhibition at the Old Sewage Treatment Plant, October 2009.

2 Michaelské slavnosti na dole Michael, Brandýsek u Kladna, říjen 2009. / *The Michael jubilee at Michael mine, Brandýsek u Kladna*, October 2009.

foto / photo Benjamin Fragner (1, 2)

Participativní plánování – definice a geneze

Participativní plánování můžeme chápat poměrně široce – jako **přímé, aktivní a transparentní** zapojení aktérů v území a uživatelů území do plánovacího procesu. Participace v tomto pojetí může znamenat například zapojení uživatelů pro zkvalitnění výstupního návrhu, zapojení více odborníků či významných aktérů v území (státní správa, samospráva, vlastníci, podnikatelé) pro přesnější definování podstaty problému a možných řešení. Podmínkou aktivního zapojení je dialog – obousměrná komunikace při osobním setkání umožňující reagovat a rozvíjet myšlenky.

Počátky – participace jako funkce moci

Počátky participativního plánování se objevují ve svobodných zemích v kontextu občanské emancipace v 60. letech 20. století jako reakce na odosobněný moderní urbanismus. Ten vnímal kvalitu prostředí měst téměř výhradně materialisticky jako hygienu životního prostředí, v plánovacím procesu chyběl prostor pro zpětné vazby a uplatnění požadavků obyvatel. Reakcí projektantů a úřadů na nespokojenost byla často místo skutečného vyslechnutí důvodů přesvědčovací kampaň. V takové situaci nezbylo občanským iniciativám nespokojeným s městským prostředím než si vynutit podíl na rozhodování.

Velmi názorně situaci objasňuje model „žebříčku zapojení“ Sherry Arnstein, popisující nárůst míry zapojení jako nárůst moci, která je občanům předána ze strany samosprávy / státní správy.¹⁰ Uspořádání do žebříčku vytváří dojem, že čím výše je daný druh zapojení (tedy čím více moci je předáno), tím více jde o zapojení a tudíž plánovací proces lepší. Toto pojetí upozorňuje na nutnost vyjasnit úlohu a zodpovědnost zapojených a míru, do jaké mohou projekt ovlivnit.

Žebříček zapojení

vatele. Rovnici rozšiřujeme u zadavatele, což je obecně nejčastější. V analytické fázi je přitom mapován vztah k současnému stavu území, vnímané problémy a hodnoty a jejich váha, a náměty pro návrh. Ve fázi konceptu jsou předběžně hodnocena a připomínkována možná řešení, v návrhové fázi detaily, případně etapizace. To se děje někdy prostřednictvím dotazování a vždy pomocí plánovacích setkání (workshopů).³

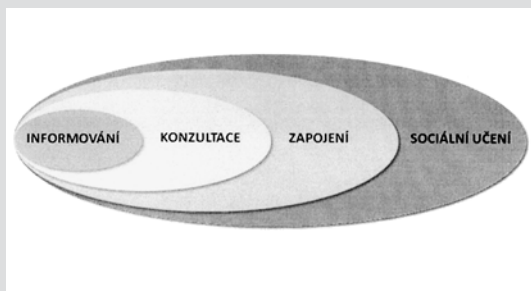
Design Charrettes – sladění protichůdných zájmů a stanovisek

Velmi specifickou polohou participativního plánování jsou Design Charrettes – vícedenní plánovací workshopy, které ve Spojených státech používá Patrick Condon pro plánování větších zastavitelných ploch či konverzí větších areálů.⁴ Dochází při nich k rozšíření základní rovnice na všech místech. Důvodem pro zavedení tohoto postupu byla situace,

Nový pohled – participace jako funkce otevřenosti řešeného problému

Odlišný model participativního plánování popisují Collins a Ison na základě zkušenosti z plánování zvýšení retenční schopnosti krajiny.¹¹ Úspěch v tomto případě závisí na řadě místních specifik, chování velkého množství subjektů a součinnosti řady opatření. Pro odstranění příčin, které vedly k neúnosnému stavu krajiny, je třeba poznávat a měnit vzorce chování a společenské normy, které nevhodný stav způsobily, nejen neustále odstraňovat příznaky.

Úrovně participace podle míry otevřenosti řešeného problému

INFORMOVÁNÍ – KONZULTACE – ZAPOJENÍ – SOCIÁLNÍ UČENÍ

Informování – problém / úkol i jeho řešení jsou standardní a obvyklé – občané / uživatelé jsou pouze informováni, že nastal a jak byl vyřešen.

Konzultace – problém / úkol je zřejmý a nabízí se více zřejmých řešení – s občané / uživateli je konzultován výběr a optimalizace řešení.

Zapojení – problém / úkol je zřejmý, řešení nikoli – s občané / uživateli / dalšími aktéry je zpřesněno zadání a podílejí se na vymýšlení a zejména předběžném hodnocení možných řešení.

Sociální učení – jsou evidentní projevy nějakého problému – s občané / uživateli / dalšími aktéry je hledán popis toho, v čem vůbec problém spočívá, vytváří se institucionální rámec a podílejí se na vymýšlení a zejména předběžném hodnocení možných řešení.

Tento model naznačuje, proč je tradiční návrhový proces v případě některých projektů neúspěšný a odhaluje, že optimální míra zapojení se v různých typech projektů liší. Identifikuje další možné přínosy – osobní růst jednotlivců a zlepšení informovanosti a akceschopnosti komunity.

kdy v řadě větších projektů figuruje tolik protichůdných zájmů a stanovisek,⁵ že není v podstatě možné vytvořit návrh, který všem vyhoví, bude funkční a zároveň bude mít i nějaký osobitý charakter. Design Charettes jsou čtyř- až sedmidenní workshopy, jichž se účastní projektanti, techničtí a ekonomičtí specialisté, zástupci státní správy a samosprávy, developeri a zástupci místních občanských sdružení (účast vyzvaná a honorovaná). Projektanti působí jako facilitátoři a skicují přímo v malé skupině u stolu myšlenky, které vycházejí z diskuse (ostatní účastníci většinou skicují taktéž), v pauzách v plánování (obvykle v odpoledních hodinách) dopracovávají řešení do podrobnějších výkresů. Závěrem je podle typu (strategický nebo implementační workshop) buď hotový koncept řešení území, nebo detailnější rozpracování již existujícího konceptu a stanovení dalšího institucionálního rámce, úkolů a zodpovědností pro implementaci plánu. Příprava a vedení Design Charettes je poměrně náročná, protože od projektanta vyžaduje pohotovost, schopnost kreslit „rychlou rukou“, i komunikační dovednosti. Podobné postupy by mohly být pro konverze průmyslových areálů přínosné tam, kde je situace vztahově, ekonomicky nebo vlastnický problematická.

Širší spektrum námětů, vzdělávání

Ve složitých a věcně problematických projektech může dojít k zapojení více projektantů či dalších odborníků ve chvíli, kdy jsou dokončeny analýzy, a začíná práce na koncepčních variantách. Výhodou zapojení právě v této fázi je, že relevantní data jsou již shromážděna a znalosti a zkušenosti více odborníků mohou být využity efektivně v momentě, kdy se rozhoduje o budoucím úspěchu projektu.⁶

Participativní plánování může být přínosem pro osobní růst (vzdělání) zapojených (posiluje pochopení řešeného tématu, komunikační schopnosti, toleranci) a pomáhá budovat a aktivizovat komunitu (profilování lídrů, nastavení komunikace, budování vztahů). Objevují se tak zákonitě projekty, u nichž se s touto rovinou cíleně pracuje a stává se stejně důležitou (ne-li důležitější) jako vlastní výsledek projektu.⁷ Například zapojení dětí do řešení aktuálních problémů a projektů může být součástí environmentální výchovy. Řešení skutečných problémů je atraktivnější, než pouze „akademické“ diskutování

či biflování a pomáhá zároveň šířit povědomí o řešeném tématu.⁸ Prostředí měst je v české environmentální výchově v současnosti podceňováno a projevuje se i necitlivostí k průmyslovému dědictví a brownfields. Jde přitom o nevyužitou šanci.

Obavy, rizika a přínosy participace

Řada odborníků se zkušenostmi ze standardních veřejných projednání územně plánovací dokumentace se obává, že prostor, který svým zapojením občané a neziskový sektor získají, povede k obstrukcím a zvýšené kritice. Z praxe víme, že destruktivní snahy naopak s mírou možnosti zapojit se klesají – věční rejpalové a cynici se objeví vždy, avšak zapojením obvykle ztratí munici pro své stížnosti, těm konstruktivním se otvírá nový prostor. Naopak skutečná rizika jsou často podceňována. Vychází z toho, že se jedná o skupinovou práci a základním kapitálem každé skupinové práce je důvěra. Je proto klíčové věnovat značnou pozornost přípravě

a komunikaci – pokud zapojení získají dojem, že je jejich důvěra zneužívána (i když třeba ve skutečnosti šlo jen o komunikační neobratnost), nastává defenzivní reakce a zhoršení vztahů. V českých podmínkách zatím často participace ztroskotává na neschopnosti architekta pochopit neobdobníky a prezentovat pro ně srozumitelným způsobem svoje myšlenky, která bývá většinou (občas právem) čtena jako nezájem či přezíravost. Participativní plánování může být v urbanistických projektech zabývajících se průmyslovým dědictvím cestou k dosažení více přínosů – odhalení podstaty problematického stavu, zlepšení komunikace a koordinace mezi aktéry v území, nalezení řešení vycházejícího ze sladění protichůdných požadavků, rozšíření obzorů a lepší pochopení dané problematiky zapojených anebo prostě jen optimalizace výsledného návrhu. Stejně tak různé jsou metody, vždy se přitom odvíjejí od předpokládaného přínosu.

Poznámky

1 V českém prostředí v podstatě neexistuje teoretická debata na toto téma a chybí překlady zahraničních teoretických textů.

2 Například „homo economicus“ – v ekonomii dlouho přezívaný koncept racionálně uvažujícího jedince maximalizujícího zisk.

3 Možné metody zapojování jsou velmi kvalitně popsány, viz například: Nick Wates, *The Community Planning Handbook. How People Can Shape their Cities, Towns and Villages in any Part of the World*, London 2000; Martin Nawrath (ed.), *Plánovací víkend. Příručka pro společné plánování udržitelného rozvoje komunit*, Brno 2003; Martin Nawrath (ed.), *Tvorba vize komunity. Příručka pro společné plánování veřejných prostranství*, Brno 2004. Pro možný postup u projektů s malým počtem uživatelů viz Christopher Day – Rosie Parnell, *Consensus Design: Socially Inclusive Process*, Oxford 2003.

4 Patrick M. Condon, *Design Charrettes for Sustainable Communities*, Washington 2008.

5 Požadavky na ochranu přírody, hygienu životního prostředí, památkovou ochranu, dopravní kapacitu a bezpečnost, technickou infrastrukturu, zájmy několika různých developerů a občanských sdružení v území působících atd.

6 V Čechách takto proběhlo několik výměnných pobytů pro krajinu. K tomu viz Ladislav Ptáček – Blažena Hušková – Tomáš Růžička, *Péče o krajinu. Příručka pro výměnné pobyty k péči o krajinu a pozemkové spolky*, Brno 2004. Tento postup byl využit při zpracovávání regionální územní studie Střela na Karlovarsku. O tom více viz Petr Klápště – Eva Klápšťová, Územní studie Střela aneb participace veřejnosti na regionálním projektu, *Zahrada-park-krajina* XVII, 2008, č. 3–4, s. 22–27.

7 Do této kategorie patří i *Future City Game*, kterou organizuje British Council.

8 Českým příkladem projektů s cíleným výchovným rozměrem jsou programy Ekoškola Sdružení TEREZA plánující s dětmi ekologizaci provozu školy a Bezpečná cesta do školy.

9 Sherry R. Arnstein, A Ladder of Citizen Participation, *Journal of the American Institute of Planners* XXXV, 1969, č. 4, s. 216–224.

10 Kevin Collins – Raymond Ison, Dare we jump off Arnstein's ladder? Social learning as a new policy paradigm, in: *Proceedings of PATH (Participatory Approaches in Science & Technology) Conference*, The Macaulay Land Use Research Institute, Edinburgh 2006.

Průmyslové dědictví v projektu Kreativní města

Industrial Heritage in the 'Creative Cities' Project

→ English text on p. 176

„Rozvoj města stojí na pomezí řádu a chaosu. Nemá žádný počátek ani konec. Rozvoj města je totiž neustálý proces, ne výsledek. Neexistuje žádná výsledná podoba města. Kultura a život v každém městě jsou dnes natolik bohaté, že pokud budou městští představitelé stále jednat podle starých vzorců, město se přestane rozvíjet. Inovace si v takovém prostředí žádá nových přístupů.“

— Charles Landry¹

Koncept kreativních měst (Creative Cities)

Kreativní města se řídí jednoduchou myšlenkou: *Klíčovým zdrojem pro rozvoj měst jsou sami lidé, kteří v nich žijí.* Svět, kde prosperita jednotlivých měst záležela na jakési „přírodní výhodě“, tedy na výhodném přístupu k přírodním zdrojům a levné pracovní síle, je dnes nahrazen světem, jehož rozvoj závisí na „výhodě kreativity“. Ta spočívá v originálním a efektivnějším využití zdrojů, jež mají města k dispozici.

Pod pojmem kreativita si každý jistě jako první představí kreativitu v umění. Ta je v tomto konceptu velmi důležitá, kreativní města však předpokládají nápaditost ve všech odvětvích života. S tvůrčím

nápadem může přijít jak výtvarník, tak i sociální pracovník, podnikatel, inženýr či státní úředník – je to schopnost inteligentního, vynalézavého myšlení lidí, kteří jsou ochotni se neustále učit nové věci. Koncept také zdůrazňuje, že důležitým aspektem udržitelného rozvoje každého města je jeho schopnost udržet si své mladé a talentované občany. Bez nové generace takových obyvatel rozvoj města ustrne.

Mezinárodní projekt vznikl roku 2008 ve Velké Británii, organizuje ho British Council. Cílem je sdílení zkušeností mezi patnácti evropskými zeměmi v oblasti tvůrčí vynalézavosti, inovací a podnikání, které povede ke zlepšení životní úrovně ve městech. British Council spolupracuje s řadou organizací, které aktivně usilují o prosazení inovativních přístupů v městské politice. Jednotlivci, kteří se projektu účastní, mají příležitost získat nové dovednosti a poznávat lidi s obdobnými zájmy a ambicemi v celoevropském kontextu. Města zapojená do projektu mají zase jedinečnou možnost naučit se využívat tvůrčí potenciál svých obyvatel, což může znamenat mimo jiné budoucí ekonomickou prosperitu. Projekt *Kreativní města* bude probíhat

do konce roku 2011 ve Velké Británii, Polsku, Česku, Maďarsku, Slovensku, Slovinsku, Ukrajině, Švédsku, Norsku, Dánsku, Finsku, Estonsku, Litvě, Lotyšsku a Rusku. Hledá především nové možnosti, jak zlepšit městský život prostřednictvím zapojení mladých a talentovaných profesionálů z různých oborů, kterým spolupráce na projektu nabídne příležitost podílet se na rozhodnutích, jež mění jejich okolí. Z pozic „amatérů“ mohou ovlivnit rozhodování o mnoha různých oblastech městského života (podoba veřejných prostranství, umění a sociální aktivity, kulturní politika atp.). Projekt sestává ze čtyř částí: *Future City Game* (hra Budoucí město), *Urban Ideas Bakery* (Pekárna nápadů), výzkumné aktivity a interaktivní webová stránka <http://creativitycities.britishcouncil.org>.

Kreativní města v praxi: hra Budoucí město (*Future City Game*)

V České republice, podobně jako v jiných zemích, byla zatím největší pozornost věnována části *Future City Game* jako způsobu, jak zapojit mladé talenty do hledání řešení problémů, jimž moderní evropská města dlouhodobě čelí.

Na počátku vývoje metodiky *Future City Game* stál výzkum, který měl za úkol analyzovat diskurs britské politické agendy udržitelného městského rozvoje. Cílem bylo podchytit hlavní globální problémy měst, zaznamenat problémy lokální a najít alternativní konzultační a výzkumnou metodu, založenou na spolupráci různých skupin lidí, kteří se budou nad spojením globálních a místních problémů zamýšlet. Tato výzkumná fáze probíhala ve dvanácti zemích včetně Norska, Číny, Izraele, Kolumbie, Velké Británie a České republiky, kde se jí věnovala celá řada organizací.

Všichni však dospěli k názoru, že virtuální spojení nestačí, je třeba přímého kontaktu zúčastněných. Na základě těchto zjištění byly osloveny dvě britské instituce, CLES (Centrum lokálního ekonomického rozvoje) a URBIS (Centrum městského života), aby koncept *Future City Game* dále rozvinuly. Projekt měl být aplikovatelný v rozmanitém kulturním prostředí, byl tedy průběžně konzultován s Akademií pro udržitelné komunity (ASC), která je dnes součástí Homes and Communities Agency (HCA). Metodika hry byla od prosince 2006 do července 2007 testována ve dvou městech Velké

Británie (Manchester a Glasgow), v Norsku (Oslo) a v Kolumbii (Bogota). Ve spolupráci s organizací Urban Learning Space, která také pomohla vytvořit veškeré herní pomůcky, byla hra dokončena a od léta 2008 probíhá ve všech zemích, jež byly do té doby zapojeny do projektu Kreativní města.

Metodika *Future City Game*

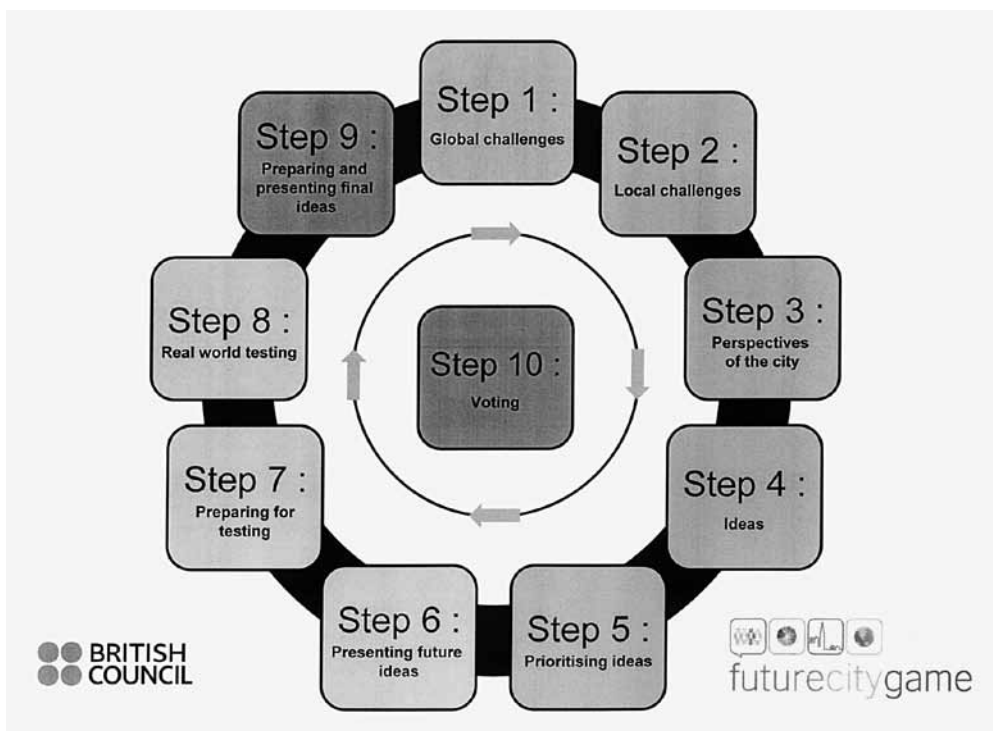
Samotná hra obvykle trvá dva dny a účastní se jí obyvatelé města rozličných profesí i původu. Účastníci, rozdělení do týmů po čtyřech až pěti lidech, mají za úkol vymyslet nějaký nový, neotřelý, ale přesto relevantní a hlavně realizovatelný nápad, jak řešit problémy města, jak zlepšit či přispět ke zlepšení života ve svém městě či jeho části. Projekt mají hráči za úkol srozumitelně představit přítomným pozorovatelům z řad zástupců města, expertních organizací a dalších spoluobčanů, kteří se přijdou na prezentace výsledků dvoudenní práce podívat.

Hra má tři fáze: vytváření vizí, jejich testování a následné zpracování konkrétních nápadů. Hráči nejprve porovnají globální problémy moderních měst se situací ve svém městě. Na konci prvního dne vytipují problém, potom vyberou jeden z příkladů řešení, který během druhého dne testují a dále rozvíjejí. Seznam deseti problémů, který každý tým v průběhu prvního dne sestaví, nabízí jedinečnou možnost identifikovat problémové oblasti – velmi často mezi ně patří staré nepoužívané průmyslové areály. V některých případech na ně dokonce byla hra cíleně zaměřena.

Hráči musejí umět spolupracovat a efektivně využít všech svých schopností a znalostí. Jedině tak vytvoří projekt, který nejlépe splní daná kritéria, a přesvědčí všechny přítomné, aby hlasovali právě pro jejich tým. Nejdůležitější fáze nicméně nastává často až po skončení hry – ve chvíli, kdy město rozhoduje o tom, jak s výsledky práce zúčastněných kreativců naloží. Spolupráce s městem není vždy jednoduchá, hra však umožní dialog mezi samosprávou a obyvateli města, mezi profesionály a amatéry.

Příklady uskutečněných her

V únoru 2010 se *Future City Game* odehrála v Moskvě, s tématem zachování kulturního dědictví. Mezi hráči byli středoškolští studenti, absolventi vy-

1

2

3

1 Schéma postupu *Future City Game* v deseti krocích. / *Outline of the Future City Game in ten steps.*

2 Publikace *Creative Cities* vydaná organizací British Council, 2009. / *Creative Cities, a book published by the British Council, 2009.*

repro British Council (1, 2)

3 *Future City Game* (Kladno), Stará kanalizační čistírna v Bubenči, říjen 2009. / *Future City Game (Kladno), Old Sewage Treatment Plant, October 2009.*

foto / photo Silvie Marková

sokých škol, učitelé, ale také místní politici představitelé a odborníci z Ruska i celé Evropy. Společně se zamýšleli nad možnostmi využití válečné pevnosti z osmnáctého století, jak zachovat historickou a kulturní hodnotu památky, aby byla atraktivní jak pro turisty, tak i pro místní obyvatelstvo. Hra měla obrovský úspěch, zúčastnilo se jí osmdesát pět významných představitelů města, zmínka o ní se objevila v mnohých médiích, a dostala se tak do povědomí přibližně šedesáti tisíc lidí. Vítězný projekt byl podpořen místními úřady a předán ruské vládě k budoucímu detailnějšímu rozpracování. Zajímavá hra se také uskutečnila v listopadu 2008 ve městě Kaunas v Litvě. Ve stejné době probíhala také *Future City Game* v Londýně, formou videokonference tak účastníci konzultovali vznikající projekty s londýnskými hráči. Vítězný projekt navrhoval revitalizaci zanedbané části dlouhé pěší zóny v centru města.

V prosinci roku 2009 se *Future City Game* uskutečnila ve finských Helsinkách. Hra byla zaměřena na revitalizaci staré průmyslové oblasti SuviLahti. Lokalita by se v budoucnu měla stát jakousi „kulturní oázou“ východní části Helsinek, s ubytováním pro osmnáct tisíc lidí, a mělo by zde vzniknout více než deset tisíc nových pracovních míst. Zvítězil nápad vytvořit multifunkční centrum služeb, jehož jádrem by byl hostel s tematicky vybavenými pokoji (např. pokoj v rockovém či punkovém stylu) se zahradou, restaurací, tržištěm a garáží pro kola. Za nocleh by hosté buď mohli zaplatit, nebo by si jej mohli odpracovat (např. úklidem, drobnými opravami).

Vítězný návrh *Future City Game*, která se odehrála 12. března 2009 v Plzni, se zabýval revitalizací areálu bývalého pivovaru Světovar (část je

kulturní památkou). Ve Světovaru by mělo vzniknout multifunkční kulturní centrum se zázemím pro městské volnočasové tvůrčí aktivity a rezidenční pobyty umělců. Den před hrou se v Plzni uskutečnila konference, na níž se zájemci mohli dozvědět více o tom, jak podobná centra fungují v Evropě a jaká je situace revitalizací tzv. brownfields v České republice. *Future City Game* umožnila odborné a zainteresované veřejnosti zúčastnit se diskusí o programu, provozu a vnitřních a vnějších vztazích celého areálu Světovar, pomohla roztřídit problémy, které nastanou během revitalizace.

Světovar – vedle již plánovaného městského archivu, muzea designu a životního stylu, multifunkčního centra, ateliérů a zkušeben – měla by patřit též „zelené komunitě“, která by sdružovala organizace podobného zaměření a cílů, jež by propagovaly a vlastním příkladem inspirovaly k soběstačnému a samozásobitelskému provozu. Komunita by byla energeticky nezávislá, fungovaly by zde výměnné služby (např. spolupráce mateřských center se seniory) a komunitní zahrada.²

Projekt *Future City Game* byl také oceněn britskou agenturou pro regeneraci a udržitelný rozvoj komunit Homes and Communities Agency (HCA). Jako projekt, který zdokonaluje dovednosti a vědomosti odborníků i amatérů, a umožňuje tak vytvářet zdravější, šťastnější a bezpečnější místa k životu, získal ocenění „Place-Making Recognition Accreditation Status“. Projekt Kreativní města, a tedy i *Future City Game*, bude ve všech zúčastněných zemích probíhat do konce roku 2011. Už teď můžeme konstatovat, že sklízí úspěchy, a budeme doufat, že se jím v budoucnosti inspirují i další města.

Poznámky

1 Viz <http://www.inspiringcities.org>. Britský odborník Charles Landry je jedním z prvních, kdo ve svých pracích zmínil koncept kreativity a jejího využití pro rozvoj měst. Před více než třiceti lety založil uznávanou evropskou konzultační společnost Comedia, věnující se právě kreativnímu rozvoji měst, a se svými spolupracovníky již uskutečnil několik set projektů ve více než čtyřiceti pěti zemích celého světa. V dnešní době se jeho koncept stává stále populárnějším, jelikož si společnost začíná uvědomovat, že tvůrčí přístup k rozvoji měst je pro naši planetu velmi důležitý. Je autorem řady publikací, například *The Art of Regeneration. Urban Renewal Through Cultural Activity* (spoluautoři Lesley Greene, François Matarasso, Franco Bianchini) z roku 1996 a *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*, která vyšla v několika vydáních, naposledy v roce 2008.

2 Další *Future City Game* v České republice proběhla v září 2009 ve Staré kanalizační čistírně v Praze-Bubenči. Ve zkrácené podobě (trvala pouhé čtyři hodiny) se věnovala problému regenerace průmyslového města Kladna.

Ve vzduchoprázdnu mezi praktikujícími architekty a studenty

The Void between Practising Architects and Students

→ English text on p. 178

Předmětem textu není vymezení pojmů amatér a profesionál – je zřejmé, že student architektury by neměl být úplný laik a architekt-praktik nemusí být vždy pravým profesionálem. Cílem není ani zobecňování něčeho, co nelze zkratkovitě definovat a co je dáno především osobním naturelem, ochotou angažovat se, jednat naplno a z přesvědčení. Nicméně tři výstavy studentských projektů nového využití průmyslového dědictví, organizované VCPD ČVUT v letech 2003, 2007 a 2009,¹ mohou být jistě vhodnou příležitostí k opatrnému bilancování a potvrzení větších či menších rozdílů mezi školními pracemi a reálnými projekty, které přirozeně vyplývají z odlišného statutu, východisek, zkušeností a způsobu práce autorů. Srovnání naznačuje specifika a rysy, jejichž poznání přináší oboustranné obohacení a sebereflexi (praktici často zmiňují energii, kterou je „nabíjí“ kontakt se studenty a naopak studenti s oblibou vzdorovitě zdůrazňují, že nejdůležitější a zlomové podněty nepřináší studium, ale až kontakt s reálnou praxí).

Téma konverze průmyslového dědictví představuje pro studenty modelovou úlohu založenou na koexistenci starého a nového; zástavbu, jejíž přirozený vývoj a životaschopnost jsou nevyhnutelně

podmíněny průběžnými citlivými intervencemi. Průmyslové dědictví nabízí v postindustriální krajině (ve městech i mimo ně) značný prostorový a kulturní potenciál; jehož předem dané limity mají při zodpovědném přístupu spíše pozitivní vliv na konečný výsledek.

Pro studenta je výhodou možnost výběru místa a objektu zájmu (v širokém spektru měřítek – od regionu, přes město, čtvrť, areál, objekt až po interiér). Zatímco v praxi přijde zpravidla klient za architektem s konkrétní lokalitou, programem a ekonomicky uskutečnitelnou představou, studenti mohou svou pozornost soustředit na téma, které vnímají jako aktuální, palčivé, vyžadující řešení, a přitom zvládnutelné. Často si proto vybírají pro konverzi ideální lokality a známé kauzy; výjimečně reálné úlohy doporučené pedagogem z praxe,² případně kuriózní objekty-outsidery, které bezprostředně znají, „socítí s nimi“ a chtějí upozornit na jejich osudy a další možný vývoj. Studenti se často snaží okolnímu světu svou až utopicky ideální vizí dokázat, že úloha má řešení, které je nejenom půvabné, ale i životaschopné.

Klíčovým okamžikem každé konverze je výběr vhodné nové funkce, která může být vsazena

1 Studentské projekty na téma konverze průmyslových budov, Stará kanalizační čistírna v Bubenci, červen 2003. / *Student projects on the conversion of industrial buildings, Old Sewage Treatment Plant, June 2003.*

2

3

4

2 Výstava *AID – akceptace, intervence, destrukce*, Centrum moderního umění DOX v Holešovicích, říjen 2009. / *AID – Acceptance, Intervention, Destruction, an exhibition at DOX Centre for Contemporary Art in Holešovice, October 2009.*

3 Zahájení výstavy *Druhý dech průmyslové architektury*, M-Factory v Holešovicích, 18. září 2007. / *Industrial Architecture's Second Wind, launch of the exhibition at M-Factory in Holešovice, 18 September 2007.*

4 Výstava *Druhý dech průmyslové architektury*, M-Factory v Holešovicích, září 2007. / *Industrial Architecture's Second Wind, an exhibition at M-Factory in Holešovice, September 2007.*

do stávající stavební struktury a přitom nezničí její jádro. Studentům i tento moment otevírá neobyčejnou vstupní výhodu – volbu v daném kontextu třeba i mírně nereálné, ale zato úderní a efektní vize. Zvolená funkce často odráží zvýšené sociální citění a mladistvý důraz na veřejný zájem (často používaný termín „setkávání“ v ostré opozici k „neosobnímu modernímu světu“). V mnoha případech se ale jedná i o poučený odraz dění v zahraničí, kde mají konverze průmyslového dědictví masivnější podporu (informační náskok studentů versus úzce profilované aktivity developerů a nepokrytý nezáměr veřejné správy v českém prostředí).

Student-začínající projektant se od počátku snaží zorientovat, najít zachytitelné body. Neobyčejně pestré inspirace a podněty přicházejí z různých směrů – ze studia příkladů formou rešerší a exkurzí, z analýzy širších lokálních souvislostí zadané stavby a území, z historie města. Hledání se stává badatelským dobrodružstvím s nejistým výsledkem, s odkrýváním styčných ploch mezi osobním tíhnutím, dobovými obecně teoretickými východiskami a reálným prostředím. Student obvykle nemá možnost seznámit se lépe se stávající stavební substancí nebo konstrukčními detaily (praktik zná stavbu hlouběji, a pokud ne, v průběhu přípravných prací a realizace k tomu bude okolnostmi donucen). Z menší znalosti zvoleného objektu i stavební praxe, z potřeby apelovat, svobody tvorby i ideálních podmínek v zadání vyplývá charakteristický rys studentských projektů – volba do značné míry manifestačních a schematických „černobílých“ řešení.

Významným faktorem podporujícím schematicismus může být i potřeba odevzdat hotový produkt, srovnatelný s jinými školními úlohami a ateliérovými projekty – to vše v rámci jednoho semestru a s minimální možností dalšího dopracovávání, případně pozitivních (i negativních) podnětů přinášejících následnými fázemi procesu. Student také obvykle klade nepřiměřený důraz na prezentaci (výsledkem jsou především vizualizace a model), zatímco konečným výstupem praktické práce bude stavba, hmotný objekt.

Reálné prostředí je sice ve výuce programově simulováno a pedagog má významnou regulační roli, přesto studenti často zastávají roli pouhých fantastů. Nejsou natolik pod tlakem reality, aby volili flexibilní strategie, museli respektovat přísná

Studentské výstavy 2007 a 2009

Výstava studentských projektů *Druhý dech průmyslové architektury* na téma „nové využití průmyslového dědictví jako podnět nebo nástroj územního rozvoje“ si kladla za cíl nabídnout alternativu k zavedené projekční a developerské praxi. V září 2007 se uskutečnila v prostorách bývalé Jeřábkovy továrny na šunku v Praze-Holešovicích (symbolicky v kulisách ožívajících „dělnických“ Holešovic a v syrovém prostředí dokončované revitalizace M Factory podle návrhu studia Olgoj Chorchoj). Svými návrhy se na výstavě a sborníku podíleli studenti FA a FSV ČVUT v Praze, VŠUP v Praze, FUA TU v Liberci a FA VUT v Brně. Souhrn prací ve sborníku, doplněný o komentáře pedagogů, přinesl cennou metodickou pomůcku v procesu výuky i v projekční praxi – studentské názory totiž odrážejí obraz změny životního stylu, prostředí i postojů. Projekty představily jak oblíbená a dříve frekventovaná témata konverzí (Branické ledárny, Nuselský pivovar), tak i novější úlohy, zejména nedocenené meziválečné architektury nebo aktuálně ohrožených míst (elektrotechnická továrna ETA v Praze-Nuslích, nákladové nádraží Žižkov, automobilka Walter v Praze-Jinonicích, průmyslový areál ve Zlíně atd.). Další studentská výstava, která proběhla v říjnu 2009 v prostorách Centra současného umění DOX v Praze-Holešovicích, nesla název *AID*, odkazující nejenom k anglickému výrazu pro pomoc či podporu (kterou průmyslové dědictví u nás bezesporu potřebuje), ale především je zkratkou tří strategií, myšlenkových postupů, které se při konverzi nejčastěji používají – akceptace, intervence, destrukce. Tři klíčová slova nepředstavují jen extrémní, izolované polohy přístupu k průmyslovému dědictví, k existující stavební materii, ale spíše metody, kterým se žádný zodpovědný tvůrce vstupující do historického kulturního prostředí, nemůže vyhnout a které se navzájem nevyhnutelně prolínají. Projekty tentokrát reagovaly na nová zadání, k nimž daly podnět aktuální diskuse (např. rekonstrukce a revitalizace nádraží v Ústí nad Orlicí, konverze pivovaru v Bělíně či přádelny a tkalcovny v Šumné, nebo přestavba kladenských koksoven na věznici). Výstava *AID* tak postihla pozitivní posun posledních let a nadějný výhled, že nová generace si je vědoma hodnot, váhy a potřebnosti kulturního dědictví, že termín udržitelný rozvoj není pouhou prázdnou frází, ale získává nový rozměr a náboj. Obě výstavy pořádalo Výzkumné centrum průmyslového dědictví ČVUT v Praze.

ekonomická a konstrukční omezení nebo majetkoprávní vztahy. Hledají rovnováhu mezi poněkud egoistickou potřebou dostatečně zviditelnit svůj

vlastní vstup a úsilím zároveň příliš nepotlačit existující prostředí. Obvykle proto využívají průmyslový artefakt jen jako zdroj inspirace, neobyčejné energie a atmosféry. Původní „nedotknutelnou“ substanci raději nemění a staví ji (nebo její zbytky) do role pouhé kulisy pro svůj vlastní efektní stavební objem, což sice uchrání autentické pozůstatky průmyslového dědictví, ale zároveň místo organického prolínání starého a nového dochází spíše k jejich zřetelnému oddělení.

Student si tedy v zájmu posilování architektonických svalů může dovolit vytvářet fiktivní situace a experimentováním objevovat nové netušené obzory. Architekt-praktik však působí v reálném světě, kde je motivován především prostou potřebou uspět. Pod tlakem okolností se tak v případě konverzí historického dědictví nezřídka uchýlí k nekompromisnímu, ale osvědčenému inženýrskému řešení, kdy je původní stavba vypreparována až na ověřenou a bezpečnou „kostru“, se kterou se pak snáze a bez rizika překvapení operuje. Nicméně architektura není pouze naplněním hmotných potřeb, podobně „vyčištění“ prostoru totiž smaže to nejcennější – atmosféru.

Zkušený a zodpovědný architekt-profesionál má ale také neobyčejnou výhodu, protože velmi dobře zná proces, kudy se projekt může ubírat a je na mnohé nastalé situace připravený, řeší je s potřebným nadhledem (na rozdíl od studenta, kterého mohou anomálie paralyzovat), a proto není apriori nucen nejprve „vyčistit hrací plochu“. Realita přináší množství velmi pozitivních faktorů – „nosných poruch“, které ze strany „otevřeného“ autora vyžadují flexibilnější a rafinovanější přístup. Architekt

v průběhu práce na projektu odkrývá jednu vrstvu existujícího prostředí za druhou, a je tak v dalších (pro studenty nedostupných) fázích veden od řešení celku k ad hoc dílčím situacím, od první relativně „tvrdé“ univerzální představy k mnohem vrstevnatějšímu a různorodějšímu řešení, které dodává výsledku větší hloubku, tedy potřebnou intimitu a identitu.

Architekt-praktik má zkušenost z předchozích projektů, typický rukopis, který dodává jeho práci osobitost a v nejistém světě i určité zázemí a vnitřní klid (dosažený recyklací osvědčených řešení). Pro cenný efekt mísení v případě konverzí je důležité, že výsledek je v praxi zpravidla souběhem aktivit několika autorů a vlivů a vypovídá tedy i o době svého vzniku, technologické úrovni a současných trendech. Změnou funkce navíc dochází i k přenosu principů mezi typologickými druhy a odlišným prostředím (málokterý tvůrce se soustředí jen na úlohy jednoho typu). Na vysoké škole je naopak autor zpravidla jen jeden a podléhá pouze vlivu pedagoga, spolužáků a společných prezentací (které mají spíše formu kritických podnětů, než obohacující mnohostrannosti).

Je obecně známou skutečností, že pro většinu projektantů jsou přiměřené limity a omezení (zejména v historickém prostředí) výzvou, pozitivní hybnou silou, která je schopna generovat pozoruhodné myšlenky a řešení. Ve srovnání se zdánlivě ideální (ale zároveň bezbřehou i jednorázovou) studentskou prací proto může i realistické chování vytvářet lidštější, vrstevnatější výsledky, dlouhodobě přínosnější a životaschopnější řešení.

Poznámky

1 Výstava z roku 2007 je shrnuta ve sborníku Petr Vorlík (ed.), *Druhý dech průmyslové architektury*, VCPD ČVUT, Praha 2007; z roku 2009 v textu AID – akceptace intervence destrukce v časopise *Architekt* LV, 2009, č. 10, s. 66–80). Vybrané studentské práce provázané s informací o historii řešení stavby jsou rovněž dostupné v Registru stavebních děl VCPD FA ČVUT v Praze na internetové adrese <https://registr.cvut.cz>.

2 Ústav památkové péče, Ústav teorie a dějin architektury a Výzkumné centrum průmyslového dědictví FA ČVUT v Praze na zimní semestr školního roku 2010/2011 připravily studentskou soutěž zaměřenou na konkrétní, mimořádně exponovanou lokalitu – konverzi půvabného historického souboru pivovaru v Buštěhradě ve vztahu k bezprostřednímu okolí (rybník, náves, kaple). Soutěž je vedena úsilím o získání širokého spektra názorů, nalezení šetrnější, ale i atraktivnější alternativy (smíšené lofty, standardní byty a veřejné funkce) k existujícímu architektonickému projektu, který počítá s plošnou demolicí (s výjimkou památkově chráněné administrativní budovy) a následnou vysokokapacitní bytovou novostavbou v původní půdorysné stopě.

foto / photo Benjamin Fragner (1), Michal Zlámaný (2, 3), Petr Vorlík (4)

1

2

3

Studentské projekty / Student projects

1 Huť Koněv Kladno, přestavba bývalých koksoven na věznici, 2009. / *The Koněv Ironworks in Kladno, conversion of the former cokery to a prison, 2009.*

2 Společenské ledárny, Praha-Braník, konverze na galerii se stálou výstavou Slovanské epeje, 2009. / *Conversion of the Associated Icehouses in Praha-Braník, to an exhibition hall for Mucha's Slavonian Epopee, 2009.*

3 Přádelna a tkalcovna bavlny Marbach & Riecken, Litvínov-Šumná, přestavba na polyfunkční areál, 2009. / *Conversion of the Marbach & Riecken spinning and weaving mill in Litvínov-Šumná to a multifunctional facility, 2009.*

repro Václav Kruliš (1), Jitka Kubínová (2), Lucie Pracnová (3)

02

*... mezi dnes notorickými památkovými statky
obtížně hledáme nějaký, jehož hodnota
byla nejprve zřejmá více než hrstce vyznavačů ...*

*... among the best-known monuments today it is hard to find
any of which that quality was immediately apparent to more
than just a handful of connoisseurs ...*

Vyděrači a rukojmí?

Blackmailers and Hostages?

→ English text on p. 180

Nejsem památkář a nikdy jsem si nepředstavoval, že se dostanu do polohy obhájce minulosti. Naopak. Můj profesionální život byl naplněn prací na projektech nových budov, které se sice občas dostávaly do historického kontextu, moje pozornost ale byla vždy obrácena směrem k budoucnosti. Snad je to přibývajícím věkem, ale zjišťuji, že se stále častěji zabývám vztahem současnosti, jejích potřeb a cílů k tomu, co již v minulosti bylo vytvořeno.

Jsem architekt a můj základní postoj k problému byl zpravidla založen na racionální analýze úkolu a na zřetelné základní úvaze, vedoucí k dosažení cíle minimálními nezbytnými prostředky. K tomu přistupovalo korektivum dané vnímáním místa a prostředí. Na tyto impulsy jsem se snažil reagovat v návrhu řešení dialogem nového se starým, nikoliv pouhým napodobováním a rozmělnčováním starého.

Tento přístup funguje myslím vcelku dobře u novostaveb. Jejich vstup do souvislostí, utvářených často složitými procesy po desítky či stovky let, je vždy napínavý svojí samotnou podstatou. Vede totiž ke změně něčeho, na co si všichni zvykli a co je pokládáno za normální, přijatelné a pochopitelné. Nový stavební zásah je vždy cizím prvkem a bez ohledu na svoji větší či menší kvalitu potřebuje nějakou dobu k tomu, aby byl přijat jako součást místa a obecného povědomí o něm.

Záchrana, obnova a nové využití historických budov je ve své podstatě složitější úkol. Vedle zachování hodnot z minulosti při něm jde i o nalezení a vytvoření nových funkčních vztahů v objektech, navržených a postavených původně pro jiné účely. Přes všechny problémy s tím spojené je ale dosažený výsledek, zachovávající zažité stavby a prostředí, bez ohledu na svoji kvalitu, všeobecně snadněji přijímán. Předstírá, že se nic nezměnilo, a to je, jak se všem zdá, dobře.

V situaci, kdy jsou na výběr obě možné cesty k řešení problému, se z pohledu laické veřejnosti zdá být jasno. Čím méně změníme a čím více zachováme, tím menším problémům se vystavíme. Zainteresovaný odborník, za kterého se považuji, ale věci tak jednoduše nevidí. Váží potenciální přínosy a ztráty obou možných způsobů řešení. Jeho hlavní trauma pochází z porovnávání obtížné porovnatelných hodnot. Na jedné straně objektivně vyjádřitelné, kvantifikovatelné a finančně ocenitelné hodnoty, na druhé straně hodnoty umělecko-historické povahy a riziko poškození složitých a jemných vztahů v daném místě.

Jak ven z tohoto dilematu? Studentům medicíny je vštěpována zásada při zacházení s pacientem, že hlavní je neškodit. Inspirován touto zásadou se domnívám, že ve sporných případech je dobré

1 Tkalcovna Liebieg & Co. z roku 1908, poslední budova areálu Textilany v Liberci-Perštýně, zbořeného roku 2004. /
Liebieg & Co.'s weaving mill from 1908, demolished in 2004, the last building from the Textilana site in Liberec-Perštýn.
foto / photo Lukáš Beran (1)

se snažit o respektování a zachování historických hodnot a k jejich likvidaci sahát teprve tehdy, prokáže-li se nezbytnost takového kroku. K průkazu nezbytnosti je ale nutné porovnávat varianty řešení a vést širokou odbornou diskusi. Myslím, že takový postup by měl být standardní ve všech situacích, kdy jsou dotčeny nejen chráněné památky, ale i jiné významné stavby a širší urbanistické souvislosti.

Že tomu tak není, je zjevné. Rostoucí tempo přeměn našeho městského prostředí v posledních dvou desetítkách let s sebou nese nové vztahy, zvyky a postupy. Ať již jde o komerční stavění, o rozvoj městských struktur či dopravní stavby, je jejich realizace rostoucí měrou založena na zájmech subjektů, sledujících úzce definované cíle. Veřejnost zpravidla pouze přihlíží a přenechává vývoj věcí odborníkům. Ti pak vykonávají svou činnost lépe či hůře, s větší či menší mírou zodpovědnosti a vnímání dopadu svých rozhodnutí. Sám jsem čtyřicet let součástí tohoto odborného světa a vím, jak takový z venku nerušený průběh usnadňuje jejich práci, komplikovanou samu o sobě věcnými, technickými, finančními i legislativními souvislostmi.

Jen ve výjimečných případech je pozornost veřejnosti probuzena. Často jsou iniciátorem média, která mají kouzelnou moc upozorňovat na problémy a vyvolávat vznik různých kauz. Někdy ale přicházejí takové impulsy i od jednotlivců a jejich sdružení. Děje se tak zpravidla tehdy, když je dotčeno místo či stavba, se kterou lidé spojují svoji minulost a kterou vnímají jako podstatnou součást a hodnotu svého světa. Vzniká tak okruh kritiků zásahu, který se staví do opozice proti jeho nositelům. Je otevřena situace, ve které je hladký průběh připravované změny zpochybněn, někdy i zastaven. Kritické zásahu vstupují do hry často s naivními představami, nevyzbrojeni potřebnou znalostí souvislostí a bez odborné kvalifikace umožňující formulovat zřetelná alternativní řešení a být respektovaným protějškem nositelů změny. Ti se typicky semknou a vytvoří pevnou frontu, opřenou o potřebné know-how i finanční a politické zázemí. Jsou pobouřeni samotnou existencí strany zastávající odlišné názory. Cítí svoji převahu a snaží se ji využít ve prospěch svých cílů. Otvírá se konflikt dvou táborů s velmi nerovnými nadějemi na vítězství. Napětí se stupňuje a vrší se výroky, postoje a kroky vedoucí protistranu do stále nekompromisnějšího

odporu. Pro nositele zásahu se zdá být optimální oceňovat své odpůrce jako neinformované kverulanty, jejichž aktivity jsou nezodpovědné a nemohou způsobit nic jiného, než komplikace a škody, zejména finančního charakteru.

Sám jsem se nedávno do takové situace dostal. Z titulu profese architekta jsem sice typický nositel zásahů, v kauze nádraží Ústí nad Orlicí,¹ se teď jako člen občanské sdružení Nádraží nedáme! dívám přes zákopy a barikády obráceným směrem. Díky svým předchozím zkušenostem a zážitkům dokážu myslím zároveň chápat i postoje a reakce alespoň některých osob v opačném táboře. Mezi lidmi usilujícími o záchranu historické nádražní budovy v Ústí nad Orlicí mne přivedlo několik obdobných situací, zejména prohrané úsilí o nezbourání bývalého nákupního střediska Ještěd v Liberci a bez odporu vykonaná demolice liberecké továrny Textilana. V obou případech padly za oběť ryze komerčním zájmům budovy, které byly ikonami města, spoluvytvářely jeho historii, a co je hlavní, mohly být zachovány a využity k jiným účelům. V obou případech město i kraj podpořily jejich likvidaci bez vypracování a posouzení alternativních návrhů, které by aspoň dílčí zachování těchto budov zohlednily. V obou případech bylo stanovisko odborných pracovníků památkové péče buď slabé, nebo bylo politicky překonáno.

Problém ústeckého nádraží je obdobně vyhrocen. I tady je snaha skupiny lidí, opřených naštěstí o šestnáct tisíc sympatizantů, čelit hrozící demolicí či neperspektivní mumifikaci historicky významné budovy. Občanské sdružení se snaží zachovat nejen holou existenci budovy, ale udržet i její využití pro cestující veřejnost. K tomu účelu předkládá konkrétní návrhy řešení, narážející u protistrany na os tentativní nezám, často ale i na hysterický odpor. Je mu podsouvána role škůdce, torpedujícího jinak všeobecně prospěšné úsilí. Pro nositele zásahu, vyvolaného v tomto případě přestavbou rychlostní železniční trati, se zdá být nejvýhodnějším řešením vzniklé situace označit občanské sdružení za nezodpovědného vyděrače, v jehož rukou je další osud nádraží a investice spojené s jeho plánovanou přestavbou. V dané situaci je nádražní budova bezbranným rukojmím, trpně čekajícím na svůj osud. Obě strany sporu si navzájem předhazují vinu za tento stav. Bez seriózní diskuse nad variantními

možnostmi řešení nevidím blízké východisko. Mimo jiné proto, že chybí arbitr pro rozhodnutí sporu či aspoň moderátor takové diskuse.

Omlouvám se za silná slova, která jsem zvolil, aby objasnila základ problému založeného na neochotě ke komunikaci a na tendenci demonizovat

nepohodlné partnery. Jsem ale optimista. Doufám, že se v kauze Ústí nad Orlicí občanskému sdružení podaří dosáhnout potřebné úrovně dialogu a společně s protistranou dojít k řešení, uměřenému místu a respektujícímu podstatné hodnoty.

Poznámky

1 Podrobně viz Martin J. Kadrman, Záchrana železniční stanice Ústí nad Orlicí, s. 158–161 této publikace.

Stoletá zkušenost, ale na industriál nestačí

Klub Za starou Prahu

A Century of Experience – But That's Not Enough for Industrial Heritage

The Club for Old Prague

→ English text on p. 182

Docela určitě jsem nebyla vyzvána k příspěvku za Klub Za starou Prahu proto, že by byl nějak zvlášť proslulý úspěchy na poli ochrany industriálních památek, spíš se domnívám, že se tak stalo z úcty k jeho šedinám – obrazně řečeno ... Klub Za starou Prahu totiž vstoupil v letošním roce do stodesátého roku své nepřetržité existence a je nepochybně nestorem mezi spolky, v dnešní terminologii občanskými sdruženími, svého typu.

Disponujeme kvalitní odbornou základnou, která dokáže analyzovat a generalizovat problém, dokáže argumentovat a formulovat, srovnávat a hodnotit. Nejsme amatéři, pokud jde o kvalifikaci, po této stránce jsme profesionálové. Pokud by dělítko mezi profesionálem a amatérem bylo v tom, zda je za svou práci placen, pak amatéři jsme, protože odborná činnost v Klubu Za starou Prahu je na rozdíl od pomocných profesí (prodavač v knihkupectví, uklízečka) neplacená. Jsme si dobře vědomi toho, že dobrovolnost a nezištnost je naší stoletou tradicí a je zárukou naší nezávislosti, kterou si chráníme jako nejcennější devizu.

Nevím, je-li to právě tím, že nejsme amatéry z hlediska odbornosti, a tudíž disponujeme určitým odstupem a nadhledem, znalostí souvislostí a širšího kontextu, ale jsme velmi mírumilovní a je nám cizí používat nátlakové akce, nechodíme hlavou proti zdi. Abych to řekla ještě pregnantněji, našimi bojovými prostředky za celých sto deset let jsou především slovo a argument (nedemonstrujeme, neleháme si před bagry a kupodivu nevyužíváme ani metodu petice). Nejbojovnějším prostředkem, který užíváme, pokud chceme dát veřejnosti zprávu o našem názoru, je tisková konference a medializace.

Proč to říkám: protože chci dospět k myšlence či sdělení, že „slovo a argument“ jako zbraň a výzbroj jsou sice z hlediska bezprostředního, okamžitého efektu prostředkem velmi málo účinným, ale z hlediska dlouhodobého prostředkem možná nejúčinnějším. Názorně bych to vyjádřila příkladem: slyšela jsem příběh jakéhosi dlouhodobého genetického výzkumu, nevím v jaké zemi, kdy a proč se to odehrálo (i když obávám se, že z nekalých důvodů),

1 Nákladové nádraží Žižkov, pohlednice z roku 1939. / *Žižkov freight station, a postcard from 1939.*

2

3

2 Lokomotivní depo Praha-Bubny, pohled od Argentinské ulice k jihozápadu, 12. 2. 1968. / *Locomotive shed in Prague-Bubny, the view from Argentinská ul. facing southwest, 12 February 1968.*

3 Lokomotivní depo Praha-Bubny, pohled k severovýchodu, 31. 12. 1972. / *Locomotive shed in Prague-Bubny, the view northeast, 31 December 1972.*

repro soukromá sbírka (1) / private collection

foto / photo Ondřej Řepka (2, 3)

ale šlo o to vyzkoumat, zda lišky, tedy psovité šelmy, pro které je přirozený divoký život v přírodě, pokud jsou člověkem ochočeny a domestikovány, předají tuto informaci v genetické výbavě svému potomstvu. Údajně až ve čtyřicáté generaci se narodily lišky milující člověka jako domácí pejsek.

Veškeré naše úsilí má totiž stránku okamžitou, bezprostřední – to je ten konkrétní boj za zachování konkrétních objektů, jehož výsledek je jednoznačný, buď kladný, či záporný. Ale také má stránku dlouhodobou, které nebývá věnována dostatečná pozornost a bývá jen vedlejším samovolným produktem onoho konkrétního boje kdo z koho, a tou je dlouhodobé formování vědomí společnosti, dovolím si ho přímo nazvat památkovým vědomím. Formuje se právě konkrétními kauzami a konkrétními zkušenostmi z jejich průběhu a výsledku. Není důležité, jestli je člověk sám aktivně organizoval, pasivně prožíval nebo jen náhodně sledoval v médiích. Důležité je, že jej zasáhly, donutily přemýšlet a on, ač nemusel, k nim zaujal vlastní názor, o kterém hovoří v hospodě s kamarády, se svými dětmi, příbuznými, kolegy v práci. Přitom u člověka nebude zapotřebí čtyřiceti generací, aby se naučil chránit i industriální památky.

Dovolím si použít k lepšímu vysvětlení své myšlenky ještě jeden názorný příklad. Ve filmu *Jára Cimrman ležící, spící* je vylíčena jedna charakteristická epizoda ze života tohoto oblíbeného národního hrdiny. Cimrman se vloudí jako vychovatel do rodinného prostředí arcivévody Ferdinanda d'Este, v jehož dětech, budoucích možných vládcích Rakouska-Uherska a tudíž i Českého království, se snaží vypěstovat lásku k českému národu. Celé jeho úsilí se mimochodem prozradí, když si děti při hře bezelstně a mimoděk prozpěvují českou vlasteneckou píseň *Hej Slované*. Přes komičnost této situace lze konstatovat, že Cimrman na to šel velmi chytře. Budeme-li zoufalí ze zamýšlené demolice nějakého objektu a investor bude nelibostný, asi nám v tom konkrétním případě sice nepomůže, když pronikneme do školy, kterou navštěvují jeho děti, a naučíme je milovat památky. Ale až dospěje a převezme řízení společnosti právě ta generace, jejíž výchovu jsme dokázali ovlivnit (říkám s nadsázkou), pak se můžeme již nadít příznivých výsledků.

Troufám si tvrdit, že během jedné a půl generace se vzduchoprázdno mezi nadšenými amatéry

Industriál a Klub Za starou Prahu

V prvních nejméně devadesáti letech své existence Klub Za starou Prahu neprojevil žádnou výraznou snahu chránit objekt s industriální historií. Má to svoji logiku, protože v době, kdy většina průmyslových objektů dosud plně sloužila svému účelu a jejich existence nebyla bezprostředně ohrožena, těžko si otázkou jejich ochrany někdo lámal hlavu a pokud snad tehdy již někdo vyslovil troufalou myšlenku o možnosti památkové ochrany industriální architektury, musel být považován skoro za výstředního vizionáře. V polovině devadesátých let 20. století jsme byli zaskočení náhlým a bezproblémovým odstraněním Ringhofferovy továrny na Smíchově a teprve po generační výměně ve výboru Klubu v této době začala být problematika industriální architektury vnímána jako obsahově plnohodnotné téma, ale stejně se jí Klub ve své činnosti nevěnoval. Ne proto, že by z nějaké zásady nechtěl, ale protože ji překryly jiné kauzy, kterým jsme se museli věnovat přednostně již z tradice. První aktivní snahu vstoupit na pole ochrany industriální historie jsme vyvinuli v roce 2008, kdy jsme se snažili zmapovat, a pokud to bylo v našich silách, i rozkrýt situaci kolem developerských snah po využití pozemků velkých pražských nádraží, pokusili jsme se charakterizovat míru ohrožení jejich hodnot, ať již demolici dosud stojících objektů či naopak novou nešetrnou zástavbou. Naše zjištění v této oblasti jsme publikovali v tematickém čísle našeho časopisu *Věstník Klubu Za starou Prahu* XXXVIII (IX), 2008, č. 3 (celý obsah čísla je elektronicky k dispozici na <http://www.zastarouprahu.cz>, fyzicky jej lze koupit v našem knižnictví Juditina věž, Mostecká 1, Praha 1).

a zmarem, který působí lhostejní profesionálové, rozplyne, nebo zmenší na minimum. Historie nám podle již prožitých analogií napovídá, že mladí nadšení amatéři se zákonitě, v časovém intervalu odpovídajícím vybudování profesní kariéry a ovládnutí rozhodovacích pozic, musejí stát profesionály.

Tu analogii mohu potvrdit ze zorného úhlu právě stoleté zkušenosti Klubu Za starou Prahu. Na počátku dvacátého století se v Praze rozpoutalo demoliční peklo, které vyvolalo vlnu mimořádného společenského odporu, z níž se mimochodem zrodil Klub Za starou Prahu. Zbraní tehdy byla pouhá slova, i když ostrá jak břitva, ale přece jen neschopná cokoliv změnit na pořádku věcí a dějů, protože na straně ochránců památek nestál žádný zákon. Přesto tato traumatizující zkušenost několika generací oné doby položila nejpevnější základ

budoucí ochrany kulturního dědictví. (Tento proces: „demolice – uvědomění si ztráty – ochrana“ se pochopitelně neodehrál jen v naší zemi, má celoevropskou rovinu.)

Nechtěla bych být teď podezírána z nějakého fatalistického přístupu pod heslem, že všechno zlé je k něčemu dobré, nebo někoho zrazovat od boje s tím, že vše se časem stejně vyřeší samo. Chci jen naznačit, že společnost a kulturní pochody, které v jejím rámci probíhají, mají z dlouhodobějšího hlediska své jasné zákonitosti, a pokud je pochopíme, ušetříme si některá zklamání a marné akce, byť, nepopírám, zaznamenáme velké ztráty.

Obecně řečeno, a to si dovolím vnést jako diskusní vklad k tématu, i když to bude znít příliš teoreticky a idealisticky: nejúčinnější ochranou památek pro budoucnost je formování památkového vědomí společnosti a dobrovolně cítěného dodržování památkové etiky, které se stane součástí přirozeného morálního kodexu člověka, asi jako to, že se broučkům netrhají nožičky a motýlkům křídýlka. Osobní

etická zábrana je účinnější než zákony, normy a vyhlášky, zákazy a nařízení a jakékoliv další právní prostředky, které budou památky ochraňovat z moci úřední a tudíž nedobrovolně.

Možná si říkáte, že něco tak naivně idealistického jste už dlouho neslyšeli. Ale důkaz, že ten princip funguje je nasnadě: Před sto lety se bouraly v Praze měštanské domy jakéhokoliv stáří (!) jako na běžícím pásu bez uzardění, dnes se ani ten nejotrlejší investor neodváží navrhnout demolici barokního domu, pokud nejde o absolutní ruinu. Ostatně, téměř vše, co vzniklo před rokem 1800, je dnes započítáno za kulturní památku. To je důkaz jak hrom!

Na závěr: směle se odvážím tvrdit, že vše jde nyní kupředu rychleji, než před sto lety, a pokud by se například demolici bubenských železničních dílen, jejichž blízký zánik straší milovníky industriálu a železniční historie jako děsivé trauma, podařilo pozdržet možná jen o pouhých deset let, tento záměr bude pak společensky neúnosné a neprůchodné realizovat.

Nové památky

New Monuments

→ English text on p. 182

Slovní spojení „nové památky“ je paradoxem jen zdánlivým, ve skutečnosti však velmi přesně vystihuje smysl jedné z převratných myšlenek modernity – tedy to, že věci nemusejí být jako památka vytvořeny, ale že se jí stávají. Nabývají hodnoty památky v konkrétním okamžiku, jedinečné situaci. Přesvědčení, že tuto hodnotu nabudou naráz a pro všechny (jakožto obecně sdílenou a chápanou hodnotu stárí) snad můžeme pohřbít mezi utopie, naopak, mezi dnes notorickými památkovými statky obtížně hledáme nějaký, jehož hodnota byla nejprve zřejmá více než hrstce vyznavačů. (*Amatérů*, třeba profesionálních.) Pozornost probouzí zánik věcí, jejich funkce či významu, který s sebou nesou hluboké civilizační změny. Profánní vlády zrodily církevní památky, industrializace památky řemesla, nástup informační éry rodí památky průmyslové, ovšem opět zdaleka ne samozřejmě. Již vrcholné období průmyslu se totiž začalo ohlížet po svých počátcích, industriální velmoci začaly pečovat o doklady svého technologického prvenství, o základy své prosperity. Předchůdcům a průkopníkům industriální archeologie se již před druhou světovou válkou dařilo v čase zrychleného pokroku obhájit existenci artefaktů zastaralých, přesvědčit dobu oceli o malebnosti litiny. I v našem prostředí dokázali obrátit pozornost k *památkám technické*

práce, nutno však podotknout, že se nepodařilo tento jasnozřivý předstih udržet. Průmysl měl v Československu zdolávat nové mety ještě v době, kdy svět už hleděl na jeho zánik a začal se zajímat o pozůstatky jeho vrcholné éry, které však v *industriálním skanzenu* českých zemí stále sloužily. Někteří zde o nich začali přemýšlet a mluvit již před třiceti lety, přesto dnes naši pozornost stále atakuje jejich zánik.

Památka tedy vzniká rozhodnutím, a je to rozhodnutí úřední. Jistá část veřejnosti, mnozí architekti a naprostá většina obecních zastupitelstev (příliš zaměstnaných prodejem spravovaného majetku) rozumí pod pojmem „památka“ cosi, co je chráněno Zákonem č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči ve znění pozdějších předpisů. Ten sice památku definuje i pojmově, avšak – na rozdíl od předchozího zákona z roku 1958 – se sám vztahuje pouze na ty památky, které jsou zapsány v Ústředním seznamu kulturních památek ČR. Jak stavby a věci zákonem nechráněné mizí, postupně tuto definici razítkem přijímáme všichni. Co není zakázáno, je dovoleno.

Jakou část ze 40 299 státem chráněných nemovitých památek tvoří tedy památky průmyslového dědictví? Méně než jedno procento, s přírůstkem tří až pěti ročně. Mezi úspěchy územního odborného pracoviště NPÚ v Ostravě lze započítat památkovou

Parní mlýn a silo a. s. Odkolek ve Vysočanech

(Hubert Gessner, 1911–1918)

Roku 2003 podává pražské odborné pracoviště NPÚ spolu s Městskou částí Praha 9 podnět na prohlášení areálu pekáren a mlýna za kulturní památku. Prohlášení následně doporučuje Odbor památkové péče Magistrátu hl. m. Prahy a roku 2005 také ústřední odborné pracoviště NPÚ. Nesouhlas vyjadřuje vlastník a. s. Odkolek a roku 2004 dokládá havarijní stav budovy mlýna. V polovině roku 2005 získává budovy s. r. o. FIM development. Dne 27. 1. 2006 MK ČR rozhodnutím č. j. 17193/2003 prohlašuje za památku pouze správní budovu areálu s tím, že „*při nezbytné rekonstrukci nemůže budova mlýna zůstat zachována v autentické hmotné podstatě věci.*“ V březnu 2010 vlastník úředně oznámil jeho demolici.

ochranu přibližně pětáctýřiceti hlubinných dolů či jejich fragmentů. Na Ústředním seznamu kulturních památek figuruje přibližně stovka pivovarů a sladoven, tedy asi pětina dochovaných staveb tohoto druhu u nás, což je rovněž skvělé číslo. Pokusíme-li se však spočítat mezi památkově chráněnými pivovary skutečně průmyslové provozy (tedy nikoliv kupříkladu modernizované barokní stavby), dojdeme asi ke dvěma desítkám. Všeobecnou oblibu venkovských mlýnů, ať už vodních či větrných, ilustruje fakt, že je jich zákonem chráněno více než tři sta – typologicky rozvinuté průmyslové mlýny však na seznamu najdeme pouze čtyři. Nezapočítáme-li do součtu památky manufakturního způsobu výroby, textilních továren je u nás chráněno osm, ovšem pouze ve třech případech jde o skutečně vrcholné příklady staveb tohoto u nás kdysi vedoucího průmyslového odvětví. Cihelen s oválnou pecí je v celé zemi chráněno pět, průmyslové sklárny jen tři. Ochrany požívají rovněž dva lihovary a jediný cukrovar, lépe řečeno věž rafinerie a komín v Brně–Židlochovicích. Téměř třetina těchto staveb přitom v posledních letech zanikla.¹

Vzhledem ke shora naznačené roli státní památkové ochrany jako poslední, ne-li dokonce jediné instance, může takový stav uspokojit jen skalní optimisty – nebo rezignované pesimisty. Nelze zastít, že se na něm podílí i příčiny odborné. Mezi ně lze zařadit přetrvávající nejednotnost v míře

požadované autenticity památky. A to jak autenticity dochování (továrna bez původního strojního vybavení pro někoho může přestat být továrnou) tak autenticity budoucí – zejména míry zásahu do památky, umožňující její zcela odlišné (nevýrobní) využití a tím i zachování. S problémem míry autenticity souvisí i neblahý osud pojmu, který na počátku pomáhal problematiku uchopit – pojmu „technické památky“. Nedosti na tom, že se jej veřejnost, poučená patrně teorií nadstavby, naučila chápat téměř v protikladu k zákonem definovanému (a mimochodem pleonastickému²) pojmu „kulturní památka“ a dovozuje si tak, že památka je buď jedním, či druhým – kostelem nebo strojem, což vede k přehlížení jevů složitějších, jako je třeba právě průmyslová architektura. Nutno zdůraznit, že tento již tradiční pojem „technické památky“ se týká všech historických období pravěkem počínaje, tedy nejen průmyslového dědictví, a proto na Ústředním seznamu napočítáme na dva tisíce památek tohoto druhu.

Jádro problému má však charakter institucionální, nikoliv odborný. Ale nejde o již sdostatek kritizovanou „dvojkolejnost“ památkové péče. V případě rozšiřování státní ochrany rozhodování cele leží na odboru památkové péče Ministerstva kultury České republiky, které „nové památky“ prohlašuje. A má tak činit nejen proto, aby jejich vlastníka přimělo ke správné péči o jeho vlastní majetek, avšak i (jen) proto, aby mu odepřelo stoickou důstojnost jej zničit.³ V době vyhlášení zákona, tedy roku 1987, nebyla jeho aplikace ničím podmíněna s odkazem na „*zvláštní zájem socialistické společnosti*“. To, že zájem na zachování památek má i společnost demokratická, musel roku 1994 potvrdit Ústavní soud ČR – po několika pokusech napadnout výkon státní památkové péče jako protiústavně zasahující do vlastnických práv. Na poli památkové péče pak pokračovala série legislativních pokusů, mařených většinou výsledky voleb. Zásadním problémem typicky zůstala fakultativnost státního dorovnání nákladů, zvýšených oproti běžné údržbě nemovitosti.⁴ Zvláštní správní pravidla však památkový zákon nadále postrádal, až byl upraven novým obecným předpisem, kterým stát upravuje postavení občanů před úřady, tedy zněním zákona č. 500/2004 Sb., správním řádem.⁵ Problém, který se státní památkové péče jako taková snaží od svého počátku řešit,

1 Mlýnice a moučnice Odkolkových mlýnů v Praze-Vysočanech, 2009. / *Mill and meal floor of Odkolek Mills in Prague-Vysočany, 2009.*

2 Skladištní budovy nákladového nádraží Žižkov, 2009. / *Storage buildings at the Žižkov freight station, 2009.*

tedy rozpor veřejných a individuálních zájmů, se tak vrátil rovnou na klíčové místo jejího základního předpisu. Od června 2005, kdy se správním řádem Ministerstvo kultury při prohlašování věcí za památku začalo po judikátu Ústavního soudu řídit, tak jeho památkový odbor podle zásady tzv. volného hodnocení důkazů samostatně „doplňuje“ odborný názor tím, že vyslechne i přirozeně zaujatý názor jejího vlastníka.

Zkušenosti, formulované roku 2009 na konferenci v rámci *Industriálních stop* zástupci amatérských sdružení i památkového odboru ministerstva, korelují s pět let klesajícím počtem památek nově prohlášených a zejména se stále častějšími případy významných památek neprohlášených nebo takových, u kterých byla památková ochrana po odvolání vlastníka zrušena (což je mimochodem rozhodnutí na správním řádu nezávislé). A jde často o osud památek průmyslových, neboť právě ony, lépe řečeno pozemky, na kterých stojí, jsou kartami v politicko-ekonomické hře, která dnes diktuje podobu našich měst. Zdá se tedy, že problém

Nákladové nádraží Žižkov

(Karel Caivas – Vladimír Weiss, 1930–1936)

Roku 2003, po zániku hlavní funkce nádraží, podalo pražské odborné pracoviště NPÚ podnět na jeho prohlášení za kulturní památku. Roku 2007 a. s. České dráhy zakládá pro využití území nádraží společný podnik se Sekyra Group Real Estate, která roku 2008 dosáhla podstatného omezení jeho regulace. V dubnu roku 2010 tisková mluvčí MK ČR novinářům sdělila: „*Dospěli jsme k tomu, že řízení nezahájíme. Je to mladá technická památka.*“

již v současnosti nespočívá jen v nedostatku znalostí či nezájmu veřejnosti, ale v postavení a práci institucí, které by veřejný zájem, již zřetelně vyjádřený, měly naplňovat. Vezmeme-li v úvahu spletnost a procesní náročnost kupříkladu práva trestního, můžeme jen doufat, že oblast ochrany památek zůstane jedinou, kde vážně hrozí, že se při hájení takového zájmu budeme muset raději spoléhat na osvětu, dobrou radu a osobní příklad.

Poznámky

1 Srov.: <https://registr.cvut.cz> + <http://monumnet.npu.cz>.

2 Václav Richter, *Památka a péče*, Praha 1993, s. 11.

3 Srov.: Rozsudek Nejvyššího správního soudu v Brně č.j. 6 A 106/2002-81 ze dne 28. 4. 2004.

4 Michal Novotný, Legislativní vývoj památkové péče po roce 1989, *Zprávy památkové péče* LXVI, 2006, č. 3, s. 245–252.

5 Nález Ústavního soudu 240/2005 Sb., ze dne ze dne 26. 4. 2005, viz <http://www.portal.gov.cz>.

foto / photo Lukáš Beran (1, 2)

Ochrana památek z pohledu úředníka

Heritage Conservation in the Eyes of a Public Official

→ English text on p. 185

Na konferenci *Průmyslové dědictví: ve vzduchu-prázdná mezi profesionály a amatéry?* uspořádané v rámci 5. bienále *Industriální stopy 2009*, se mimo jiné řešila otázka, kdo je amatér a kdo profesionál v památkové péči, jaké jsou jejich role, možnosti, motivace, cíle, zda jsou jejich zájmy totožné nebo naopak zcela protikladné... Mohlo by se zdát, že amatéři (laici, nadšenci, angažovaní občané, aktivisté) jsou stavěni do opozice vůči profesionálům (úředníkům všech stupňů státní správy a samosprávy), zjednodušeně řečeno, amatéři chtějí zachraňovat památky za každou cenu a úředníci jim v tom brání. Domníváme se, že tento zřejmý antagonismus je z větší části způsoben neznalostí či nepochopením platným právním předpisům, kterými jsou správní orgány vázány ve své činnosti na úseku státní památkové péče. A proto bychom v tomto příspěvku chtěly upozornit na nejčastější mýty a omyly, které se tradují nejen v prostředí laické veřejnosti, ale i v památkářské obci, a jež se týkají zejména průběhu správního řízení ve věci prohlašování za kulturní památky.

Agenda prohlašování věcí za kulturní památky se řídí zejména dvěma zákony: 1) zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů a 2) zákon č. 500/2004 Sb., správní řád, v platném znění. Podnět na prohlášení věci za kulturní

památku může na Ministerstvo kultury podat skutečně kdokoli, ať už fyzická nebo právnická osoba. Podání musí obsahovat náležitosti předepsané správním řádem (z podání musí být zejména patrné, kdo je činí, které věci se týká a co navrhuje).¹ Ministerstvo kultury se podáním musí zabývat vždy, podle stávající praxe buď navrhovatele vyzve k doplnění jeho podání (pokud je neúplné, případně neurčitě), nebo podnět zašle příslušnému pracovišti Národního památkového ústavu, které provede odborné posouzení věci a zpracuje své vlastní expertní vyjádření, ve kterém věc doporučí nebo nedoporučí k prohlášení za kulturní památku. V případě kladného vyhodnocení věci může Ministerstvo kultury zahájit správní řízení. Na tomto místě je nezbytné upozornit na velmi důležitou skutečnost, a to že účastníkem správního řízení může být pouze vlastník či správce věci (tj. někdo, kdo prokáže právní zájem na věci).² Pokud navrhovatel není zároveň vlastníkem věci, pak není účastníkem řízení a nemá stejná práva jako účastník řízení, nemůže se například seznamovat se správním spisem, nemůže podat rozklad (odvolání) proti rozhodnutí atd. Navrhovateli je zasláno až pravomocné rozhodnutí Ministerstva kultury. Tato situace se také týká 99 procent občanských sdružení a nadšenců, kteří se snaží aktivně chránit průmyslové dědictví.

1

2

3

K zápisu na Ústřední seznam památek byly navrženy například: / Among sites, proposed to be inscribed on the Central List of Cultural Monuments there are, for instance:

1 Zdyadlo a hydroelektrárna v Poděbradech (navrženo střeďočekým územním odborným pracovištěm NPÚ roku 2003) / Lock and hydro plant in Poděbrady (proposed by regional office of the National Heritage Institute in Mid-Bohemia in the year 2003)

2 Přádelna bavlny firmy Bratři Neumannové ve Frýdku-Místku (navržena tehdeším Státním památkovým ústavem v Ostravě roku 2001) / Cotton spinning mill Gebrüder Neumann (proposed by regional office of the National Heritage Institute in Ostrava in the year 2001)

3 Autobusové garáže v Praze 6-Dejvicích (navrženy VCPD ČVUT roku 2007) / Bus garage in Prague 6-Dejvice (proposed by VCPD CTU in the year 2007)

V žádném případě to není zlovůle, snaha o utajení informací či neochota Ministerstva kultury spolupracovat s „amatéry“, tento požadavek prostě vychází ze zákona, kterým je Ministerstvo kultury vázáno. Následujícím úkolem Ministerstva kultury ve správním řízení je shromáždit dostatečné podklady pro rozhodnutí, tedy opatřit si stanovisko příslušného krajského úřadu a obecního úřadu obce s rozšířenou působností, případně další odborná

stanoviska.³ Poté musí vlastníkoví umožnit seznámit se s těmito podklady.⁴ Vlastník (tj. účastník řízení) se může v průběhu řízení vyjadřovat ke všem podkladům a stanovisko vlastníka musí Ministerstvo kultury brát v potaz a musí se s jeho námitkami vypořádat v odůvodnění rozhodnutí. Pokud jsou splněny všechny tyto náležitosti, může Ministerstvo kultury přikročit k vyhodnocení věci a k vydání rozhodnutí o prohlášení, případně neprohlášení věci

Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů

§ 2 Kulturní památky

(1) Za kulturní památky podle tohoto zákona prohlašuje Ministerstvo kultury České republiky (dále jen „ministerstvo kultury“) nemovitě a movitě věci, popřípadě jejich soubory,

a) které jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti, jako projevy tvůrčích schopností a práce člověka z nejrůznějších oborů lidské činnosti, pro jejich hodnoty revoluční, historické, umělecké, vědecké a technické,

b) které mají přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem.

(2) Soubory věcí podle odstavce 1 se prohlašují za kulturní památky, i když některé věci v nich nejsou kulturními památkami.

§ 3 Prohlašování věcí za kulturní památky

(1) Ministerstvo kultury si před prohlášením věci za kulturní památku vyžádá vyjádření krajského úřadu a obecního úřadu obce s rozšířenou působností, pokud je již od těchto orgánů neobdrželo. Archeologický nález (§ 23) prohlašuje ministerstvo kultury za kulturní památku na návrh Akademie věd České republiky.

(2) Ministerstvo kultury vyrozumí písemně vlastníka věci o podání návrhu na prohlášení věci za kulturní památku nebo o tom, že hodlá věc prohlásit za kulturní památku z vlastního podnětu, a umožní mu k návrhu nebo podnětu se vyjádřit.

(3) Vlastník věci je povinen od doručení vyrozumění podle odstavce 2 až do rozhodnutí ministerstva kultury chránit věc před poškozením, zničením nebo odcizením a oznámit ministerstvu kultury každou zamýšlenou i uskutečňovanou změnu jejího vlastnictví, správy nebo užívání.

(4) Ministerstvo kultury vyrozumí písemně o prohlášení věci za kulturní památku jejího vlastníka, krajský úřad, obecní úřad obce s rozšířenou působností a odbornou organizaci státní památkové péče (§ 32) a u archeologických nálezů též Akademii věd České republiky. Vyrozumí je i v tom případě, že neshledalo důvody pro prohlášení věci za kulturní památku.

(5) Vlastníci věcí, které pro svou mimořádnou uměleckou nebo historickou hodnotu by mohly být v souladu se společenským zájmem prohlášeny za kulturní památky,

za kulturní památku. Každou věc je nutné posuzovat jednotlivě, každá má svá specifika, svou historii, svůj kontext, stav dochování... A teď další důležitá poznámka – podat rozklad proti rozhodnutí (odvolat se) může pouze vlastník (tj. účastník řízení) – pokud tak neučiní, nabude rozhodnutí právní moci. Navrhovatel, který není účastníkem řízení, může napadnout rozhodnutí, se kterým nesouhlasí, pouze podnětem k přezkoumání rozhodnutí nebo podat podnět k obnově řízení. O rozkladu a přezkumu rozhoduje ministr kultury, zatímco o obnově řízení rozhoduje orgán, který rozhodl v posledním stupni.⁵ Tolik ve stručnosti k vedení správního řízení, které ve skutečnosti může mít více variant a může trvat několik měsíců, ale i několik let (Ministerstvo kultury věc prohlásí za kulturní památku, účastník podá rozklad proti rozhodnutí, ministr kultury toto rozhodnutí potvrdí, vlastník podá žalobu, soud mu vyhoví a vrátí věc k dalšímu řízení a Ministerstvo kultury potom vydá nové rozhodnutí...).

Ovšem i v případě, že věc byla úspěšně prohlášena za kulturní památku, je vedena pod svým rejstříkovým číslem v Ústředním seznamu kulturních památek, nemusí se ještě jednat o úplné vítězství zájmů památkové péče. Může bohužel nastat v současnosti velmi obvyklá situace, kdy se vlastník o objekt prohlášený za kulturní památku dále nestará, nechává ho chátrat a někdy pak dokonce požádá o zrušení prohlášení objektu za kulturní památku s tím, že je v havarijním stavu. V té chvíli je však především v kompetenci příslušného obecního úřadu obce s rozšířenou působností adekvátně zasáhnout (nařídit zajišťovací práce, udělit pokutu aj.). Jiným častým laickým omylem je, že Ministerstvo kultury snad rozhoduje o demolici památek. O demolici jakéhokoli objektu rozhoduje vždy příslušný stavební úřad. A stavební úřad nemusí demolici objektu povolit, i když ten nebyl prohlášen za kulturní památku.⁶ Chystaná demolice objektu však nemůže být jediným důvodem pro prohlášení věci za kulturní památku, věc musí vždy splňovat zákonné požadavky, tedy musí mít dostatečnou památkovou hodnotu ve smyslu památkového zákona.⁷

Je samozřejmě možné předchozí věty morálně zpochybnit či tvrdit, že památková péče se nedá svázat do jednotlivých ustanovení zákona. Aby tomu tak nebylo, museli bychom ta pravidla zrušit,

ale s vědomím, že společnost bez zákonů a jasných pravidel se může propracovat k anomii, kdy bude ochrana památek každému lhostejná. Prohlašování věcí za kulturní památku se jasnými pravidly řídit musí i z toho důvodu, že jde mimo jiné také o zásah do vlastnických práv a ten nelze provést jinak, než na základě zákona. Podoba památkové péče je záležitostí společenského konsenzu, míru a laťku si nasazuje každá společnost, respektive stát, v různých obdobích různě vysoko. Tento společenský kompromis by posléze měl nalézt vyjádření právě v podobě zákona, který by měl zajistit jednotný standard památkové péče a omezit extrémní přístupy a svévoli, jak ze strany vlastníků, tak i památkářů. Avšak zákonná ochrana věci (tedy její prohlášení za kulturní památku) sama o sobě nestačí pro její zachování budoucím generacím, neboť i věc prohlášená za kulturní památku může podlehnout svému stáří z důvodu zanedbání péče nebo nečinnosti příslušných orgánů při vymáhání povinností na jejich vlastnících. A proto možnou cestou, jak do budoucna lépe a účinněji ochránit kulturní dědictví jako celek (historické, architektonické, umělecké, průmyslové a jiné památky), je dlouhodobé vzdělávání veřejnosti tak, aby se požadavek zodpovědné péče o kulturní dědictví této země dostal do širokého společenského povědomí. Je nezbytné, aby potřeba zachování kulturního dědictví ve společnosti byla vnímána s obdobnou intenzitou, s jakou je již vnímána oblast ochrany životního prostředí a zlepšování kvality života obecně, neboť památky jsou jeho nedílnou součástí. A právě zde bude aktivita různých občanských sdružení neocenitelnou službou při ochraně průmyslového dědictví. Jsme přesvědčené, že úsilí o zachování kulturního dědictví by nemělo vést

jsou povinni oznámit ministerstvu kultury, krajskému úřadu nebo obecnímu úřadu obce s rozšířenou působností na jejich písemné vyzvání požadované údaje o těchto věcech a jejich zamýšlené změny, umožnit těmto orgánům nebo jimi pověřené odborné organizaci státní památkové péče prohlídku věcí, popřípadě pořízení jejich vědecké dokumentace.

(6) Podrobnosti o prohlašování věcí za kulturní památky a způsob oznamovací povinnosti podle odstavce 5 stanoví obecně závazný právní předpis.

Zákon č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu (stavební zákon)

§ 18 Cíle územního plánování

(4) Územní plánování ve veřejném zájmu chrání a rozvíjí přírodní, kulturní a civilizační hodnoty území, včetně urbanistického, architektonického a archeologického dědictví. Přitom chrání krajinu jako podstatnou složku prostředí života obyvatel a základ jejich totožnosti. S ohledem na to určuje podmínky pro hospodárné využívání zastavěného území a zajišťuje ochranu nezastavěného území a nezastavitelných pozemků. Zastavitelné plochy se vymezují s ohledem na potenciál rozvoje území a míru využití zastavěného území.

§ 90 Posuzování záměru žadatele

V územním řízení stavební úřad posuzuje, zda je záměr žadatele v souladu:

b) s cíli a úkoly územního plánování, zejména s charakterem území, s požadavky na ochranu architektonických a urbanistických hodnot v území.

k domnělým antagonismům, neboť je naopak společným cílem všech zúčastněných, ať již úředníků, odborníků, amatérů či aktivistů.

Poznámky

1 Viz § 37 zákona č. 500/2004 Sb., správní řád, v platném znění (dále též „zákon č. 500/2004 Sb.“).

2 Viz § 27 zákona č. 500/2004 Sb.

3 Viz § 3 odst. 1 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů (dále též „zákon č. 20/1987 Sb.“).

4 Viz § 36 zákona č. 500/2004 Sb.

5 Viz § 94 an., § 100, 152 zákona č. 500/2004 Sb.

6 Viz § 18 odst. 4, § 90 písm. b) zákona č. 183/2006 Sb., o územním plánování a stavebním řádu.

7 Viz § 2 zákona č. 20/1987 Sb.

foto / photo Petr Vorlík (1), Michaela Ryšková (2), Lenka Popelová (3)

Výběr památek průmyslového dědictví, zapsaných na seznam kulturních památek podle zákona č. 20/1987 Sb., v době od září 2007 do dubna 2010

(od konference *Industriální stopy 2007* do vydání publikace)

A Selection of Industrial Heritage Monuments Listed between September 2007 and April 2010

- Železniční most Jezernice – Lipník nad Bečvou, Jezernice (12. 9. 2007) **[1]**
Železniční most Jezernice – Slavíč, Jezernice (12. 9. 2007)
Elias Palme, továrna na výrobu lustrů, Kamenický Šenov (31. 12. 2007) **[2]**
Filtrační věž a komín cukrovaru Robert & Comp., Židlochovice (3. 3. 2008)
Pivovar Světovar, Plzeň-Východní Předměstí (1. 4. 2008) **[9]**
Železniční viadukt, Úvaly (4. 4. 2008)
Vápenné pece Vojtěšské huti, Kladno (7. 5. 2008) **[5]**
Mešťanský pivovar, Domažlice-Týnské Předměstí (11. 6. 2008)
Vilém Grauer a syn, lihovar, Ostrava-Svinov (13. 6. 2008)
J. H. Subak, koželužna, Třebíč (9. 7. 2008)
Ochranný přístav, Praha 4-Podolí (1. 8. 2008)
Čekárna elektrické dráhy, Brno-Veverčí (7. 8. 2008)
Městská vodárna, Ostrava-Nová Ves (12. 8. 2008)
Jubilejní brána a vodárenská věž Mešťanského pivovaru, Plzeň-Východní Předměstí (22. 9. 2008) **[3]**
Městská tržnice, Mariánské Lázně (18. 10. 2008)
Silniční most, Jihlava (29. 10. 2008)
Ocelový silniční most, Brandýs nad Orlicí (13. 12. 2008) **[4]**
Správní budova Císařského pivovaru, Buštěhrad (29. 12. 2008)
Železniční most, Červené Pečky-Bohouňovice I (2. 1. 2009) **[7]**
Říšský most, Ostrava-Moravská Ostrava (23. 1. 2009)
Železniční most, Praha 22-Uhřetíněves (28. 1. 2009)
Kantýna Škodových závodů, Plzeň-Jižní Předměstí (24. 2. 2009)
Vodojem pivovaru, Heřmanova Huť-Vlkýš (20. 3. 2009) **[6]**
Transformační stanice, Praha 22-Nedvězí (27. 4. 2009)
Panský pivovar, Lobeč (20. 5. 2009) **[8]**
Těžní věž dolu Kukla, Oslavany (5. 8. 2009) **[10]**
Montážní budova továrny na automobily J. Walter a spol., Praha 5-Jinonice (31. 8. 2009) **[11]**
Sklady, česárna, úpravna, karbonizace a barevna továrny na sukna Friedricha Pollaka, Fulnek (2. 9. 2009)
Továrna na hedvábné zboží J. K. Gerlich, Odry (4. 11. 2009)
Mlýn a malá vodní elektrárna, Hřebečnický-Šlovice (4. 12. 2009)
Výtopna parních lokomotiv, Rokytice v Orlických horách (22. 1. 2010)
Posádkový pšeničný mlýn, Terezín (26. 1. 2010)
Železářská huť, Plasy (12. 2. 2010, některé části již dříve)
Železniční stanice, Bruntál (13. 2. 2010)
Železniční stanice, Frýdek-Místek (13. 2. 2010)
Železniční stanice, Poštorná (13. 2. 2010)
Ježkův most, Blansko (24. 2. 2010)
Huť František, Sázava (14. 4. 2010)

Zdroj: <http://monumnet.npu.cz>

1

2

3

4

foto / photo Jana Stará 2007 (2), Jan Pechánek 2005 (3), Jana Čevonová 2005 (4), Petr Vorlík 2004 (5), Libor Doležal 2005 (6), Riofrio Architects 2008 (8), Petr Jehlík D3A 2010 (9), Viktor Mácha 2010 (10), Lukáš Beran 2008 (11)
repro <http://www.mapy.cz> (1, 7)

5

6

7

8

9

10

11

03

... najít klíč k potenciálu postindustriálních míst, abychom
mohli pochopit současnost a budoucnost ...

*... to unlock the creative potential of post industrial places to
re-imagine the present and the future ...*

Nezávislost & partnerství

Ironbridge Gorge Museum Trust

Independence & Partnership

Ironbridge Gorge Museum Trust

→ English text on p. 186

Ironbridge Gorge Museum Trust, založený v roce 1967, působí jako obecně prospěšná organizace a zároveň je jedním z největších nezávislých muzejních areálů na světě. Trust spravuje třicet šest památek na šesti čtverečních kilometrech lokality světového dědictví UNESCO (Ironbridge Gorge World Heritage Site) a provozuje deset muzeí, které společně vyprávějí příběh tohoto místa vzniku průmyslové revoluce. Muzea ročně navštíví více než 500 tisíc lidí, z toho je přibližně 70 tisíc účastníků školních exkurzí. Trust také podporuje kreativní nájemce a umělce, kteří působí v jeho prostorách, především v muzeu výroby dlaždic (Jackfield Tile Museum) a výroby porcelánu (Coalport China Museum).

V roce 2009 muzeum oslavilo 300. výročí úspěšné tavby železa za použití koksu, kterou provedl Abraham Darby. Tento technologický průlom dal světu vysoce kvalitní železo vyráběné ve velkém a otevřel cestu průmyslové revoluci. Ačkoli inovace, která změnila svět, přinesla mnohé výhody, rok 1709 zároveň znamenal počátek spalování fosilních paliv v průmyslovém měřítku, a tedy spuštění procesů, vedoucích k dnešním klimatickým změnám.

Postavení Ironbridge je privilegované a neobvyklé – muzeu a všem sbírkám je přiznán celostátní

význam, což přináší mnohé příležitosti, ale i obrovskou zodpovědnost. Ironbridge je výjimečný také tím, že spravuje tak velké množství historických budov a památek bez finanční podpory od vlády či místní samosprávy. Dlouhodobá péče o tyto budovy a památky je jedním z nejdůležitějších cílů Trustu.

Více než čtyřicet let od svého založení zůstává Ironbridge Gorge Museum Trust průkopníkem v oblasti průmyslové archeologie a také v rozvíjení podnikatelských činností, umožňujících starat se o budovy a památky, které spravuje. Museum Trust je obecně prospěšná organizace závislá především na vlastních komerčních aktivitách, zahrnujících příjmy od návštěvníků, z maloobchodního prodeje a dalších činností. Do budoucna se Museum Trust snaží vyvinout nové zdroje příjmů, podporuje také myšlenku „zelené turistiky“ jako způsobu, jak snížit náklady a jak se odlišit na turistickém trhu, protože stále více lidí hledá zážitky „nezatěžující Zemi“.

Památková péče a záchranná archeologie

Zpočátku se Ironbridge Gorge Museum Trust pochopitelně zaměřil na záchranu klíčových památek a budov, které potom v roce 1986 UNESCO zařadilo na seznam světového dědictví. S podporou Telford-

1

2

3

4

1 Zbytky tavicí pece v Blists Hill. / *Blists Hill blast furnaces derelict.*

2 Noční pohled na návštěvnické centrum v Blists Hill, 2009. / *Blists Hill visitor centre at night, 2009.*

3 Dobrovolníci na Coalportském kanále. / *Coalport Canal volunteers.*

4 Tým zaměstnanců a dobrovolníků muzea porcelánu v Coalportu. / *Coalport China Museum staff and volunteers.*

foto / *photo* Iron Gorge Museum Trust

Podnikatelský přístup a zajištění vlastních příjmů

V současnosti Museum Trust rozvíjí nové podnikatelsky orientované způsoby financování veřejně prospěšných a vzdělávacích projektů. Mezi ně patří například *Costume project*, v rámci něhož jsou na zakázku připravovány kostýmy pro potřeby jiných britských muzeí. Museum Trust také hledá nové způsoby, jak spolupracovat s kreativně orientovanými nájemci, jako je výrobce exkluzivní keramiky Craven Dunnill, nebo s nezávislými umělci, například se sklářem Jonathanem Harrisem. Od počátku své existence postupoval Ironbridge podnikatelským způsobem při vytváření vlastních příjmů a snažil se vtáhnout své návštěvníky do práce Trustu – jak památkářské tak vzdělávací. Ironbridge v současnosti provozuje v oblasti Gorge třináct maloobchodních prodejen, v červenci 2009 otevřel své největší prodejní prostory v rámci dokončeného revitalizačního projektu Blis Hill Victorian Town v celkové hodnotě 12 milionů liber. Muzeum provozuje také oddělení společenských akcí, od května 2009 pod názvem *Conference and Banqueting*, což lépe vystihuje jeho zaměření a umožňuje úspěšněji konkurovat místním hotelům a návštěvníckým destinacím, jako například Weston Park v nedalekém Staffordshire. Díky založení tohoto oddělení roste také zájem pořádat v areálu svatby střední cenové kategorie, v budoucnu se počítá s kreativním využitím nových zařízení vytvořených v rámci projektu Blis Hill Victorian Town.

ské rozvojové organizace (Telford Development Corporation) se nejprve podařilo klíčové budovy a území získat a následně zakonzervovat a chránit s cílem zprostředkovávat toto dědictví budoucím generacím.

V důsledku naprosté absence dlouhodobé strategie památková péče byly na počátku 20. století ohroženy památky mezinárodního významu, včetně původní vysoké pece Abrahama Darbyho I. v Coalbrookdale. Další budovy a movité památky z různých míst Spojeného království také unikly zničení přesunem do Blis Hill Victorian Town, kde dnes tvoří část historické rekonstrukce města typického pro hrabství East Shropshire kolem roku 1900.

Hned na začátku bylo jasné, že turismus a vzdělávání jsou dvěma cestami, jak může Trust zajistit těmto industriálním pozůstatkům v budoucnosti dobrou péči a flexibilní přístup k obnově zaručující

historickým budovám Ironbridge Gorge rozmanité možnosti využití – jako atrakce pro návštěvníky, vzdělávací instituce a obytné a obchodní prostory k pronájmu, což vytvoří cenný zdroj příjmů. Většina z deseti muzeí Trustu, každopádně všechna velká, dnes nabízí prostory k víceúčelovému pronájmu, podle potřeb nájemců.

Dobrovolníci – přidaná hodnota napříč organizací

Nicméně, mnoho nutných „záchranných“ a restaurátorských projektů bylo úspěšně dokončeno a majetek muzea vzrostl. Kvůli geografické rozlehlosti Ironbridge a s tím spojené péči o návštěvníky se zvýšil počet pracovníků, vzrostly výdaje na bezpečnostní opatření spolu s poplatky za služby, které se budou bezpochyby ještě zvyšovat.

Od počátku se na úspěšných akcích v Ironbridge podíleli dobrovolníci, počínaje pomocí při vzdělávacích programech Trustu až po průvodcovské služby, exkurze a předvádění na místě. V podstatě při každém typu práce Trustu v průběhu posledních čtyř desetiletí spolupracovali placení zaměstnanci, akademici a dobrovolníci v rozmanitých oblastech včetně záchranné archeologie, konzervačních a památkových projektů, vzdělávacích programů i dočasných výstav.

V roce 1975 Dr. Barrie Trinder, tehdejší ředitel Ironbridge Institutu, poznamenal: „Projektu Ironbridge se účastní mnoho lidí z široké veřejnosti. Víkendový návštěvník si všimne, že vstupenku mu vydává dobrovolník, pokud se zúčastní skupinové prohlídky, jeho průvodcem bude také dobrovolník. Ani obsluha parního stroje v Blis Hill, lidé spravující cesty parním válcem nebo provádějící archeologické vykopávky pro Coalport Chinaworks, nejsou placení zaměstnanci, ale lidé, kteří mají pocit, že projekt stojí za to, aby mu věnovali svůj volný čas. Spolek přátel muzea Ironbridge Gorge (*The Friends of the Ironbridge Gorge Museum*) má více než 700 členů, z nichž asi 150 se nějakým způsobem aktivně zapojuje – někteří dělají práci, jíž si veřejnost všimne, jiní se například věnují fotodokumentaci výstav, čištění úlomků z vykopávek nebo záznamům vzpomínek starých lidí, kteří kdysi pracovali v místních průmyslových závodech.“¹

Dlouhodobá strategie trvalé udržitelnosti počítá se zásadní rolí, kterou tito dobrovolníci hrají, zvláště pak s jejich schopností „přidat hodnotu“

k různorodým aktivitám muzea. Dobrovolníci přinášejí organizaci energii, nové myšlení a další příležitosti k propojování komerční a akademické sféry. Kontakt dobrovolnického týmu s vedením Ironbridge zajišťuje Spolek přátel, od léta 2009 pak koordinátor dobrovolníků, který je členem manažerského týmu.

Ironbridge plánuje v následujících letech výrazně rozšířit svou dobrovolnickou základnu a také se chystá pomáhat na regionální úrovni ostatním muzeím v hrabství West Midlands vylepšit nabídku dobrovolnické práce. Poskytování kurzů a praktické asistence umožní muzeím Ironbridge Trust nejen zvýšit počet dobrovolníků, ale také je více podpořit a přizpůsobit se jejich očekáváním.

Péče o zákazníka – vize výjimečnosti

Ironbridge je silně závislý na příjmech z návštěvnosti, proto je životně důležité zprostředkovat vždy vysoce kvalitní zážitek. Co se týče péče o zákazníka, nastavil Trust vysokou laťku, návštěvníkům Ironbridge se dnes dostává vřelého přijetí od zaměstnanců, kterým velmi záleží na tom, co muzea představují.² Cílem je dosažení konzistentního a kvalitního servisu srovnatelného s péčí v pětihvězdičkových hotelech, a to ve všech deseti muzeích včetně Konferenčního a společenského centra i maloobchodního prodeje. Pokud zaměstnanci mají přicházet s inovativními nápady, musejí cítit podporu a svobodu si je vyzkoušet, i za cenu, že s některými nápady neuspějí. Odměna a uznání tvoří důležitou součást „smlouvy“ mezi organizací a jejími zaměstnanci, a Museum Trust se proto snaží zaměstnance motivovat – finančně – nejen k úspěšnému dosažení rozhodujících cílů.

Aby byla vize excelentní péče o zákazníka uskutečnitelná, musí existovat všeobecná podpora záměrů Trustu a souhlas s jeho hlavními záměry, tak jak jsou specifikovány v strategickém plánu. Ztotožnění se s těmito cíli, včetně „zelené turistiky“, znamená zapojení zaměstnanců do chodu organizace. Museum Trust zpřístupňuje všem zaměstnancům zápis z pravidelných čtrnáctidenních setkání managementu, vydává také měsíční bulletin. Dalším způsobem, jak zajistit předání klíčových sdělení a získat z fungování organizace zpětnou vazbu, jsou každoroční setkání všech zaměstnanců.

Intelektuální profil

Ironbridge, jakožto „kolébka průmyslové revoluce“, cítí povinnost dbát na environmentální dopad každé své aktivity. Ve spolupráci s partnery v rámci Ironbridge Gorge World Heritage Site muzeum stojí v čele debaty o environmentální udržitelnosti a v roce 2008 získal velmi prestižní ocenění Green Tourism Business Scheme. Strategie Ironbridge Gorge World Heritage Site stanovuje ambiciózní kolektivní cíl stát se do roku 2015 vzorem zelené turistiky.⁵ Aby se tento cíl setkal s úspěchem, budou ho muset v rámci World Heritage Site podpořit komunity i soukromá sféra. Plány pro Ironbridge Gorge zahrnují rozšíření parku, zavedení autobusů, zřízení pěší zóny v centrální části Ironbridge v době hlavních svátků, říční taxi a cyklistické stezky podporující program zeleného cestování.

Trust dbá na udržení intelektuálního profilu muzea a dobré mezinárodní pověsti, a to jak z pohledu cestovního ruchu, tak i z pohledu akademického. Ironbridge je jak mezinárodním partnerem, tak i britským kotevním bodem Evropské cesty průmyslového dědictví (European Route of Industrial Heritage, ERIH). Kvalitní postgraduální vzdělávání, které poskytuje Ironbridge Institut, má celosvětové renomé. Ceněné muzejní sbírky a status památky světového dědictví UNESCO znamenají další výhody. Trust se snaží pro všeobecné blaho využívat toto intelektuální a odborné bohatství s pomocí a za podpory klíčových partnerů včetně Univerzity v Birminghamu, spolku Renaissance West Midlands' Hub a společnosti pro vědu, techniku, inženýrství a matematiku STEMNET.⁶

Dlouhodobá partnerství

Přestože je Ironbridge relativně velký a nezávislý subjekt, chápe vytváření dlouhodobých partnerství jako prioritu, která mu pomůže uspět. Budování partnerství s organizacemi ze soukromého sektoru, jako je mezinárodní konzultantská IT společnost Capgemini, výrobce tradičních velmi kvalitních sporáků AGA Rayburn a lokální dealer značky Volkswagen – Inchcape Motors, bylo poměrně bezproblémové. Taková partnerství jsou založena na jednoduchých komerčních principech – marketingu a PR, věcných darech a sponzoringu konkrétních akcí či výstav.

Pevnější partnerství s místní samosprávou vyžadovalo mnohem více času a snahy, slibuje však do budoucnosti dobrou odezvu. Tak jako v případě každého efektivního partnerství, klíčem k úspěchu

a vzájemné důvěře bylo nalezení oboustranně výhodných společných zájmů.

Jedním z velmi úspěšných partnerství, které se Trustu podařilo navázat, je spolupráce s Asociací mládežnických ubytoven (Youth Hostel Association – YHA), která úspěšně provozuje a pomáhá udržet dvě muzejní historické nemovitosti v péči Trustu – Coalbrookdale Literary and Scientific Institution a John Rose Building v Coalportu.

Status památky UNESCO požaduje, aby Ironbridge hledal mezinárodní partnerství, která přispějí k udržitelnosti fungování Trustu a k plnění jeho obecně prospěšných cílů. Stejně jako partneři Evropské cesty průmyslového dědictví (ERIH),³ Museum Trust pokračuje ve spolupráci s mnoha spřízněnými muzei z celého světa, včetně zápůjček ze svých sbírek celostátního významu.⁴ Taková partnerství sice přímo nepřispívají k ekonomické udržitelnosti, ale pomáhají naplňovat vzdělávací cíle muzea a přinášejí novou energii a nápady na zkvalitnění kurátorské a odborné práce.

Pro nezávislou obecně prospěšnou společnost, jež nese tíhu péče o tak významné historické dědictví, bude snaha o dlouhodobou udržitelnost vždy

obtížným úkolem. Velmi důležitým úkolem bude také efektivně kombinovat úsilí placených zaměstnanců a profesionálů se stovkami oddaných dobrovolníků. Dosažení výjimečné kvality „zeleného turismu“ pomůže muzeu řídit dlouhodobé provozní náklady, a návštěvníkům umožní přemýšlet, jak mohou sami přispět k environmentální stabilitě. Dojít k nové struktuře rentability a zároveň nespustit ze zřetele základní principy muzea, památkovou péči a vzdělávání, bude v následujících letech vyžadovat hodně energie a tvrdou práci rady i výkonného výboru Trustu. Dlouhodobě je zřejmé, že komercializace aktivit nemůže být na úkor reputace Ironbridge v oblasti intelektuálního úsilí a kvality odborné práce. Aby byla strategie dlouhodobě úspěšná, musí se komerční udržitelnost a odborná kvalita vzájemně doplňovat. Jinak se pomyslné kyvadlo vychýlí buď směrem k „historickému skanzenu“ nebo k „intelektuální věži ze slonoviny“.

Pokud v tom Ironbridge uspěje, bude nejen ekonomicky prosperovat, ale stane se příkladem k následování, bude ztělesněním vynalézavého a podnikavého ducha, který je v Ironbridge Gorge přítomen již od časů Abrahama Darbyho.

Poznámky

1 Převzato z příspěvku, který Dr. Barrie Trinder prezentoval na Mezinárodním kongresu přátel muzeí (International Congress of Friends of Museums), Brusel, 1975.

2 V roce 2008 získal Ironbridge ocenění za péči o zákazníka (Shropshire Business Awards Customer Service) a má akreditaci kvality pro návštěvníky (Visitor Attraction Quality Assurance Scheme, VAQAS).

3 Evropská cesta industriálního dědictví (European Route of Industrial Heritage) <http://www.erih.net>.

4 V roce 2010 muzeum zapůjčilo několik důležitých předmětů ze sbírek Caughley and Coalport China muzeu porcelánu (Porzellaikon) v německém městě Selb na významnou mezinárodní výstavu.

5 Ironbridge Gorge World Heritage Site Strategic Plan & Business Plan 2009–2014. Celý text je dostupný na <http://www.telford.gov.uk>.

6 Založena roku 1996, STEMNET (Science, Technology, Engineering and Mathematics Network) usiluje o posílení pozitivního vztahu mladých lidí k vědě, technologii, strojírenství a matematice. Cílem programu je zvýšit povědomí o STEM a poukázat na jeho důležitost v běžném životě a nalákat mladé lidi ke studiu zajišťovaném touto organizací a/nebo uvažovat STEM jako budoucího možného zaměstnavatele, viz <http://www.stemnet.org.uk>.

Záchrana novým využitím / Chatham Historic Dockyard Trust

Preservation and Re-use / Chatham Historic Dockyard Trust

→ English text on p. 189

Historické doky, které leží v jihovýchodní Anglii na řece Medway při ústí Temže, jsou průmyslovým dědictvím mezinárodního významu o rozloze 32 hektarů. Po více než 300 let spolupracovaly s britským námořnictvem, a až do roku 1984, kdy byly uzavřeny, tak hrály významnou roli v dějinách Velké Británie.

Na základě strategického posudku všech námořních přístavů v zemi britská vláda roku 1981 oznámila, že chathamské doky budou v následujícím roce uzavřeny. Válka o Falklandy v roce 1982 výkon rozhodnutí oddálila, a protože Chatham byl během této události důležitou oporou britské námořní flotily, vznikla naděje, že se rozhodnutí dá zvrátit. To se bohužel nestalo a přístaviště bylo uzavřeno v roce 1984. Výsledkem byla ztráta pěti tisíc pracovních míst a přibližně stejný počet lidí přišel v důsledku toho o práci později. Možná horší než nevyhnutelný úpadek ekonomiky byl společný pocit beznaděje způsobený ztrátou doků, které po celá staletí naplňovaly životy místních obyvatel. Místní komunita přišla o svou identitu a pýchu.

Královská námořní základna (Royal Navy Base) se rozkládala na ploše 228 hektarů. Po jejím uzavření zde zůstalo dědictví velmi pěkných, ale

zchátralých historických budov v jižní části areálu, velký počet podřadných budov v části severní a navíc také značné průmyslové znečištění. Úřady, zabývající se strategií rozvoje, se nejprve snažily jednotlivé budovy nebo části pozemků prodat. Když však vyšly najevo náklady spojené s ochranou historického dědictví a odstraněním kontaminace, zájem developerů rychle vyprchal. Situace následně vedla k velmi důležitému a pro regeneraci a ekonomickou prosperitu území strategicky významnému řešení – k rozdělení areálu na tři samostatné části.

Vláda zřídila nezávislý nadační fond, The Chatham Historic Dockyard Trust, který měl spravovat území o rozloze 32 hektarů v jižní části areálu. V této lokalitě se nacházelo asi sto většinou velmi rozlehlých budov a zařízení, postavených v období od roku 1704 až do poloviny 19. století, většinou velmi zchátralých, avšak z hlediska světové historie unikátních tím, že zachycovaly vývoj stavby dřevěných válečných lodí. Čtyřicet sedm těchto objektů je zapsáno jako kulturní památky (Scheduled Ancient Monuments). Jedná se o nejvyšší koncentraci budov chráněných takto vysokým stupněm ochrany ve Spojeném království.

1

2

3

4

1 Historické doky Chatham, hlavní muzejní budova, The Big Store. / *Chatham Historic Dockyard, The Big Store.*

2 Výcviková loď HMS Gannet z roku 1878. / *The HMS Gannet, training ship, 1878.*

3 Ponorka HMS Ocelot z roku 1962. / *The HMS Ocelot, submarine, 1962.*

4 Informační centrum v kovárně čp. 1. / *Information centre in blacksmith shop no. 1.*

foto / photo Benjamin Fragner (1, 2, 3, 4)

Zástavba v severní části areálu sestávala z druhohradých budov převážně z 20. století včetně doků určených pro opravy nukleárních ponorek. Tuto oblast převzala vládní agentura pro dekontaminaci a rozvoj. Pouhá dekontaminace přišla na více než 110 milionů liber. Východně od tohoto pozemku pak přístavní správa za podpory vlády vybudovala obchodní přístav. Tento krok byl velmi důležitý, protože přes poměrně nízké počáteční náklady na provoz se velmi rychle nastartoval proces vytváření pracovních míst a ekonomického oživení.

Chatham Historic Dockyard Trust – události v letech 1984–1993

Trust byl zřízen britskou vládou v dubnu roku 1984 a bylo mu svěřeno 32 hektarů původního areálu, včetně budov a infrastruktury. Na tomto pozemku se nacházela podstatná část historicky cenných staveb, většina z nich v havarijním stavu. Náklady na nezbytné opravy pro jejich zachování byly odhadnuty na 20 milionů liber (kompletní rekonstrukce by však stála ještě mnohem víc). Trustu byla tato částka slíbena, nakonec ale dostal pouze 11 milionů liber. Nízká prvotní investice podstatným způsobem ovlivnila budoucí strategii Trustu a způsobila problémy, se kterými se Trust potýkal v průběhu prvních třinácti let své existence.¹

Zbývající sumu nemělo smysl dělit mezi všechny objekty v areálu, proto Trust přistoupil na strategii investic do projektů a budov, které slibovaly finanční zisk. Dílčí výnosy byly obratem investovány do dalších projektů, což je v zásadě příkladem komerčního přístupu k památkové péči. Investovalo se především do obnovy domů ve snaze zrekonstruované nemovitosti s velkým ziskem dlouhodobě pronajmout, především ke komerčním účelům (zpočátku pokud možno s vazbou na námořnictví), a do muzeí a vzdělávacích zařízení, navržených s cílem vytvořit významnou turistickou atrakci a důležitý zdroj příjmů, v souladu s ekonomickou regenerační strategií.

Trust popsal tuto investiční strategii jako vytvoření „živoucího muzea“, místa, kde lidé žijí, pracují a které navštěvují. Veřejnost však tento záměr zcela nepochopila – očekávala, že celý areál bude více zaměřen na samotného návštěvníka. To brzy vedlo k pocitu zklamání jak u návštěvníků, tak u místních obyvatel, kteří vnímali znovuzrození historických doků jako životně důležitý aspekt sociální

i ekonomické budoucnosti lokality. Zklamání se ještě prohloubilo tím, že zamýšlené námořní a strojírenské provozy, které měly návštěvníky nalákat, se ukázaly jako nepříliš udržitelné a nedostatečně zajímavé a velká část areálu nadále zůstávala v havarijním stavu.

Další výzvy, kterým Trust čelil, se ukázaly být mnohem komplikovanější, než se původně očekávalo, a to z mnoha důvodů:

- náklady na opravy a přípravy nového využití byly nakonec vyšší než prvotní odhady
- recese v období pozdních 80. a raných 90. let snížila hodnotu rezidenčních nemovitostí a výnosy nepokryly vstupní náklady
- vysoká míra inflace zvyšovala náklady a snižovala kapitálové výnosy
- počet návštěvníků oblasti s negativní reputací průmyslové aglomerace byl mnohem menší, než se předpokládalo, situaci navíc zhoršilo zklamání z návštěvnických atrakcí v historických docích
- kvůli nedostatku financí měl Trust výrazně omezené možnosti v naplňování svých hlavních obecně prospěšných cílů a jeho finančně omezený tým je začal ztrácet ze zřetele

Vyústěním těchto problémů bylo vyčerpání kapitálu a s ním spojená krize financování nadačních aktivit. Bylo zřejmé, že je třeba přehodnotit stávající strategii a že bez další finanční podpory není existence Trustu v této podobě možná.

Od krize k dlouhodobé udržitelnosti, léta 1993–2009

Ve spolupráci s vládou najal Trust v roce 1993 renomovanou auditorskou firmu, aby zhodnotila dosavadní strategii.

Závěrečná zpráva potvrdila smysluplnost původního záměru nadace a schválila strategii smíšeného využití areálu. Dále zpráva navrhovala další možnost: minimalizovat dobročinné záměry, koncentrovat se téměř výhradně na strategii komerčního využití budov za účelem finančního zisku, vytvořit komerční areál. Hlubší analýza nicméně ukázala, že památková omezení v případě mnohých budov a náklady spojené s jejich náležitě ohleduplným překonáním, mnoho zdánlivě výhodných příležitostí znemožňují. Potřebné práce by také již nemohly být financovány z grantových zdrojů, upřednostněním

Historické doky – kontext a důležitost

Strategické postupy a cíle Trustu, zformulované pro udržitelný rozvoj území historických doků o rozloze 32 ha, jsou především: zachování a ochrana areálu a jeho budov způsobem odpovídajícím důležitosti tohoto historického dědictví, a informování veřejnosti o významu místa i jednotlivých budov a také o roli chathamských královských doků v britské historii. Při hodnocení úlohy Trustu je nutné v tomto kontextu porozumět významu každé budovy, její konstrukci či archeologickým nálezům. Jednotlivé objekty jsou podrobovány samostatné analýze za účelem prozkoumání všech částí a prvků, které jsou samy o sobě velmi důležité. Program památkové péče (Conservation Management Plan) podrobně popisuje význam celého areálu a jeho budov v širším kontextu. Doplňují ho další specifické pokyny pro jednotlivé stavby, identifikující jejich klíčový historický význam z hlediska jak původního využití, tak architektury. Historický význam doků shrnuje zásadní roli, kterou hrály při podpoře britského válečného loďstva po více než 300 let, během nichž se jejich funkce i zaměření několikrát změnilo – odtud pochází tradice, založená na technické vynalézavosti a také na schopnosti měnit využití budov. Doky začaly sloužit v roce 1618, byly využívány převážně jako základna loďstva. V 18. a počátkem 19. století se hlavním zaměřením doků stala výstavba lodí. V letech 1759 – 1765 byla v Chathamu postavena loď HMS Victory, v roce 1786 se zde poprvé nalodil Nelson. Koncem 19. století a počátkem 20. století patřil Chatham mezi jedny z prvních doků vyrábějících ocelové lodě pro Královské loďstvo. Později byly doky upraveny pro výrobu ponorek, protože nové lodě měly rozměry příliš velké na to, aby mohly plout po řece Medway. Doky se rozšířily dále na sever na odvodněné pozemky a budovy z roku 1704 byly ponechány v nezměněném a neudržovaném stavu jako dědictví své doby.

komerčních aktivit by se Trust odklonil od původních obecně prospěšných záměrů. Způsob financování prostřednictvím komerčního využití tedy nepřicházel v úvahu pro vysoké vstupní náklady. Byl odmítnut jako neudržitelný, což odráželo zkušenost vlády z období před uzavřením areálu.

Trust se proto vrátil ke svému původnímu plánu „živoucího muzea“, pod novým názvem *Strategie zachrany prostřednictvím opětovného využití*. Tato studie navrhla řadu investičních projektů, které by s velkou pravděpodobností mohly vést k udržitelnému rozvoji.²

První odhady výše kapitálu potřebného k úspěšnému splnění těchto cílů se pohybovaly kolem 14 milionů liber. Navíc se nadále muselo počítat s každoroční finanční podporou – podle nezávislé hodnotící zprávy se roční náklady odhadovaly na 300 tisíc liber a převyšovaly tak možný zisk.

Slibnou příležitost představovalo založení zvláštního loterijního fondu (UK National Lottery), od kterého v roce 1997 Trust získal grant 10 milionů liber, další 4 miliony liber poskytla Evropská unie společně s místní samosprávou, organizací English Heritage a dalšími. Tato částka byla ještě navýšena na konečných 18 milionů liber, což umožnilo dokončit většinu naplánovaných projektů, zlepšit řízení a marketing, zdokonalit vybavení pro návštěvníky a zvýšit počet komerčních příležitostí – vše v souladu se strategií zachrany dědictví prostřednictvím opětovného využití. Pro další rozvoj bylo zásadní získání pravidelné roční vládní podpory v hodnotě 300 000 liber k financování základních činností Trustu – provozu, marketingu a údržby. Tato finanční podpora však nemůže být do budoucna garantována, což pro Trust představuje značné riziko. Usiluje proto o nalezení dalších investic schopných vytvořit dostatečný zdroj příjmů a kapitálu, aby nebyl závislý na jediné dotaci.

Výsledky jsou prozatím velmi příznivé, celý areál se podařilo přiblížit zajištění ekonomické udržitelnosti a hlavním veřejně prospěšným cílům Trustu.

Budoucnost

Přestože k úplné finanční udržitelnosti již není daleko, současné odhady naznačují, že při uvažovaných příjmech a výdajích na údržbu budov a infrastruktury se roční rozpočet vyznačuje schodkem přibližně 600 tisíc liber. Dnes je asi polovina tohoto schodku dorovnána vládní podporou. Spoléhat se na tuto pomoc i do budoucna by ale nebylo především v době ekonomické krize a snižování státních výdajů moudré.

Trust tedy přistoupil na novou strategii a zprovoznil několik dosud nevyužitých budov, při respektování jejich historické hodnoty, která často stojí v cestě obvyklému využití k rezidenčním účelům. Nový plán s celkovými náklady přes 20 milionů liber zahrnuje přesuny některých aktivit a jejich nahrazení alternativním ziskovějším využitím.³

Nezávislá analýza prokázala, že mnoho ranných konverzí se zaměřilo více na hodnoty historického dědictví než environmentální udržitelnost a že jsou energeticky náročné. Dnes je možné snížit dopad na životní prostředí i celkové náklady, a to pouze skromnými investicemi do zateplení, efektivnějších vytápěcích systémů a zodpovědným přístupem k užívání. Všechny nové projekty se snaží být co nejvíce energeticky úsporné a používají pokud možno pasivní technologie.

Současná ekonomická situace způsobí ještě obtížnější financování těchto zásadních projektů. Zkušenosti Trustu se nicméně osvědčují ve spolupráci s dalšími muzei a univerzitou v Kentu, díky nimž získává důležité kapitálové přísliby. Pokud bude mít zamýšlená investice ziskový potenciál – jak lze očekávat v případě univerzitního programu – Trust je též připraven vypůjčit si peníze.

Přestože nic nemůže být zaručeno, převládají optimistická očekávání úspěšné a udržitelné budoucnosti Trustu, schopného plnit vytčené obecně prospěšné cíle a přispívat k ekonomickému i sociálnímu rozvoji Chathamu, jehož existence se úzce pojí s místními doky. Před pětadvaceti lety zformuloval Trust cestu k úspěchu jako rozvoj „živoucího muzea“, později byla tato strategie lépe vyjádřena vizí „*záchrany prostřednictvím nového využití*“. Historie potvrzuje, že tato vize byla správná, v minulosti však chyběla dostatečná finanční podpora. Kdyby v té době Trust ztratil odvahu riskovat, je velmi pravděpodobné, že mnoho historických továren by dnes bylo ztraceno a k jejich záchraně by nedošlo.

Poznámky

1 Nejenže Trust dostal méně peněz, než se očekávalo, víc než 3 miliony liber stálo nové zastřešení historicky významné 400 m dlouhé budovy, kde se dříve vyráběla lana (Ropery). Závazek k této investici byl zakotven již ve smlouvě s vládou před samotným ustavením Trustu. V budově se dodnes vyrábějí lana, což je jednou z nejzajímavějších návštěvnických atrakcí, a zachovávání tradičních řemesel je navíc na seznamu úkolů Trustu. Ačkoli investice byla sama o sobě velmi přínosná, výrazně snížila možnosti rozvoje Trustu v té době.

2 Patřily mezi ně například investice do vybavení pro turisty včetně vylepšených atrakcí a muzejních expozic, zpracování informačních tabulí k jednotlivým objektům a lodím a zřízení toalet či stravovacích zařízení. Klíčovou roli pravděpodobně sehrály investice do tří historických plavidel, jejichž prohlídky s výkladem přitahují návštěvníky a dávají místu smysl. Skupina lodí kotvících v areálu doků je díky úsporám (management, marketing, náklady na infrastrukturu) ekonomicky udržitelnější než jediné plavidlo. Následovaly investice do infrastruktury, zahrnující také přesun vedení vysokého napětí, jež je majetkem Trustu, opravy cest a návratné investice do budov samotných, a to včetně historicky významných, avšak schopných konverze při dodržení plánu ochrany. Provedeny byly drobné organizační změny a investice do managementu a marketingu.

3 Například širší využívání areálu univerzitou (financování navýšeno o 7 milionů liber na současných 12,5 milionu), spolupráce s partnery z londýnského Národního muzea a společné aktivity v prostorách historických budov Trustu se společným cílem zvýšení atraktivity areálu, další možnosti komerčního využití.

Historické doky – současnost

Chathamské doky jsou nejen turistickou destinací, ale také místem, kde lidé žijí a pracují. Následující informace z roku 2009 dokazují úspěšnost pětadvacetileté práce v rámci jednotné strategie, jež nakonec byla dostatečně finančně podpořena. V areálu bydlí 112 domácností, většina z nich má dlouhodobou nájemní smlouvu. Místní komunita vzkvétá a hodnota nemovitostí je v dané oblasti relativně vysoká. Na pozemcích chathamských doků si pronajímá prostory 142 různých firem, najdeme zde společnosti podnikající v námořní dopravě, pivovarnictví, kultuře, jsou zde vysoké školy i obchodní skladiště a zejména řada finančně silných kreativních oborů. Při zakoupení vstupenky lze navštěvovat areál bez dalších poplatků a omezení v průběhu jednoho roku (počet návštěvníků v roce 2009 překročil 160 tisíc osob). Z hlediska tématu této publikace je nutné zdůraznit, že toto opatření výrazně posílilo vztahy s místní komunitou, ročně je v rámci pěti dobrovolnických skupin odpracováno až 60 tisíc hodin. Pracuje se například na údržbě a restaurování lodí či provozu historické železnice, dále jsou zapotřebí badatelské, výzkumné a muzejní práce a jiné aktivity podporující činnost Trustu.

Zpětně také zjišťujeme, že přirozeným vývojem Trust nasbíral cenné zkušenosti, které pomohly vytvořit historickým dokům slibnou a potenciálně udržitelnou budoucnost. Nebýt těchto zkušeností, nebyly by chathamské doky tak cennou případovou studií, ze které dnes mohou čerpat inspiraci také ostatní.

Nezaměstnaní a dobrovolníci

příklady z Vestfálského muzea průmyslu

Unemployed people and volunteers

Examples from the Westphalian Museum of Industry

→ English text on p. 192

Když zanikne průmysl, co zůstane: opuštěné průmyslové areály a nezaměstnaní lidé. A někdy vznikne muzeum, které začne zachraňovat památky průmyslu a organizovat spolupráci s těmito lidmi.

Jedním z takových průmyslových areálů je důl Zollern II/IV v Dortmundu, kde nyní sídlí ředitelství a ústřední konzervátorské dílny Vestfálského muzea průmyslu (*Westfälisches Industriemuseum*), nedávno přejmenovaného na *LWL-Industriemuseum*. Od počátku muzeum využívalo programy spolupráce s nezaměstnanými a podpory odborníků v důchodu, poskytující jak pracovní síly, tak znalosti pro vytvoření nového typu muzea, vůbec prvního Muzea průmyslu založeného v Německu.

Vestfálské muzeum průmyslu bylo založeno v roce 1979 pod záštitou regionální autority, Krajiniského spolku Vestfálska a Lippe (*Landschaftsverband Westfalen-Lippe, LWL*), s úkolem památkově chránit průmyslové areály, představovat je jako vzácné svědky minulých dob a nacházet pro ně současné využití. Muzeum sestává z osmi chráněných

průmyslových areálů ve Vestfálsku, z nichž každý dokumentuje důležité aspekty historie průmyslu v regionu. Specifickou činností muzea je zkoumat a prezentovat kulturu průmyslové doby a její vývoj ve Vestfálsku. Muzeum usiluje o objasnění technických, ekonomických, právních a sociálních vývojových směrů v průmyslu a ukazuje jak ovlivnily životy zaměstnanců a jejich rodin.¹

Těžkým úkolem rozrůstajícího se muzejního projektu se stalo přemístění a smontování unikátních kusů strojního vybavení, technického zařízení a ocelových konstrukcí. Několik rozměrných zařízení umístěných venku, například stavebních strojů, jeřábů, železničních a silničních vozidel, parníků nebo skluzů do loděnice bylo třeba opravit do provozního stavu. Mým úkolem bylo řídit provedení a musel jsem při tom čelit spoustě problémů – jedním z nich byl nedostatek pracovních sil. Řešením byla práce s nezaměstnanými lidmi, umožněná vládou. Mezitím v muzeu vzniklo jednotné řízení oddělení údržby a konzervace s dílnami na čtyřech místech, zaměstnávající třicet restaurátorů a konzervátorů, inženýrů, techniků, řemeslníků a učňů.

1 Otevření muzea starého lodního výtahu Henrichenburg, září 1992. / *The opening of the old Henrichenburg boat lift museum, September 1992.*

Časopis Industrie-kultur

Industrie-kultur – Denkmalpflege, Landschaft, Social-, Umwelt- und Technikgeschichte vydávají od roku 1995 společně krajinské spolky Porýní, Vestfálska a Lippe (Landschaftsverband Rheinland a Landschaftsverband Westfalen-Lippe) a jimi založená muzea LVR-Industriemuseum a LWL-Industriemuseum, s finanční podporou zemského Ministerstva stavebnictví a dopravy Severního Porýní-Vestfálska. Periodikum (www.industrie-kultur.de) se zabývá průmyslovou kulturou – pění o památky průmyslového dědictví, historií techniky a průmyslové krajiny, sociálními dějinami, ale i dopady průmyslu na životní prostředí nebo jeho reflexí v umění. Vychází v nejprůmyslovější části Německa, věnuje ale pozornost průmyslovému dědictví celé Evropy i světa, některá čísla jsou tematicky zaměřená (oborově, regionálně, na osobnosti atd.)

Při omezování výdajů i počtu zaměstnanců však ani tak nejsme schopni uskutečnit všechny potřebné práce. Musíme se soustředit na hlavní, pravidelné povinnosti – nemůžeme si dovolit zaměstnávat dostatek personálu na velmi speciální a náročné úkoly, jako je dokumentace či oprava historických elektrických zařízení, nebo velení během příležitostných plaveb našich parníků. Na druhou stranu potřebujeme ruce pro údržbářské práce na velko- a středně velkých zařízeních, jakými jsou například říční plavidla kotvící v muzejním přístavu u lodního vý- tahu v Henrichenburgu.

Cílem spolupráce mezi muzeem a jeho příznivci musí být vždy vzájemný prospěch!

Mezi důchodci naleznete velmi kvalifikované členy pracovního týmu se spoustou znalostí a zkušeností. Spoluúčast na příslušných restaurátorských projektech jim dává příležitost předvést zručnost a ukázat své schopnosti širšímu publiku. Pro většinu z nich je velmi důležité mít skutečný úkol a získat obdiv veřejnosti. Taková situace není výhodná pouze pro muzeum, spolupráce přináší užitek také těmto lidem.

Muzeum na sebe přebírá sociální zodpovědnost tím, že nezaměstnaným dává příležitost pracovat a rekvalifikovat se

v motivující situaci. Podporou údržbových a restaurátorských projektů tito lidé mohou rozvíjet své dovednosti v nekomerčním prostředí.

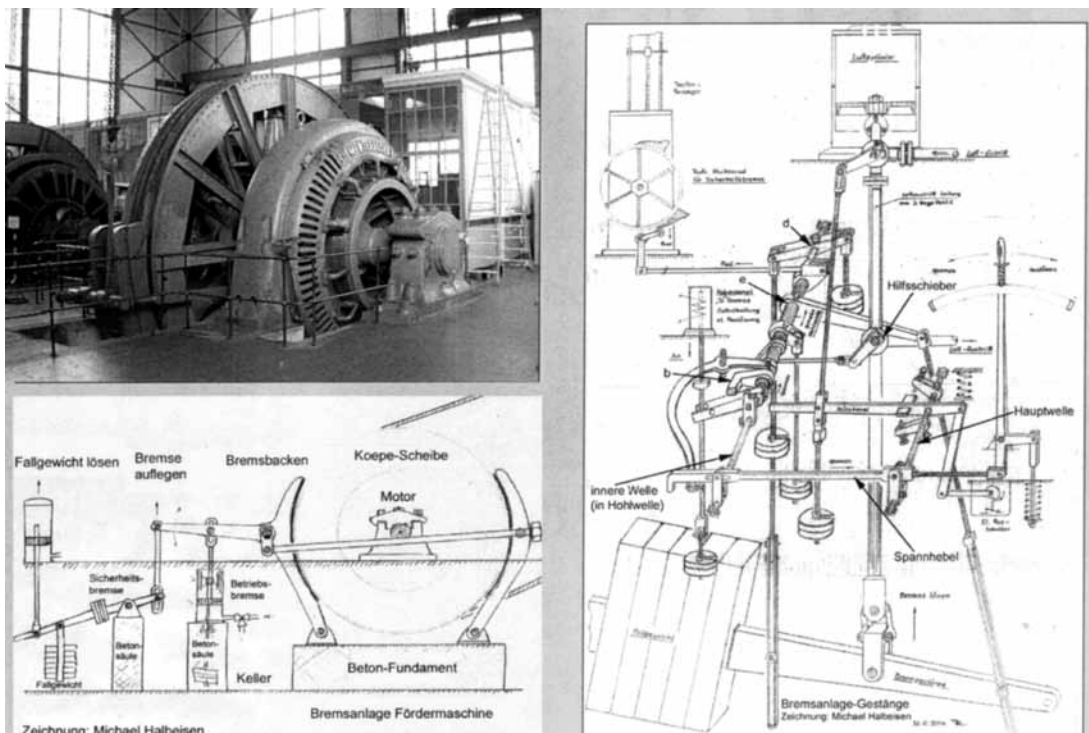
Příklad 1: programy spolupráce s nezaměstnanými

Již několik let „zaměstnáváme“ zhruba šest až osm řemeslníků, z nichž někteří jsou nekvalifikovaní či nezkušení. Údržba naší malé flotily historických lodí jim nabízí spoustu práce v loděnici: čištění, odstraňování koroze, natěračské práce a další základní konzervační úkoly. Některým se v muzeu podařilo získat pravidelnou práci a jeden z mladších nekvalifikovaných dělníků nedávno nastoupil v našich dílnách do učení na kovodělníka.

Příklad 2: spolupráce s řemeslníky v důchodu

Na dole Zollern II/IV v Dortmundu sídlí jak ředitelství, tak ústřední konzervátorské dílny Vestfálského muzea průmyslu. V secesní strojovně dolu Zollern, zapsané kulturní památce, se dochovala velká část původního strojního zařízení na elektrický pohon. Originální návrh měl za cíl objasnit venkovnímu světu, že právě tento důl je vzorem technického novátorství. Samozřejmě, když byl důl v roce 1966 uzavřen, strojovna se přestala používat a některé části strojního zařízení byly zničeny nebo ukradeny. Před několika lety jsme se rozhodli vybrané stroje znovu oživit – použili jsme náhradní díly z ostatních strojů a ze skladu součástí nedaleké elektrárny, kterou právě uzavřeli. Na opravy, konzervaci a restaurování jsme potřebovali další specialisty. Naštěstí jsme začali spolupracovat s týmem kvalifikovaných dobrovolníků v důchodu: řemeslníků, techniků a inženýrů. Nejstarší člen týmu, pětasedmdesátník, si stále detailně pamatoval principy a funkce zařízení z doby, kdy u firmy Siemens pracoval jako inženýr.

Prvním projektem bylo restaurování elektrického těžního stroje z roku 1902, prvního svého druhu v Německu, a jeho uvedení do provozu. Zatímco naši zaměstnanci opravovali součásti nutné pro obnovení mechanické funkce, tým dobrovolníků zprovoznil elektrický velín a všechna elektrická zařízení. Abychom zajistili trvalou dosažitelnost nově získaných znalostí, sestavili jsme dokumentaci o mechanických funkcích včetně schémat elektrického zapojení. Tento manuál pro bezpečný provoz

2

2 Technická dokumentace k motoru Siemens & Halske. /
Technical documentation on the Siemens & Halske motor.

3 Obálka časopisu *Industrie-kultur*. / Cover of *Industrie-kultur* magazine.

3

ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry /
in the void between professionals and amateurs

4

5

6

4,5 Slavnostní spuštění restaurovaného těžního stroje dolu Zollern II/IV. / *Ceremonial first run of the restored winding engine of Zollern II/IV mine.*

6 Strojovna dolu Zollern II/IV. / *Engine house of Zollern II/IV mine.*

a údržbu byl sepsán ve spolupráci s operátorem. Po více než dvou letech usilovné práce proběhl první zkušební provoz a slavnostní zahájení mělo obrovský úspěch u veřejnosti. Mezitím bylo opraveno podobným způsobem další elektrické vybavení strojovny...

Pro budoucí práce nezapomeňte uchovat mimořádné vědomosti externích odborníků!

Také jiné speciální muzejní úkoly vyžadují spolupráci s různými odborníky, ať už to je restaurování žakárového, děrnými štítky řízeného mechanického stavu v Textilním muzeu v Bocholtu nebo instalace stálé expozice věnované železné rudě v bývalém rudném bunkru vysoké pece Henrichshütte v Hattingen. Geolog, zkušený sběratel minerálů, který zodpovídal za nákup železné rudy pro velkou ocelářskou společnost, nám pomohl získat jak vzácné exempláře, tak běžné vzorky rud.

Bez této doplňující externí podpory dobrovolníků, jejich znalostí, zkušeností a kontaktů, těžko může uspět živoucí Muzeum průmyslu.

Pár nejdůležitějších pravidel bezpečnosti a ochrany zdraví při práci:

Je nezbytně nutné dobře pečovat o pomocné pracovní síly!

Musíte dodržovat stejná bezpečnostní opatření pro pomocné pracovníky jako pro stálé zaměstnance. Musíte pro ně mít stejné osobní vybavení a ochranné pomůcky pro bezpečnou práci.

Je důležité dobrovolníky zapracovat a průběžně je školit. Brzy zjistíte, že není snadné „starého psa učit novým kouskům“ – není ale jiná možnost, jak se vyhnout nehodám.

Nezapomeňte uzavřít pojištění pro dobrovolníky, pracující za ztížených podmínek a v nebezpečném prostředí.² Nebezpečné například může být používání obráběcích strojů.

Kromě toho hrozí, že v důsledku možných chyb pomocných dělníků může dojít ke škodám nebo zranění ostatních zaměstnanců nebo návštěvníků. Vaše instituce musí převzít odpovědnost za veškeré vzniklé škody. Na ochranu vašich příznivců byste měli podepsat dohodu, která by je kryla – s výjimkou případů hrubé nedbalosti.

Poznámky

1 Dagmar Kift, *The Zollern II/IV „Model“ Colliery. The Museum of Social and Cultural History of Coal Mining in the Ruhr Area*, Essen 2000; *Schätze der Arbeit – 25 Jahre Westfälisches Industriemuseum (Poklady práce – 25 let Vestfálského muzea průmyslu)*, Westfälisches Industriemuseum Schriften Band 23, Dortmund 2004; viz též webové stránky muzea <http://www.industriemuseum.de>.

2 V Německu existují zvýhodnění, regulující výši pojištění dobrovolníků.

repro *Industrie-kultur* (3), Eckhard Schinkel (ed.), *Schiffslift*, Dortmund 2001, s. 205 (1), LWL Industriemuseum (2)

foto / photo Norbert Tempel (4, 5), Benjamin Fragner (6)

Nový pohled na minulost

(Re) Viewing the Past

→ English text on p. 194

A dostals od života to, cos chtěl – přesto přese všechno?

Ano.

A cos to chtěl?

Vědět, že mě má někdo rád, cítit, že jsem na tomto světě milován.

— Raymond Carver¹

Průmyslové dědictví je klíčovým prvkem hmotné i emocionální krajiny našich obcí a měst. Milujeme je. Je paradoxní, že se tyto krajiny – rozlohou, fyzickou složitostí, správou a užíváním (nebo nedostatkem toho všeho), neshodují s všeobecnou, stále více globalizovanou představou, co je dobrým místem pro život nebo co tak aspoň vypadá. Místa práce stále vypovídají o dřině lidského snažení a technickém pokroku, které umožnily mnohým národům dosáhnout vysoké úrovně blahobytu. Charakter mnoha obcí, měst a zemí určila produkce za účelem zisku jejich obyvatel, export a pokrok. S místy práce je pevně svázané také dědictví významů, nejen významu hmotné identity určité části města, ale i významu smysluplného života lidí.

Proces výroby, pochopení toho, jak z dostupných zdrojů vytvořit něco konkrétního a hmatatelného – v lokálním, národním i mezinárodním měřítku – umožnilo lidem a komunitám vymezit účel a smysl existence. V rámci tohoto fenoménu se utvořily

různé identity místa, vázané k jednotlivým oborům nebo způsobům produkce. Vybudovaly se také sociální sítě, rozvíjely se dovednosti a nadání, které daly vzniknout kulturním sítím. Tak byly nastoleny hodnoty; morálka, pravidla a normy byly všemi sdíleny a chápány, byť ne vždy jednoznačně přijímány. Tato „paměť účelu“ určité lokality je vědomou pamětí komunity, ve sdílených prostorech sociálního významu pevně provázaná s kulturním charakterem obcí, měst i národů. Chápáno v tomto kontextu, globalizace rozvrátila nejen prostředí, které distribuovalo kapitál tak, aby výroba přesahovala spotřebu. Tento stav narušil také způsob života, emocionální krajinu, ve které pocit smysluplnosti a předvídatelnosti řídil životy milionů.

Na samotné přítomnosti staveb, jež ve svých prostorách skrývají výrobní procesy a veškeré strojní zařízení, je něco velice působivého. Prázdné, rozlehlé haly jsou odkazem postindustriálního světa. Obrovské prostory připomínající lodi katedrál mohou působit až strašidelně. Paprsky světla dopadající okny, spleť střechy a holé zdi budí dojem jakéhosi klidu. Hlučného klidu, který vás i v prázdnotě nabádá k tomu, abyste se zaposlouchali a znovu se ponořili do někdejšího ruchu. Stejně tak působí i strojní zařízení. Mechanismy těchto nástrojů produkce vytvářejí spleť a fascinující systémy, přesně odměřující čas v pravidelném, zvláštním

1

2

1 „Je něco podmanivého na měřítku a formě našeho průmyslového dědictví“ – Uhelný důl Comrie, Fife. / *‘There is something compelling about the scale and form of our industrial heritage’* – Comrie Colliery, Fife.

2 „Dnešní ticho průmyslového dědictví hovoří o kdysi hlučných místech“ - Přístav Alloa ve Skotsku. / *‘The present calm of our industrial heritage describes a space that was once active’* – Alloa Harbour Scotland.

způsobem uklidňujícím rytmu. Naopak klid, který nastává poté, co hluk smysluplné lidské činnosti utichne, může snadno nabýt podobu smutku. Tehdy mohou být fragmenty industriálního dědictví vnímány jako nepotřebné prostory zbavené významu, mohutné, avšak křehké. Mnohé z nich byly v našem globalizovaném světě znovu definovány jako místa konzumu a volného času, jimž cosi pozoruhodného a velkolepého slouží jako obálka. Tyto prostory se pak vyznačují jiným druhem hluku, jiným řádem a jinými hodnotami, a mohou proto působit zmatečně, vyzývavě, až nepřátelsky.

Posouvají-li se takto významy míst a prostorů, je rozumné položit si následující otázku: „*Jaká místa nám umožňují cítit vnitřní uspokojení a naplnění?*“ Nejde pouze o vzhled fyzického prostředí. Je to otázka hlubší struktury, která podporuje naši schopnost hledat a nacházet smysl našich životů a dělat to tak, aby to bylo přínosné nejen pro nás, ale také pro komunitu. Aristoteles řekl, že smysl obce (města) je umožnit jejím obyvatelům „dobrý život“. To však může znamenat spoustu věcí. V jádru snad jde prostě o to, zda někde zjistíme, že náš život má smysl, a zda se cítíme dobře. Pokud ano, jsme schopni vytvořit prostor, kde porozumíme sami sobě, najdeme místo pro své druhy a můžeme pěstovat vztahy, které činí z komunity v nejširším slova smyslu jednu z nejmocnějších vymožeností lidstva. Bez splnění těchto podmínek je těžké, jak říká Carver ve své básni, cítit se milován.

V různých kontextech se již událo mnoho pokusů, jak zajistit podmínky, které vedou nebo by alespoň měly vést k dobrému životu. Ekonomické základy našich obcí a měst se dramaticky proměňují, stejně jako sociální a kulturní vzorce, které na tyto změny reagují. Častá je dnes snaha vylepšovat místa změnou jejich vzhledu a charakteru. Opravováním škod minulosti znovuvytvářet místa, která budou v souladu se stále více se komodifikujícím a globalizujícím se konceptem lokální identity. Mnohé se při tom ztrácí.

Francouzský filosof Marc Augé tvrdí, že představa místa souvisí s neměnnou formou. Říká, že místo je definováno svými vztahy, svou historií a svou identitou.² A každý z těchto tří aspektů s sebou nese určité dědictví, hloubku času a zkušenosti, která je přístupná všem obyvatelům, kteří chtějí znovu nalézt význam a smysl tohoto místa. Toto dědictví,

toto průmyslové dědictví je velmi důležitým zdrojem pro každou komunitu. Pokud chápeme fyzickou tkáň měst jako určitou archeologii představ o tom, jak vytváříme a řídíme svět, můžeme „číst“ jako poučný a inspirativní každý fyzický záznam na jejím povrchu, každý most, každý dům či továrnu. Byla to právě inspirace tvůrčích osobností, kulturní a společenské výzvy, které nastartovaly výrobní procesy a stmelovaly sociální strukturu. Musíme najít klíč k potenciálu postindustriálních míst, abychom mohli pochopit současnost a budoucnost novým způsobem, který pracuje se současnými i potenciálními vztahy, autentickou historií i všemi identitami těchto míst. Nejde však pouze o tvořivost vlastní umění a kultuře, ale tvořivost v procesech městské samosprávy, při hledání sociální spravedlnosti a udržitelnosti, v oblasti společenských inovací a ekonomiky. O tvořivost, umožňující jednotlivým lokalitám být místem pro lidi. Na místech, jako je německý Emscher Park se můžeme poučit o nápaditěm a praktickém přístupu, měnícím představy o významu průmyslu, krásy přírody a hodnotách vůbec.

Dánský architekt a designér Jan Gehl říká, že vytvořit komunitu trvá sto let.³ V každém tomto stoletém cyklu se odehrává mnoho změn, ale prvky životního prostředí zůstávají neměnné. Ekonomické a politické cykly mohou trvat krátká a střední období pěti, deseti či dvaceti let, fyzické prostředí však často zůstává relativně stabilní a nedotčené. Objemu kapitálu, vynaloženého na budování hmotných struktur, neodpovídá rychlost změn vztahů, které definují sociální, politické a ekonomické prostředí našeho světa. Hlavní výzvou v těchto nesynchronních procesech je najít význam, autentický význam, který může smysluplným způsobem vyplnit fyzický prostor našich obcí a měst a umožňuje jim vymezit se jako „centra kolektivního významu“.⁴

Odkazy industriální minulosti, to jsou především místa, která v nějaké činnosti vynikala. Široké povědomí a znalost komplexních procesů zde měly své kořeny. Tato místa tvořila zásobárnu dovedností i různých způsobů přenosu znalostí mezi jednotlivci a generacemi. Stala se místy vědění. Jediným jejich problémem bylo, že suma znalostí se vztahovala pouze k úzkému spektru oborů. Avšak podpůrné společenské dovednosti, kulturní a sociální vědění, umění přestát nepříznivé situace, identita a historie

3

4

3 „Potřebujeme nový pohled na průmyslové dědictví, abychom vytvořili prostory odpovídající potřebám dneška“ – dialektická alternativa. / ‘We need to re-imagine our industrial heritage to create spaces which meet the needs of today’ – Dialectic alternative.

4 „Potřebujeme nový pohled na průmyslové dědictví, abychom vytvořili prostory odpovídající potřebám dneška“ – panoramatický koncept. / ‘We need to re-imagine our industrial heritage to create spaces which meet the needs of today’ – Panorama concept.

dodaly těmto místům na odolnosti. Myšlenka sítí zajištěných houževnatostí je důležitá. Jako ekonomický a kulturní prostředek není znalost něčím, co by mohlo být předáváno pouze ve škole. Měla by být součástí struktury místa. Toto místo by mělo umožnit vzdělávání napříč generacemi i institucionální vzdělávání. V první řadě by se mělo jednat o lokalitu, která se za pomoci znalostí dokáže postavit současným sociálním a ekonomickým výzvám, sestaví nové a přínosné koncepty, vytvoří nové sítě a vylepší různorodé schopnosti.

Pro industriální ekonomii bylo charakteristické, že poskytovala hmatatelné důkazy o tom, jak jsou místní znalosti využívány. Komíny, továrny a další

stavby i sítě byly postaveny pro kapitalizaci příležitostí. Lidé si uvědomovali přímé souvislosti mezi znalostmi, výrobou a hodnotou, ať již byly rozdělovány spravedlivě či nikoliv. Učení se prostřednictvím konkrétního místa vidíme ve struktuře našich obcí a měst. Například Edinburgh je fantastické, složité a kulturní velkoměsto. Jeho základní struktura se formuje na skalním útvaru podél historické třídy High Street, která se táhne od zámku na jednom konci až ke starému klášteru na konci opačném. Patrick Geddes poznamenal, že „*město není jen místem v prostoru, ale i dramatem v čase*“.⁵ Paradoxem struktury Edinburghu, ale i Glasgow a mnoha jiných skotských měst (industriálních

i postindustriálních) je, že existuje velké množství lépe chráněných lokalit, kde by se bývalo stavělo jednodušeji. Osídlit skálu není jednoduché, ale zkušenost, jak v tomto kontextu vystavět fungující město, které je nejen schopné se otevřít světu a obchodovat, ale také se bránit, zde číší z každého kamene. Jako celek funguje, inspiruje a nutí nás přemýšlet: Jak to lidé dokázali? Je to hmatatelný důkaz schopnosti pracovat v řadě různých kontextů a překonávat dané fyzické překážky. Jeho samotná existence je úspěchem, zdrojem poučení. Bylo využito všech možností k vytvoření něčeho, co po celé generace dokázalo reagovat proměnou vnitřních významů fyzických struktur na proměnlivé kontexty času.

Ne všude to vypadá jako v Edinburghu. Avšak zapojením principů kreativity, inovativního a znalostního přístupu můžeme vytvořit nová autentická místa naší doby. Heidegger řekl, že přítomnost minulosti je základem modernity. Pro průmyslové dědictví to nepochybně znamená, že při vytváření nových míst je nutné pracovat se vztahy a dějinami, novým využitím starých budov pomoci dát místům nový smysl. Není však snadné pro tyto mohutné stavby industriální minulosti vymyslet novou a udržitelnou náplň, stejně tak jako přitáhnout vhodné podniky. Není snadné vzbudit v lidech znovu pocit smysluplnosti onoho místa. A obzvláště obtížné je dosáhnout všech těchto cílů pouze jedním způsobem. Přestože většina objektů průmyslového dědictví měla v minulosti jediný účel, budoucnost patří většímu množství malých, přizpůsobivých, různorodých a nových odvětví, která tvořivým způsobem osídlí tyto rozlehlé prostory.

Více než polovina z pěti set největších amerických veřejných společností na každoročním seznamu časopisu *Fortune* („Fortune 500“) za rok 2009 byla založena v době recese či poklesu ceny akcií. Velká část z nich jsou malé a střední podniky. Cesta od malých k velkým umožnila některým lokalitám transformovat se a získat nový smysl. Jaké typy lokalit umožňují této transformaci dosáhnout, vytvářet nové hodnoty na starých místech? Když hledáme odpověď na tuto klíčovou otázku, můžeme předpokládat, že taková lokalita musí dokonale „chápat“ ekonomické podmínky, které umožňují nastartování nového podnikání, a předpoklady získat nové zákazníky i podnikatele. Mělo by to být místo,

podporující synergické myšlení institucionálně i společensky.

Tématem by se měla stát také stavební typologie: například horizontální výrobní postupy by se mohly změnit na metody vertikální, do kterých je snazší zabudovat prvky smíšeného využití a které lépe zapadají do starých průmyslových staveb. Zakořenit ve městě průmysl, jako nezbytný aspekt definující smysl našich komunit a jejich životního prostoru, je velmi důležité. Dále potřebujeme nový koncept, jak přistupovat k historickým objektům a místům, jejichž estetická hodnota je odrazem komplexního procesu produkce, spotřeby, bydlení i procesu učení. Tento koncept by měl umožňovat vytvoření celé řady nových hodnot. V první řadě by měly být příležitosti, které toto místo nabízí, spravedlivě rozdělené, dostupné a měly by všem občanům umožnit, pokud o to stojí, podílet se na jeho rozvoji různými způsoby a ku prospěchu většiny. Otázkou je, zda je či není potřeba pozměnit také instituce a sítě potřebné k naplnění těchto myšlenek.

Na základě předchozích tvrzení můžeme říci, že výchozím bodem při vytváření takové lokality musí být vždy pochopení pohybu a orientace jejích občanů. Pokud toho chceme dosáhnout, musíme najít způsoby, jak při vytváření nových podob našich městských oblastí překlenout propast mezi profesionály, amatéry a občany. V tomto kontextu potřebujeme nové způsoby, jak si umět představit potenciál míst, a propojovat znalosti mezi místy, která mohou sdílet stejné zkušenosti (příkladem může být *Future City Game*, pořádaná organizací British Council). Současná výstava v Glasgow, nazvaná *Místa práce* (*Spaces of Labour*) představuje, jak se mohou tyto změny ujmout ve skotské krajině. Proces nového chápání industriálních stop je do budoucna rozhodující pro lepší územní plánování, lepší společnost.

V roce 1999 Glasgow jako Evropské hlavní město kultury ukázalo, že mobilizací městských zdrojů se dá prezentovat město jako místo, kde je změna možná, a jako místo, jehož chtějí být občané součástí. Velmi důležité pro tento úspěch byly kreativní přístupy k pochopení a novému využití industriálního dědictví ve městě. Dnes je jiná doba a jiné podmínky. Zkouškám jsou dnes vystavovány rozpočty, politika i trpělivost – a ještě tomu tak nějakou dobu bude. Výhledem je jen nejistota. Nicméně

v Glasgow a ve Skotsku přetrvává atmosféra úspěchu, založeného na tvořivých schopnostech lidí, na kultuře inovací a managementu zdrojů. Toto dědictví je velmi důležité. Lidé jsou důležití a záleží na nich. Nejlépe to vyjádřil David Barrie: „*Revitalizace měst není technický proces, ale proces, který spojuje lidi. Základem je spolupráce jednotlivců a zajištění podpory jejich myšlenkám.*“ ... „*Pokud*

víte, jak mobilizovat a organizovat kreativní potenciál, vždy existuje více možností, než se původně mohlo zdát. Klíčovou otázkou je, zda se odvážíte dát lidem prostor a sebevědomí.“⁶ Ve světě plném výzev vyhrává odvážný. Obce, města a národy se musí chopit výzev, kterou představují místa práce, naše průmyslové dědictví.

Poznámky

1 Raymond Carver, Pozdní fragment. Ze sbírky Raymond Carver, *Ultramarín* (s doslovem a básněmi Tess Gallagherové), přeložila Eva Klimentová, Praha 2001, s. 236.

2 K tomu viz například: Marc Augé, *Antropologie současných světů*, Brno 1999.

3 K tomu též: Jan Gehl – Lars Gemzøe, *Nové městské prostory*, Brno 2002.

4 Rosabeth Moss Kanterová (*1943) z Harvard Business School prohlašuje, že pro hledání významu v ekonomickém slova smyslu, v lokálním i globálním kontextu, je důležitá mobilizace tří důležitých faktorů: konceptu – schopnosti generovat nové myšlenky a nápady čelící výzvám naší doby, kvalifikace – schopnosti přetavit tyto nápady ve skutečné produkty a služby, a konektivity – fyzických a kulturních sítí, které umožňují přesuny a vývoj myšlenek a produktů mezi jednotlivými místy. Jádrem této argumentace jsou znalosti a tvořivost. Právě ony jsou základem pro mobilizaci faktorů produkce. Hlavní výzvou je stát se takovým místem, které může této mobilizace dosáhnout. Klíčem jsou lidé a znalosti.

5 Viz Jiří Hruža, Patrick Geddes (1854–1932), skotský filozof, sociolog, urbanista. *Urbanistická výročí, září – říjen 1999*, http://www.uur.cz/images/publikace/uur/1999/1999-05/10_vyroci.pdf.

6 David Barrie (*1964), historik, podílí se na plánování regenerace měst. V roce 2008 spolupracoval na projektu *Creative Cities* v Moskvě.

repro Laura Hainey, (1), Thomas Booth (2), James Tait (3, 4), výstava *Spaces of Labour*.

Kdo se zajímal a zajímá o přeměnu?

průmyslové město Saint-Étienne

Who Was and Is Interested in Conversions?

The Industrial City of Saint-Étienne

→ English text on p. 197

Kdo se zajímal a zajímá o přeměnu průmyslového města Saint-Étienne? Odpověď se zdá až příliš jednoduchá – jsou to političtí představitelé města. Ale proč? Problém, jak vzbudit zájem o průmyslové dědictví, který se naléhavě vynořil v 90. letech po silném ekonomickém oslabení tohoto průmyslového města, byl velmi závažný, protože šlo o jeho funkční přeměnu, začínající v centru a zahrnující i širší územní vztahy. Opuštěné průmyslové prostory přímo v centru vyvolávaly nejistotu...

Od vtažení průmyslové tradice do projektů urbanistické obnovy si radnice slibovala hodně. Šlo o nalezení nové identity města¹ a tím i zvýšení sebevědomí obyvatel, o jejich hrdost poté, co město přišlo o velkou část průmyslu. Politický a hospodářský požadavek proměny průmyslového Saint-Étienne souvisel víc právě s hledáním nové identity, tam už s obvyklými kritérii památkové ochrany nevystačíte.

Přestavbu provází snaha navázat na tradice průmyslu novým aktuálním tématem – tvořivostí současného průmyslového designu.² Velkorysý záměr provází i pedagogická a výzkumná činnost, založení nových institucí, pro něž jsou zapotřebí vhodné

prostory. A v neposlední řadě je nezbytné získat zájem a souhlas veřejnosti. Přesvědčit o důležitosti a možnosti zachování hodnot průmyslového dědictví. Málokdo však předem odpoví na zásadní otázky: jak přesně, jakými konkrétními nástroji naplnit ideu funkční přeměny tak, aby právě průmyslové dědictví v připravovaných projektech dostalo prvořadou prioritu? A kde získat prostředky?

Argumentem je pochopitelně zvyšování atraktivity města a nutnost obstát v sílící mezinárodní konkurenci. Východiskem bylo zviditelnění průmyslového dědictví. Publikacemi, sympózií, bezpočtem společenských akcí, výměnnými návštěvami s jinými průmyslovými městy, které směřují k vytváření vztahů a vazeb s lidmi z Glasgowu, z Porúří, ale také Partizánského a Katowic. K úspěšným například patřilo pařížské sympóziu s názvem *Znovu-vytvoření průmyslového města*.³

V Saint-Étienne je Muzeum průmyslu, město se podílí značnou měrou na vydávání publikací, přispívá na školní workshopy a různé semináře. Spolupracuje na soutěžích jako European 2008; jedna z vybraných lokalit je Saint-Chamond, která tvoří součást společenství Saint-Étienne-Métropole.

1 Konverze Národní továrny na výrobu zbraní v Saint-Étienne, letecký pohled, vizualizace. / *Conversion of the National Weapons Production Factory in Saint-Étienne, an aerial view, visualisation.*

Průmyslové město Saint-Étienne

Během 19. a 20. století patří Saint-Étienne k nejvýznamnějším průmyslovým městům ve Francii. Topografie okolní krajiny dovoluje rychlý rozvoj průmyslu a tím i města. V 19. století se rozvíjí textilní výroba a chemický průmysl ve spojení s tradiční výrobou hedvábí v Lyonu, dále také těžký průmysl, povrchové doly, zpracování železa. Princip města jako místa průmyslové výroby určuje zásadním způsobem strategii rozvoje Saint-Étienne, městská struktura se neustále přizpůsobuje průmyslu. V šedesátých letech 20. století se město stává součástí Národního plánu ekonomického rozvoje, jehož hlavním záměrem je rychlá industrializace území mezi Lyonem, Saint-Étienne a Grenoble, aby nově vytvořený územní a administrativní útvar vyvážil tradiční centralismus Paříže. Jedním z iniciátorů tohoto plánu a vzniku regionálního celku Saint-Étienne-Metropole je Claudius Petit, bývalý ministr a starosta Firminy, blízký přítel Le Corbusiera. Modernost architektury městské čtvrti Firminy-Vert, poslední Le Corbusierovy realizace, patří logicky k představě průmyslového pokroku, který určuje historii průmyslového města. Až do začátku 90. let je Saint-Étienne sice jedním z nejvýznamnějších středisek průmyslové výroby ve státě, ale jeho tradiční centrum chátrá. Na pozadí výstavby velkých průmyslových závodů mimo město se začíná rýsovat obraz průmyslové metropole, v centru jsou však zastaralé nájemní domy, málo obchodů a jiných zařízení, neexistuje veřejná doprava mezi centrem a novými sídlišti na okraji města. Tradiční způsoby výroby ztrácejí na důležitosti, průmyslové zóny za administrativními hranicemi města přitahují atraktivními daňovými podmínkami zájem průmyslových firem, a mění tak radikálním způsobem městskou vazbu. Zásadní obrat v městské strategii vedení Saint-Étienne nastává v 90. letech z důvodu poklesu průmyslové výroby. Předmětem úvah politiků se stává možnost spojení tradice a rozvoje města. Projekt však není možné zužovat jen na samotné město, jehož primátor je zároveň prezidentem Saint-Étienne-Metropole. Pro veřejnost zaručuje prestiž Le Corbusierova jména smysl i tak neurčitému pojmu jako je „průmyslové dědictví“. Je to také jeden z argumentů programu připravovaného v rámci společné kandidatury Lyonu a Saint-Étienne na Evropské hlavní město kultury v roce 2013 (příkladem je tu Emscher Park).

Urbanistická struktura Saint-Chamond, stejně jako okolních sídelních celků, zůstává poznamenaná rozsáhlou výstavbou průmyslových závodů. Vedení Saint-Étienne ve spolupráci s dalšími institucemi

usilovně hledá možnosti a prostředky pro vytvoření takových institucí, které by svým programem znovu k městu přitáhly pozornost.

Už v roce 1998 se zde, ve spolupráci s Vysokou školou designu, konalo mezinárodní bienále designu, a pokračuje dodnes s nespornými úspěchy. Tvořivá atmosféra, provázející design, zpětně politickou reprezentaci vrací k zájmu o minulost průmyslového města. Výsledkem je snaha novým využitím ochránit průmyslové dědictví. Zajímavé je, že se tak daří například zabránit pozemkovým spekulacím. Jde totiž o pozemky přímo v centru města, které svou polohou mimořádně přitahují pozornost investorů. Ovšem objekty průmyslového dědictví se díky rozhodnutí radnice nesměly zbourat, a tak investoři – jestliže se chtěli k centru přiblížit – je museli opravit a nově využít. To asi bylo jejich hlavní motivací, víc než zájem o památku. Vzniklo bezprostřední propojení mezi průmyslovým dědictvím, revitalizací průmyslové architektury a projektem funkční přeměny města, které není běžné ani ve francouzském kontextu.

Předpokládalo to tedy pevně určit zásady a pravidla pro jednotlivé realizace. Od začátku bylo důležité upozornit, k jakým hodnotovým posunům dochází, což bylo pro získání veřejného zájmu zásadní.

Významnou odpověď představovalo 1. října 2009 otevření *Cité du design* v bývalé Národní továrně na výrobu zbraní z 19. století. Poloha přímo ve městě, rozlehlost prostorů, solidní konstrukce, majetek státu – to všechno byly důvody k realizaci *Cité du design* právě zde. Je tu však ještě jiný důvod. Jako jedno z mála francouzských měst Saint-Étienne vsadilo na propojení programu nové instituce s existující průmyslovou architekturou. „*Je třeba konat teď, nebo později už může být pozdě*“, vysvětloval na setkáních s veřejností dnes už bývalý primátor Michel Thiollière.⁴

Pravdou je, že primátor Saint-Étienne vyzdvihuje záměr kultivovat zvláštnosti, jedinečnost a osobitou atmosféru města, současně však i připomíná riziko, které podobná rozhodnutí provázejí. Pro *Cité du design* byl pochopitelně zásadní souhlas a zájem veřejnosti. Nejen to, co předepisují urbanistické poučky. Přitom veřejnost, možná i proto, že stále ještě nejde o zažité a obecně přijímané téma, zůstala v přijetí záměru rozdělená. Těžko dopředu říci, kdo byl z pohledu budoucnosti města tím

2

3

4

2 Plakát sympozia *Znovuvytvoření průmyslového města*, Paříž 2007. / A poster for the symposium *Re-creating the Industrial City, Paris 2007*.

3 Věž z lehké kovové konstrukce, *Cité du design*, 2008. / Tower of a light metal structure, *Cité du design*, 2008.

4 Pohled do interiéru *Cité du design*, 2008. / View of the interior of *Cité du design*, 2008.

foto / photo ateliér LIN (2, 3, 4) / LIN photo studio

profesionálem a kdo amatérem. Primátor je však navzdory tomu přesvědčen, že i když projekt centra designu sám o sobě „nebyl nutný a ani naléhavý, jeho zadání ale jasně vyjadřuje strategii tvořivosti jako zbraně v mezinárodním konkurenčním boji“.

Cité du design je výsledkem mezinárodní soutěže, které se zúčastnili mnozí známí architekti, mezi nimi Steven Holl nebo Rudy Ricciotti. Autoři vítězného návrhu Finn Geipel a Giulia Andi z ateliéru LIN, který má sídlo v Berlíně a Paříži, byli v červnu 2004 pověřeni vypracováním projektu.⁵ Při tak významném zásahu do města museli zvažovat, co je nutné zachovat, co je možné zbourat? Architektu u bývalé továrny zajímala především struktura prostoru, jako uzavřeného, jasně vymezeného celku, odvozená z dispozice bývalého průmyslového areálu. Ve prospěch záchrany převážné části areálu bylo nutné dílčí části obětovat. Ovšem rozhodnutí zbourat několik budov a také vysokou zeď, která z bezpečnostních důvodů oddělovala továrnu od města, dodnes vyvolává ostré reakce. Hrozilo, že pod veřejným tlakem zůstane prostor vůči městu i nadále uzavřený. Je pozoruhodným paradoxem, že dříve „zakázané“ místo, přístupné jen několik dní v roce, má tak velký význam pro vnímání obrazu města. Proběhly veřejné diskuse, na setkání s architektem přišlo přes šest set obyvatel. Jeho řešení posléze převládlo nad nostalgií.

Navzdory časovému rozpětí přes víc než jedno století, navzdory zcela rozdílnému novému užití

bylo možné analogicky uplatnit blízká kompoziční pravidla. Nová architektura geometrickými vztahy mezi jednotlivými budovami artikuluje kompoziční roli hlavní městské osy v projektu transformovaného centra města. Podařilo se vytvořit nový veřejný prostor, který je významovým nástupem k průmyslové architektuře jako k památce. Dominantou se stává téměř třicetimetrová věž z lehké kovové konstrukce, s panoramatickým výtahem, navržena jako „signál“ proměny místa, jako vyznačení „intenzivního městského pólu“. Zachované průmyslové budovy slouží administrativě a Vysoké škole designu (ESAD), jsou tam také ateliéry, posluchárny, výzkumná pracoviště, ale i ubytování pro hosty. Nejsilněji je zvolená strategie proměny rozvinutá v architektuře nové centrální budovy nazvané „Platine“.

Rozhodnutí francouzského města Saint-Étienne přestavět bývalou továrnu předcházelo dlouhý a složitý proces – vytváření nového vztahu mezi městem a jeho průmyslovou tradicí. Setkání s veřejností, při nichž architekti a politici do detailů museli vysvětlovat záměr a výjimečnost projektu, trvala téměř celý rok. Nelze se ani divit, třeba dodat, že takový projekt funkční proměny bývalého průmyslového města stojí hodně.

A to nejen z ekonomického hlediska.

Má i svou politickou cenu. Vedení města, po dlouhém období čtrnácti let, prohrálo na jaře 2008 volby.

Poznámky

1 Dnes má město Saint-Étienne 185 tisíc obyvatel, z nichž čtvrtina je mladší dvaceti let, co do velikosti je Saint-Étienne na 14. místě v pořadí francouzských měst. Je tu několik vysokých škol, univerzita, muzea. Sbírky Muzea moderního umění, otevřeného v roce 1987, patří dnes k nejdůležitějším ve Francii. Značný význam má rychlé vlakové spojení (s TGV do Paříže za dvě a půl hodiny).

2 Saint-Étienne-Metropole financuje realizaci *Cité du design*. Je spoluorganizátorem *Biennale Internationale du design*.

3 *Réinventer la ville industrielle / Znovuvytvoření průmyslového města*. Sympóziu v Paříži v roce 2007, pod záštitou velvyslanectví Slovenské republiky, ve spolupráci s francouzským Ministerstvem kultury, s polským, maďarským, slovenským Kulturním institutem, s Českým centrem a s městem Saint-Étienne. Organizace Alena Kubová, na koncepci spolupracoval Axel Sowa, *L'Architecture d'Aujourd'hui*.

4 Ariella Masbouni – Frédérique de Gravelaine, *Construire un projet de la ville, Saint Étienne „in progress“*, Paris 2006.

5 O architektuře *Cité du design* více viz Alena Kubová, Saint-Étienne, *Cité du design*, *Stavba XVI*, 2009, č. 9, s. 34–41.

Važme si svého historického dědictví

Learning to Love Our Legacy

→ English text on p. 198

Mám doma zarámovaný kousek vyšíváního plátěného ubrusu. Je padesát let starý. Je to obyčejný kus látky a ani jeho výšivka není ničím výjimečná. Kdybychom požádali znalce vyšívání o určení jeho hodnoty, řekli by, že je malá, téměř žádná. Ani pro experty na plátěné ubrusy by ten kousek neznamenal nic cenného. Je to ale zbytek ubrusu, který vyšil můj otec v roce 1957, kdy se téměř celý rok v nemocnici zotavoval z tuberkulózy. Pro mě a moji rodinu má proto ten kousek ubrusu obrovský význam.

Stonehenge je britskou památkou, kterou zná celý svět. Přitom sestává z kamenů, jež jsou z geologického hlediska naprosto obyčejné, ani nejsou nijak dobře opracované. Nikdo pořádně neví, proč jsou ty kameny tak uspořádané a jak se tam vlastně ocitly. Z odborného pohledu by se tedy dalo říci, že nemají žádnou zvláštní hodnotu, a přesto takový názor sdílí jen málokdo.

Hodnocení odkazů minulosti tedy přesahuje odborný názor, důležitá je spíše lidská hodnota, kterou do dědictví vkládáme. Prvotní posouzení, jak naložit s historickým dědictvím, je tedy podmíněno základními instinkty člověka jako sociální a kulturní bytosti. Jedná se o sociálně-kulturní rozhodnutí, které nám umožní stanovit ekonomické hodnoty objektu. Technický či ekonomický posudek nikdy není na prvním místě. Teprve až se rozhodneme

podle sociálně-kulturního hlediska, jsme schopni brát v úvahu historické, technické a ekonomické okolnosti, určující způsob zachování, rekonstrukce, oprav atd., jednotlivých objektů.

Pracuji pro britskou inženýrskou a konzultační firmu sídlící v Londýně a v Manchesteru. Naše práce zahrnuje navrhování novostaveb i rekonstrukcí v oblasti pozemního stavitelství, dopravního inženýrství a infrastruktury, v soukromé i veřejné sféře. Máme dlouholetou zkušenost s revitalizací historických budov a s prací v památkově důležité historické zástavbě. Od poloviny osmdesátých let 20. století jsme se podíleli na vývoji nejvhodnějších inženýrských přístupů k zachování a novému využití historických staveb.

Londýnský Anchor Brewhouse leží na řece Temži hned vedle známého mostu Tower Bridge. Od konce 19. století až do poloviny sedmdesátých let 20. století pivovar provozoval sládek John Courage. Když byl pivovar uzavřen, zdálo se, že jeho budova má sotva jinou než historickou hodnotu, protože v celé oblasti již po vaření piva ani žádné jiné výrobě nebyla poptávka. Britská vládní organizace pro ochranu historických budov English Heritage pivovar zařadila na seznam památek hodnocených Grade II*,¹ nenašlo se však pro něj nové využití. Naše společnost byla požádána o konzultaci.

1

2

1 Anchor Brewhouse v Londýně, konverze pivovaru na byty, 2009. / *Anchor Brewhouse in London, conversion of the brewery into flats, 2009.*

2 Skladiště Great Western Railway v Manchesteru, 2005. / *Depot of the Great Western Railway in Manchester, 2005.*

Důkladně jsme prošli celý objekt pivovaru a dospěli k závěru, že můžeme odstranit veškerou pivovarnickou technologii a v devíti patrech budovy navrhnout prostory pro residenční bydlení. Finanční hodnota bývalého pivovaru najednou mnohonásobně vzrostla a všechny byty se úspěšně prodaly. V tomto případě technická expertíza otevřela cestu ekonomickým argumentům pro zachování a nové využití historické budovy. Stavba po dokončení získala roku 1987 cenu Europa Nostra za rekonstrukci.

Skladiště železniční společnosti Great Northern v centru Manchesteru, pochází přibližně ze stejné doby jako londýnský pivovar. Bylo největším průmyslovým dopravním překladištěm na světě. V suterénu do něj ústil vodní kanál, přízemí a první patro sloužilo pro zboží přepravované po železnici, silniční rampy jej propojovaly s centrem města a silniční sítí. Již po třiceti letech se stalo nadbytečným, průmysl, kterému sloužilo, zmizel. Po mnoho let zůstala budova prázdná, pouze přízemí se využívalo k parkování. Se znovuzrozením Manchesteru jako prvního postprůmyslového města na počátku devadesátých let 20. století stála městská rada před problémem, co s obrovskou chráněnou stavbou o půdorysné ploše 5 000 m² a málo okny.

Developer, který ji vlastnil, nenacházel řešení, jak s ní naložit, a neměl ani tušení, jak by mohla být finančně životaschopná. Po detailní analýze navrhla naše společnost následující řešení: zbořit několik budov, které oddělovaly skladiště od města, a vytvořit místo nich prostorné náměstí. Ve spodních patrech skladiště pak mohly vzniknout obchody, kavárny, multikino atd., a do vyšších pater vedly vnější nájezdové rampy, aby mohla sloužit parkování.

Vedle hlavního nádraží v Manchesteru (Manchester Piccadilly Railway Station) se rozkládá území o velikosti cca 5,5 hektaru, známé jako Piccadilly Basin. Slévají se tu kanály Rochdale a Ashton a společně pak vedou do centra Manchesteru. Celá oblast byla posledních šedesát až sedmdesát let opuštěná a sloužila pouze pro parkování či příležitostně lehkému průmyslu a skladování. Na území Piccadilly Basin stojí několik památkově chráněných budov, zapsané jsou také oba kanály a jejich vybavení. Majitel Piccadilly Basin chtěl všechny stávající budovy zbourat a místo nich postavit jiné, architektonicky méně hodnotné (avšak mnohem

výnosnější) nájemní haly. Městské radě se nicméně tento komerční záměr nezdařil dostatečným důvodem pro přestavbu celého území a požádala nás o návrh řešení (protože mu naše firma už pomohla s Great Northern Warehouse). Provedli jsme pečlivý stavebně-historický průzkum a inženýrsko-technickou analýzu celé oblasti, abychom posoudili všechny výhody i nevýhody území, a mohli dále navrhnout možná řešení. Na projekt jsme z Evropského fondu regionálního rozvoje získali grant, který nám umožnil přesvědčit klienta, aby opravil kanály a infrastrukturu, a vytvořit pro oblast masterplan, který naznačil, jak by mohlo být území dále využito – pro nové byty, obchody, kavárny atd.

Jedna z chráněných skladištních budov na území Piccadilly Basin, Jackson's Warehouse, byla rekonstruována a přeměněna na byty s výhledem na opravený soutok kanálů. Jeho střecha byla rozebrána a restaurována mimo staveniště, stejně jako podlahy, což umožnilo vytvořit dvouúrovňové obývací pokoje.

Dále jsme rekonstruovali bývalé kanceláře Rochdale'ské kanálové společnosti, které nejprve sloužily jako realitní kancelář pro celou oblast Piccadilly Basin, později ke komerčním účelům. V severní části území stála textilní továrna Brownsfield Mill, která byla v havarijním stavu. Hrála významnou roli nejen v historii manchesterského bavlnářského průmyslu – na počátku 20. století ji užíval konstruktér A. V. Roe k výrobě letadel zn. AVRO.² Přesvědčili jsme majitele, aby nechal restaurovat střechu továrny, obvodové zdi, okna a komín, který bylo třeba rozebrat cihlu po cihle a znovu sestavit. Tím historická stavba získala komerční hodnotu.

Zbývalo pustit se do nejstarší chráněné budovy celého území, Carverova skladiště (Carver's Warehouse), dokončeného v prosinci 1804. Na rozdíl od ostatních skladišť v Manchesteru nebylo postaveno z cihel, ale z yorkshirského pískovce. Dnes je to nejstarší skladiště v Manchesteru, a navíc jediné postavené z kamene.

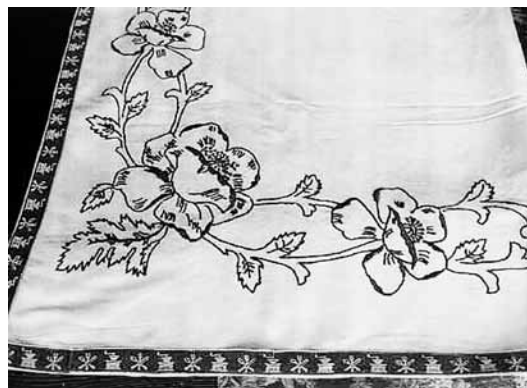
S naším klientem, kterého se už definitivně podařilo přesvědčit o důležitosti zachování a nového využití historických budov, jsme naplánovali využít objekt jako kancelářské prostory s malou kavárnou v přízemí. Abychom co nejméně narušili historickou konstrukci budovy, rozhodli jsme se asi deset metrů jižně od skladiště postavit nové vnější schodiště

3

4

5

3 Piccadilly Basin v Manchesteru. / *Piccadilly Basin in Manchester.*

4 Ateliér Martin Stockley Associates v posledním patře Carver's Warehouse v Manchesteru, 2008. / *The studio of Martin Stockley Associates on the top floor of Carver's Warehouse in Manchester, 2008.*

5 Plátěný ubrus z roku 1957. / *Linen cloth from 1957.*

a výtahy, které jsme s budovou propojili odlehčenými mosty. Mírný sklon mostů umožnil přizpůsobit se rozdílům v úrovních jednotlivých pater bývalého skladiště. Kanceláře byly dokončeny v květnu 2008, do nejvyššího patra naše společnost přestěhovala svůj manchesterský ateliér a v přízemí otevřela moderní kavárnu.³

Uvedl jsem jen několik příkladů, jak se podařilo zachránit průmyslové dědictví a najít pro ně nové využití. Rozhodnutí zachovat tyto památky v žádném případě nevzniklo čistě na komerčním nebo technickém základě, nejdůležitější bylo posouzení jejich lidské hodnoty, amatérské východisko. Profesionální technické a ekonomické dovednosti poté proces revitalizace umožnily.

Z uvedených příkladů pro mě vyplývají následující ponaučení:

Při rozhodování, zda zachovat nějakou historickou budovu, se vyhněte posuzování z pohledu profesionála. Nejdříve prozkoumejte její lidskou hodnotu.

Než začnete dále hodnotit, snažte se pochopit společenský a kulturní kontext objektu.

Využijte technické a obchodní dovednosti k vyřešení a obhájení projektu.

Buďte neústupní a nevzdávejte se!

Poznámky

1 Tedy mezi přibližně 4 % nejdůležitějších chráněných budov. Viz <http://www.heritage.co.uk/apavilions/glstb.html>.

2 Sir Edwin Alliot Verdon-Roe (1877–1958), viz <http://www.verdon-roe.co.uk>.

3 Viz také: Warren Bramly – Len Grant – Martin Stockley, *The Reluctant Engineer and Other Manchester Stories*, Manchester 2006.

foto / photo Benjamin Fragner (1, 2, 3), Martin Stockley (4, 5)

04

... průmyslový areál na skvělém místě z urbanistického hlediska
není brzdou rozvoje, ale spíše pomůckou k řešení a přínosem ...

*... industrial grounds in excellent urban locations are not obstacles
to development, but rather an asset and a bridge to solutions ...*

Školní projekty ve starých továrnách 2006–2009

School Projects in Old Factories 2006–2009

→ English text on p. 200

Prázdné tovární budovy jsou volným prostorem pro něco nového. V řadě měst nabízejí příležitost k experimentům a tvořivosti. Hlavně mladí lidé jsou schopni rozpoznat potenciál těchto budov a užívat je rozmanitými způsoby. Tovární haly jako skateparky nebo prostory pro koncerty, skladištní areály jako opravný jízdních kol či lokality pro kluby a zábavu, nebo výrobní haly jako ateliéry umělců, kanceláře podnikatelů – to jsou typické příklady využití těchto budov. Zvláště ve velkých městech se poučili, že získávání těchto objektů a podnikatelské úsilí mladých provozovatelů, jakkoli nekonvenčních, je rozhodně výhodné.

To platí nejen pro kulturu ve městě, ale také pro ekonomický rozvoj. Příklady jako Tacheles ve čtvrti Berlin-Mitte nebo přádelna bavlny při Karl-Heine-Kanal v Lipsku ukazují, že takové tvůrčí továrny mohou významně zlepšit představu o městě. Oba projekty začínaly jako akce „lidí z ulice“, ačkoli zpočátku byly odmítané, dnes jsou považovány za důležitá místa městské kultury.

Potenciál Lužice

Proč tedy nezkusit tento přístup ve městech německo-polského příhraničí, zasažených struktu-

rálními změnami? V lužických průmyslových městech je mnoho prázdných továren a nevyužitých industriálních ploch – přebytné prostory, lákající k okamžitému užívání. Soukromí i obecní vlastníci však válčí s bohatými investory. Nové využití (konverze), pokud k ní vůbec dojde, se často uskuteční bez spojení s místní situací nebo ji úplně popírá.

První průkopníci v industriálním prostoru, kteří získali prázdné továrny, žijí jak v německých, tak polských lužických městech. Vytvářejí obvykle pracovní „sítě“ kontaktů, organizují sdružení a navazují spojení s podobnými projekty ve velkých městech v okolí, třeba v Berlíně. Projekty vznikají „zdola“ a jsou založeny především na osobní iniciativě. Nízkonákladové projekty „lidí z ulice“ jsou financovány z místních nebo regionálních rozpočtů nebo podporovány sponzory. Počítají především s prací dobrovolníků.

Dosavadní vztahy mezi tvůrčími dílnami mladých ve starých továrnách a samosprávou malých měst jsou poněkud konfliktní povahy. Očekávání i pojetí způsobu života jsou velmi odlišná. Problémy jsou dobře známy, ale stejně je těžké je překonat. Obyvatelé sní o soutěžích „Královný růží“ (nebo jablek) a sportovních akcích pro mládež, ta ale touží

1

2

3

4

1 Zahradní ráj v bývalé elektrárně, Pürschelova továrna Forst, 2006. / *Paradise garden in a former power plant, Pürschel factory in Forst, 2006.*

2 Skatepark v Pürschelově továrně ve Forstu, Den Braniborska, 2006. / *Skatepark in Pürschel factory in Forst, Brandenburg Day, 2006.*

3 Společnost Park 7 ve Forstu nabízí alternativní aktivity a poradnu pro nezaměstnané. / *The Park 7 company in Forst provides the unemployed with alternative activities and guidance.*

4 Adolf Hellwig, továrna na sukno, Forst (Lužice), 2007. / *Adolf Hellwig, cloth factory, Forst (Lužice), 2007.*

repro *Industriebau als Ressource*, INIK Forst 2007, p. 128 (4)

foto / photo INIK, Henning Seidler (1, 2, 3)

Továrna slouží škole, využívají ji studenti

Továrna je přístupná a dá se s jistým omezením užívat, například pro 10. ročník *Dne Braniborska* koncem léta 2006. Tehdy jste si mohli starou Pürschelovu továrnu prohlédnout zvenčí i zevnitř. Studenti gymnázia Friedricha Ludwiga Jahna ve Forstu zvali na akci *Objevujeme továrny* a využili staré výrobní haly k různým instalacím a produkcím. Nebyla to ani tak záležitost pohledu do průmyslové historie objektů, spíš ukázka současného využití. Danny Kieschnik, student gymnázia Friedricha Ludwiga Jahna, se už delší dobu sháněl po vhodných prostorách pro chybějící skatepark. S podporou firmy Wheel, která sídlí nedaleko v Chotěbuzi, postavil pár překážek a ramp v továrně Pürschel během *Dne Braniborska*. Manja Forster, Dannyho spolužačka, proměnila bývalou elektrárnu v zahradní ráj. Rostliny dodala místní zahradnická centra. Studentky z Forstu Mandy Jahnke a Elisabeth Schwarzenberg testovaly podomácku vyrobené hudební nástroje ve výrobních halách továrny. Projekt podpořila IBA, náklady se pohybovaly kolem jednoho tisíce eur. Studenti byli spokojení a chtěli víc. Mezitím radnice došla k názoru, že snaha „objevovat továrny“ může pokračovat projektem *Společné město – městské centrum Forst*, který zahájila v roce 2009. Cílem je vyzvat mladé uživatele továren, vlastníky a městskou samosprávu k diskusi o dlouhodobých plánech. Mělo by se otevřeně diskutovat o rozdílných

po reggae a afro funku. Diskuse o pro a proti punkovým večírkům na nádvoří továrny a veletrhu marihuanových výrobků ve skladišti jsou emocionálně vyhocené a rychle končí ve slepé uličce.

Experimentální továrna jako přínos městu

Dohoda je tudíž pro tato města velmi důležitá. Proč? Ještě před několika málo lety v mnoha společenstvích průmysl poháněl hospodářství kapitálem a tvůrčí inovací, dnes ale jsou už patrné jasné známky vleklé ekonomické krize. Finanční prostředky pro udržitelné strukturální změny jsou v nedohlednu, protože náhle vzniklá změna by uvolnila všechny ekonomické rezervy shromažďované po desetiletí.

Smysluplným řešením problémů by bylo najít nové investory prostřednictvím agresivní marketingové kampaně. Mohli bychom se poučit v evropských regionech, kde strukturální změna již

proběhla, a kde ji alespoň částečně zvládli. V uplynulých třech desetiletích se tam pokoušeli revitalizovat stará průmyslová území a vzkřísit staré továrny novým využitím.

Mohly by se stát Manchester, Völklingen a Gelsenkirchen příkladem pro německo-polský region? To není tak jednoduché. V Lužici otázka rychlé hospodářské rehabilitace všech oblastí a vhodného využití nežádoucích průmyslových areálů může platit jenom podmíněně. Rychlý a vše zahrnující proces je stěžejí možný. Uspokojivé řešení ale vyžaduje nové přístupy k těmto místům.

Hledání místa

Německo-polské příhraničí zůstává tedy samo o sobě místem pro seriózní experiment. Chce-li zde někdo přestavět továrnu, měl by se spoléhat na místní vazby. To se ukázalo obzvláště v případě Mezinárodní stavební výstavy (Internationale Bau Ausstellung, IBA), která usilovala o nové využití vytěžené krajiny. Některé z hlavních „sledovaných“ projektů dodnes čekají na realizaci, zatímco malé projekty uskutečňované se spoluúčastí místních byly úspěšné. Projekty jako pěší výlety po trase kolem dolu Welzow a k bio-věžím v Lauchhammeru, revitalizace hornické vesnice Pritzen, ale také skřývkový most F-60, se mohly stát součástí místního života, protože IBA brala místní lidi jako rovnocenné partnery vážně a podporovala jejich projekty.¹

Úzká spolupráce s místními investory a těmi, kdo rozhodují, není doprovázená jen lepším přijetím výsledků projektu, ale zajišťuje právě tak širší soulad s realističtějšími investorskými počiny, sledujícími zájmy uživatelů. Na druhé straně tam, kde jsou nyní průmyslové objekty opravovány za velké peníze, zítra možná budou chybět finanční prostředky na provoz.

Jak překlenout propast mezi mladými obyvateli a těmi, kdo rozhodují? Jak může probíhat revitalizace prázdných průmyslových budov za účasti místních lidí? Jak prosadit nové cesty rozvoje města, zahrnující spontánní užívání starých skladišť mladými lidmi nebo kreativní studentské projekty v prázdných textilkách? Pohled do Forstu v Lužici možná nabídne inspiraci.

Řešení z Forstu

Město na Nise leží na periférii regionu. Forst neformovaly jenom úžasné práce architekta a stavebního rady Rudolfa Kuhna. Jeho městské krematorium a obytná čtvrť Jerusalem jsou příklady málo známé podoby výmarského modernismu ve východním Německu. Dnešní Forst je však také prezentován jako ráj památek kdysi živoucího textilního průmyslu, městská krajina oplývá množstvím různých užitkových a výrobních budov, elektráren a továren z konce 19. a začátku 20. století. Dlouhou dobu město pohrdalo možností identifikovat se s tímto architektonickým bohatstvím.

Významný posun nastal v roce 2004 s projektem *Látky z Forstu*. Skupina mladých umělců, designérů a architektů z Berlína přesvědčila městské radní, aby předstoupili před veřejnost a pohovořili o průmyslové minulosti a budoucnosti města. Výsledkem akce byla obří deka, zhotovená technikou patchwork a sestavená z malých kousků látek, které navrhli obyvatelé Forstu. Koncept se jmenoval „špičky vašich prstů v procesu spoluúčasti na obnově města“.

Forst je zatím velmi aktivní a uvědomuje si problém rostoucího prostorového „vzduchoprázdna“ ve městě. Navíc chce Forst zachovat hlavní průmyslový areál, dost rozsáhlou Pürschelovu továrnu v Mühlengraben na severovýchodním okraji města o rozloze 15 000 m². Studie opětovného využití nepočítá s investory zvenčí, ale snaží se hledat potenciální zájemce uvnitř města, a německo-polského příhraničí. Kulturní a vědecké instituce – knihovna, výzkumné pracoviště textilního muzea, sbírky a archivy – jsou nyní roztroušeny po celém městě. Teď by mohly být soustředěny na jedno místo. Neplánuje se dostavba, ale citlivá konverze stávající továrny, která je památkově chráněná. Dlouhodobě to pomůže snížit provozní náklady a městskou vybavenost využívat efektivnějším způsobem.²

Pro myšlenku revitalizace je výhodou, že tato stará a od devadesátých let prázdná továrna bezprostředně sousedí s okresním úřadem a s továrnou, již přestavěnou ke kulturním účelům (Kulturfabrik). Stávající vybavenost bude zahrnuta do nového projektu a posílí tak jeho funkčnost. Od začátku roku 2006 průmyslový komplex firmy C. H. Pürschel patří městu, které začalo s dokumentací a návrhem

očekáváních a nápadech, stanovit možná řešení a připravit společné projekty. S projektem *Společné město – městské centrum Forst* by mohla vzniknout síť akcí „škola v továrně“, přičemž s návrhy studentů by se zacházelo seriózně a využívání starých továren by nebylo pouze tolerováno, ale také podporováno. A především je představitelné zahrnout sem již existující projekty pro oživení továren, které navrhli „mladí průkopníci“ z Forstu. Například společnost Park 7 ve Forstu operuje ve starém industriálním areálu na Parkway již mnoho let. Zakladateli byli studenti střední školy hledající místo pro experimentování. Dnes Park 7 nabízí poradnu pro drogově závislé, opravárenskou dílnu, nahrávací studio, kavárnu, kancelář zahraniční pomoci a prostor pro pořádání večírků.³ Kromě akcí typu „škola v továrně“ by se měla odehrávat pravidelná setkání, workshopy. Studenti a úředníci samosprávy Forstu se jich zúčastní a budou diskutovat s veřejností, s lidmi z měst v regionu, kteří se angažují v podobných projektech. Tak bude možná nejenom výměna názorů mezi jednotlivými skupinami v rámci města, ale také horizontální informování mezi investory z různých míst. Tímto způsobem mohou být redukovány předsudky a kolektivní zájmy se budou lépe monitorovat. Na řadu přijdou znovu *Látky z Forstu*, aby pomohly všechny ujistit, že slibné akce stále zanechávají „...permanentní stopy v písku“, jak napsal Wolfgang Kil v souvislosti s diskusí nad mizějícími průmyslovými místy.⁴

revitalizace této historické památky. Musí čelit komplikacím s financováním a koordinací, takže se projekt může táhnout několik let.

Staré továrny a modely nového využití

Zda bude postup ve Forstu úspěšný, teď záleží hodně na tom, jak efektivně se budou různí partneři angažovat v podnikání novým způsobem a s využitím nekonvenčních strategií. Potenciál průmyslových území musíme brát vážně, protože investor zvenčí, který by je zachránil, není v dohledu. Podmínky pro nákladné konverze starých průmyslových skladišť, briketáren nebo elektráren v centrech měst se v uplynulých letech zhoršily. Zlaté časy podpůrných programů skončily. Právě koncem devadesátých let se dostaly průmyslové podniky Východu do značných potíží kvůli pozdě zahájené debatě o úpadku a nezbytných demolicích. Místo novostaveb nastoupily rekonstrukce – stavební průmysl se ocitl v recesi, která trvá.

První kroky ve Forstu ukazují, že odpovědí na výchozí situaci není velká a fantastická stavební událost, ale pokus najít řešení v menším měřítku. Jakoli mohou být pro polsko-německou Lužici svůdné

příklady podezřele ziskových laboratoří nebo drahých muzeí za zdmi bývalých továren, málo znamenají pro dlouhodobý trend budoucího rozvoje celého regionu.

Poznámky

1 Viz také: Max Welch Guerra – Ulla Schaubert, *Instrumente der räumlichen Planung und ihre Auswirkung auf die Landschaftsstruktur in der Niederlausitz*, Weimar 2004.

2 Sven Zuber, Forster Visionen. Das Neißezentrum für Wirtschaft, Wissenschaft und Kultur, in: *Museumsblätter, Museumsverband des Landes Brandenburg e.V.*, Potsdam 2006, č. 9, s. 20–23.

3 Viz také: Markus Otto – Karl Plastrotmann – Lars Scharnholtz, *Industriebau als Ressource*, Forst (Lausitz) 2007, s. 170–175.

4 Wolfgang Kil, Neuland denken, *archplus 173, Zeitschrift für Architektur und Städtebau*, Mai 2005, s. 33.

Co předcházelo?

Muzeum slezského průmyslu a železnic Jaworzyna Śląska

What preceded?

The Museum of Silesian Industry and Railways in Jaworzyna Śląska

→ English text on p. 202

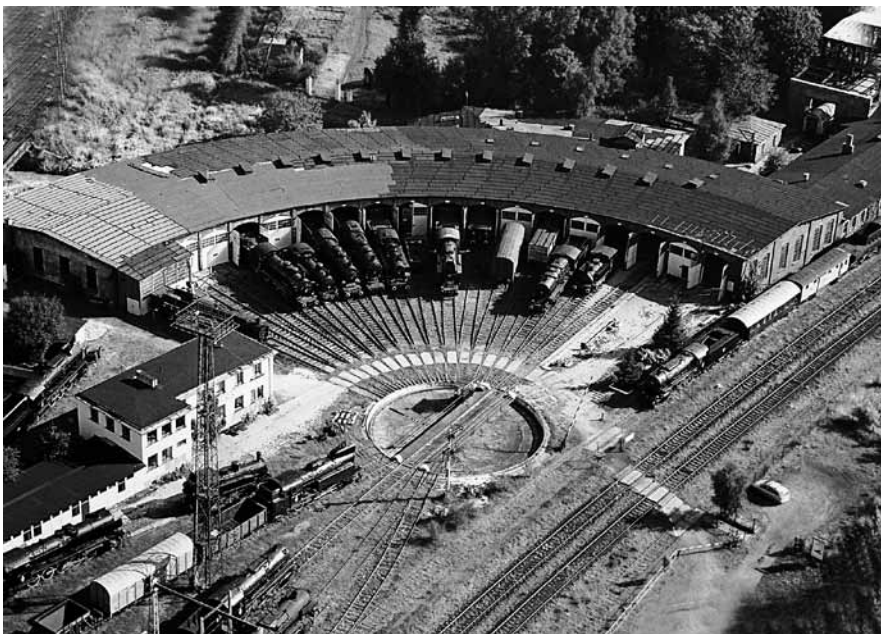
Průmyslové dědictví v ohrožení

Dynamicke změny v polském hospodářství vedly v devadesátých letech ke vzniku soukromého sektoru ve výrobě, obchodu a službách, který účinně konkuroval státnímu sektoru. V jejich polovině začaly státní podniky bankrotovat a kolabovat ještě rychleji. Na staré technologie se rázem zapomnělo, historické stroje a zařízení skončily ve šrotu. Historická průmyslová architektura byla po skončení výroby zdevastována nebo demolována. Kvůli nedostatečným znalostem úředníků, zodpovědných za ochranu památek, byly budovy zbořeny, aniž by je někdo vyfotografoval. Existuje několik vysvětlení situace. Základním problémem je společenská neuvědomělost – chybí vědomí, že průmyslové dědictví заслужuje ochranu. Všeobecně se předpokládá, že památka musí být stará a vysoké estetické hodnoty, musí obsahovat strojní zařízení a instalace přesně podle oficiální definice kulturní památky. Naprostý nedostatek zdokumentovaných dobrých příkladů nového využití průmyslových budov rovněž přispěl k často nevědomé a ekonomicky nesmyslné devastaci historických památek průmyslu.

Řetězově kolabovaly textilky, a dnes je nemožné najít jednoduchou výrobní linku ze začátku 20. století. Navíc se nedávno ocitly v alarmujícím ohrožení železniční stavby, protože byla uzavřena velká část nevýnosných železničních tratí.

Hospodářská přeměna na ekonomiku volného trhu a deindustrializace také ovlivnily identitu průmyslových měst a oblastí. To platí pro střediska těžby uhlí Wałbrzych nebo Nowa Ruda, kde veškeré pozůstatky důlní historie oblasti můžeme najít pouze v Muzeu průmyslu a hornictví. Platí to i o městech Włocławek nebo Bolesławiec, která vzkvétala díky keramické výrobě. Nedostatečná poptávka po textilních výrobcích ekonomicky zruinovala města jako Walim, Bielawa nebo Kamienna Góra. Kvůli hospodářské krizi tamní nevyužívané průmyslové objekty, krásné a velmi zajímavé z historického hlediska, nenacházejí nové vlastníky a podléhají rychle devastaci.

Velká města jsou v tomto ohledu jiná. Období obchodní prosperity zvýšilo mezi investory zájem o pozůstatky státních průmyslových závodů. Některé z nich pocházejí z 19. století a díky urbanistickému vývoji se nyní ocitly v centrech aglomerací. Území

1

2

1 Celkový pohled na lokomotivní depo, 2008. / General view of the locomotive shed.

2 Studenti během praktik v muzeu, 2006. / Students during practice in the museum, 2006.

foto / photo Piotr Gerber (1, 2)

bankrotujících průmyslových podniků se stala jako stavební parcely atraktivní pro nové investory, protože nedostatek dobrých příkladů a chabě fungující památková péče nedonutily investory adaptovat dochované budovy. Tlak investorů zaměřených na rychlé uskutečnění svých projektů při nejnižších nákladech vedl k bezskrupulózní demolici historické průmyslové městské tkáně, často nechráněné památkovým zákonem. To se stalo v případě jatek a trhu s dobyt看em ve Štětíně, Lodži nebo naposledy ve Vratislavi.¹ Za této situace má těch několik málo realizovaných projektů konverzí průmyslových budov a revitalizací území, zachovávajících původní architektonické prvky, obzvláštní cenu. Tyto projekty převážně soukromých investorů měly za cíl získat nové a atraktivní kanceláře a jiné rentabilní prostory.

Vznik Muzea slezského průmyslu a železnic

Muzea hrají důležitou roli při záchraně průmyslového dědictví v Polsku. V současnosti zde existují devadesát čtyři technická muzea – dvacet dvě muzea starých technologií (hornictví, hutnictví, keramiky atd.), sedm muzeí požární techniky, pět námořních muzeí a čtyři muzea železnic. V posledních letech se rychle rozvíjela především technická muzea, která často provozují neziskové organizace. K jejich vzniku přispěla, kromě jiného, potřeba zdokumentovat likvidovaná historická průmyslová centra. Za zmínku stojí nejdůležitější z nich: Muzeum průmyslu a hornictví Wałbrzych, otevřené v roce 1996 a v majetku města Wałbrzych, Hornické muzeum Nowa Ruda nebo Spolek technického muzea ve Vratislavi. Ekumuzeum Starachowice bylo otevřeno v roce 2002.

Po roce 1989 začal růst zájem o průmyslové dědictví, což bylo nejviditelnější na rozšíření sběratelství jako koníčka a vzniku malých soukromých muzeí, například Motoristické a technické muzeum Otrebusy – centrum věnované dopravě a železnicím. Dalším soukromým muzeem je Muzeum slezského průmyslu a železnic Jaworzyna Śląska, jehož prvním úspěchem byla záchrana vozového parku a expozice vytvořená v areálu lokomotivního depa Jaworzyna Śląska v roce 1991.

Velmi špatná hospodářská situace Polských státních drah (PKP) a programy reorganizace, které měly zabránit ještě vážnější krizi způsobily, že PKP přestaly sponzorovat Parky technologického

Muzeum Jaworzyna Śląska

Od roku 2005 je muzeum veřejně prospěšnou společností. Sbírky, které převzalo od Polských státních drah, sestávají z třiceti čtyř lokomotiv, čtyřiceti jednoho železničního vozu a osmi opravárenských strojů. Všechny byly ve špatném stavu a některé z nich úplně zničené. Stav kancelářské budovy a lokomotivního depa byl také velmi ubohý. Během první etapy činnosti byly provedeny četné údržbářské a ochranné práce. Většina prostor byla opravena včetně střech, byl zajištěn systém elektrických rozvodů, instalováno dodatečné osvětlení. Spací vozy, zvláště pro tento účel zakoupené, začaly sloužit jako ubytování pro turisty. V opravených budovách jsou ubytovací kanceláře, přednáškový sál a výstavní prostory.

Smyslem muzejních aktivit je uchovávat technické kulturní dědictví Slezska, zvláště železnic a jejich vybavení, právě tak jako výzkumná a přednášková činnost – expertní posudky, dokumentace – a také údržba a renovace historických průmyslových exponátů. Muzeum vede studentská praktika pro studenty z Vratislavské university, Technické univerzity a vyšší odborné školy ve Wałbrzychu. Organizuje také různé příležitostné akce. Po celý rok je muzejní kalendář plný pravidelných a příležitostných akcí, nejen pro železniční nadšence, ale i pro ty, kdo chtějí uspořádat zajímavá setkání v unikátní scénarii. Po nezbytných úpravách infrastruktury začaly renovace vozového parku. Historická sbírka je systematicky doplňována v závislosti na dostupných finančních prostředcích dalšími exponáty včetně provozuschopných, jako jsou například malé dieselové lokomotivy, schopné manévrování po muzejních kolejích.

dědictví. To se týkalo také muzejního Parku průmyslu a železnic Jaworzyna Śląska – města, které vzniklo v 19. století na křižovatce důležitých železničních tratí. Plány na likvidaci Parku vyžadovaly přestěhování většiny vzácných exponátů do jiných muzeí a sešrotování zbytku. Záchranné akce, které podnikl autor příspěvku společně se skupinou železničních nadšenců, zabránily likvidaci Parku.²

Muzeum slezského průmyslu a železnic Jaworzyna Śląska otevřelo své brány roku 2005 v historických prostorách lokomotivního depa. Po více než ročním úsilí zachránit sbírku zde uložených parních strojů a lokomotiv byla 29. července 2004 podepsána smlouva s Polskými státními dráhami (PKP). Nakonec byly také budovy i exponáty (parní stroje a lokomotivy) převedeny na Společnost Jaworzyna

Śląska. Poté, co Ministerstvo kultury v prosinci 2004 schválilo statut muzea, byla se společností podepsána nájemní smlouva a pozemky Parku, budovy a exponáty byly převedeny na muzeum.³

Živé muzeum – poučení i zábava

Muzeum pořádá výstavy vozového parku pro standardní železniční rozchod, vozidel od roku 1890 do sedmdesátých let 20. století. Sbírka obsahuje přes čtyřicet lokomotiv (polské, německé, rakouské, anglické a americké výroby), asi padesát železničních vozů, jeřábů a sněžných pluhů, postavených na 15 km dlouhé trati, také sbírky strojního zařízení, nástrojů, dokumentů a tematický soubor ikonografi se vztahem ke slezskému regionu. Pro návštěvníky jsou také atraktivní výstavy strojů a průmyslových zařízení, včetně výrobků vratislavské firmy Odra (počítače z roku 1974), stacionárních parních motorů, tiskařských a zemědělských strojů. Muzeum převzalo sbírku obrazů, knih a archiválií z uzavřené Železniční školy a množství předmětů železničních komunikačních a bezpečnostních systémů a kolejového příslušenství. Do provozu byl uveden model železnice, který kontroluje autentické bezpečnostní zařízení. Muzeum je také patřičně hrdé na sbírku historických amerických motocyklů Harley-Davidson, největší v Polsku. Modely z let 1924–1978 jsou restaurovány s velkou péčí a jsou schopné provozu. Sbírka je součástí oddělení historie komunikací, které zahrnuje expozici motorkářského hnutí ve Slezsku a expozici sbírky autíček. V srpnu 2007 se toto oddělení rozrostlo o expozici sdělovací techniky, staré radiopřijímače, telefony a telegrafy. Ve dvou historických vagonech byla otevřena výstava o úloze železnice při hromadném přesídlování obyvatelstva po skončení II. světové války.

V roce 2010 se muzeum snaží uvést do chodu historický vlak s parní lokomotivou a třemi vagóny, který by mohl jezdit jako turistická atrakce po malebných tratích Dolního Slezska. Zprovoznění tratí úzce souvisí se specializovanou funkcí muzea. Plány zahrnují také vzdělávací aktivity, do nichž muzeum vtahuje okolní veřejnost. K těmto vzdělávacím a osvětovým akcím, organizovaným muzeem, patří zejména: vzdělávání v oblasti hospodářských dějin a historie techniky Dolního Slezska, znalosti o rozvoji komunikací, sdělovací techniky a zejména železniční dopravy, zpracování

dějin techniky, zvláště ve vztahu k Dolnímu Slezsku a vzdělávání školních dětí v oboru historie techniky.

V lokomotivním depu, kde muzeum sídlí, vystavuje množství exponátů. Tím hlavním účelem historických budov je ale podat svědectví o původní funkci depa: o principech, na kterých fungovala železniční doprava, o inženýrském navrhování tvarů železničních vozů (jejich designu) od nejstarších dob po dnešek. Exponáty jsou uspořádány, aby srozumitelně objasnilly funkci a význam takového depa jako je Jaworzyna v železniční dopravě. Díky plánovaným turistickým jízdám s využitím historického vozového parku zůstává depu zachována alespoň částečně jeho původní funkce. Železniční dopravě budou sloužit také muzejní pobočky a v plánu je zřízení nástupiště, tím bude turistická trasa kompletní. Muzeum plánuje pravidelnou železniční dopravu vlastními historickými vozy na trati z Vratislavi do Jaworzyny, muzeum se tak stane dopravně přístupnější návštěvníkům z Vratislavi a okolí. Vede se také jednání o vytvoření historické zastávky trati Jaworzyna Śląska s výstavou propagující muzejní sbírky v rámci revitalizačních plánů nádraží Swiebodzki ve Vratislavi.

Vozový park bude uspořádán tak, aby návštěvníkům názorně představil vozidla kolejové dopravy různých období. V pobočkách muzea budou instalovány soupravy nákladních a osobních vlaků z různých období a určených k různým účelům. K nim patří například vlak, který sloužil německé armádě na východní frontě během 2. světové války, nákladní vlak z konce 19. století a osobní vlak ze šedesátých let 20. století. Vagóny na výstavě přiblíží dobový design interiérů, organizaci osobní a nákladní dopravy různých dob, společenské podmínky ovlivňující osobní dopravu po železnici.

Úvodem do organizace kolejové dopravy je demonstrační model kontrolovaný původním bezpečnostním zařízením, používaným v provozu stanice. Tento funkční model je také používán pro výuku. Strojní dílna, kovárna a slévárna budou též zpřístupněny návštěvníkům. Turisté tak budou moci sledovat proces opravy železničních vozů. Odborní zaměstnanci muzea předvedou obslužné práce na strojích a zařízení, vybavených historickými součástmi. Stará budova dílen poskytne prostor různým stálým nebo krátkodobým výstavám

o historii průmyslu Dolního Slezska (připravuje se výstava o historii železnic, zejména rozvoji tratí Dolního Slezska). V současné době probíhá výstava dokumentující vývoj železničního uzlu Jaworzyna

Śląska. Pohodlí návštěvníků má sloužit plánovaný pavilon se sociálním zařízením, kavárnou a prodejnou publikací s tematikou historie techniky a Dolního Slezska.

Poznámky

1 Piotr Gerber – Agnieszka Gryglewska, The Demolition of the Historical Slaughter House in Wrocław, in: *Patrimoine de l'Industrie / Industrial Patrimony* III, 2001, č. 5.

2 Marek Barszcz, Zabytkowe objekty techniki transportowej, *Ochrona Zabytków*, 2005, č. 2, s. 113 a n.

3 Piotr Gerber (ed.), *Formy ochrony zabytków techniki / The Forms of Protection of the Monuments of Technology*, Wrocław 2008, zde zvl. s. 74–99, 120–137.

Spor mezi profesionály

památková ochrana a konverze areálu Norblin

The Debate between Professionals

Heritage Conservation and the Conversion of Norblin

→ English text on p. 205

Továrny, situované koncem 18. a v 19. století na okraje měst, se v důsledku rozvoje městských aglomerací ocitly postupně v centru. Jejich existence pak ztratila smysl z několika příčin: omezenými možnostmi rozšiřování, ztíženým přístupem pro zásobování a nepříznivým vlivem výroby na okolí. Dnes je nejpádňějším důvodem k jejich likvidaci růst cen pozemků ve středu města.

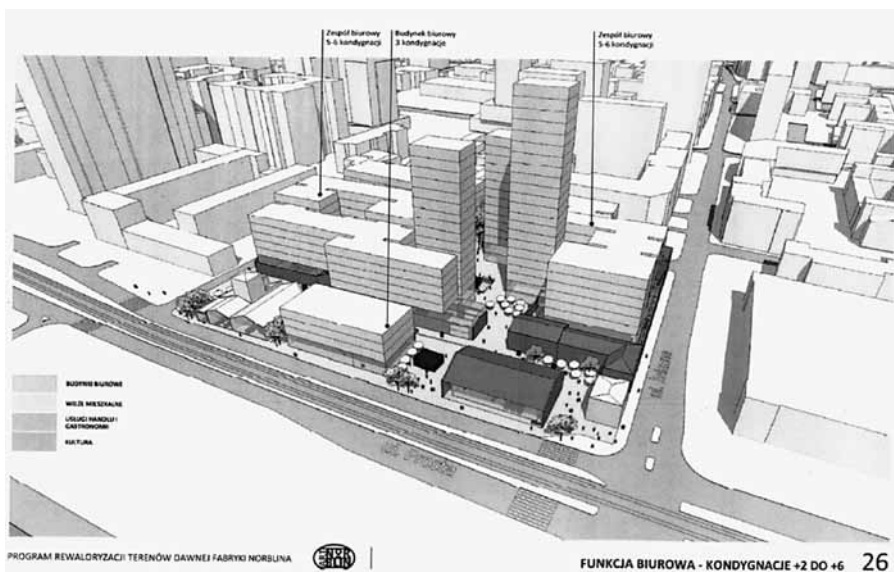
Komplikovaným problémem je sladění tržních hledisek revitalizace post-průmyslových objektů a areálů s požadavky státních úřadů chránících průmyslové objekty a technologická zařízení (pokud jsou zapsány v seznamu památek), nebo pokud se o ně starají různé organizace a sdružení, jejichž registrovaná činnost spočívá v ochraně historických hodnot pozůstatků průmyslové výroby. Tyto procesy dobře ilustruje osud továrny Norblin v centru Varšavy.

Návrh revitalizace areálu Norblin

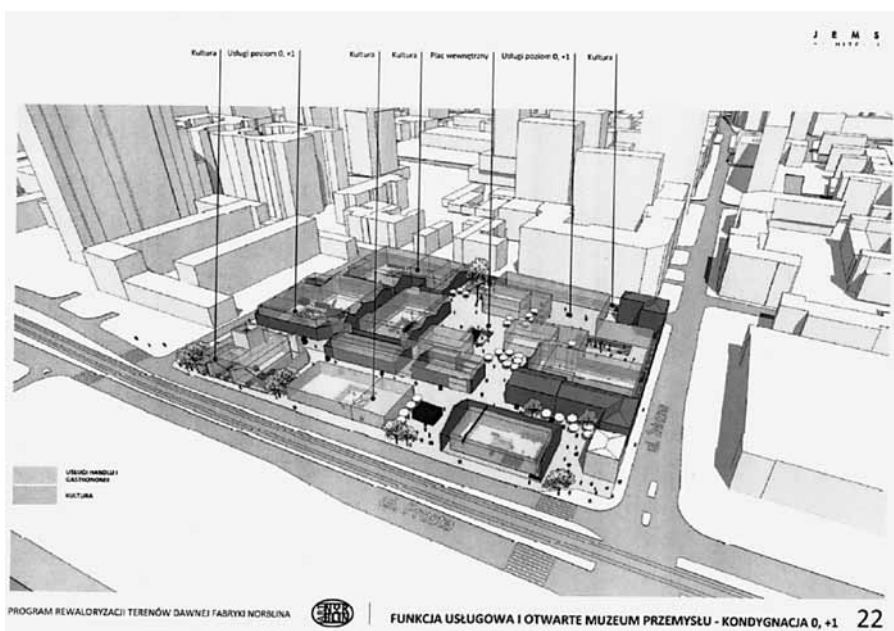
Základní podklad pro návrh konverze továrny představovala analýza rozvoje areálu spolu s výsledky stavebně-historického průzkumu. Projekt vypracovaný ateliérem Jems Architekti¹ upravuje část

stávajících továrních budov na komerční a kancelářské prostory a také počítá s expozicí historických strojů a zařízení, funkčních v roce 1982, kdy byla továrna uzavřena. Tím by se částečně zachovala muzejní funkce areálu, kterou dosud plnila jedna z opuštěných hal jako expozice technického muzea. Vzhledem k prostorovým podmínkám a požadavkům na využití areálu vypracoval projekční tým dvě verze podzemních garáží, v obou přihlížel k možnosti zachování části budov omezením hloubky výkopů či podepřením základů a stěn stávajících budov pomocí vrtaných pilot nebo betonovaných sloupů zhotovených injektáží. Obě verze právě posuzuje Památkový úřad hlavního města Varšavy a lze očekávat dlouhé a obtížné diskuse. Z předložených návrhů vyplývá, že projektanti považují za nezbytné demontovat části stávajících budov a znovu je postavit po dokončení podzemí. Tento záměr je v rozporu s doslovným výkladem platného zákona o ochraně památek.

Historický materiál,² který shromáždili autoři znaleckého posudku, ilustruje rozvoj zástavby továrny ve fázích stavební činnosti v letech 1897, 1935, 1945 až do současného stavu. V některých

1

2

1 Revitalizace areálu Norblin, kanceláře ve 2. až 6. nadzemním podlaží. / *Revitalisation of the Norblin grounds, the offices on the 2nd to 6th floors.*

2 Revitalizace areálu Norblin, prostory pro služby a muzeum průmyslu, vstupní a 1. nadzemní podlaží. / *Revitalisation of the Norblin grounds, spaces for services and the museum of industry, entrance and 1st floor.*

repro Jems Architekti

případech byly budovy přestavěny natolik, že zápis na seznam památek vyvolává značné pochybnosti. Zákon o ochraně památek jednoznačným způsobem popisuje nezbytnost zachování všech částí v jejich původní podobě, včetně ochrany bezprostředního okolí zapsaných objektů. Pozitivem rozsáhlých stavebních úprav továrních budov bylo odstranění škodlivých látek ze zdiva, přípustné limity těchto látek (důsledek výrobních procesů) však zůstávají překročeny v konstrukci podlah a základů. Památková ochrana post-průmyslových objektů často závisí na možnostech jejich případného nového využití, které mimo jiné obsah škodlivých látek v konstrukcích ovlivňuje. Objekty, vyřazené z provozu, pak bývají nenapravitelně poškozeny i v místech, kde majitel zajišťuje trvalý dozor a nepřetržitou ochranu.³

Podmínky pro konzervaci a přestavbu továrny Norblin

Zápis části objektů továrny Norblin na seznam nemovitých památek stanovuje povinnost uchovat a chránit jejich stavební podstatu a dochované zařízení. Doslovný výklad tohoto zákonného předpisu by znamenal přizpůsobit budovu a zařízení potřebám muzejní expozice dokumentující historickou průmyslovou výrobu. Takový způsob adaptace post-průmyslových památkových objektů je však vhodný pouze ve výjimečných případech. U továrny Norblin je nutné sladit požadavky rentability užívání celého území bývalé továrny s ochranou staveb, které jsou památkami.

Projekt úprav areálu pro moderní využití musí také zohlednit další požadavky vyplývající ze závazných zákonných předpisů, například zajištění parkovacích ploch, které by odpovídaly zamýšlenému způsobu využití. Podzemní parkoviště ale mohou být v rozporu s požadavky památkářů. Nutno brát v úvahu také technický stav budov, jejich předpokládanou životnost a bezpečnost nosných konstrukcí. Při vysokém stupni poškození staveb zapsaných v seznamu památek je možné, v souladu se zákonem navrhnout jejich vyškrtnutí ze seznamu, čímž by se otevřela cesta k jejich možnému zbourání. V praxi je ale velice obtížné získat potvrzení o nenávratném pozbytí historické hodnoty objektu.

V případě továrny Norblin se setkáváme s poměrně častou situací, kdy se vzájemně vylučují

památkářská omezení a předpoklady projektu konverze. Tentokrát jde tedy o spor různých profesionálních koncepcí. Souhrn všech podmínek a omezení zahrnuje:

a) Nezbytnost zachování a ochrany stavebních objektů zapsaných v seznamu nemovitých památek, spolu s prvky vybavení, které jsou považovány za svědectví historie daného místa.

b) Nezbytnost návrhu nového programu využití objektů, který bude majiteli zaručovat ekonomickou rentabilitu celého areálu po dokončení všech adaptačních a konzervačních prací. Jednou ze základních podmínek, rozhodujících o rentabilitě projektu, je zřízení odpovídajících užitných prostor spolu s technickým zázemím a parkovacími místy. Projekt musí posoudit možnost vytvoření parkovacích míst pod úrovní terénu a komerčních ploch v nadzemních podlažích, což vede nutně k vytvoření užitných prostor mimo rámec stávajících památkově chráněných budov.

c) Adaptované a konzervované památkově chráněné budovy musí splňovat současné požadavky na bezpečnost a životnost nosných konstrukcí po celé období jejich využívání a zároveň také aktuální požadavky protipožární ochrany, bezbariérového přístupu apod.

d) Přítomnost zdraví škodlivých látek ve zdivu, podlahách a horních vrstvách základů zcela vylučuje možnost adaptovat objekty průmyslového dědictví. Konstrukce v budoucnosti nesmí ohrožovat zdraví a životy osob.

e) Přítomnost některých látek ve zdivu může způsobit jistá omezení ve využívání budovy, například požadavek relativní vlhkosti kolem 55 % (prostor pro výstavy, uskladnění papíru, textilií, dřeva apod.).

f) Zřízení podzemních parkovišť v areálu továrny Norblin si vyžádá dočasnou demontáž chráněných budov a jejich znovupostavení po dokončení parkoviště. Takový postup je – z hlediska památkové péče – pokládán za zničení památky. Není přijatelný ani v případech těch památkově chráněných budov, kde je vzhledem ke špatnému technickému stavu nezbytná výměna velké části stavebních prvků, včetně střechy, stropů a podlah, jako je tomu u většiny chráněných budov továrny Norblin.

Autoři znaleckých posudků a projektanti adaptace továrny Norblin vycházeli z předpokladu, že základní hodnotou areálu, který dokumentuje

historii místa, jsou části budov a zařízení, vydávající svědectví o výrobních procesech, jež zde probíhaly. V důsledku četných přestaveb, včetně poškození v období 1. a 2. světové války, a překotně provedené rekonstrukce po roce 1945, ztratily objekty na autenticitě historického průmyslového stavitelství. Zachovány by měly být pouze jako stavební obálka dotvářející expozici dochovaných výrobních zařízení a strojů, společně s prvky kolejové dopravy.

Závěr

Stejně jako v případě zde analyzovaného areálu továrny Norblin obecně platí, že stav objektů průmyslového dědictví závisí na způsobu jejich využití bezprostředně po ukončení výroby. Část budov a hal továrny Norblin využívalo Muzeum tiskařství a Technické muzeum; tyto objekty byly průběžně opravovány a jsou v dobrém stavu, ostatní zchátraly. K velké devastaci objektů, jako například v areálu Silesia v Katovicích však nedošlo.

Je nezbytně nutné zajistit průběžnou údržbu post-průmyslových objektů, a to i v případě, kdy bezprostředně po ukončení výroby není nové využívání možné. Záchrana by rovněž měla brát v potaz hierarchii historických hodnot jednotlivých prvků zástavby a vybavení. Trvání na bezpodmínečném zachování všeho může vést k znehodnocení těchto památek, tím spíše, že objekty průmyslového dědictví jsou zpravidla náchylnější k poškození než historické tvrze, paláce a chrámy.

Historie areálu Norblin ve Varšavě

Historie továrny Norblin (<http://www.norblin.eu>) je jedním z důvodů zakonzervování a ochrany zástavby i zařízení. Regulace území mezi ulicemi Prosta, Żelazna a Łucka pochází ze šedesátých let 18. století. Mapa Varšavy z roku 1762 uvádí území jako zemědělské, na mapě z roku 1771 je však na něm již zakreslena zděná a dřevěná zástavba. Nejstarší část továrny Norblin je vyznačena na plánu Varšavy z roku 1808. Výroba se v továrně na plátkové stříbro rozjela v roce 1851, o pět let později měla 100 zaměstnanců. Je pojmenována po Ludwigu Norblinovi, který se stal jejím majitelem v roce 1893. V roce 1914 sice majitelé utrpěli výrazné ztráty, když musela být továrna evakuována hluboko do vnitrozemí Ruska, zato v meziválečném období došlo k jejímu významnému rozvoji. V roce 1937 zaměstnávala 2 250 osob, během druhé světové války však byla silně poničena. První poválečná výroba byla spuštěna v roce 1946, kdy továrna přešla do státního vlastnictví pod názvem Válcovna kovů Varšava. V roce 1982 se výroba přestěhovala do nových prostor v Żoliborzi (část Varšavy) a v opuštěném továrním areálu bylo zřízeno Technické muzeum, Muzeum polského tiskařství a oddělení Muzea hlavního města Varšavy. Tovární haly často využívají filmaři a budova čističky slouží divadlu Scena Prezentacje. V dubnu 1982 byla zároveň část hal a zachovaná výrobní zařízení zapsána na seznam památek (ev. č. 1195).

Poznámky

1 Výsledné řešení bude jistě představovat precedens, na který se v příštích letech projektanti konverzí budou odvolávat. Studii adaptace bývalé továrny Norblin pro obchodní účely a služby zpracoval v roce 2009 Ateliér Jems Architekti, ul. Gagarina 28A, 00-754 Warszawa.

2 Stanisław Karczmarczyk – Wiesław Bereza – Paweł Osajca, *Znalecký posudek technického stavu současné zástavby bývalé továrny Norblin na ul. Żelazna 51/53 ve Varšavě*, Kraków 2009.

3 Jako příklad poslouží Silesia, někdejší hutě neželezných kovů v Szopienicach – městské části Katovic, jeden z největších výrobců zinku, původce vysokého znečištění okolí škodlivými chemickými látkami, zejména rtutí a těžkými kovy. Vědomí možných nebezpečí způsobilo, že po zastavení výroby převládá naprostý nezájem o využití areálu. Pouze budova cejchovny, která nevykazovala škodliviny, slouží požární ochraně. Zůstala z celého závodu jediná dochovaná, všechny ostatní objekty, včetně unikátní úzkorozchodné trati pro přepravu uvnitř továrny, byly téměř kompletně rozebrány nebo rozkradeny, jako zdroj druhotných surovin – šrotu, dřeva a cihel. Tato situace vedla k vyškrtnutí Silesie ze seznamu památek.

4 Stanisław Karczmarczyk, *Znalecký posudek oprávněnosti návrhu na vyškrtnutí muflonovny, skladu sfaleritu a kolejového viaduktu (objektů historické zástavby hutě neželezných kovů) ze seznamu památek, Szopienice v Katovicích, ul. Lwowska 23, Kraków 2007.*

Amatéři zastupují profesionály

ochrana průmyslového dědictví v Maďarsku na příkladu Miskolce

Amateurs Representing Professionals

Industrial Heritage Conservation in Hungary – the Case of Miskolc

→ English text on p. 206

Ochrana průmyslových památek v zrcadle právních předpisů

V Maďarsku (stejně jako v mnoha zemích světa) se na kulturní dědictví jakéhokoli druhu, tedy i průmyslové dědictví, vztahuje jednotný zákon. Zákon o ochraně kulturního dědictví č. LXIV. z roku 2001 uvádí, že kulturní dědictví je nenahraditelné, jedinečné, a že se jedná o nedílnou součást národní a světové kultury. Hovoří o tom, že kulturní dědictví v sobě nese duchovní hodnoty celého národa, a proto je povinností všech je ochraňovat. Památky technické kultury tak sice byly oficiálně zařazeny mezi hmotné památky, veřejné mínění je však většinou za kulturní památky považuje jen výjimečně – pravděpodobně z toho důvodu, že představitelé technických oborů (nedostatečně poučení o jejich historii) špatně hájí zájmy svých profesí. Vrcholným orgánem ochrany kulturních památek je v Maďarsku Ministerstvo pro ochranu kulturního dědictví. Ochrana průmyslových památek nemá samostatný celostátní dohled nebo zastoupení ani v rámci ministerstva, ani jiné instituce. V roce 2003 byla na ministerstvu v rámci ochrany památek vy-

tvořena zvláštní funkce pro ochranu průmyslového dědictví, po čtyřech letech ale byla opět zrušena.

V Maďarsku již sto dvacet sedm let působí technické muzeum, které shromažďuje předměty technické kultury. Neustále se však potýká s nedostatkem financí a má problémy s budovou, protože je ve srovnání se sbírkami takzvané humanitní kultury propagováno mnohem méně, je méně známé, a dostává proto také nižší finanční podporu. Dělí se na několik odborných sekcí – například metalurgie, slévárenství, elektrotechnika, chemie, cihlářství, doprava (zvláště železnice) atd., má stále expozice na různých místech. V rámci svých možností ovšem není schopno ani zefektivnit sbírkovou činnost nebo rozšířit skladovací a výstavní prostory. Tato instituce také nepečuje o zachování průmyslových objektů, není to jejím posláním. Můžeme tedy konstatovat, že ochranu hodnotných starých průmyslových staveb nikdo profesionálně neřídí a nikdo za ni není zodpovědný.

Zákon stanoví, že „je zakázáno chráněné kulturní dědictví ohrožovat, poškozovat a ničit“. Ale co s těmi statky průmyslového dědictví, které ještě

nebo už nejsou pod oficiální ochranou? Majitel s takovou budovou může naložit podle libosti, může ji dokonce zničit. Zákon dále stanoví, že ochrana kulturního dědictví je veřejným zájmem – občané, společenské a hospodářské instituce se mají podílet na jeho ochraně a mají v zájmu jeho ochrany spolupracovat. Pokud ale uznávaná hodnota není obecně sdílená, nebo pokud není zahájeno řízení o ochraně, není to povinnost nikoho. Povinnost je ze zákona vymahatelná pouze tehdy, pokud úřad zabývající se ochranou památek zařadí budovu alespoň na předběžný seznam. Pak se jedná o dočasnou ochranu, která může být poskytnuta nejvýše na dobu jednoho roku a je možné ji jedenkrát prodloužit ještě o rok. O prohlášení za chráněnou památku rozhodne ministr. Ale je to zájem majitele? Většinou ne, protože o chráněnou budovu se musí starat, udržovat ji v dobrém stavu, musí zachovat její integritu a charakter a může ji využívat pouze za dodržení stanovených podmínek. Svůj majetek může přestavět a zmodernizovat pouze se svolením úřadů, a to se nemusí vždy slučovat s jeho původní představou. Z těchto důvodů také tyto přestavby, modernizace či konverze nejsou právě vyhledávanou zakázkou architektů nebo stavitelů zvučných jmen. Není vždy příjemné pracovat na záchraně průmyslového objektu za přísných podmínek a striktních omezení, a za poměrně skromný honorář.

Naše mizějící dědictví

Ničení průmyslových památek není charakteristické pouze pro naši dobu. Již v 19. století docházelo v důsledku urbanizace k likvidaci a vytlačování továren a průmyslových zařízení mimo centra měst. Šťastnou výjimkou je například v Budapešti několik budov, které ještě v polovině 20. století tvořily součást továrního koncernu Ganz a které získaly novou funkci. Z bývalého elektrotechnického závodu vzniklo kulturní centrum s názvem Millenáris Park, tedy Park milénia (nachází se zde Palác zázraků, divadlo, zábavní podnik, sál pro pořádání kulturních akcí a kanceláře), v jedné z budov slévárny dnes sídlí Ústřední muzeum slévárenství, průčelí další z hal slouží pro různé akce (Margit-Centrum).¹

Ve druhé polovině 19. století a na začátku 20. století byly průmyslové budovy a stavby ničeny právě v důsledku technického pokroku, aby uvolnily místo moderním zařízením, která dnes patří již také

do kategorie památek. Kdysi vzkvétající průmyslové provozy včetně okolních staveb beze stopy zmizely. Jeden takový se nacházel například poblíž města Miskolc v údolí řeky Gyertyán v pohoří Bükk, kde tehdy moderní sklárnu a dalších sedmáct objektů (kromě provozních budov zde stály také domy, kanceláře a hospoda) připomíná již jen pamětní deska a ztichlý hřbitov – jinak po ní není ani stopy.

V jiném údolí pohoří Bükk, podél potoka Garadna, které je velmi podobné hutnickému údolí v okolí Adamova, započala v roce 1771 výroba železa. Rozvoj továrny vyřešilo přemístění na základě vládního rozhodnutí z roku 1867. Státní (královské) železářny tak vyrostly vedle městyse Diósgyőr, v údolí směřujícím do Miskolce. Mezi lety 1896–1910 to byla jedna z největších železáren ve střední Evropě. Vedle ní od roku 1868 vyrůstala jedna z nejmodernějších továrních kolonií (až do roku 1938). Kombinát se rozkládal na pozemku 140 hektarů a do začátku osmdesátých let 20. století se neustále rozvíjel, do roku 1992 byl v majetku státu. Po roce 1921 k němu přibyla strojírna o rozloze 40 hektarů. Potřebám tohoto provozu sloužily již od poloviny 19. století doly, k nimž patřily dělnické kolonie a pomocné továrny, úzkorozchodná železnice, vodní díla, elektrárna, atd. To vše bylo po roce 1992 zbytečné. Privatizace se soustředila pouze na zisk. Pokud se zde čas od času i něco vyrábělo, pak to bylo oproti dobám minulým naprosto bezvýznamné. Místo více než 36 tisíc pracovníků je zde dnes zaměstnáno jen několik set osob, zejména jako ostraha. Území o rozloze 140 a 60 hektarů má dnes 145 majitelů, mezi nimiž jsou jak zemědělci, tak investoři, kteří se zemědělskou výrobou nezabývají. Ta druhá skupina čeká na zvýšení ceny levně získaných nemovitostí, poptávka po nich však neexistuje. Existuje ovšem daň z nemovitostí. Majitelé nevyužívaných průmyslových hal a kancelářských budov se jí mohou vyhnout pouze tehdy, pokud budova přestane existovat, tedy pokud ji zbourají, a mnoho z nich to v rámci snížení nákladů udělá. Takový osud potkal drátovnu, postavenou mezi lety 1912–1914 rodinou Dreschlerů, která provozovala několik dalších závodů v monarchii. Z krásných hrázděných cihlových staveb, které reprezentovaly skutečné hodnoty průmyslového stavebnictví, a které stály neporušené ještě na počátku devadesátých let 20. století, se dochovala ani ne třetina.

1

2

1, 2 Opuštěný areál železáren v Miskolci, 2009. / *Abandoned grounds of the ironworks in Miskolc, 2009.*
foto / photo Czaba Holló (1, 2)

Vše proběhlo s odvoláním na novou výrobu, nikdy však nezahájenou – ve skutečnosti bylo cílem snížení daně z nemovitostí. Dopisní papíry společnosti kdysi zdobila veduta železáren z počátku 20. století – tehdy snad měla továrna se stoletou historií největší cenu. Dnes ji hlídá pár bývalých zaměstnanců a již několikátá změna vlastníků nesvědčí o dlouhodobých cílech, natož pak o využití marketingového potenciálu průmyslového dědictví.

Snahy amatérů o záchranu průmyslových budov v Miskolci

V důsledku urbanistického rozvoje města Miskolce se v jeho geometrickém středu (území bývalých železáren) usadila „rezavá atmosféra“, a to přináší problémy nejen estetické, ale i sociální a dopravní. Do budoucna to ale může znamenat také velkou příležitost nového využití pro potřeby obchodu nebo kultury.

V roce 2006 jsme využili zájem o „katastrofickou“ turistiku a uspořádali jsme v Miskolci nostalgické jízdy elektrickou dráhou areálem bývalých sléváren.² Snažili jsme se návštěvníky seznámit také s tím, že většina dochovaných budov si zaslouží ochranu, má významnou historii a bylo by možné je

využít. Studii s fotodokumentací, včetně leteckých snímků, ve které jsme doporučili k revitalizaci více než třicet budov, jsme předali vedení města a případným investorům. Při mnoha příležitostech jsme s ní seznamovali veřejnost.

Radnice města Miskolce připravuje nový územní plán, v němž se objevují i vágní doporučení týkající se bývalého metalurgického kombinátu. Nikdo ale nekontaktoval „amatéry“, ačkoli dosud nejvýznamnější připomínky a návrhy přicházely právě od této skupiny. Máme například připravené katalogové listy včetně fotografií k patnácti objektům areálu slévárny a strojírně, které se mohou stát podkladem pro rozhodnutí. Mezi nimi je budova nádraží z roku 1875, průmyslová hala s litinovými sloupy z roku 1896, z tohoto období pochází také dodnes provozovaná výtupna, lázně postavené v roce 1890, od roku 1875 několikrát přestavovaná kancelářská budova, elektrárna z roku 1928, obrovská hala kalení ocele, šroubárna, chladič věže typu Heller-Forgó a další. Všechny materiály jsme předali v prosinci 2008, žádné rozhodnutí zatím nepadlo. Ať už budou objekty chráněny nebo zničeny, zůstane alespoň dokumentace.

V Maďarsku zatím neexistuje metodika vedoucí k památkové ochraně průmyslových objektů. Předcházet jí však musí dvě mnohem důležitější věci, bez nichž by ochrana stejně nevedla k žádnému výsledku.

První a nejdůležitější podmínkou je, aby politické vedení města (obce, regionu) uznalo hodnotu průmyslového dědictví. Aby uznalo, že například průmyslový areál na skvělém místě z urbanistického hlediska není brzdou rozvoje, ale spíše pomůckou k řešení a přínosem. Pokud se „rezavá atmosféra“ zaplní novým životem, bude to mít pozitivní dopad na náladu ve městě, vytváření pracovních míst a další aspekty života.

Druhým úkolem, kterému se není možné vyhnout, je přesvědčit majitele, že pokud budou cenné budovy zachovány, pak vzroste tržní hodnota jejich investice. Jejich nemovitost bude mít mnohem vyšší hodnotu jako součást žijícího města, ať už její funkce bude jakákoli, než jako staré železo prodané do sběru nebo ponechané ladem. Musíme je přesvědčit o tom, že záchrana, oprava a nové využití jejich budov je pro ně dobrou investicí do budoucna.

Teprve po splnění dvou výše uvedených podmínek můžeme říci, že má smysl prohlásit budovu nebo areál za chráněný – pak už je pouze otázkou peněz opětovné oživení území.

Ochrana průmyslového dědictví a vzdělávání

Na jaře roku 2009 jsme prezentovali výsledky průzkumu veřejného mínění, který se týkal rozvoje programu interaktivních muzeí. Ve skupině dotazovaných ve věku mezi 16 až 24 lety projevilo zájem o kulturu pouze 20% z celého vzorku. Zájem o průmyslovou kulturu projevilo pouze 0,5% dotázaných. Zdá se, že mladí lidé nemají potřebu poznávat průmyslové dědictví (předměty ani budovy), což je znepokojivé. Pokud by opravdu byl nezájem takto hluboký, pak by se na technické obory hlásilo ještě méně uchazečů než dnes. Na okraj průzkumu je ovšem nutno poznamenat, že potřeba kultury není vlastnost vrozená, ale závisí na výchově. Stačí ve staré továrně zorganizovat rockový koncert, a rázem se zájem o průmyslovou kulturu zvýší. Předmět dějiny techniky se vyučuje pouze na fakultě strojního inženýrství a na filozofické fakultě univerzity v Miskolci, nedostal se na úroveň středního školství, i na vysokých školách se jedná pouze o volitelný předmět. Vzdělávání by ovšem mělo začít již v mateřských školách, kdy děti poprvé začínají používat produkty technické kultury. Byly by pak nejen vyzbrojeny potřebnými vědomostmi o předmětech každodenní potřeby, ale také chutí dozvědět se více z historie techniky a průmyslu.

Poznámky

1 Park Millenáris, viz Benjamin Fragner, Pohledy z postindustriální cesty v Budapešti, 22. 11. 2003, <http://www.earchitekt.cz>.

2 Autor je předseda sdružení stavebních inženýrů, k jehož zájmům patří též ochrana průmyslového dědictví Miskolce (podílel se na vydávání publikací *Technické památky zemí Visegrádské čtyřky*).

05

*...něco se mění. Přístup k technickým stavbám,
které byly po ukončení své funkce na obtíž.
Nebylo na co být hrdý, na takové ruiny a šrot...*

*... something is changing. There is now access to technical
structures that, once their original function was terminated,
became inconvenient. It used to be that there was nothing
to be proud of, just ruins and scrap ...*

Industriální propojení – kontakty a stopy

Industrial Interconnection—Links and Vestiges

→ English text on p. 207

Série pěti bienále přispěla především k utváření sítě kontaktů, zprostředkování základních informací a prezentaci institucí, sdružení a iniciativ, ať už se zabývají záchranou průmyslového dědictví v České republice dlouhodobě nebo pouze jedním projektem. Většina z nich se opět setkala na výstavě *Industriální propojení*, uspořádané ve Staré kanalizační čistírně (Ekotechnickém muzeu) v rámci *Industriálních stop 2009*, která pokračovala až do června 2010 v Národním stavebním centru v Brně. Cílem výstavy, kterou připravili Lenka Dolanová a Michal Kindernay, bylo vytvořit platformu a zprostředkovat zprávy o probíhajících aktivitách.

Následující přehled obsahuje kontakty a výběr textů účastníků výstavy, které osobní zkušeností doplňují téma této publikace.

Instituce, samospráva

Technické muzeum v Brně,

experimentální a ukázkové tavby

→ <http://www.technicalmuseum.cz>

Sekce VĚTRNÉ MLÝNY v rámci Kruhu přátel

Technického muzea v Brně

→ <http://www.povetrmik.cz>

Národní památkový ústav, ú. o. p. Ostrava

Výzkumný záměr Ministerstva kultury ČR

č. 0750323304 – úkol č. 401, Územní a plošný výzkum
industriálního dědictví

→ <http://www.npu.cz>

Ministerstvo pro místní rozvoj, Ústav územního

rozvoje – trasy industriálního dědictví

→ <http://www.uur.cz>

Výzkumné centrum průmyslového dědictví ČVUT
v Praze

→ <http://vcpd.cvut.cz>

→ <http://www.industrialnistopy.cz>

Statutární město Ostrava – Městský obvod Vítkovice,
projekt „Propagace Vítkovic“

→ <http://www.ostrava-vitkovice.eu>

Fakulta architektury STU Bratislava

→ <http://www.fa.stuba.sk>

Nadace

Nadace Landek Ostrava, nezisková organizace

→ <http://www.volny.cz/nadace-landek>

Nadace Josefa Viewegha, Sklářská huť František

→ <http://nadacejosefviewegha.cz>

Obecně prospěšné společnosti

Stará kanalizační čistírna, o. p. s.

→ <http://www.ekotechnickemuzeum.cz>

Muzeum a společenské centrum Dobruška, o. p. s.

→ <http://www.cukrovaryttd.cz>

Společnosti s ručením omezeným

Pivovarské muzeum v Kostelci nad Černými lesy,

společnost Dej Bůh štěstí, s. r. o.

→ <http://www.pivovarkostelec.cz>

Pražská potrubní pošta, společnost WIND.COM s.r.o.,
Zdeněk Dražil

Pivovar Lobeč, Riofrio Architects, s. r. o.

→ <http://www.riofrio.cz>

SVÚOM, s. r. o., navazující na činnost Státního
výzkumného ústavu ochrany materiálů

→ <http://www.svuom.cz>

První českomoravská restaurátorská dílna na stroje
a přístroje, FORMER spol. s r. o.

→ <http://www.restauratorskadilna.cz>

Občanská sdružení

Nádraží nedáme!, o. s.

→ <http://www.stop-demolici.cz>

Občanské sdružení Buštěhrad sobě

→ <http://www.bustehrad.cz>

Recyklace projektů site specific občanského sdružení
mamapapa

→ <http://mamapapa.cz>

Arteum – Kladno, o. s.

→ <http://www.mayrau.wz.cz>

Občanské sdružení Kladno – Koněv

→ <http://www.kladno-konev.cz>

Spolek Frýdlantské okresní dráhy, záchrana úžkokolejky

→ <http://www.hermanicka.wz.cz>

Občanské sdružení Fotodokument.cz

→ <http://www.fotodokument.cz>

Dolní oblast Vítkovice, zájmové sdružení právnických osob

→ <http://www.dolnioblastvitkovice.cz>

Propolis, občanské sdružení, pivovar Chřibč

→ <http://www.chranenedilny.org>

Školská 28: komunikační prostor

→ <http://www.skolska28.cz>

Soukromé osoby

Mlýn a malá vodní elektrárna, Elektroskanzen ve Šlovicích, Petr Čech

→ <http://www.mlynamveslovice.ic.cz>

Viktor Mácha, fotograf

→ <http://viktormacha.com>

Společnosti přátel, nezisková sdružení

Kolegium pro technické památky ČSSI a ČKAIT

→ <http://www.cssi-cr.cz>

Ostravaci.cz (fotograf Boris Renner)

→ <http://www.ostravaci.cz>

Trafačka – prostor pro současné umění

→ <http://www.trafacka.net>

Galerie Benzínka

→ <http://benzinka.ooz.hu>

Jatka Projects

→ <http://www.jatkaproject.com>

KD – důlně-historická společnost, Krasová deprese, Martin Přibil

→ <http://www.kd-spol.cz>

Webový magazín Obrazar.com

→ <http://www.obrazar.com>

Muzeum starých strojů a technologií Brno, nezisková organizace

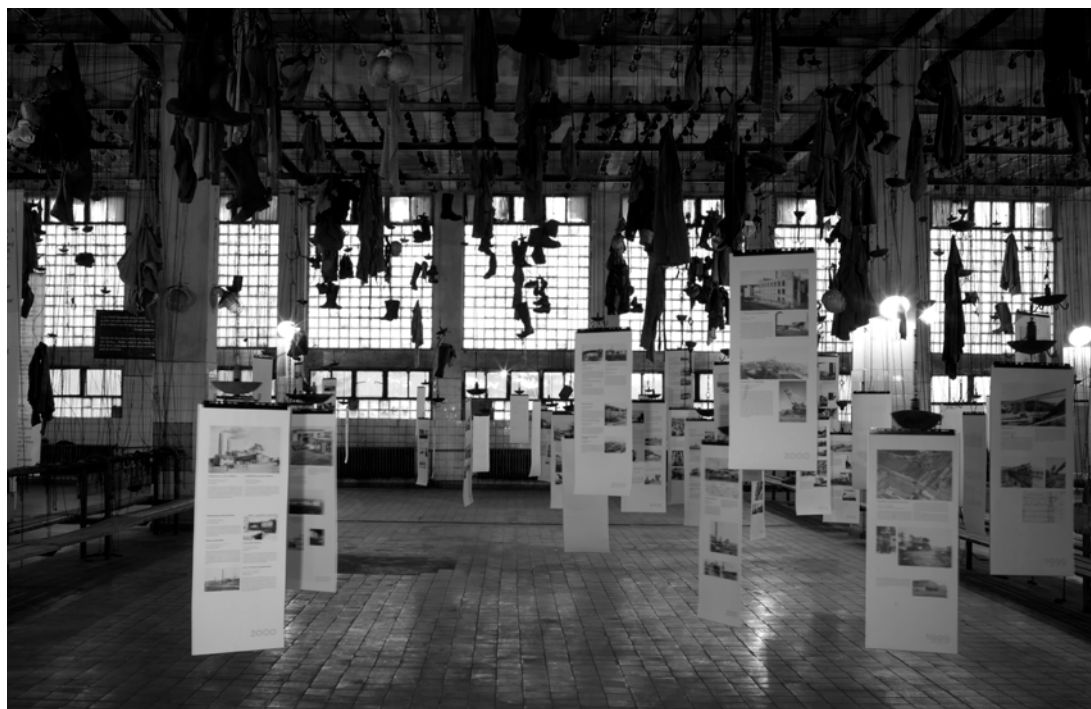
→ <http://www.starestroje.cz>

Fabriky.cz

→ <http://www.fabriky.cz>

Fiducia

→ <http://www.antikfiducia.com>

1 Výstava *Co jsme si zbožili v řetězkových šatnách dolu Mayrau, Vinařice u Kladna*, květen 2010. / *What We Destroyed (Ourselves), an exhibition in the dressing room of Mayrau mine, Vinařice u Kladna*. foto / photo Gabriel Fragner (1)

Poměr mezi hmotou a duchem / Galerie Dolu Mayrau

Matter and Spirit / The Mayrau Mine Gallery

DAGMAR ŠUBRTOVÁ

→ English text on p. 207

„Právě v tomto období se ocitáme na jakémisi mentálním rozhraní, kdy jak industriální památky, tak i haldy mohou být považovány za obojí – za připomínku minulosti, které je nutné se zbavit, ale i za budoucí hodnotu, na kterou Kladensko bude jednou pyšné.“

— Václav Cílek

Důl Mayrau z roku 1874 neboli Majrovka, je znám z lyrické hornické písně „Cestičkou k Majrovce“. Objekty dolu na černé uhlí se staly skanzenem a jsou udržovány ve stavu, jakoby je před chvílí opustila poslední směna havířů, žádné úpravy či zkrášlování, čas se tu zastavil. Bývalí havíři se stali průvodci. Jsou jedněmi z mála, kteří pracují tam, kde kdysi začínali, a jsou na to patřičně hrdí. Jde o výjimečnou situaci pro návštěvníky. Výklad může být pestrý, vtipný, někdy až bolestný. Podle toho, na co se zeptáte, nebo jakou má zrovna průvodce náladu. Je to stále živý organismus. Když nepřijdou návštěvníci, horníci opravují nebo mažou stroje, někdy si uvaří třeba guláš.

Důl Mayrau byl vybrán, aby zůstal a vyprávěl historii dolování uhlí na Kladensku. Ostatní doly takové štěstí neměly. Od většiny podobných průmyslových areálů se liší tím, že má ve svých strojovnách uchovány tři těžní stroje z let 1905 a 1932 bez úprav modernizace. Všechny tyto stroje, jeden z nich je ze smíchovské firmy Ringhoffer, fungovaly až do uzavření dolu, do roku 1997. O údržbu strojů se starají bývalí strojníci, někdy tu vyprávějí o svém životě a náročné práci. Občas se na Mayrau zastaví i bývalý koňák, pan Vondra. Vyprávění jsou pak až exotická. Málokdo si koně v podzemních stájích, kteří na Mayrau byli do roku 1952, umí představit.

Mayrau má ještě jednu bohatost. Objekty a konstrukce se mísí s volnou krajinou a haldami. Většina z hald v Kladně byla rozvezena, zarovnána s terénem, nebo téměř zmizela pod městskou a venkovskou zástavbou, anebo byla náročně rekultivována. Ta na Mayrau však zarostla břízami a borovicemi, takže působí jako nová divočina. Nikdo tu život neusměrňuje. Je to místo, kde se střídají plochy s kyselou uhelnou hmotou, nebo škvárou s nepropustnými jílovci. Proto tu rostou rostliny, které by jinde neměly šanci na vývoj. Dokonce tu roste chundelka přetrhovaná (*Apera interrupta*), která byla již léta na čer-

Galerie Důl Mayrau

Důl Mayrau uvedla do provozu Pražská železářská společnost v roce 1878, pojmenován je podle předsedy správní rady Kajetána Mayerovi. Roku 1884 k šachtě o hloubce 529 metrů přibyla pro zlepšení těžby a větřání druhá jáma nazvaná Robert. Po sto dvaceti letech provozu dnes důl slouží jako hornický skanzen, v němž se uplatňuje „model posledního pracovního dne“. V roce 2002 zde spontánně vznikla galerie současného umění. Součástí stálé expozice se hned téhož roku stala díla ze sympozia *Sochaři na Mayrau* (materiál pro sochy pocházel z kamenné výztuže zrušeného dolu Humboldt v Jemníkách u Slaného), která na místě vytvořili Kurt Gebauer, David Kraček, Tomáš Kůs, Lenka Klodová a Dagmar Šubrtová. Následovaly další akce: workshop *Horníci na Kladně* (2003, výstavy fotografií a diskuse), workshop *Výjimečný stav / ženy mezi horníky* (2005, výstavy a přednášky), divadlo a performance *Umění na černo* (2006), světelné a zvukové instalace *Dole tma, nahoře světlo* (2007), *Totalitní krajina* okolních hald (2008), *Nová divočina* studentů ateliéru sochařství a malířství Vysoké školy uměleckoprůmyslové v Praze (2009). Další z řady umělců, kteří na Mayrau pracovali, jsou třeba Veronika Bromová, Jonáš Vtesaný, Jan Hísek, Dan Senn (USA), Miloš Vojtěchovský, Tarek Zaki (Egypt), Martin Zet, vystavovala zde také kladenská rodačka Jitka Válová. Začátkem roku 2010 odkoupil Hornický skanzen Mayrau Vinařice Středočeský kraj a převedl ho do správy Sládečkova vlastivědného muzea v Kladně.

ném seznamu vyhynulých rostlin. Jde o tak výjimečný kus krajiny, že na haldě vznikla nová naučná stezka s deseti zastaveními o historii haldy, o jejím materiálu, významu, a o životě haldářek.

Od roku 2002 navštěvují skanzen umělci. Necháávají se inspirovat a vytvářejí svá umělecká díla přímo pro tento prostor. Autorům soch a instalací, třeba i krátkodobých, dává prostředí volnost, protože není svázáno s žádným jednoduše pojmenovatelným uměleckým směrem, a přitom je tu stále přítomna energie horníků, kteří zde pracovali. Lidé z Kladna a okolí si sem zvykli chodit nejen

na výstavy, ale i na koncerty, představení či performance. Je to nová kolektivní záležitost, nové krystalizační jádro sdíleného pocitu, které pomáhá vytvářet novou komunitu. Něco se mění. Přístup k technickým stavbám, které byly po ukončení své funkce na obtíž. Nebylo na co být hrdý, na takové ruiny a šrot. Věřím, že důl Mayrau bude

dál „střediskem sdílené účasti“, jak jej nazval Václav Cílek, a že dál bude ukazovat vztahy mezi starým a novým, mezi užitečným a neužitečným, a také to, jak být „muzeem-nemuzeem“.

říjen 2009

1 Skanzen a haldy dolu Mayrau, Vinařice u Kladna, 2008. / *Open-air museum and pit heap of Mayrau mine, Vinařice u Kladna, 2008.*

foto / photo Václav Cílek (1), Dagmar Šubrtová (2)

2 Instalace pískovcové Kvádrolavy sochaře Kurta Gebauera, 2002. / *Installation of the sandstone Block-head by the sculptor Kurt Gebauer, 2002.*

Pivovarské muzeum v Kostelci nad Černými lesy

The Brewery Museum in Kostelec nad Černými lesy

MILAN STAREC

→ English text on p. 208

K rozhodnutí koupit rozsáhlý zdevastovaný pivovar vedly tři podstatné důvody. Předně získání skladovacího prostoru pro velké množství pivovarských technologií ze zavíraných a bouraných pivovarů a budoucí zprovoznění pivovarského muzea, jehož součástí je databáze informací o zaniklých pivovarech Čech, Moravy a Slezska.¹ V druhé řadě jsme potřebovali získat industriální prostor pro pivovarský zájezdní hostinec a k pořádání slavností, rautů, svateb, firemních školení, sportovních turnajů, zážitkové gastronomie apod. Nakonec to bylo i vlastní vaření piva, dříve velmi oblíbeného černokosteleckého ležáku, v původním pivovarském zařízení, doplněném o dobové technologie z pivovarů rušených a bouraných.²

Náš přístup studovaných technologií (a amatérsky vzdělaných historiků a architektů) znamená i odlišnou

metodiku práce, i když vzhledem k neustálému a snad i zrychlujícímu se bourání pivovarů ve prospěch tuctových Lidlů se asi nedá mluvit o systematické činnosti. Prostě se z našich rozvětvených zdrojů dozvíme, že se něco někde děje, a bez rozmyšlení jedeme hned na průzkum. Bez ohledu na práci, která nás živí, či na následky, které může naše absence v pivovaru přinést.

Novodobá historie černokosteleckého pivovaru se začala psát roku 2001, kdy jsme s Tomášem Vodochodským založili společnost Dej Bůh štěstí s r. o. a zakoupili silně zanedbaný pivovarský areál a smetiště v Kostelci nad Černými lesy. Dej Bůh štěstí je dobový stavovský pivovarský pozdrav a opravdu neprodáváme svaté obrázky, jak si o nás leckdo myslí. Kolega Vodochodský je pivovarský technolog a nadšenec tělem i duší a o našem záměru bylo

Pivovarské muzeum v Kostelci nad Černými lesy

Starý panský pivovar s vinopalnou, součást hospodářského dvora, podlehl požáru v roce 1836. Pivovarské objekty jsou z roku 1840, zásadní přestavba na parní pohon proběhla roku 1897. Obě technologicky odlišné fáze jsou v rámci komplexu budov zachovány. Areál tvoří tři bloky budov, dispozičně ve tvaru písmene U otevřeného do dvora k polygonálnímu mlatu (kulturní památka, číslo rejstříku 27144/2-3444), s ukázkou zcela ojedinělého trámoví a systému mlecího zařízení s žentourem. Provoz muzea počítá celkem se 4 000 m² výstavní plochy. Prohlídkový okruh počínaje surovinami až po výsledný produkt bude tvořen zčásti muzejními exponáty, zčásti funkční pivovarskou technologií z třicátých let 20. století, kterou se vyrábělo originální černokostelecké pivo. Cílová skupina návštěvníků pivovarského muzea je velmi široká vzhledem k rozsahu nabízených služeb. Muzeum poskytuje informace o potravinářských technologiích se zaměřením na průmyslový rozvoj v druhé polovině 19. století u nás a na strojírenské firmy vyrábějící vybavení pro pivovary, exportované do celého světa. Mimo muzejní expozice je v areálu pivovaru k dispozici velkokapacitní pivovarská restaurace ve stylu první republiky, parkovací místa, dětské zázemí, sál pro firemní prezentace s možností připojení internetu, několik samostatných restauračních místností pro soukromé oslavy či svatby, degustační místnost a sportovní areál. Do budoucna připravujeme ubytovací kapacity a relaxační centrum (sauna, masáže, lázně). Pivovar je centrem místních kulturních a společenských akcí spojených s gastronomickými zážitky (viz <http://www.pivovarkostelec.cz>).

předem rozhodnuto bez ekonomických rozvah. Následky tohoto rozhodnutí ponese celý život. Naším externím spolupracovníkem je Pavel Jákl, který se průzkumu pivovarů a jejich historii věnuje taktéž prakticky celý život.

Naše činnost se soustřeďuje především na práci v terénu – hledání zbytků původních pivovarů, záchranu dochovaných reliktních pivovarských technologií a jejich budoucí umístění v pivovarském muzeu v Kostelci, nalézání souvislostí mezi archivními daty a realitou. Nejde jenom o shromažďování různých technologických artefaktů, ale jejich nenásilné vložení do systému funkčního pivovaru.³ Tím se odlišujeme od podobných projektů. Pivovarské muzeum v Plzni, které je samozřejmě díky své tradici a kapitálovým a marketingovým možnostem majitelů ve své branži největší (ročně téměř 200 000 návštěvníků),

se zabývá pouze fenoménem Plzeňského měšťanského pivovaru – nedozvíme se tedy, kde jinde se v Plzni vařilo pivo, kde to přesně bylo, proč pivovar zkrachoval apod. Další zajímavé muzeum je v pivovaru U Fleků v Praze, kde je zachovaná starší část (především valach), nebo muzeum v pivovaru v Dalešicích. Další pivovarská muzea jsou spíše sítě tradic jednotlivých pivovarů s několika nesourodými artefakty nebo nešťastnými pokusy sběratelů pivovarských suvenýrů ukázat své sbírky. Občas se v rámci programu oblastního archivu či muzea objeví výstava o místním pivovarnictví, bohužel často chybí technologické a stavebně-historické informace, získané především v terénu.

Prodej piva patřil k nejvýnosnějším hospodářským odvětvím každého města či panství, a pivovary byly spolu s panskými sídly prvními kamennými objekty ve městech. Jejich architektura je tak výlučná, že každá případná konverze je velmi složitá, a jen dobrá znalost historických a technologických souvislostí zaručí její úspěšnost.⁴ S mnohými dochovanými architektonickými a technologickými detaily, které se právě snažíme identifikovat a zachraňovat přesunem do muzea,⁵ porovnáváme fotky či jiné artefakty. Nedílnou součástí naší práce je i amatérské zaměřování budov pivovarů, které poskytuje ucelený obraz o tehdejších pivovaru, a můžeme odhadnout produkci či jiné podstatné souvislosti. Právě studiem různých podivností a detailů, které zdánlivě nesouvisí s budo-ovou, zjišťujeme jejich původní funkci a následně i poslání jednotlivých místností a bloků budovy.⁶

V roce 2009 jsme konečně otevřeli na jeden den v týdnu naše pivovarské muzeum, které je samozřejmě ve výstavbě. Podílíme se na různých článcích v odborném tisku, recenzích, výstavách, či se snažíme dávat dohromady encyklopedii pivovarů (kolega Jákl již dokončil střední a jižní Čechy). V neposlední řadě poskytujeme poradenství v oboru, například při tvorbě výstav s pivovarskou tematikou, při výstavbě muzeí apod. Rád bych ještě zmínil jistá úskalí naší práce, koníčka, či jak to nazývat – možná adrenalinového sportu. Když víme, že se pivovar má bourat, a je na něj vydán demoliční výměr, tak se tam prostě musíme dostat za každou cenu. A divte se nebo ne, největším oříškem bývají hlídací psi nebo opilí bezdomovci (příkladem budiž pivovar Spröten v Chebu). Návštěvu bouraných pivovarů bereme jako svou morální povinnost a nedávno zbourané Jaroslavice jsme nafotili na poslední chvíli. Do související výstavy *Co jsme si zbořili* už bohužel patří i bývalý pivovar v Bystřici pod Hostýnem (zbořen v září 2009).

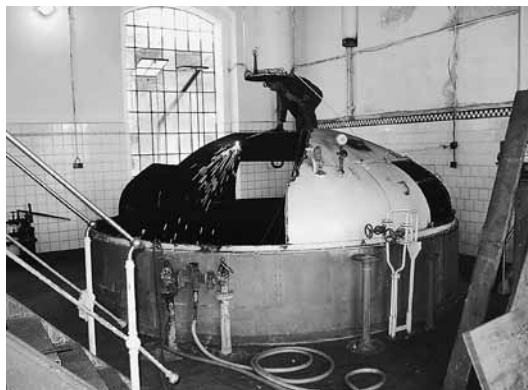
Průmyslové dědictví je v sousedních zemích, zejména v Německu a Anglii, turisticky velmi populární. A průmyslové areály jsou velmi vyhledávané pro různé revitalizační projekty. V naší zemi je tomu právě naopak – zatím. Zrušené pivovary v centru obce velmi vhodně slouží především jako místo pro budování nákupních center a to nejenom z důvodu umístění, ale také pro možnost zasypání vždy velkých pivovarských sklepů stavební sítí a úspory za drahé deponie. Budovy černokosteleckého pivovaru jsou z hlediska pivovarské historie zachované včetně původních technologií. Rekonstrukce pivovarského areálu však pokračuje pomalým tempem kvůli současné ekonomické situaci společnosti Dej Bůh štěstí, protože velké finanční prostředky věnujeme na neustálé získávání pivovarských technologií. Již v roce 2001 bylo nashromážděno tolik artefaktů, že v nějaké pronajaté stodole nebylo možné vše uskladnit, nebo věci neustále někam stěhovat. Musíme podotknout, že nyní začíná být těsně i v černokosteleckém pivovaru. Je nezbytné začít uložené předměty, stroje a technologie, repasovat a vystavovat, což je právě kámen úrazu. Většinou nečekané akce (někde se bourá pivovar!) práci na výstavbě muzea zásadně brzdí, ale plní podstatu vize společnosti. Je to činnost pro nás zcela zásadní, protože podle našeho názoru velmi zanedbávaná.

Víme, že nikdy nebude dosaženo konečné fáze výzkumu, protože se neustále se studiem nové literatury dozvídáme nové skutečnosti a nacházíme nové pivovarské lokace, kde se mohlo vařit pivo. Náš zájem sahá od počátků vaření piva u nás, kdy začaly vznikat první pivovary, až po centralizaci výroby z jednotlivých právovárečných domů do několika či jednoho již specializovaného domu, k vaření piva určeného (hledání renesančních pivovarů není nic lehkého). Dalším velkým problémem je studium v bývalých sudetských oblastech, kde je většina archivních materiálů uložena v cizině a původní obyvatelstvo chybí. Problémem jsou i zaniklé obce a města, na jejichž místě jsou dnes přehrady, vojenská území a těžební oblasti – tam už se většinou nedá dohledat ani místo, kde pivovar stával. To jsou úskalí našeho výzkumu.

Historik Augustin Sedláček říkával, že ho na terénních výzkumech nejvíce zdržují toulaví psi a pivovary. V naší hektické době můžeme konstatovat, že nás nejvíce zdržuje právě to rychlé životní tempo poslední doby. Prostě čas a rychlost změn v něm se promítajících.

1 Pivovar v Kostelci nad Černými lesy, slavnost Vykulení ležáckých sklepů, 2005. / *The brewery in Kostelec nad Černými lesy, the Lager Barrel Roll, 2005.*

2 Měšťanský pivovar v Litoměřicích, demontáž technologie, 2003. / *Townsmen Brewery in Litoměřice, disassembly technology, 2003.*

3 Pohled na ohrožený pivovar v Dolní Studénce-Třemešku, 2005. / *View of a brewery at risk in Dolní Studénka-Třemešek, 2005.*

4 Divadelní představení muzikálu *Postřižiny* v pivovaru v Kostelci nad Černými lesy, 2009. / *A performance of the musical Cutting It Short in the brewery in Kostelec nad Černými lesy*, 2009.

foto / photo Milan Starec (1, 2, 3, 4)

Poznámky

1 Zmapováno je více než 3 000 pivovarů v Čechách a téměř 1 000 pivovarů na Moravě a ve Slezsku, většinu míst jsme osobně prozkoumali, nafotili, zaměřili. V pivovarském archivu jsou uloženy informace, získané od pamětníků, z nichž mnozí již nežijí. Ojedinělá sbírka téměř 200 000 fotografií starých pivovarů (mnohé již neexistují) je digitalizovaná, množství černobílých negativů na digitalizování čeká. Knihovna (digitální i klasická) bude zpřístupněna veřejnosti během prohlídky v zasedací místnosti s projekčním zařízením.

2 Chystáme se po vzoru německých kolegů, kde se v mnoha pivovarech neustále vaří velmi archaickým způ-

sobem, rozběhnout klasický způsob vaření piva, včetně topení dřevem pod varnou, chlazení v otevřených chladících štocích a na sprchovém aparátu, s otevřenou spilkou. Bohužel, naše zákony jsou mnohem tvrdší – co v Německu funguje bez zádrhelů, se u nás neobejde bez instalace výstražných žlutočerných pruhů na všech historických technologiích, krovech či schodech, bez nesrozumitelných návodů a pokynů pro obsluhy a bez nekontrolovaného vyplňování nesmyslných tabulek.

3 Jako příklad naší práce bych uvedl instalaci raně barokního máčecího štoky z pivovaru v Červeném Záhoří u Tábora, zbořeného roku 2008. Jediné, co se nám podařilo zachránit, byl náduvník (každý kámen cca půl tuny). Po převozu do Kostelce následovala velmi náročná instalace do míst, kde náduvník v našem pivovaru původně býval. Nyní je připraven pro sladovnické použití a můžeme v něm opět máčet ječmen či prezentovat jeho historickou hodnotu, nicméně v současné době slouží jako stůl pro rauty, či jako malé pódium při různých akcích.

4 Je také nutné sledovat osud pivovarských budov a včleněných technologií i po samotném ukončení výroby (tím nemám na mysli velmi časté zasypávání pivovarských sklepů jen kvůli ušetření peněz za ukládání odpadu).

5 Například z právě bourané nádherné secesní strojovny v Braníku se nám podařilo zachránit alespoň rozvodné skříně.

6 To můžu konkretizovat na příkladu typické výpusti z máčecího štoky, na základě které jsme po dalších výzkumech identifikovali původní gotickou hradní sladovnu v notoricky známém a prozkoumaném Českém Krumlově.

Fabriky.cz – Sdružení přátel industriálních staveb

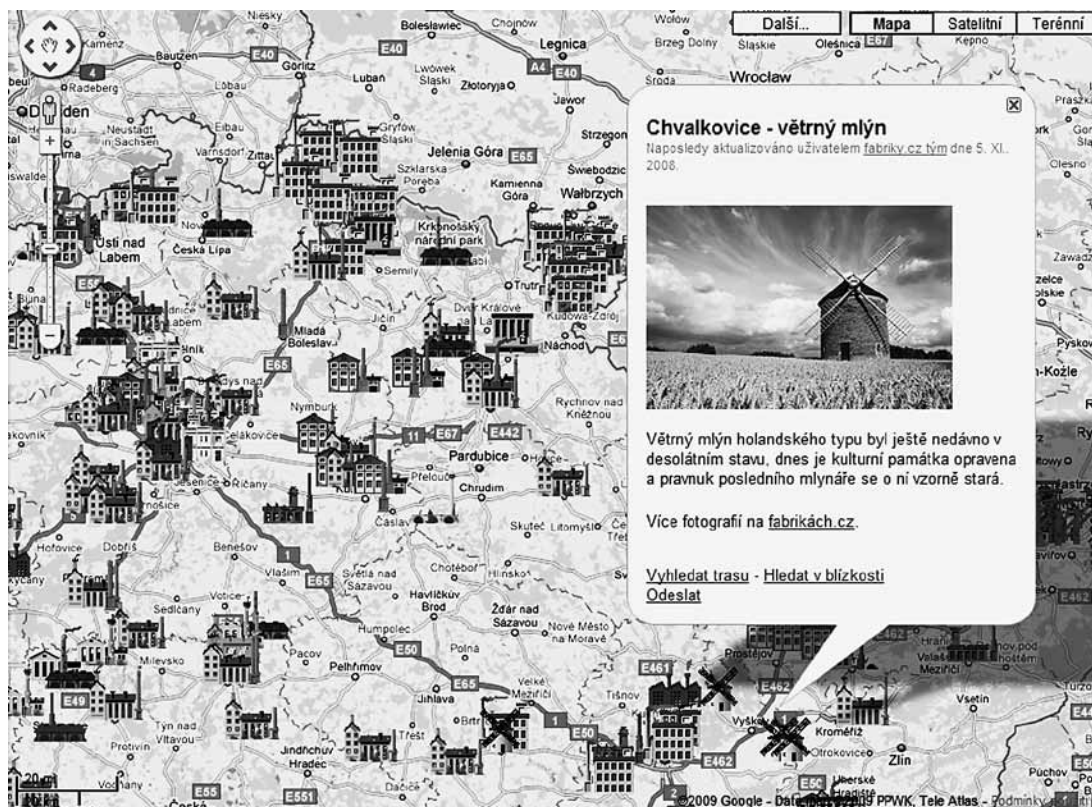
Fabriky.cz – An Association of Friends of Industrial Buildings

MARTIN VONKA

→ English text on p. 209

Jsmo volné, neziskové sdružení přátel industriálních staveb, v současné době naše uskupení čítá šest **fabrikypřátel**. Obdivujeme staré fabriky a další technické památky, které byly postaveny s fortelem a v době, kdy se nikam nechvátilo, a panu továrníkovi společně se stavitelem záleželo na kvalitní architektuře. Máme úctu ke starým řemeslům, jsme nadšenci, kteří se v rozpadlé fabrice zasní a naslouchají zaniklým zvukům a pachům provozu. Jsme parta, co zpravidla vynechává zámky, a raději

tráví volný čas v chrámech práce, kde se vytvářely hodnoty. Padáme na kolena, když spatříme fabriku, která se svým provedením podobá zámku a klášterům. Milujeme symboly průmyslu – komíny, ty vznešené vertikály, které navždy změnily výraz našich vesnic a měst. Jsme lidé, které zamrzí ztráta kteréhokoli objektu průmyslového dědictví, každou demolici, či nevkusnou konverzi si bereme osobně.

1 Fabrikymapa, viz <http://www.fabriky.cz>. / Fabrika map, see <http://www.fabriky.cz>

Oblast naší činnosti je následující (vše k vidění na <http://www.fabriky.cz>): především fotografická dokumentace industriálních staveb a jejich popularizace – na webu jsou jednotlivé fabriky zpracovávány formou fotogalerií s doprovodným textem. V současné době je zde k vidění přes sto fabrik a postupně přibývají další. Zvláště se také zaměřujeme na méně známé industriální stavby – například vesnický industriál (lihovary, menší pivovary a sladovny, cihelny, apod.). Dále se zabýváme dokumentací a výzkumem starých továrních komínů – základem je podrobná fotodokumentace především architektonicky nejvýznamnějších cihelných komínů v České republice, sbíráme starou plánovou dokumentaci ke komínům, analyzujeme způsoby jejich výstavby a typologii. Podílíme se na celosvětově unikátní databázi komínů u nás (KODA), kterou spravuje Svaz českých komínářů (<http://koda.kominari.cz>). Všechnou popularizaci starých továrních komínů se snažíme zachovat. Zpracováváme reportáže z funkčních fabrik (s preferencí těch, kde je k vidění tradiční výroba – pivovary,

sklárný, cihelny, apod.). V kapitole „Jak se co dělá“ je zatím zpracována tradiční výroba piva a sladu, připravujeme výrobu cihel v kruhových pecích a skla. Sbíráme též staré pohlednice s fabrikami. V soutěži Moje mapy na Google v polovině roku 2008 vyhrála **Fabrikymapa** 1. místo ze čtyřiceti devíti účastníků. Zobrazuje v googlemapě přes dvě stě českých fabrik a nové průběžně přibývají. Každý typ fabriky má v mapě svoji ikonku, po kliknutí na ni se zobrazí foto fabriky s krátkým popisným textem. Volně spolupracujeme s různými subjekty, například s Výzkumným centrem průmyslového dědictví ČVUT (především dodáváním fotodokumentace do Registru), nebo s <http://www.pivovary.info>, apod. K naší činnosti také patří snaha o zachování průmyslového dědictví.

Na začátku roku 2009 jsme se snažili o záchranu 34 metrů vysokého cihelného komína, který zbyl jako jediný po cihelně s kruhovou pecí v obci Močovice, okres Kutná Hora. Ve spolupráci se Svazem českých komínářů jsme v médiích poukazovali na kvalitu komína a nastí-

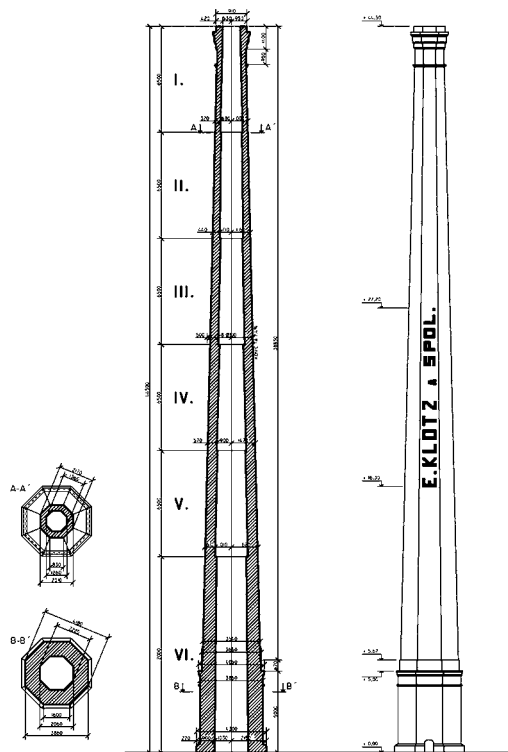
Komínová databáze KODA <http://koda.kominari.cz>

Svaz českých komínářů (SČK) vytvořil v roce 2008 online databázi komínů (programátor Martin Fuchs, webhosting Martin Kukačka), do které mohou členové SČK ukládat informace o komínech rozličných průmyslových provozů nejen z ČR, ale i z celého světa. Cílem databáze je mimo jiné přiblížit laické veřejnosti toto „vertikální dědictví“ (v současné době se nové tovární komíny staví minimálně) a usilovat o jeho zachranu. Komíny jsou v databázi rozděleny do skupin podle materiálového provedení (zděné – cihelné, betonové – z monolitického železobetonu, či z prefabrikovaných prvků, plechové apod.), podle výšky a geometrie. Každý komín má svoji kartu, shrnující základní charakteristiky, včetně informací o poloze, historii komína (případně příslušného provozu) a fotodokumentace. KODA je rozsáhlá, podrobná a detailní díky úsilí mnoha nadšených komínářů (například v březnu 2010 obsahovala 5611 komínů, z toho 505 zahraničních; nejmenším cihelným komínem je sedmimetrový komín zahradního skleníku ve Svitávce v okrese Blansko, nejvyšším komínem 360 m vysoký komín elektrárny v Trbovlje ve Slovinsku), kteří ve volném čase vyhledávají v terénu stávající komíny, nebo v archivech získávají informace o komínech již neexistujících.

nili i možnosti jeho včlenění do plánované zástavby obce. Taktéž jsme podali návrh na prohlášení kulturní památkou, ten však byl zamítnut. Podle databáze komínů KODA byl močovický komín z roku 1906 jediný svého druhu v kutnohorském regionu (podobně řešený komín je ještě v bývalém čáslavském pivovaru, ten se ale nedochoval v původním stavu, má totiž ubouranou hlavici). Jedinečnost komína močovické cihelny v rámci regionu spočívala hlavně v existenci zdobného, osmibokého podstavce s vyzděným nárožím z mírně zabarvených cihel. Kruhový dřík u tohoto komína byl pozoruhodný tím, že zde bylo ještě použito klasických plných ručně vyrobených cihel – v této době se již běžně používaly cihly radiální. Ve spojení se starším komínem bývalého močovického cukrovaru z roku 1870, který je osmiboký a vyzděný z plných cihel, jsme mohli v obci spatřit důležitý vývojový mezipřechod od oktogonálního komína ke komínu z radiálních cihel. Estetickou hodnotou komín přesahoval význam většiny komínů cihelen celé České republiky. A velmi důležitý byl také fakt, že předmětný komín byl zachován v původní podobě. Kvůli běžné degradaci horních partií má dnes totiž mnoho cihelných továrních

2 „Užívejme fabrik a komínů!“ / 'Let's enjoy factories and chimneystacks!'

3 Zaměření komína Klotzovy cihelny v Plzni, únor 2009.
/ Surveying the chimneystack of the Klotz brickworks in Pilsen, February 2009.
foto / photo Martin Vonka (2)

komínů hlavice ubourané, neboť je levnější hlavu a případně část dříku odstranit a zakončit betonovým věncem, než komín vyzdít do původního stavu.

Pro záchranu komína jsme navrhli několik řešení. Nemuselo by jít jen o zakonzervování současného stavu a tedy o uchování obrazu minulosti. Vzhled a poslání komína lze posunout dále, i nefunkční komín je možné začlenit do běžného života občanů. Komín by sice již nesloužil tradičnímu průmyslu, ale přímo každému kolemjdoucímu, člověk by si ho mohl sám ohmatat a nasát jeho dávnou historii. Můžeme si vzít příklad Španělska, kde v Cordobě dominuje solitérní komín náměstí a slouží jako památník místního průmyslu. A právě v Močovicích jsme mohli vytvořit připomínku zdejšího cihlářského průmyslu – rekultivací okolí, parkovou úpravou s lavičkami a informačním panelem s historickými fotografiemi a textem o tom, jak se v dané cihelně pátily cihly. Jednalo by se o první příklad vzdělávací konverze komína v České republice, reprezentativní unikát. Známé jsou jen případy, kdy komín již sám, bez své fabriky, stojí jako upomínka na toto průmyslové místo, avšak bez bližší veřejně dostupné informace. V Aši stojí komín zbořeně barevný na parkovišti před supermarketem, komín po cukrovaru v Praze-Modřanech bude součástí residenčního celku, komín libeňského pivovaru v Praze dominuje přilehlému

náměstí, komín cihelny v Seménkovicích osaměle v polích upozorňuje na průmyslovou historii místa. Komín se také může stát součástí zóny pro trávení volného času, dá se využít ke sportovním účelům, lze na něj umístit horolezeckou stěnu (příklad ve Varnsdorfu). Začlenění komína do života občanů a návštěvníků je výjimečnou událostí – konverzí, jakých je u nás velmi málo. V Praze zachovali jeden z nejstarších komínů (o výšce čtyřicet metrů) i s kotelnou v areálu bývalé kapslovny Sellier&Bellot na Parukářce. Lidé spojení moderní stavby se starou chápou a vítají je. S pýchou říkají „*bydlíme pod komínem*“. Podobně je tomu v obytných komplexech v Praze na Flóře či na Palmovce nebo v Židlochovicích. V Močovicích bohužel šanci promarnili a komín byl 15. 3. 2009 odstřelen.

Jste majitelem či provozovatelem nějaké zajímavé fabriky? Chcete se podělit o své bohatství? Můžeme také zdokumentovat průmyslový provoz (pivovarů, cukrovarů, strojíren, textilek, skláren, apod.) po stránce technologické a zveřejnit v rubrice „*jak se co dělá*“. Chtěli byste krásy své fabriky prezentovat u nás na webu? Neváhejte a napište nám, rádi vás navštívíme a vše zdokumentujeme.

Památkáři a neziskové organizace / příklad z Ostravy

Conservationists and NGOs / The Case of Ostrava

MILOŠ MATĚJ

☞ English text on p. 209

Dlouholeté zkušenosti ukazují, že státní památková péče může jen velmi těžce prosadit své záměry bez podpory veřejnosti. Národní památkový ústav je tradičně orientován spíše na odbornou práci, jakou představuje systematická dokumentace, zpracování návrhů památkové ochrany a posuzování návrhů památkové obnovy. Nicméně je potřeba, aby památkový ústav kromě své tradiční role také uměl široké veřejnosti vysvětlit záměry a důvody ochrany konkrétních objektů, aby nalezl ve veřejnosti sympatizanty, kteří mají o podobné informace zájem, a aby své úsilí věnoval také vedení dětí k zájmu o kulturní dědictví tak, jak se to již daří v oblasti ekologické výchovy.

Jedním z prvních a současně velmi úspěšných příkladů vzájemné spolupráce mezi občanským sdružením a Národním památkovým ústavem bylo pořádání fotografických workshopů občanského sdružení **Za starou Ostravu**. Práci fotografů v terénu předcházely stručné přednášky

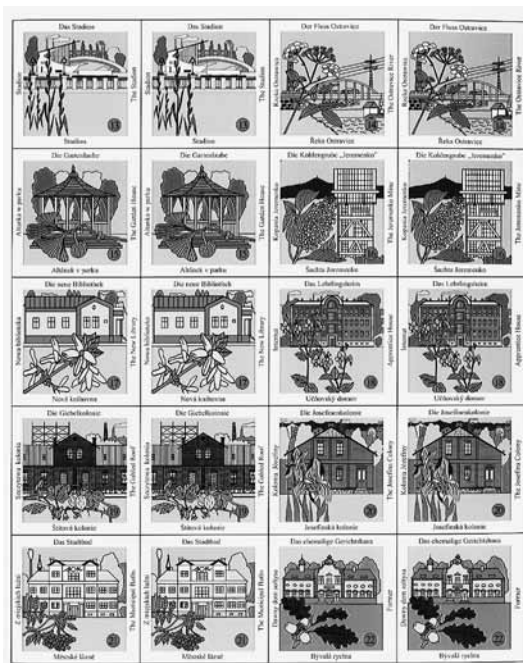

1 Umělecká fotografie z workshopu na dole Michal, Ostrava-Michálkovice. / Art photograph from the workshop in Michal mine, Ostrava-Michálkovice.

o nejvýznamnějších objektech uhelných dolů, principu technologického toku dolu Hlubina, koksovny a vysokých pecí Vítkovických železáren a významu dělnických a hornických kolonií pro rozvoj průmyslu a města. Během

2 Výstava uměleckých děl s tematikou práce, důl Michal, Ostrava-Michálkovice. / An exhibition of art on the theme of labour, Michal mine, Ostrava-Michálkovice.

3 Významné stavby a technické památky Vítkovic, pexeso, autorka Lenka Kocierzová. / Important structures and technical monuments in Vítkovice, match cards, by Lenka Kocierzová.

těchto akcí měl památkový ústav možnost vysvětlit podstatu ochrany ostravské průmyslové aglomerace aktivním fotografům, kteří získané poznatky využili při své tvorbě a kvalitní umělecké fotografie následně nejen vystavovali, ale také publikovali.¹ Prostřednictvím fotografií uveřejněných v populárních časopisech a různých informačních materiálech se tak podařilo sdělit základní

informace o zajímavém průmyslovém dědictví nejširší veřejnosti.

Dlouholetým pořádáním výstav a přednášek významných osobností z řad aktivních architektů a teoretiků architektury získal ostravský **Antikvariát Fiducia** široký okruh pravidelných návštěvníků. Jednou z mnoha pořádaných akcí byla přednáška Ivy Málkové a autora příspěvku na téma průmyslového dědictví, spojená s přednesem ukázek literárních děl, jejichž příběhy se vztahovaly k dnešním ztichlým dolům a výrobním podnikům. Bezesporu přispěly u vnímavého obecnstva ke zvýšení zájmu o regionální historii a zachování průmyslového dědictví. Diskuse nad příklady uměleckých děl pak potvrdily správnost orientace zájmu památkové péče například o hornické kolonie, významný fenomén regionu, který se projevuje jako ústřední námět v řadě literárních, výtvarných a dokonce hudebních děl. Bohužel, přes veškeré úsilí se zatím nepodařilo prosadit ochranu nejvýznamnějších hornických kolonií. Lze jen sledovat jejich postupnou proměnu, při které se tolik typická a v umělecké reflexi zdůrazňovaná architektonická strohost a uniformita vytrácí důsledkem nedostatečně regulovaných individuálně pojatých přestaveb soukromých vlastníků.

Od svého založení v roce 1988 je tradičním partnerem památkového ústavu **Klub přátel Hornického muzea**. Členové klubu jsou aktivní horníci a horničtí důchodci s hlubokým zájmem o historii a znalci hornické práce a technologie. Z tohoto důvodu je každá přednáška na pravidelných setkáních vítanou příležitostí seznámit velmi pozorné posluchače se záměry památkové péče, prezentovat stávající vlastní zkušenosti z ochrany a obnovy nebo uvést zahraniční příklady. Následná diskuse se zaslíbenými dotazy a připomínkami je důležitou věcnou reflexí záměrů památkového ústavu. Přitom se ukazuje, že dokumentaci, hodnocení a ochranu průmyslového dědictví nelze úspěšně realizovat bez úzké spolupráce s odborníky z příslušných výrobních odvětví. Mezioborová spolupráce památkového ústavu, odborníků z praxe a fundovaných historiků z univerzitního prostředí vyústila v řadu odborných publikací věnovaných průmyslovému dědictví.² Zatím posledním příkladem mezioborového výzkumu je publikace vydaná díky příspěvku **Nadace LANDEK** pod názvem *Cultural Monuments of the Ostrava-Karviná Coalfield*, kterou bude v letošním roce následovat české rozšířené vydání.³ Doufáme, že se v budoucnu podaří získat podporu na vydání dalších publikací, které zmapují z pohledu průmyslového dědictví ostravskou aglomeraci v jejích někdejších klíčových

4 Exkurze účastníků kongresu TICCIH, řetízkové šatny dolu Michal v Ostravě-Michálkovicích, září 2009. / *An excursion with members of the TICCIH congress, the dressing room of Michal mine in Ostrava-Michálkovice, September 2009.*

foto / photo Ladislav Drezdowicz (1), Miloš Matěj (2), Ivo Staš (4)

odvětvích (hutnictví, energetika, železnice) a nezbytném zázemí v podobě dělnických kolonií a sociálních institucí.

Oproti odborným publikacím, možná důležitější část spektra z pohledu osvěty veřejnosti představují různé formy materiálů pro děti, vydávané například radnicí městského obvodu Ostrava-Vítkovice. Výtvarnice Lenka Kocierzová, inspirovaná publikací vydanou památkovým ústavem,⁴ organizuje různé vycházky a prohlídky města – pro nejmenší děti připravila omalovánky s místními motivy a jedním z nejzajímavějších nápadů je pexeso s tematikou významných architektonických a technických památek z Vítkovic.

Další okruh lidí mimo profesionální sféru památkové péče, který může svými aktivitami výrazně podpořit zájem o průmyslové dědictví, jsou aktivity Spolku přátel modelové železnice OstraMo. Různé předváděcí a hojně navštěvované akce pro děti s historicky naprosto věrně vypracovanými modely kolejových vozidel nás přivedly na myšlenku vypracovat modely významných průmyslových staveb, které zanikly, nebo si lze jen těžko představit podle dnešního stavu jejich původní podobu. Prvým příkladem nové formy prezentace průmyslového dědictví (a spolupráce Spolku a NPÚ), která vzbudila pozornost sdělovacích prostředků, bylo pořízení a vystavení modelu dolu Alexandr v Ostravě-Kunčičkách přímo na místě v areálu dolu. Smyslem pořízení modelu bylo nejen přesně na základě vědecké rekonstrukce přiblížit podobu jednoho z architektonicky nejceněnějších dolů, ale využít přirozeného zájmu dětí o pohybující se modely železnice

Občanské sdružení Za starou Ostravu (<http://www.fajnaostrava.com>) bylo založeno v únoru roku 2002. U jeho zrodu stála obava z překotných změn charakteru města souvisejících s útlumem těžby a těžkého průmyslu v devadesátých letech 20. století. Cílem sdružení je ochrana památek v Ostravě, sledování proměn města, hledání nové role opuštěných areálů (brownfields), snaha upozornit odbornou a zejména laickou veřejnost na jedinečné objekty dosud památkově nechráněné. Pořádáním vycházek, exkurzí a vydavatelskou činností se pokouší otevřít dosud neexistující dialog mezi odborníky, zástupci samosprávy, majiteli jednotlivých objektů, budoucími investory a veřejností o dalších osudech města, které vstoupilo do nové etapy svého života a hledá vizi do budoucna.

Ostravský antikvariát a klub Fiducia (<http://www.antikfiducia.com>) působí již od devadesátých let minulého století. Cílem klubu je rozvoj kulturního života města a regionu, oživení zájmu občanů o veřejný život. Pořádá výstavy výtvarného umění a fotografie, přednášky, veřejné debaty na aktuální témata, literární programy, volnočasové aktivity pro děti. Architektonické procházky jsou doplněny cykly přednášek významných architektů a historiků a debatami za pozornosti médií. Klub spolupracuje s řadou institucí – s Filozofickou fakultou Ostravské univerzity, s NPÚ a Archivem města Ostravy (přednášky), s Člověkem v tísní (festival dokumentů Jeden svět). V roce 2007 byl klub Fiducia jedním z hlavních pořadatelů ostravské části bienále *Industriální stopy*. Pro mezinárodní hudební festival *Colours of Ostrava* uspořádal doprovodný program *Barvy Ostravy – Industriál*.

Klub přátel Hornického muzea v Ostravě (KPHMO) je dobrovolné odborné a zájmové sdružení (<http://www.hornicky-klub.info>) založené v roce 1988. Svou činnost rozvíjí v Hornickém muzeu OKD v Ostravě-Petřkovicích a pobočkách v Havířově, Karvině a Petřvaldě. Podílí se na vědecké a odborné činnosti Hornického muzea OKD sbírkovou činností a dokumentací historického vývoje hornictví především v ostravsko-karvinském revíru (OKR). Pořádá kulturně výchovné akce (přednášky, besedy, zájezdy) jak pro své členy, tak i pro širokou veřejnost. Vydává publikace o historii hornictví, hornické technice a otázkách souvisejících s hornickou činností.

a jejím prostřednictvím seznámit rodiče s průmyslovým dědictvím Ostravy. Model postavil Vlastimil Bek s kolektivem spolupracovníků v nejbližším měřítku modelové železnice 1:87 proto, aby se k propagaci památek dala využít různá modelářská setkání a aby mohl být

doplňen dostupným sériově vyráběným kolejivem a vozidly ve stejném měřítku. Naopak se podle výrobce v případě zájmu počítá s výrobou modelu nebo jeho jednotlivých částí (těžní věž, jámová budova, komín, strojovna, kotelna) pro individuální zájemce, kteří si mohou své modelové kolejiště doplnit modelem konkrétní technické památky. Věříme, že ani osud skutečné technické památky pak nebude těmto lidem lhostejný.

Poznámky

1 Občanské sdružení Za starou Ostravu vydalo soubor pohlednic, kalendář a katalog pod názvem *Ostrava – periferie nebo co?!* a průvodce-zápisník pro děti a mládež pod názvem *Ostravská zákoutí*.

2 V tzv. Malé řadě průmyslového dědictví dosud vyšly publikace: Miloš Matěj – Jaroslav Klát, *Národní kulturní památka Důl Michal/Petr Cingr v Ostravě*, Ostrava 2007; Miloš Matěj – Jaroslav Klát, *National Cultural Heritage Site Michal/Petr Cingr Coal Mine*, Ostrava 2007; Miloš Matěj – Věra Kučová, *Industriální soubory v Ostravě vybrané k nominaci na zápis do Seznamu světového dědic-*

tví UNESCO, Ostrava 2007; Miloš Matěj – Věra Kučová, *Industrial Complexes in Ostrava to be Nominated for Inscription on the UNESCO World Heritage List*, Ostrava 2007; Michaela Ryšková, *Sdílné město*, Ostrava 2008.

3 Miloš Matěj – Jaroslav Klát – Irena Korbelařová, *Cultural Monuments of the Ostrava-Karviná Coalfield*, Ostrava 2008.

4 Miloš Matěj – Irena Korbelařová – Pavla Levá, *Nové Vítkovice*, Ostrava 1992.

Městský obvod Ostrava-Vítkovice získal v roce 2008 finanční podporu Evropské unie a Moravskoslezského kraje na projekt *Propagace Vítkovic*. V rámci projektu bylo označeno deset nejvýznamnějších budov, které reprezentují oblasti života zaměstnanců železáren, založených roku 1828 – radnice, kostel, hotel s tělocvičnou, nemocnice, dva domy typu U-Haus, mateřská škola, dívčí a chlapecké školy, tržnice, Český dům a dělnické kolonie (průvodce Vítkovicemi, informační mapa, Vítkovické pexeso, Vítkovické omalovánky, viz <http://www.ostrava-vitkovice.eu>).

Občanské sdružení Kladno-KONĚV *The Civic Association Kladno-KONĚV*

VÁCLAV KRULIŠ

→ English text on p. 209

Občanské sdružení Kladno-KONĚV vzniklo v roce 2007 iniciativou studentů technických, uměleckých a humanitních oborů, se společnými zájmy – především v oblasti průmyslového dědictví. Většina členů sdružení pochází z Kladna samotného, nebo se seznámila s Kladnem právě díky projektům zaměřeným na toto téma. Název sdružení odkazuje k místu našeho působení – průmyslovému areálu bývalé hutě Koněv (dříve Vojtěšská huť) na Kladně.

Areál Koněv je kladenský fenomén. Za sto padesát let existence expandoval na plochu přes 100 hektarů a svým západním okrajem zasahuje do samého centra starého Kladna. Je to území, na kterém se dochovalo množství významných objektů, které slávu huti pamatují, nebo se na ní přímo podílely – navíc rozložených v časových vrstvách od dob založení hutě (budova ředitelství), přes období jejího útlumu a následného rozmachu v sedmdesátých letech 19. století (bessemerovna), k dobám

prvorepublikovým (vápenky) a protektorátním (kovsovy), až po dobu normalizační. Po sto padesáti letech koordinovaného rozvoje hutě se území rozpadlo na parcely desítek vlastníků. Plot uzavírající dřívější svět hutě se strhl, brány se otevřely. Areál se stal volně přístupným. Éra „železné horečky“ tak začala. Mnohé objekty se zbouřaly, leckdy unikátní technologie se sešrotovala, v lepším případě rozprodala. V díle zkázy dodnes pokračují hledači kovů, kteří svůj poklad ihned zpeněží v řadě výkupu situovaných přímo v areálu...

Přesto, nebo právě proto, si areál bývalé hutě Koněv vytvořil neopakovatelné kouzlo. To, spolu s již naznačenou urbanisticky významnou polohou, s jeho pohnutou historií, významem pro vývoj celého města, s dnešní atmosférou, tvoří hodnoty, které si uvědomujeme, které nás fascinují a motivují k hledání cest, jak je zachovat i do budoucna. Právě vztah k průmyslovému dědictví bývalé hutě

1 Naučná stezka: koksovny hutě Koněv, 2009. / *Industrial trail: coking plant at Koněv steelworks, 2009.*

Koněv je odrazovým můstkem k citlivému rozvoji areálu a celé lokality. Cílem našeho sdružení je tedy propsat uvedené hodnoty do budoucí podoby území. Nebo alespoň do povědomí obyvatel města. Právě kontrola a tlak veřejnosti na investory, dotčené instituce, samosprávu ..., může zajistit budoucí „udržitelný“ rozvoj lokality.

Uvedený cíl se snažíme naplnit následujícími aktivitami:

- 1) pořádání kulturních akcí přímo v areálu Koněv v rámci bienále *Industriální stopy*
- 2) vybudování naučné stezky po areálu
- 3) záchrana vápenných pecí – nemovité kulturní památky
- 4) aktivita v oblasti územního plánování, územního rozvoje

Již v rámci 4. bienále *Industriální stopy* v roce 2007 jsme uspořádali koncert a audio-vizuální přehlídku přímo v areálu Koněv. Částečně jsme navázali na bohatý kulturní program 3. bienále *Industriální stopy* o dva roky dříve. Využili jsme pohostinnosti místního podnikatele, který nám bezplatně poskytl volný pozemek a přilehlou halu, kde se během víkendu vystřídalo pět hudebních skupin, několik malých výstav atd. Po setmění probíhala audiovizuální projekce na čtyřech výkonných promítačkách.

Industriální cesta Vojtěšskou hutí

Během 5. bienále *Industriální stopy 2009* jsme otevřeli Industriální cestu Vojtěšskou hutí – naučnou stezku po areálu Koněv. Vybudováním stezky chceme přilákat (nejen) Kladeňáky do areálu hutě, seznámit je s jeho historií, poodhalit tajemná zákoutí, a tak s nimi sdílet kouzlo tohoto místa. Stezka volně navazuje na úspěšný projekt Industriální cesty Českým středozápadem, ze kterého převzala i název. Stezka obsahuje pět zastavení v podobě info-panelů. Info-panely jsou betonové – životnost většiny jiných materiálů by se v areálu počítala na hodiny. Koncepce stezky je prostá, vychází z toho, co je po ruce. Na jednotlivých info-panelech jsou prezentovány dochované objekty bývalé hutě. Skrze ně si návštěvník udělá částečnou představu o historii, provozu, významu a hodnotě tohoto industriálního dědictví. Umístění jednotlivých info-panelů není v areálu nijak značeno. Návštěvník je odkázán pouze na tištěnou mapku, která je základní výbavou pro absolvování naučné stezky a je zdarma k dispozici v info-centrech ve městě, také ve Sládečkově vlastivědném muzeu. V rámci 5. bienále *Industriální stopy* jsme zorganizovali komentovanou prohlídku, za čtyři sobotní odpoledne prošlo stezkou přes 250 návštěvníků. V případě, že se naučná stezka setká s ohlasem a úspěchem, jsme připraveni ji rozšířit. V druhé fázi počítáme s instalací dalších čtyř info-panelů. Při otevření stezky bylo bezplatně k dispozici limitované vydání propagačního CD, na kterém je interaktivní mapa areálu s podrobnějšími informacemi, jak o jednotlivých objektech prezentovaných na info-panelech, tak i o celé huti, navíc doplněná o dobové i současné fotografie a o videogalerii (včetně unikátních sekvencí z dobových filmových týdeníků). CD obsahuje i prezentaci studentských architektonických návrhů (celkem devět projektů) na nové využití uvedených objektů, potažmo celého areálu bývalé hutě.

Při 5. bienále *Industriální stopy 2009* jsme chtěli navázat na akci pořádanou o dva roky dříve – audio-vizuální přehlídkou, kterou jsme tentokrát nazvali *Vagon Party*. Sehnali jsme pro ni pět nákladních železničních vagonů, které byly přistaveny po dobu dvou dnů na vlečce přímo v areálu. V úvodu přehlídky vystoupily ochotnické divadelní spolky – kladenská klasika Divadlo V.A.D. a kralupská DS Scéna. Během večera vystoupila trojice punk-rockových hudebních kapel, ověřená již z posledního bienále. Další večer byla k vidění výtvarná instalace studentů DAMU a videoprojekce o dávné i nedávné minulosti areálu. Železniční nákladní vagony se jako alternativní prostor pro

2 Naučná stezka: vápenné pece hutě Koněv, 2009. / *Industrial trail: limekiln at Koněv steelworks, 2009.*
foto / photo Tomáš Lapka (1), Šárka Krulišová (2)

pořádání podobných akcí osvědčily. V případě, že se nám je napříště podaří opět sehnat, chystáme pokračování ...

Záchrana vápenných pecí je jednou z našich dlouhodobých aktivit. Vápenky postavené ve 30. až 40. letech minulého století se během několika let staly symbolem nejen našeho sdružení, ale především celého Kladna jako průmyslového města. Jejich stavebně-technický stav je kritický. Majitel nemovitosti – soukromý subjekt – není

schopen či ochoten do objektu investovat peníze, byť jen na statické zajištění konstrukce. Ke změně nedošlo ani po prohlášení vápenek nemovitou kulturní památkou v květnu 2008, které inicioval člen sdružení Tomáš Voltráb. Nadále tak usilujeme o odkoupení či převod památky do vlastnictví města Kladna. Město jako vlastník památky by jistě lépe sehrálo roli garanta než stávající majitel. Dostupnější by se v takovém případě staly granty a dotace z mnohých programů, počínaje městem a konče EU.

Méně konkrétní – a tím spíše bez dosud zjevných výsledků – je naše další dlouhodobá aktivita: iniciovat, popřípadě přispět k citlivému územnímu rozvoji místa. Areál, potýkající se s mnoha vážnými problémy, je dnes ponechán svému osudu a čeká se, až to „nezdravé“ vyhnije. Ve vyjmenování negativ by se ještě našla shoda, ovšem zcela rozdílná je interpretace a hledání příčin takového stavu. Jiný pohled má místní podnikatel, budoucí developer, památkář, jiný názor zastává místní samospráva. Ta se na areál stále kouká optikou snad ještě centrálního plánování velkých monofunkčních průmyslových zón (viz platný územní plán). Naši představu rozvoje areálu budeme hájit prostřednictvím aktivní účasti při projednávání a schvalování nového územního plánu Kladna. První neformální schůzky s odborníky a zástupci města máme za sebou, další budou následovat...

Pokus o záchranu industriální památky závětí

An Attempt to Protect the Industrial Heritage through the Legacy

SLÁVKA VIEWEGHOVÁ

→ English text on p. 210

V městečku Sázava, do kterého se dostanete z Prahy po dálnici D1 (exit 34) za půl hodiny, se nachází nejen národní kulturní památka Sázavský klášter. Od první poloviny 19. století je Sázava nepřetržitě spojena se sklářskou výrobou. Po druhé světové válce byl postaven v Sázavě nový sklářský závod, modernizovaný začátkem 70. let minulého století.

V roce 1965 do Skláren Kavalier nastoupil na umístěnkou absolvent oboru silikátů na VŠCHT v Praze a pracoval tam třicet let jako sklářský technolog. Později se stal starostou města Sázava. Sklo bylo nejen jeho prací, ale i koníčkem. Sázavu miloval a snažil se, aby byla stále krásnější, a uchovala si sklářskou minulost. O tom, jak toho docílit, uvažoval i v době své těžké nemoci. V únoru

2006 proto formou notářského zápisu zřídil Nadaci Josefa Viewegha Sklářská huť František. Do správní rady jmenoval – s jejich souhlasem – své přátele, které pečlivě vybral podle odborného zaměření, zájmů a schopností tak, aby byli schopni účel, ke kterému Nadaci zřídil, splnit. Účelem Nadace je zakoupení sklářské hutě František v Sázavě, její rekonstrukce uvedením do původního stavu a následné provozování hutě jako kulturního a společenského centra.

Více jak půl milionu korun, které zřizovatel Nadaci odkázal, na splnění úkolu nestačilo. Po skončení dědického řízení a po zápisu do nadačního rejstříku, se Nadace soustředila na získání dalších finančních prostředků od fyzických i právnických osob a celkem se jí podařilo získat

1 Sklářská huť František v Sázavě, kulturní památka, 2008. / *František glassworks in Sázava, cultural monument, 2008.*

2 Sklářská huť František v Sázavě, kulturní památka, 2008. / *František glassworks in Sázava, cultural monument, 2008.*

od 349 dárců dalších 1 327 078 Kč. Kromě toho Nadace obdržela jako dary movité věci (knihy, gramodesky, obrazy, fotografie, skleněné výrobky, sklářské a sklofoukačské nářadí a náčiní atd.) a pozemky v sázavské rekreační lokalitě Sedliště. Získané finanční dary společně se závětním odkazem zřizovatele Nadaci umožnily koupit spoluvlastnický podíl na huti František i s pozemkem, ve výši 49/100, nechat huť a přilehlou truhlárnu zaměřit, zajistit zpracování dokumentace pro stavební řízení na I. etapu rekonstrukce, která zahrnuje bourací a zajišťovací práce a ubourat podstatnou část přístavku k huti z 50. let minulého století, který byl v havarijním stavu. Do 30. června 2010 má Nadace od insolvenčního správce Skláren Kavalier, a.s., odkoupit zbývající spoluvlastnický podíl na huti František ve výši 51/100 za cenu 2 040 000 Kč stanovenou znaleckým posudkem. Nadace

Historie sklářské huti František

Zpočátku se sklářské hutě, které potřebovaly velké množství dřeva nejen na vytápění pece, ale též na výrobu sklářské suroviny potaše, stavěly v lesích. Životnost lesní sklářské hutě trvala jen tak dlouho, než huť spotřebovala dostupné dřevo v nejbližším okolí, maximálně třicet let. František Kavalír, nájemce lesní hutě v Ostředku u Sázavy, přišel na nápad, jak životnost sklářské hutě prodloužit. V roce 1835 se ženou Antonií koupil mlýn Na Káčku za městečkem Sázava a uzavřel se správcem nedalekého šternberského panství smlouvu o pravidelné dodávce dřeva po řece. V sousedství mlýna postavil první sklářskou huť zvanou Svatoprokopská nebo též Babiččina, ke které postupně přibývaly další stavby potřebné pro její provoz a pro ubytování zaměstnanců. Antonie Kavalírová popsala sázavské začátky i jejich pokračování v půvabné knížce *Paměti babičky Kavalírové*, poprvé vydané ve 20. letech minulého století zásluhou jejího vnuka Josefa Friče, zakladatele hvězdárny v Ondřejově. Sklářskou huť František, vytápěnou generátorovým plynem, postavil Josef Kavalier v roce 1882 a nazval po svém otci. Roku 1902 k ní přibyl další provoz – nyní truhlárna, která tvoří s hutí jeden funkční celek, budovu čp. 218. Dochovala se v téměř původní podobě, i když značně zdevastovaná, stejně jako mlýn s obytným stavením, první i druhý panský dům, stále s ubytováním pro formany, dvojdomky pro úředníky a sklářské mistry, dělnické domy a konzum. S vybudováním nového sklářského závodu po druhé světové válce význam huti klesal a provoz posléze skončil. Sklářská osada Na Káčku, jejíž dominantou je huť František, se dnes nachází prakticky v centru města.

proto usilovně shání investora, který by od ní odkoupil pozemky na sázavském Sedlišti, určené po schválení připravovaného územního plánu k výstavbě dvaceti čtyř rekreačních chat. Nadace má své logo, které pro ni jako dar vytvořil student architektury Technické university v Liberci, a své webové stránky. Z iniciativy Nadace město Sázava zpracovalo projekt *Revitalizace brownfieldu bývalé sklářské osady Na Káčku*, jehož partnerem se stala Nadace. Projekt, na který město obdrželo dotaci od Středočeského kraje a z fondů EU, spočíval v demolici kolen, přístřešků a bývalé obecní prádelny a zřízení kanalizace, chodníků a dětského hřiště. Koncem roku 2009 byl projekt úspěšně dokončen.

V posledních více jak třech letech, uplynulých od smrti zřizovatele Nadace, zkrachovala řada českých sklářských a bižuterních podniků, které skončily v konkurzu

Národní centrum sklářské kultury

Partnerem Nadace při přípravě projektu vybudování a provozu centra je Česká sklářská společnost o. s. (ČSS). Cílem centra je vytvoření technických a technologických podmínek pro prezentaci, provozování a rozvoj soudobých uměleckých řemesel a výtvarných technik v oboru sklářství. Centrum se zaměří na sklářské techniky a technologie především z hlediska jejich uplatnění v oblasti individuální umělecké tvorby a řemeslné výroby a to se zaměřením na rozvoj současného výtvarného umění. Součástí centra bude i expozice prezentující historické stroje, nástroje, náčiní a zařízení využitelná pro uměleckou sklářskou produkci a sklářská řemesla, doplněná o ukázky skleněných výrobků vzniklých jednotlivými sklářskými technikami. ČSS, která funguje nepřetržitě déle než šestnáct let, bude prostřednictvím svých odborných sekcí zajišťovat nejen zřízení, ale i vlastní činnost národního sklářského centra. ČSS je aktivním členem mezinárodních sklářských společností a má s činnostmi a službami, které by mělo sklářské centrum zajišťovat, dlouholeté zkušenosti. ČSS má přes dvě stě individuálních členů (fyzických osob) a dvacet čtyři kolektivních členů (sklářských škol a podniků) a její pobočky působí v pěti krajích. Odbornou úroveň obou metodik, které bude zpracovávat Česká sklářská společnost prostřednictvím svých sekcí, garantuje vysoká kvalifikace a postavení vedoucích sekcí, kterými jsou prof. Ing. Aleš Helebrant, CSc., děkan fakulty chemické technologie VŠCHT Praha, vedoucí Ústavu skla a keramiky a vědecký tajemník České sklářské společnosti (Sekce skelných materiálů), doc. Ing. František Novotný, CSc., vedoucí katedry sklářských a keramických strojů Technické university v Liberci (Sekce sklářské stroje a tvarování skla), PhDr. Petr Nový, kurátor Muzea skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou (Sekce historie skla) a Milan Handl, sklářský výtvarník a organizátor mezinárodních sklářských výstav a symposií (Sekce výtvarná). Nadace se bude ucházet o podporu svého projektu na Ministerstvu kultury.

či v likvidaci. Sklářské hutě postupně vyhasínají, nepotřebné stroje, zařízení, nářadí i výrobní a technická dokumentace často končí ve sběru. Národní technické muzeum nemá ve svých sbírkách zastoupený sklářský

3 Sklářská huť František v Sázavě, interiér, 2009. / *František glassworks in Sázava, interior, 2008.*

foto / photo Martin Vonka (1, 2), Radovan Chmel (3)

průmysl. Více než šestisetleté české sklářské tradici hrozí zánik. Ve snaze tomu zabránit připravuje Nadace v současné době – v úzké a účinné spolupráci s Českou sklářskou společností o. s. jako partnerem – projekt zřízení národního centra sklářské kultury v sázavské huti František, jehož cílem je záchrana, obnova a využití potenciálu sklářského kulturního dědictví. Dědictví, které zahrnuje pozůstatky staveb pro sklářský průmysl; sklářské techniky a technologie včetně strojů a zařízení, nářadí a náčiní; technickou dokumentaci; staré či překonané výrobní postupy a historické sklářské artefakty. Přirozenou součástí národního sklářského centra v huti František bude zachovaná původní sklářská osada Na Kácku, které huť dominuje.

Revitalizovanou osadu však dosud hyzdí nadzemní plynové vedení, postavené počátkem 70. let minulého století jako provizorium, aby bylo možno zapálit sklářské pece v modernizované huti k jakémusi sjezdu. Dělnické domy i klasicistní první panský dům volají po rekonstrukci.

Nadace požádala Národní památkový ústav, aby se stal partnerem jejího projektu pokud jde o zpracování a prezentaci metodiky obnovy a využití historických objektů sloužících v minulosti sklářským řemeslům a uměním. Na návrh Nadace zahájilo Ministerstvo kultury v červenci 2009 řízení o zápisu sázavské sklářské hutě František do seznamu kulturních památek. Věříme, že pokus o záchranu industriální památky závětí bude nakonec úspěšný.

Rekonstrukce vodních elektráren na přelomu 20. a 21. století

The Reconstruction of Hydro Plants at the Turn of the 21st Century

VÁCLAV JANDÁČEK

→ English text on p. 210

V posledním desetiletí začínají technicky dožít vodní elektrárny postavené a strojně vybavené od dvacátých do čtyřicátých let 20. století. Tyto stavby, realizované vesměs jako státní zakázky, byly navrhovány a stavěny s velkou péčí, jednalo se o velké investice, u kterých byla žádána spolehlivost a dlouhodobý výkon.

Tomu odpovídalo i jejich stavební provedení, vesměs vždy na úrovni své doby, s pečlivou přípravou výkresů zadávacích i prováděcích, s důslednou prostorovou koordinací a s návazností na strojní zařízení.

Strojovny elektráren byly jakýmsi domy se strojem, spojení konstrukce stavební a konstrukce stroje bylo vždy důsledně dodržováno, a vystrojení stavby od armatur přes povrchy a osazení strojů bylo vždy konstrukčně čisté a pečlivé.

V současné době naše kancelář¹ rekonstruovala několik elektráren na Labi – v Přelouči, Nymburce, Kostelci nad Labem – a dále elektráren na Jizeře (Spálov) a Chrudimce (Prácheň). Vesměs se jednalo o důsledné výměny strojů a armatur pro jejich ovládnutí, ve většině případů byly Francisovy turbíny vyměňovány za turbíny Kaplanovy.

Z hlediska zachování stávajících staveb a vybavení strojoven se dá říci, že většina objektů byla v docela dobrém stavu, stavební části byly sice opotřebené, ale funkční. Strojní zařízení se nacházelo ve stavu již horším, nicméně výměn a nouzových oprav bylo minimum. Vnější podoba strojoven zůstala u většiny elektráren nezměněna, došlo pouze k opravám plášťů a interiéru, většinou i se zachováním původního mostu jeřábu. Jedinými změnami jsou nové vstupní otvory nebo jejich úprava, a nově osazená hradidla a stavidla na vtoku a výtoku. Samotná výměna strojů je však již jinou kapitolou, vesměs je nutné vyjmout celé strojní zařízení pevně spojené s budovou a sešrotovat je, se zachováním pouze dílčích detailů, jako jsou regulátory, měřicí přístroje, nápisové desky a podobné atraktivní technické starožitnosti.

Výhodou je, že v elektrárnách s více stroji lze ponechat jedno či dvě soustrojí v zatím původní podobě, ale jak dlouho takový stav potrvá? Tento stroj zůstane spíše zálohou pro velké průtoky a jeho repase také není jednoduchá. Nově osazené stroje pak ruší okolí původních

1 Vodní elektrárna v Kostelci nad Labem, exkurze během konference na lodi *Malše*, červen 2007. / *Hydro plant in Kostelec nad Labem, a trip on the boat Malše during the conference in June 2007.*

konstrukcí bouráním a vkládáním konstrukce nové, naopak ve strojovnách se prostor uvolňuje, neboť nové stroje a jejich pomocné aparáty jsou menší. Ve spodní stavbě pak zanikají původní spirály a savky z betonu a je do nich vesměs vkládáno nové zařízení jednoduchých tvarů. V touze dosáhnout většího výkonu se někdy mění poloha osy turbíny ve vertikálním směru a tím je přestavba radikálnější.

Bourací práce jsou tak trochu archeologií betonových konstrukcí, nacházíme při nich části a detaily nezaznamenané ve výkresech a toto poznání je skutečně zajímavé. Asi nejzajímavějším nálezem byla předpjatá deska základu elektrárny ve Spytihněvi na řece Moravě, kde byl použit beton předpjatý starými důlními lany. Deska byla výrazně upravena jinými konstrukcemi, a tak bylo možno vyjmout některé části lan i kotvení pro muzejní účely.

2 Vodní elektrárna v Nymburce, pohled z lodi *Malše*, červen 2007. / *Hydro plant in Nymburk, view from the boat Malše, June 2007.*

foto / photo Libor Doležal (1, 2)

Rekonstrukce elektráren budou dále pokračovat a tak budou postupně zanikat další strojní zařízení i s příslušenstvím. Jejich uložení do muzeí se jeví jako silně problematické a zatím se v žádné z řešených lokalit nepodařilo, chabým výsledkem je jeden stroj elektrárny Spálov, deponovaný na místě. Budovy budou mít asi osud příznivější, neboť vesměs vyhovují novému účelu a nemusí být sneseny nebo radikálně přestavěny. Konstrukce jezů a jejich mechanismů doznávají také změn, ty však nejsou drastické, jde vesměs o výměny hradících zařízení a tak se jejich podoba od doby vzniku výrazně nezměnila.

Je proto možné konstatovat, že rekonstrukce vodních elektráren přináší ztráty na hodnotách dochovaného

strojního zařízení, nicméně samy objekty a jejich okolí nejsou zatím výrazně ohroženy radikálními změnami nebo zánikem. Pokud se stavební detaily a vybavení budov opraví a použijí, lze budovy pokládat za stabilizované.

Asi největším úspěchem bylo záchrana původní elektrárny v poněkud kuriózním případě vodní elektrárny na řece Matka v Makedonii. Od třicátých let, kdy ji firma Voith postavila a uvedla do provozu, se nic neměnilo, byla zachována v neobyčejně dobré kvalitě, a ve strojovně zůstalo i původní nářadí a přípravky pro údržbu. Zamýšlenou rekonstrukcí by byla zlikvidována nejen spodní stavba a stroje, ale i budova strojovny. Po víceletém přesvědčování o marnosti rekonstrukce, podloženém technickými důkazy, došel i investor k rozhodnutí postavit nedaleko zcela novou elektrárnu jiného uspořádání a původní stavbu i strojní zařízení zachoval.

Poznámky

1 Ing. Václav Jandáček, projektová, konzultační a inženýrská kancelář od roku 1991 projektuje nosné konstrukce staveb pozemních, průmyslových a inženýrských z betonu, oceli i dřeva. Provádí také statická posouzení, navrhuje základy strojů a založení staveb. Členové kanceláře se aktivně zabývají dějinami techniky, památkovou péčí a shromažďováním historických prvků zaniklých staveb, vzorků stavebních materiálů a zařízení (viz <http://www.jandacek.cz>). Autor pravidelně publikuje v odborném tisku (*Věstník Klubu Za starou Prahu*, *Zprávy památkové péče*, *Architekt*, *Era* 21).

Restaurátorská dílna na stroje a přístroje

The Restoration Workshop for Machines and Tools

MARTIN HOLOTA – MICHAL BEDNÁŘ

→ English text on p. 211

Restaurátorská dílna v oboru historické techniky, specializovaná na záchranu a restaurování všech typů parních strojů, stabilních motorů, obráběcích strojů i celých průmyslových technologií, vznikla sloučením dílen Ekotechnického muzea v Praze-Bubenči a dílny Muzea starých strojů a technologií v Brně. Vybavená a „odborně zdatná“ restaurátorská dílna se záhy po založení obou muzeí jevila pro restaurování zejména vlastních exponátů jako

nutnost. Množící se dotazy a konzultace dalších vlastníků a provozovatelů historické techniky, a zejména absence kvalitní restaurátorské dílny v tomto oboru, logicky vedla k prvním zakázkám pro jiné společnosti. Spolupráce obou dílen poté vznikla za účelem rozšíření technických možností a také využití zkušeností z různých oborů, nabytých ze léta činnosti.

Z realizovaných zakázek stojí za zmínku dlouhodobý projekt celkové rekonstrukce a zprovoznění parního stroje firmy Ruston & Co. z roku 1887 z parního mlýna v Telči, restaurování lisu na mince firmy Vulkan Wien z roku 1919 (tento lis byl jedním ze série lisů dodaných státní mincovně v Kremnici pro ražbu prvních československých mincí těsně po rozpadu Rakouska-Uherska) nebo oprava historického korečkového čerpadla žentourového typu firmy Umrath & Co., Praha-Bubny, pocházející z poloviny 19. století.¹

S rozšiřováním dílenského vybavení, získáváním nových spolupracovníků a partnerů a zejména studiem pracovních postupů a dobových materiálů se zvyšují naše technické i odborné možnosti, které začínají například u přesných restaurátorských postupů pro odstranění koroze a konzervace, a končí výrobou chybějících součástí nebo opravou poškozených. V současné době jsme schopni pomoci i s návrhy strojoven (exteriéru i interiéru) či fundamentů pod stroje, včetně statických výpočtů a jejich realizací. Naší dlouhodobou strategií je uvádět exponáty pokud možno do co nejfunkčnějšího stavu, ale tak, aby byla co nejvíce zachována jejich původnost a do značné míry i patina a opotřebení vzniklé desítkami let jejich užívání.

Mapováním dalších parních strojů a zajímavých technologií v terénu se snažíme předcházet zbytečným likvidacím a nenávratným ztrátám. V poslední době se nám podařilo získat potřebný depozitář, v kterém jsme schopni poskytnout azyl strojům, které musely být demontovány z původního místa, a hrozilo jim sešrotování. Tyto stroje se snažíme pak předat jiným institucím (aktivistům, spolkům), které naopak chtějí obnovit technologii a atraktivit jimi zpravovaný objekt nebo areál. Pomáháme jim s instalací a restaurováním exponátů. Jde hlavně o energetické stroje (jak parní, tak i motory a vodní turbíny), obráběcí stroje, především s transmisním pohonem, ale i mlýnské, papírenské, cukrovarnické a lihovarnické stroje. Vše, co poháněl plochý řemen, ale i staré elektromotory, dynamy a generátory, kompresory a vybavení dolů a železáren. V našem depozitáři našly své útočiště i některé průmyslové úzkorozchodné lokomotivy. Depozitář by měl být časem zpřístupněn pro veřejnost, částečně jako muzeum.

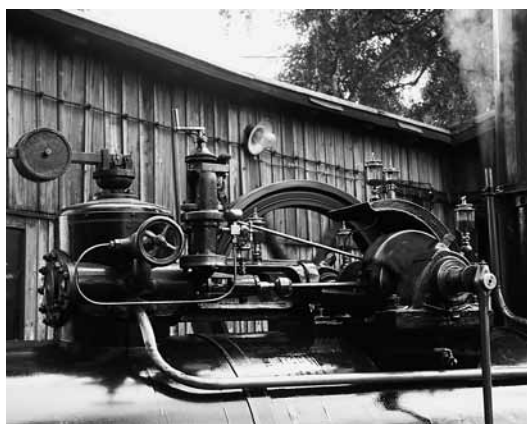
Jedním z příkladů záchrany a nalezení nového využití v rámci chráněné památky je kompletní oprava a nová instalace parního stroje s dynamem v kotelně dolu Michal v Ostravě-Michálkovicích. Prvotním impulsem k zahájení tohoto projektu byla snaha Národního památkového

1 Parou proti ohni, soutěž hasičských stříkaček, Stará kanalizační čistírna, 2007. / *Steam versus Fire, a fire pump competition, Old Sewage Treatment Plant, 2007.*

2 Skládání lokomobily, Mladějov, 2005. / *Assembly of a portable steam engine, Mladějov, 2005.*

3 Lokomobila Brandt, Mladějov, 2005. / *Brandt portable steam engine, Mladějov, 2005.*

foto / photo Martin Holota (1), Michal Bednář (2, 3)

Muzeum starých strojů a technologií Brno

(<http://www.starestroje.cz>)

Muzeum je nezisková organizace, sdružující příznivce historické techniky, zaměřená především na parou poháněné stroje. Sbírky muzea obsahují parní stroje v podobě parního válce, parní oračky, parních lokomotiv, stacionárních i převozných lokomobil i klasických stacionárních parních strojů. Mimo parostrojních exponátů je velká pozornost věnována sbírce stabilních motorů, která dnes čítá přes šedesát unikátních kusů. Sbírka je orientována výhradně na české výrobce, převážně na značky Ignác Lorenz a Wichterle & Kovářík. Obor doplňují historické obráběcí stroje. Muzeum v současné době nedisponuje výstavním areálem a vlastní exponáty vystavuje tedy jen příležitostně na tematicky zaměřených akcích, nebo je poskytuje do dlouhodobých expozic jiných muzeí. Převážná část exponátů je soustředěna v depozitáři v obci Nezamyslice na Vyškovsku, který je příležitostně zpřístupňován odborné i laické veřejnosti. V rámci doplňkové činnosti muzeum poskytuje konzultace při opravách historické techniky, konzultace technologických postupů, poradenství nebo zprostředkování při nákupu nebo prodeji historické techniky či jednotlivých dílů, případně i její oceňování ve spolupráci se znaleckou kanceláří, odborné zaškolení na provozování historické techniky, zvláště se zaměřením na provoz parních strojů a kotlů nebo zajištění školení a zkoušek potřebných k získání topičského průkazu. Muzeum se aktivně účastní zakázkových oprav historické techniky v První českomoravské restaurátorské dílně na stroje a přístroje.

Ústavu o zrestaurování nevyužitého a rozloženého parního stroje firmy Elbertzhagen & Glassner – Mährische Ostrau z roku 1893 ze sbírek ostravského muzea. Ten měl být nainstalován jako exponát do budovy bývalé kotelny v areálu národní kulturní památky Důl Michal. Při prvním průzkumu stroje jsme však zjistili nekompletnost a špatný technický stav, vzniklý dlouhodobým uložením na nechráněném místě. Rázem se zprvu relativně snadný restaurátorský záměr rozrostl o nutnost výroby

zcela nových dílů i generální opravu stávajících, zvláště když výsledkem projektu měl být parní stroj plně funkční. Z nedochovaných dílů bylo třeba na dřevěný model nově odlít například i poměrně komplikované a velké součásti hlavního rámu a rozvodu páry, ty musely být následně také třískově obráběny a dopasovány na stroj. Nejzajímavějším odlitkem však bylo okrasné víko válce parního stroje z tenkostěnné litiny, které bylo třeba po celé vnější ploše obrobit a sesadit se strojem. Doplněním této pohledové součásti vynikla dokonalost provedení designu konce 19. století. Součástí projektu bylo i prostorové řešení instalace parního stroje v budově kotelny a výstavba nových betonových fundamentů stroje. Snaha o zobrazení funkčního celku nás vedla k myšlence nalézt k parnímu stroji jako pohonu i vhodný spotřebič, nejlépe elektrický generátor nebo dynamo. Shodou okolností se nám ve stejné době podařilo zachránit několik stejnosměrných dynam Schuckert z let 1902–1903, z nichž jedno, konkrétně výrobní č. 5, bylo zvoleno jako vhodný doplněk. Dynama pocházela ze zkušebny motorů bratislavské pobočky továrny Siemens-Schuckert, později Bratislavský elektrotechnický závod (BEZ), kam byla dodána bezprostředně po vybudování závodu v roce 1902, a kde bez větších problémů sloužila až do jeho uzavření v roce 1998. Spojením těchto dvou exponátů, spolu s replikou mramorové rozvodné desky, vznikne pro návštěvníka muzea unikátní pohled na závodní elektrocentrálu z prvopočátků elektrifikace. Celé zařízení bude prezentováno ukázkově v provozním stavu, pouze páru jako hnací médium parního stroje nahradí stlačený vzduch. Návštěvník tak spatří celý proces spuštění elektrárny od prvního otočení regulačním ventilem na vstupu páry (stlačeného vzduchu) až po rozsvícení žárovky na rozvodné desce a nasvícení celého prostoru parního stroje jeho vlastní silou.

Poznámky

1 Ukázky z našich dalších prací včetně potřebných kontaktů naleznete na naší internetové adrese <http://www.restauratorskadielna.cz>.

Pražská potrubní pošta

The Prague Pneumatic Post

ZDENĚK DRAŽIL

→ English text on p. 211

Potrubní pošta vznikla v Londýně v roce 1853 na základě vynálezu Denise Papina, Phinease Balka a Williama Murdocha. V Berlíně byl provoz městské potrubní pošty zahájen roku 1865, zde tato síť dosáhla postupně délky 400 kilometrů a výkonu 4 miliony zásilek ročně. V roce 1866 následovala Paříž se 467 kilometrů dlouhým potrubním systémem (ukončil provoz v roce 1934). Konstruktérem vídeňské potrubní pošty byl Franz Felbinger a podle jeho technického řešení vznikla roku 1887 také pražská potrubní pošta. Ve stejném roce se zrodila potrubní pošta v New Yorku (její provoz byl ukončen roku 1953), následovala další města: Mnichov, Rio de Janeiro, Buenos Aires, Hamburk, Řím, Neapol, Milán, Marseille, Melbourne, Boston, Philadelphia, Chicago a St. Louis.

První trasa pražské potrubní pošty byla uvedena do provozu v roce 1887, ale pouze pro služební účely. Její trasa vedla z hlavní pošty v Jindřišské ulici na poštovní úřad na Malém rynku (dnešní Malé náměstí) na Starém Městě. Později byla tato trasa prodloužena na Pražský hrad, celkem měřila přes 5 kilometrů, a sloužila hlavně k přepravě telegramů. Hlavní rozvoj nastal v letech hospodářského rozkvětu 1927 až 1932, vznikaly další trasy a systém přepravoval přes 400 tisíc pouzder ročně. Za druhé světové války sehrála potrubní pošta důležitou úlohu při zásobování obléhané budovy rozhlasu. V roce 1945 byly zrušeny speciální modré schránky, sloužící do té doby široké veřejnosti pro zásilky posílané tímto systémem. Ještě v devadesátých letech 20. století bylo potrubní poštou přepravováno devět tisíc pouzder měsíčně, provoz však postupně slábl a ničivé povodně v roce 2002 udělaly za jeho fungováním prozatímní tečku.

Městská síť pražské potrubní pošty je posledním historickým systémem na světě. Naším cílem je revitalizovat ji a prezentovat veřejnosti. V okouzlení moderní technikou můžeme snadno zapomenout, že vynálezy 19. století byly ve své jednoduchosti geniální. S trochou nadsázky lze říci, že potrubní pošta byla předchůdkyní dnešního internetu, a uměla přenášet nejenom informace, ale i konkrétní předměty. Projednali jsme s Magistrátem hlavního města Prahy její zařazení mezi národní kulturní památky a v současné době jsme oslovili i Ministerstvo kultury se žádostí o podporu našeho projektu. Naším cílem je

1 Hlavní ovládací panel potrubní pošty se vstupy. / *Central control panel of the pneumatic post and input hatches.*

2 Exkurze do strojovny v budově hlavní pošty v Jindřišské ulici, 2007. / *Excursion to the machine room in the building of the main post office on Jindřišská ul., 2007.*

zařazení městské sítě pražské potrubní pošty mezi evropské památky a jsme přesvědčeni, že by tento systém patřil i na Seznam světového dědictví UNESCO. V Praze jsou dochovány od dob románských tisíce památek – pražská potrubní pošta doplňuje toto portfolio o unikátní technickou památku celosvětového významu. I nyní, kdy je mimo provoz, přitahuje zájem veřejnosti a médií, domácích i zahraničních.

Technické údaje o pražské potrubní poště

Trasy pražské potrubní pošty tvoří ocelové trubky o vnitřní světlosti 65 mm a tloušťce stěn 2,5–3 mm. Trubky spojují těsné nátrubky dlouhé 14 cm, zaručující přesnou sousost spoje a po svaření jeho dokonalou vzduchotěsnost. Proti bludným proudům, které zvyšují korozi materiálu, jsou na některých místech vkládány keramické izolátory. Potrubí je uloženo zpravidla pod chodníky v hloubce 80–120 cm a je chráněno proti vlhkosti asfaltovanou skleněnou tkaninou. Systémem se pohybují hliníková pouzdra o vnějším průměru 48 mm a délce 200 mm, na zadní straně jsou opatřena plastovým kroužkem a vějířkem z měkkého plastu, který těsní pouzdro v potrubí. Na přední straně je snímatelné plastové víčko. Pouzdro se v potrubí pohybuje rychlostí až 36 km za hodinu a jeho váha může dosáhnout 3 kg. Každá trať potrubní pošty je vybavena vlastním pohonným agregátem, to znamená dmychadlem, umožňujícím vytvářet podtlak i přetlak, a elektromotorem. Jedno dmychadlo obsluhuje maximálně 3 km trasy, takže na delších trasách musí být vloženo několik dmychadel (<http://cs.wikipedia.org/wiki>).

Chceme zábavnou formou zpřístupnit obtížně pochopitelné téma – prezentaci provozu potrubní pošty budou moci navštěvovat žáci základních i středních škol. Při výuce fyziky chybí například názorná ukázka využití Pascalova zákona, vynálezy Denise Papina zná většina lidí jenom podle varného hrnce. Rychlý přenos dat si představujeme pouze prostřednictvím elektronických médií.

3 Pouzdra pro posílání zásilek. / Capsule for sending documents.

repro <http://www.vladicek.cz/fotky>

Podporu od našich partnerů, podílejících se na revitalizaci pražské potrubní pošty, chceme vhodnou formou zviditelnit, aby si návštěvníci odnášeli pozitivní obraz o jejich firmách. Spojení jména firmy s památkou z 19. století potvrzuje nadčasové hodnoty a technické schopnosti nejen předchozích generací. Domácí i zahraniční návštěvníci uvidí v provozu památku, která nemá v jiné světové metropoli obdoby. Budou si moci systém vyzkoušet a poslat pouzdro s dopisem svým příbuzným a přátelům. Jsme přesvědčeni, že další publicita by měla pokračovat pozitivní zprávou o znovuootevření pražské potrubní pošty.

Mezioborové problémy protikoroziní ochrany

The Interdisciplinary Problems of Anti-Corrosion Protection

DAGMAR KNOTKOVÁ – KATEŘINA KREISLOVÁ – HANA GEIPLOVÁ

→ English text on p. 212

Kovové objekty industriálního kulturního dědictví, jako jsou rozměrné ocelové konstrukce či technologické jednotky, tvoří skupinu, která vyžaduje respektování zvláštností jejich ochrany proti působení prostředí, a to jak z hledisek památkářských,¹ tak protikorozních. Jejich hmotná podstata podléhá atmosférické korozi a vzniklé korozní defekty sice spoluvytvářejí autentický charakter dříve provozovaného objektu, zároveň však limitují jeho životnost. Úspěšné řešení vyžaduje citlivou systematickou spolupráci památkářů a korozních inženýrů.

Mezioborové problémy

Často řešeným problémem je rozpor vznikající z požadavku památkářů, aby objekty odpovídaly teorii posledního pracovního dne. Přitom kovové, zejména ocelové památkové objekty nebyly po desetiletí udržovány, natož nově povrchově chráněny, a stupeň korozního poškození je vysoký a mnohdy ohrožuje i hmotnou podstatu, případně stabilitu objektu. Je též otázkou, zda dvacet i více let zanedbání základní péče neposunulo již autentičnost objektu mimo stav v době ukončení provozu.

Je třeba rozhodnout, jaký stupeň korozního poškození je ještě pro industriální kovovou památku přijatelný. Pokud je prioritou **životnost** objektu, jsou nezbytná protikorozní opatření, která vesměs posunou autentickou výpověď památky. Pokud je prioritou **zachování vzhledu za provozu**, jsou navrhována opatření protikorozní ochrany dočasněho charakteru, což ovšem vyžaduje častou obnovu, vyvolává opakované finanční náklady a potřebu zaměstnávat zkušené údržbové pracovníky. Údržbové práce mohou ovlivnit i nové využití objektu, zejména návštěvnost. Dočasná protikorozní ochrana též vyžaduje určitou přípravu povrchu a není nikdy plně reversibilní, postupně mění autentický vzhled objektu. Aplikace těchto prostředků na degradované a prokorodované nátery je vysoce problematická. Samostatnou oblast tvoří systematická dočasná protikorozní ochrana kovového, převážně neželezného strojního vybavení uvnitř stavebních objektů. V částech industriální památky, kde se pohybují návštěvníci, má vždy přednost zajištění jejich bezpečnosti před zachováním původních prvků v autentické podobě. Pokud se u kovové industriální památky uvažuje o jejím zapojení do nově koncipovaného celku, pak může protikorozní ochrana brát v úvahu i záměr zachovat vzhled neudržovaného objektu při zajištění bezpečnosti, zároveň však musí respektovat vlastnosti degradovaných a silně korozně poškozených povrchů.

Základní přístupy k protikorozní ochraně kovových industriálních památek

Na základě společných prohlídek kovových industriálních památek na Ostravsku a diskusí se specialisty Národního památkového ústavu byly zformulovány tyto základní přístupy k protikorozní ochraně (PKO) kovových industriálních památek, především rozměrných ocelových objektů a strojního vybavení:²

- ponechat objekt dožít
- aplikovat dočasné stabilizující protikorozní opatření, které zpomalí korozní proces a zasáhne minimálně do vzhledu objektu (předpokladem užití je vysoká reversibilita a možnost opakovat opatření)
- po posouzení statiky a stupně korozního poškození objektu aplikovat na vybrané, korozně silně ohrožené prvky účinnou protikorozní ochranu a akceptovat (nepopírat) změnu vzhledu takto chráněných míst (ostatní plochy objektu udržovat pouze čištěním)
- u celkově silně poškozených objektů (v souladu s památkářským záměrem a předpokládaným využitím objektu) přistoupit k aplikaci protikorozní ochrany

1 Kritické korozní napadení ocelové kotevní vzpěry. / *Serious corrosion of steel guy rods.*
foto / photo Dagmar Knotková (1)

objektu jako celku s využitím současných, v omezené míře i historických technologických postupů a prostředků s cílem dosáhnout dlouhodobé životnosti (návrhu předchází průzkum a vyhodnocení protikorozních opatření užitých v minulosti)

Téměř bez zásahů lze ponechat vysoce poškozené dožívající objekty, kde protikorozní ochrana z různých důvodů není prakticky možná ani účelná, a to i ve vztahu k nové funkci budov v transformovaném areálu. Neměly by postrádat základní údržbu, čištění od spadů a dalších nečistot, odstranění náletových dřevin, a je třeba též zajistit bezpečnost návštěvníků.

Nejproblematičtější je opakovaně prováděná aplikace opatření s nižší protikorozní účinností. Patří sem vlastní dočasná protikorozní ochrana (vosky, oleje, vypařovací inhibitory), modifikace a stabilizace rzi i aplikace transparentních nátěrů. V památkářské praxi se využívá strojní vybavení ve vnitřních prostředích. Ověřeno je mnoho typů a druhů prostředků, pro objekty uložené v depozitářích přicházejí v úvahu i moderní obalové prostředky – v praxi se bohužel užívají pouze oleje, a to často nekvalitní. Životnost opatření je od měsíců do tří až pěti let.

Mezi restaurátorské techniky patří stabilizace a modifikace rzi na ocelových površích prostředky založenými na bázi taninu a/nebo kyseliny fosforečné. Stabilizátory rzi po částečné reakci s korozními produkty stmelují zrnka rzi zbylá po dílčím mechanickém očištění v relativně souvislý povlak, a povrchy preparované taninovými prostředky modrají. Ve volné atmosféře má ochranná

SVÚOM s. r. o. (<http://www.svuom.cz>)

Společnost, zabývající se řešením problematiky koroze, protikoroziní ochrany a povrchových úprav, navazuje ve své odborné práci na činnost Státního výzkumného ústavu ochrany materiálu (SVÚOM). Tato státní instituce byla založena v roce 1954 za účelem komplexního centralizovaného výzkumu a vývoje protikoroziních ochranných v Československu, během své bezmála padesátileté existence získal ústav významné mezinárodní postavení v oboru koroze a ochrany materiálů. Společnost SVÚOM nabytá cenné pracovní zkušenosti dále rozvíjí v odborné činnosti, zejména v rámci oboru koroze a protikoroziní ochrany, podle požadavků zákazníků. Protikoroziní ochrana rozsáhlých kovových objektů industriálního kulturního dědictví je směrem pro mezioborovou spolupráci specialistů (profesionálů) v oborech protikoroziní ochrany a památkové péče, kdy oba jsou ve vztahu k partnerskému oboru amatéry. Rozvíjející se spolupráce SVÚOM s. r. o. a NPÚ (centrální pracoviště a územní pracoviště v Ostravě) je podložena i výsledky společné exkurze a diskusí k problematice protikoroziní ochrany ocelových konstrukcí v areálech technických památek v Ostravě v červnu 2009 (viz zápis, formulující zásady postupu a role specialistů v mezioborovém týmu). Společný postup je ověřován na případu průzkumu korozního poškození a návrhu protikoroziní ochrany těžní věže NKP Dolu Michal. Průzkum i následná opatření předpokládají znalosti z oboru koroze a technologie, ekonomie protikoroziních ochranných při respektování hledisek památkové péče v oboustranně přijatelné míře.

vrstva životnost pouze několik dní, ve vnitřním prostředí či na chráněných místech několik měsíců.

Ve snaze zachovat vzhled dlouhodobě zestárlých povrchů se na některé památkové objekty opakovaně aplikují transparentní nátěry, což je jen krátkodobé opatření. Předběžná úprava povrchu, která i pod transparentní nátěry je nutná, změni vzhled chráněného povrchu a dlouhodobě ochranné účinnosti se stejně nedosáhne. Někdy se uvažuje o aplikaci na vybrané omezené plochy jako „okno do minulosti“. ³ Částečně reversibilní transparentní nátěry rychle degradují, odolnější nátěry (polyuretany) jsou zcela nereversibilní. Snímání starých transparentních nátěrů je pracné a možné jen částečně, opakovaná aplikace mění vzhled chráněných ploch. ⁴

Před aplikací protikoroziní ochrany je třeba ošetřit ocelové konstrukce ve smyslu jakosti svarů, šroubových a nýtových spojů a případně opravit nebo dokonce zesílit

kritická místa, zejména místa kotvení. Vysoké životnosti dosahují silnovrstvé epoxypolyuretanové vysokosušné nátěry. Pro památkové objekty lze ve výjimečných případech aplikovat i suříkové základní nátěry, které mají vysokou odolnost při nanesení na částečně zarezlé povrchy. Pokud se nanášejí nové nátěry na přilnavé zbytky starých nátěrů, je třeba řešit jejich kompatibilitu. ⁵

Pracnost a četnost aktivit při obnově PKO vosky, oleji a transparentními nátěry je velká, naproti tomu relativně vysoké náklady na provedení komplexní obnovy PKO jsou z dlouhodobého časového horizontu nižší než náklady na opakovaná krátkodobá opatření. Je nutné stanovit jakostní kritéria přípravy kovového povrchu i aplikace nátěru, předepsat metodiku kontroly, důsledně ji provádět a vyžadovat dodržení jakosti (předpis PKO stanoví četnost a metodiku kontrol včetně údržby a oprav). Orientační kontrola stavu v nedávné době komplexně obnovovaných nátěrů těžních věží dolů Hlubina a Petr Bezruč na Ostravsku nebo dolu Michael v Brandýsku na Kladensku ukázala, že v zásadě vhodně zvolený postup obnovy a nátěrový systém při nedůsledné aplikaci a kontrole již vykazuje mnohé defekty. Dlouhodobě neudržované ocelové konstrukce vykazují místa, kde dosažení účinné PKO je obtížné (zdvojené profily).

Spolupráce korozních inženýrů a technologů s památkáři

Rozsah a způsob provedení protikoroziní ochrany industriálního kovové památky je třeba volit diferenciovane podle typu, užití i materiálové skladby objektu. Znalosti a zkušenosti korozních inženýrů a technologů jsou zvláště významné při:

- vyhodnocení korozních změn a poruch materiálů a povrchových úprav
- specifikaci prostředí expozice objektu z hlediska korozního namáhání (odvození korozní agresivity)
- volbě vhodných prostředků pro PKO včetně přípravy povrchu a doporučení technologií aplikace
- specifikaci jakostních kritérií pro očištění povrchu a ochranné povlaky a předpisu kontrol, údržby a oprav v době působení PKO

Postupy odvození korozní agresivity, ⁶ vyhodnocení korozních změn i stupňů degradace ochranných povlaků jsou podloženy řadou norem. ⁷ Účelnost výše vymezených způsobů PKO i postupů při posuzování významnosti vad a poruch byla společností SVÚOM ověřena řadou průzkumů (těžní věže, konstrukce Hlavního nádraží v Praze,

Petřínské rozhledny). Korozní vady a poruchy na ocelových konstrukcích industriálních památek se v zásadě opakují a lze je typizovat a následně poznatků využít při předpisu PKO. Způsob protikoroziní ochrany, který se vždy do jisté míry promítne do estetického působení objektu, by měl sledovat jak nároky a představy návštěvníků, tak i záměr provozovatele objektu. V novém uplatnění to může představovat jak dočasnou záchranu dožívajícího objektu, tak radikální transformaci. Příkladem může být zachování provozem a prostředím silně postižených vysokých pecí v radikálně transformovaném areálu – parku vědy, kultury a turismu ve Vítkovicích. Citlivé využití a kontrast hodnot minulosti i současnosti představuje jednu z oblastí pro spolupráci památkářů a korozních inženýrů, jak ukazuje příklad obnovy vybraných objektů národní kulturní památky Důl Michal.

Prioritou je ovšem snaha zachovat hmotnou podstatu památky. Koncepce racionálního a památkově hodnotného přístupu k protikoroziní ochraně kovových industriálních památek může vzniknout pouze po ověření v praxi na reálných objektech na základě zkušební a výzkumné činnosti. V budoucnosti však lze očekávat i jiné přístupy a zcela nové postupy.⁸

Poznámky

1 K tomu viz Miloš Matěj, Autentická expozice dolu Michal, *Zprávy památkové péče* LXVII, 2007, č. 6, s. 454–455; Jaroslav Klát – Miloš Matěj, *Národní kulturní památka Důl Michal / Petr Cingr v Ostravě*, Ostrava 2007; B. Seipelt – Stefan Brüggerhoff, *Protection of Technical Cultural Heritage against Atmospheric Corrosion. Presentation of an Interdisciplinary Working Group of Conservators and Corrosion Specialists in Metal 95*, London 1997, s. 228–232.

2 K principům a možnostem navržených variant protikoroziních opatření byl zpracován podrobný výklad, viz například: Kateřina Kreislová – Hana Geiplová, Možnosti povrchových úprav ocelových konstrukcí památek, *Zpravodaj STOP (Kovy v památkové péči)* X, 2008, č. 2, s. 36–50. Dagmar Knotková – Kateřina Kreislová, *Protikoroziní ochrana ocelových konstrukcí hornických technických památek*, Praha 2008. Dagmar Knotková – Kateřina Kreislová – Antonín Švec – Ivan Kudláček – Pavel Žák, Ochrana kovových technických památek proti atmosférické korozi, in: *Sborník konference konzervátorů-restaurátorů*, Brno 2009, s. 17–21.

3 Stefan Brüggerhoff, Was verträgt ein Denkmal? (Symposium zum Thema: Möglichkeiten und Grenzen eines transparenten Oberflächenschutzes für Industriedenkmäler aus Eisen und Stahl), in: *Metalla, Forschungsberichte des Deutschen Bergbau-Museums Nr. 4*, Bochum 1997.

4 V letech 2005–2008 probíhal v evropském měřítku výzkumný projekt CONSIST (Comparison of Conservation materials and Strategies for Sustainable Exploitation of Immovable Industrial Cultural Heritage), jehož cílem bylo vyvinout transparentní nátěrové systémy s předpokladem dlouhodobé ochranné účinnosti – k tomu viz příspěvek z pražské konference P. Mottner – K. Gigant – S. Brüggerhoff – P. Gerber – G. Haber, New coating materials and strategies for the preservation of iron/steel industrial cultural heritage, in: *7th European Conference „SAUVEUR“ Safeguarded Cultural Heritage—Understanding & Viability for the Enlarged Europe*, vol. 2, Praha 2007, s. 895–897. Navržené nátěry uváděné pod názvem Ormocer jsou bezropouštědlové sol-gelové pryskyřice. Fraunhofer Institute for Silicate Research v Bronbachu, Německo, je formuloval jako speciální hybridní anorganicko-organický silanový prostředek. Srovnávací korozní zkoušky prostředků standardních i na principu báze Ormocer předpokládají vysoký stupeň reversibility jako důsledek akrylátové funkční skupiny v pryskyřici. Účast na poradě řešitelského kolektivu nebo publikované výsledky však nepřesvědčují o reálné aplikovatelnosti nátěru Ormocer.

5 Komplexní protikoroziní ochrana prvků i celků ocelových konstrukcí je v oboru korozního inženýrství podložena řadou norem a předpisů, především ustanovení normou řady ČSN EN ISO 8501 a ČSN EN ISO 12944.

6 Ivan Kudláček – Dagmar Knotková – Kateřina Kreislová – Antonín Švec, *Sledování korozní agresivity v prostředích expozic Hornického muzea v Příbrami*, Praha a Příbram 2007, 2008.

7 Viz normy řady ČSN EN ISO 9223 – 9226 a řada ČSN EN ISO 4628.

8 Ve vztahu k tomuto předpokladu byla doporučena navrhovaná protikoroziní ochrana industriálních kovových památek s životností 10–15 roků, aby byl posléze otevřen prostor pro nová řešení, viz Eva Dvořáková, Opuštěná průmyslová území – co s nimi dál?, *REALIT* XIV, 2007, č. 7, s. 26–27.

Nadace LANDEK a její možnosti

The LANDEK Foundation and Its Potential

PAVEL HAMZA

→ English text on p. 212

Nadace LANDEK byla jako dobročinná kulturní nezisková organizace zaregistrována roku 1994, společně ji 15. července na ustavující valné hromadě zřídily akciová společnost OKD, Klub přátel Hornického muzea a ostravský městský obvod Petřkovice pod původním názvem Nadace Muzeum pod Landekem. Název vyjadřoval úzkou vazbu nadace a jejích členů na ostravské Hornické muzeum, oficiálně otevřené v prosinci 1993 v areálu Dolu Anselm (dříve Důl Eduard Urx) v Ostravě-Petřkovicích. Původním posláním nadace byla podpora činnosti Hornického muzea a snaha o zachování hornických tradic a zvyků, pro tuto činnost se nadace zavázala získávat finanční prostředky.

Nadace LANDEK

V následujícím roce 1995 byly zvoleny první řádné orgány nadace – správní a dozorčí rada. Nadace získala první sponzorské peníze a věnovala je na projekty, v počátečních letech svázané především s budováním Hornického muzea. V roce 1998 nezisková organizace změnila název na Nadace LANDEK Ostrava. Změna měla především vyjádřit ambici rozšířit dobročinnost přes hranice Hornického muzea a města Ostravy. Proměnily se i hlavní cíle nadace: záchrana a údržba hornických památek a dokumentů a také hornických lokalit, především v ostravsko-karvinském revíru, seznamování veřejnosti s historií hornictví, jeho vývojem a významem a zachování a obnova hornických tradic a zvyků. O tři roky později se nadace rozhodla poskytovat svou finanční podporu projektům i za hranicemi kraje a stala se tak nadací celostátní, i když největší míra její činnosti je stále soustředěna na území dnešního Moravskoslezského kraje.¹ Činovníci nadace vždy kladli důraz na komunikaci s veřejností, výborná je dlouhodobá spolupráce například s týdeníkem *Horník*.² V roce 2000 nadace založila novinářskou soutěž O cenu nadace LANDEK, která měla podnítit zájem novinářů psát o záchraně, zachování a obnově průmyslových a technických památek.³ Přelomovým bodem pro majetkovou a finanční stabilizaci nadace bylo získání více než 16 milionů korun z celostátního Nadačního investičního fondu v letech 2001 a 2003. Úroky z těchto prostředků slouží jako významný zdroj nadační podpory. Přidělení těchto peněz,

1 Uhelný důl Anselm – Hornické muzeum, Ostrava-Petřkovice. / Anselm coal mine – Mining Museum, Ostrava-Petřkovice.

foto / photo Karel Zeithammer (1)

rozdělovaných Poslaneckou sněmovnou České republiky, neznamenovalo jen zvětšení rozpočtu. Získaly je jen dvě moravskoslezské nadace – bylo tedy i oceněním mnohaleté trpělivé práce. V roce 2002 se již respektovaná nadace stala členem Fóra dárců, které je prestižním klubem významných českých neziskových organizací, a přijímá za členy jen organizace, akceptující etický kodex chování nadací.

LANDEK dlouhodobě podporuje mezinárodní festival filmů o průmyslovém a technickém dědictví TECHNÉ, protože se domnívá, že jeho konání v místě s takovou koncentrací průmyslového dědictví, jako je Ostrava, je potřebné. Rok 2009 však přinesl řadu změn, hybatelé festivalu mizí. Jeho zakladatel odešel z místa, kde měl na organizaci, přípravu a realizaci efektivní vliv a druhý hybatel se bohužel vydal na cestu bez návratu. Festival TECHNÉ by však měl dále pokračovat ve své misi.

Sponzoři

Činností nadace je získat finance a rozdělit je projektům, přihlášeným v jednotlivých letech do výběrových řízení. Každodenním životem neziskové organizace LANDEK je získávání finančních prostředků od jednotlivých soukromých osob, státních i samosprávných institucí, od nejrůznějších organizací a korporací, od firem a podniků. V prvních letech přicházely finanční prostředky nejvíce formou členských příspěvků, postupně však členové správní a dozorčí rady rozvinuli systém založený na získávání grantů a pravidelném představování nadace a její práce sponzorům – upoutáním jejich pozornosti, získáním přízně a nakonec i financí. Při průměrném příspěvku 40 tisíc korun získává obvykle sponzor reklamní místo například v materiálech nadace, dříve také reklamní místo v prostoru Hornického muzea. To je ovšem reciprocita spíše symbolická. Mnozí sponzoři pomáhají nadaci pravidelně a patří jim za to velký dík. Za sponzorsky „zlatá léta“ se dají označit roky 2001–2008, kdy nadace získala téměř 19 milionů korun. Poslední dva roky jsou ovšem chudší, je poznat, že firmy i jednotlivci začali obracet každou korunu a vážit, kam svou pomoc směřují. V tomto směru pro nadaci hovoří její zakořenění ve veřejném prostoru, zkušenost, přítomnost zástupců veřejné správy mezi členy správní a dozorčí rady, tradice a renomé. Na druhé straně je ovšem poznat, že nový vlastník velkého přispěvatele, Ostravsko-karvinských dolů, firma RPG Industries, založil vlastní nadaci, která také rozděluje příspěvky na podobné projekty. Našli jsme však s touto novou, ale bohatou Nadací OKD společnou řeč a spolupracujeme.

Kdo jsou naši sponzoři? První velkou skupinou jsou soukromé firmy a podniky, tak říkající z celého (ostravského a moravskoslezského) světa, různé velikosti, zaměření, z různých oblastí průmyslu. Druhou skupinou jsou firmy blízké hornictví, ať už aktuálním působením, tradicí nebo personálním propojením. Tradičními přispěvateli jsou města a obce našeho kraje, jejichž političtí představitelé si uvědomili potřebu udržování historie, tradic a kořenů regionu. Jednotliví občané se mezi sponzory nacházejí výjimečně a věnované částky jsou mnohdy jen symbolické.

Lidé kolem nadace LANDEK

Jak rostl rozsah činnosti nadace, měnil se i způsob práce činovníků. Správní rada začínala v sedmi, dnes tu pracuje dvanáct členů, nezměnila se tříčlenná dozorčí rada. Vedle statutárních orgánů dlouhá léta pracoval jediný ředitel nadace, což byl a je honosný název pro děvečku, která dlouhá léta nesla na svých bedrech značnou část

Projekty, financované nadací LANDEK

Opakem získávání sponzorských a dalších peněz pro nadaci je rozdělování příspěvků projektům prostřednictvím dvakrát ročně konaných výběrových řízení. Jak se rozšiřovala činnost nadace a počet získaných sponzorských darů tak rostl počet realizovaných projektů, dosud nadace rozdělila téměř 27 milionů.

Z projektů, které nadace LANDEK podpořila:

1995 – zpracování a vydání mapy Landeku

1996 – zřízení bezbariérových vstupů do expozic Hornického muzea

1997 – replika sídliště lovců mamutů a vydání monografie Pravomila Vokříška a kolektivu *Landek-svědék dávné minulosti*

1998 – expozice důlní dopravy a důlních svítidel, replika důlního vozíku a model těžního žentouru

1999 – simulace ručního porubu s nátržnými žlaby, obnova starých hornických cest a chodníků na vrchu Landek, vydání CD hornických písní

2000 – model porubu s kombajnem, instalace oběžného kola hlavního ventilátoru, zřízení cyklistické stezky podél Landeku

2001 – expozice důlního měřičství a hornické symboliky, expozice historie rozborů uhlí a důlních větrů, instalace historického parního těžního stroje, konzervace těžního stroje jámy Mayrau Vinařice (okres Kladno)

2002 – model Hornického muzea OKD, katalog starých důlních děl, záchrana historických strojů NTM po povodni, rekonstrukce těžního stroje Koepe na jámě Mayrau, vydání publikace Stanislava Vopaska *Heraldická historie hornických symbolů*

2003 – replika zaústění stolového díla a rumpálu, vydání knihy Kašpara Šternberka *Nástin dějin českého hornictví*, zřízení památníku zahynulým báňským záchranářům

2004 – instalace parního těžního stroje ve strojovně dolu Anselm, podpora zapsání ostravských technických památek do Seznamu světového dědictví UNESCO, 8. setkání hornických měst, vybudování pietního místa na dole Mayrau

2005 – rekonstrukce náraziště dolu Mayrau, publikace Jaromíra Školy *Lignit na jižní Moravě*, podpora mezinárodního festivalu filmů o průmyslových a technických památkách TECHNÉ

2006 – oprava střechy elektrického těžního stroje na budově jámy Robert v Kladně, publikace Jiřího Grygárka *Za hornictvím zlatohorského rudného revíru*, katalogizace montánních filmů

2007 – publikace Jiřího Agricoli *Dvanáct knih o hornictví a hutnictví*, vizualizace NKP Důl Hlubina, oprava budovy strojovny v Hornickém skanzenu

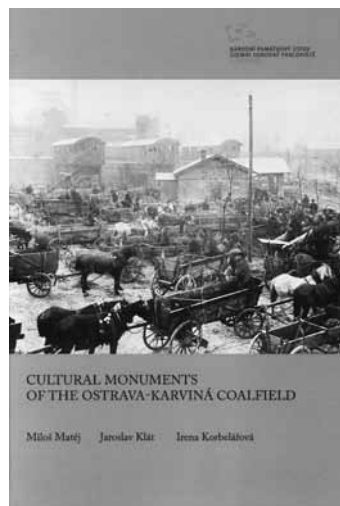
2008 – publikace Miloše Matěje a kolektivu *Cultural Monuments of the Ostrava-Karviná Coalfield*, publikace kolektivu autorů *Hornické kolonie karvinského okresu*, I. a II. díl, oprava vrátnice Hornického muzea OKD

2009 – technické vybavení Hornického muzea v Zastávce, nejstarší báňská mapa OKR

operativní práce. Až do svého úmrtí koncem roku 2000 byl ředitelem obětavý Pravomil Vokřínek, jeho následovníkem byl pracovitý Stanislav Vopasek, který však odešel v létě 2006. Dobrovolná práce pro LANDEK se však rozrostla a dnes řediteli Josefu Kimroví pomáhají tajemník a pokladník nadace. Předsedou správní rady je již několik volebních období Miroslav Lenart, předsedou dozorčí rady Pavel Hamza. O své činnosti vydává LANDEK pravidelné výroční zprávy.

Co dál?

A jaké jsou plány nadace LANDEK? Zkvalitnění fundraisingu a další vnitřní činnosti nadace, účast na evropských revitalizačních projektech, pokračující oživení území národní přírodní památky vrchu Landek, aby se stal místem rekreace Ostravanů i návštěvníků města. Zřejmě největším aktuálním úkolem je spolupráce na projektu zapsání ostravského souboru průmyslových a technických památek, včetně areálu vrchu Landek a dolu Anselm, do Seznamu světového dědictví UNESCO. Trvalou ambicí je být pevnou a silící součástí neziskové, památkové a kulturní scény.

2 Publikace vydaná s podporou Nadace Landek. / Publication issued with the support of the Landek Foundation.

Poznámky

1 Podíl Nadace LANDEK na záchraně přírodního a kulturního dědictví ocenila v roce 1999 i nadace Henryho Forda udělením národní ceny za projekt revitalizace národní kulturní památky Landek.

2 Interní týdeník společnosti OKD, a. s., s přesahem do celého regionu Ostravy a okolí, viz <http://www.ihornik.cz>.

3 Po úspěšném 1. ročníku se však druhý a třetí ročník setkaly s podstatně menším zájmem a tak nadace soutěž v roce 2002 ukončila.

Jindřichohradecké úzkokolejky

The Jindřichův Hradec Narrow-Gauge Railway

JAN ŠATAVA

→ English text on p. 212

Když se počátkem 90. let minulého století začalo stále častěji hovořit o zlikvidování v našich krajích unikátního úzkorozchodného železničního systému pro neekonomičnost, zdálo se, že jeho konec se blíží. Lokálky sice byly populární, avšak především v kruzích odborníků a amatérských obdivovatelů železniční historie; široká veřej-

nost o jejich existenci mnoho nevěděla. Železniční fandové sice hovořili o tom, že by měla vzniknout muzejní dráha po vzoru zahraničních institucí, fungující díky dobrovolné bezplatné práci příznivců železnice, avšak naštěstí nositelé těchto názorů neměli dost sil k tomu, aby byli schopni učinit byt i jen krok k realizaci tohoto zá-

1 Jízda parní lokálky po úzkokolejné dráze, březen 2007. / *Local train on a narrow-gauge railroad, March 2007.*

2 Oprava úzkokolejné trati, 2007. / *Narrow-gauge railroad under repair, 2007.*
foto / photo Jan Šatava (1, 2)

měru. Hlavním problémem totiž byl dodnes platný fakt, že téměř žádná z těchto zahraničních klubovních železnic nepřesahuje délku 20 km a žádná také nemá každodenní provoz a desítky zaměstnanců. Dodnes tvrdím, že 79 km jindřichohradeckých úzkokolejek je zcela mimo možnosti takového modelu.

O tom, že jsou jindřichohradecké úzkokolejky, tedy známé lokálky Jindřichův Hradec–Nová Bystřice a Jindřichův Hradec–Obrataň, cenným dokladem vývoje dopravní techniky přelomu 19. a 20. století, a jako takové jsou cennými technickými památkami, dnes už zřejmě nemá cenu nikoho zvláště přesvědčovat. A to i když nejsou památkami kodifikovanými – jedinou zapsanou kulturní památkou je totiž ocelový příhradový úzkokolejný železniční most přes Nežárku u Jindřichova Hradce. Úzkokolejky jsou provozovány v takovém rozsahu, jako nikdy dříve v jejich historii: vlakový výkon je zhruba

dvojnásobný a ani počty přepravených cestujících nezůstávají pozadu. Jsou považovány za jednu z nejvýznamnějších turistických destinací jižních Čech a návštěvnost turistických parních vlaků je vyšší než jindřichohradeckého zámku. V nedávné minulosti však nechybělo mnoho, a úzkokolejky by se staly opravdu *památkou* v obvyklém slova smyslu: zarůstajícím drážním tělesem a několika zbylými stavebními objekty.

V březnu 1998 se majitelem úzkokolejek stala akciová společnost Jindřichohradecké místní dráhy (JHMD) se záměrem přeměnit úzkokolejky na moderní dopravní prostředek, schopný obstát v konkurenci silniční dopravy. Měly si udržet své zásadní postavení prostředku základní dopravní obsluhy regionu, ale zároveň nesměly ztratit nic z ducha dopravního reliktu konce 19. století. Tento zdánlivý paradox však v sobě skrývá logickou úvahu: celý systém musí být ekonomicky životaschopný a neprodělečný. Lokálky tedy musí sloužit především tomu, proč před stoletím vznikly: veřejné dopravě. A tu je třeba zabezpečit tak, v takovém rozsahu a takovými prostředky, aby měla v dnešní době smysl, aby jí místní i turisté využívali a aby objednavatel této dopravy, tedy stát a kraje, za ni řádně platil. K tomu samozřejmě nelze využívat historických vozidel: jen velmi naivní romantik by nacházel půvab v každodenním dojíždění dřevěným vagonem s kamny a okny, jimiž protahuje. A právě dosažení pozice moderního dopravního prostředku umožnilo úzkokolejkám rozvoj druhé strany záměru, to znamená historické železnice. A samozřejmě i v případě lokálek musel nastoupit kvalitní marketing. Proto společnost nejprve o letních sobotách, pak o víkendech a nyní už několikrát rok v sezóně dvakrát denně vypravuje na své trati historické parní vlaky. Zájem o tuto službu je tak veliký, že prakticky trvale řešíme problém nedostatečné kapacity souprav historických vozů a všechny tři parní lokomotivy jezdí na hranici svých technických možností. Přitom nejde v pravém smyslu slova o muzejní provoz. V soupravách jsou sice zastoupena autentická historická vozidla, avšak doplněná vhodnými kusy zpravidla zakoupenými v zahraničí: maďarskými osobními vozy z 50. let či parními lokomotivami z Polska a Rumunska. Provoz se nepokouší „hrát“ určité historické období, ono to ani dost dobře nelze, a to nejen s ohledem na zákonné požadavky technické, bezpečnostní a další. Autentická vozidla sice odpovídají svým vzhledem meziválečnému období, ale u importovaných rádi přiznáváme jejich původ. Historická vozidla jsou přitom po provozní a organizační stránce standardní součástí vozidlového parku a tak je k nim přístupováno, co

Jindřichohradecké místní dráhy, a. s. (JHMD)

Jedinou cestou, jak se pokusit prodloužit život úzkokolejek, bylo jejich vyjmutí ze správy státní dráhy – tedy privatizace. Privatizační projekt byl na základě příslušné výzvy podán v roce 1993 a po řadě kotrmelců a peripetií byl veškerý majetek úzkokolejek dnem 1. 3. 1998 prodán za symbolickou 1 Kč společnosti Jindřichohradecké místní dráhy (JHMD); ta už v té době provozovala formou pronájmu trať do Nové Bystřice (od 14. 6. 1997), celý systém pak od 24. 10. 1997. Ačkoli šlo o klasickou velkou privatizaci části podniku podle příslušného zákona, zakladatelé akciové společnosti Jindřichohradecké místní dráhy nebyli (a dodnes nejsou) motivováni výhradně „kapitalistickými“ pohnutkami. Naopak, motiv záchrany unikátního dopravního systému v celém rozsahu, tedy motiv nekomerční, hrál v rozhodování akcionářské struktury svoji roli. Vedení společnosti se podařilo najít úzkokolejkám nový smysl existence tak, aby obstály v konkurenci.

se obsluhy a údržby týče; nejde tedy o cosi, co vyjede jednou za čas na výroční jízdu, ale co naježdí tisíce kilometrů ročně. Nutno také říci, že klient parních vlaků není žádným „počítačem nýtů“ a vychutnává si především celkovou atmosféru jízdy dobovým vlakem po historické trati a to, že vlak veze polská lokomotiva a on sám sedí v maďarském vagóně, mu vůbec nevadí. Vypovídací hodnotu udává uměřenost a autentičnost celku tvořeného detaily. Obnovení skutečného pravidelného parního provozu na počátku 3. tisíciletí s sebou přineslo také problém potřebné infrastruktury: vodní jeřáby, zauhlování, popelové jámy atd. Éra páry totiž na úzkokolejkách skončila velmi záhy, už v polovině 60. let, takže potřebná zařízení se prakticky nedochovala. Takovýto rozsah provozu samozřejmě nelze zajišťovat improvizacemi, ale museli jsme přikročit nejen k opětovnému vybudování původních, ale i zřizování zcela nových technologických zařízení potřebných pro parní provoz.

Železničáři, a zejména železniční fandové zvaní „šotouši“, mají sklon zjednodušovat své vidění železnice jenom na mašinky, případně vagóny. To ale není správné:

specifickou atmosféru železničního prostředí tvoří celá řada dalších faktorů. Privatizací získala společnost nejen vozidla a koleje, ale i celou řadu staničních budov, často v dezolátním stavu a těžko využitelných. Už v počátcích se ve firmě zrodil nápad využít budovy půvabných venkovských stanic k turisticky atraktivní oblasti „České Kanady“ k rekreačnímu ubytování. Dnes společnost nabízí v pěti citlivě opravených staničních budovách k pobytu 45 lůžek v deseti pohodlně zařízených apartmánech. Zájem předčil jakékoliv očekávání a pobyty v plné sezóně je nutné rezervovat více než rok předem. Z dřevěných skladů zboží byly ve dvou případech upraveny víceúčelové objekty pro cestující a klienty zvláštních vlaků. Stanice s celoroční frekvencí jsou naproti tomu denně obsazeny pokladní službou: tržba je sice nižší, než činí čistá mzda, ovšem nádraží jsou čistá, uklizená, v čekárně jsou květiny a v neposlední řadě dopravní systém neztrácí lidský rozměr. Nádraží v Kamenici nad Lipou už podruhé letos obsadilo druhou příčku v soutěži o nejkrásnější stanici v ČR...

Typickým atributem železnice byly – a na JHMD stále jsou – lepenkové Edmondsonovy jízdenky. V roce 1999 bylo zakoupeno tiskařské strojní vybavení ze zrušené výroby jízdenek ČD v Praze a instalováno v objektu z roku 1928 v Kamenici nad Lipou. Dnes zásobuje jízdenkami nejen JHMD, ale i veškeré historické jízdy ČD i další zákazníky tu- i cizozemské. Do celkového obrazu zapadají i takové detaily, jako je citlivé ponechání původních vzorů kolejiva při stavebních obnovách tratě, historizující stylizování nové mostní konstrukce přes rozšířenou silnici u stanice Kunžak-Lomy, opravená a úředně po mnoha letech oceňovaná mostní kolejová váha od firmy Fr. Wiesner – Chrudim z roku 1912 v Albeři nebo na vybraných úsecích novobystřické tratě udržované vzdušné telefonní vedení, které sice ke spojení už dávno neslouží, ale je výrazným pohledovým prvkem typické lokálky v krajině.

Přesto o sobě neříkáme, že zachraňujeme historické úzkokolejky; to jsme už – doufám – učinili. Nyní jsme v další etapě: píšeme jejich novou historii. Zda se nám to daří, či nikoliv, musí posoudit jiní.

Jihočeská trasa a cestovní ruch

The South Bohemian Route and Tourism

BLAŽENA GEHINOVÁ – DAGMAR ŠKODOVÁ-PARMOVÁ

→ English text on p. 213

Z hlediska motivace je objevování průmyslového dědictví součástí tematického cestovního ruchu, který je zaměřen na uspokojování nejen rekreačních, ale i poznávacích potřeb. V rámci rozšíření nabídky produktů turistického průmyslu se tak v mnoha regionech postupně rekreační aktivity propojují s dalšími, například sportovními, kulturními, duchovními. Zájem o industriální památky v povědomí české i mezinárodní klientely vzrůstá, byť pro mnoho návštěvníků i cestovních kancelářů patří stále k méně využívaným.

V Jihočeském kraji se prozatím s využíváním průmyslového dědictví v produktech cestovního ruchu setkáváme jen tehdy, pokud se tento způsob využití považuje za ekonomicky výnosný a nejméně konfliktní ve vztahu k objektu i jeho zázemí. Přitom území kraje již dnes nabízí řadu menších muzeí s expozicemi o technických tématech nebo o počátcích průmyslu v českých zemích, případně samostatně prezentované technické atraktivity, například Schwarzenberský kanál nebo Pošumavskou jižní dráhu. Cílem projektu „Jihočeská trasa průmyslovým dědictvím“¹ je sestavit z těchto objektů regionální tematickou trasu, propojit ji s podobnými trasami na německé a rakouské straně, vytvořit jednotný informační a komunikační systém a efektivněji ji nabízet na trhu cestovního ruchu.

Navrhovaná trasa by měla splňovat podmínky zařazení do Evropské trasy průmyslového dědictví (ERIH – European Route of Industrial Heritage).² To vyžaduje respektování dílčích metodických postupů, které je třeba po obsahové i formální stránce sjednotit, aby byla marketingová prezentace kompatibilní s ostatními evropskými partnery. Hlavní výzva však spočívá v nalezení rovnováhy mezi zájmy cestovního ruchu a zájmy managementu památkové péče, tj. rovnováhy mezi vnějšími hodnotami památky, které vnímá amatér (turista, návštěvník) a ochranou vnitřních hodnot objektu požadovanou profesionály. Prezentace historického významu objektu se projevuje i finančními prostředky na jeho udržování i expozice, které poskytne vlastník. Tím jsou na jedné straně profesionální odborné instituce, které spravují např. Státní hrad a zámek Český Krumlov, vodní elektrárnu Lipno I., ale na druhé straně i občanské sdružení Libín-S a dobrovolní

1 Setkání s tradicí: Schwarzenberský kanál během plavení dříví, srpen 2006. / *An encounter with tradition: log driving down the Schwarzenberg Canal, August 2006.*

2 Muzeum – Fotoateliér Seidel, Český Krumlov, září 2009. / *Museum Fotoatelier Seidel, Český Krumlov, September 2009.*

foto / photo Blažena Gehinová (1, 2)

nadšenci, kteří organizují Setkání s tradicí na Schwarzenberském kanálu. Státní správě odpovídá za svou činnost Regionální muzeum v Českém Krumlově, které spravuje většinu muzeí, například Muzeum stavebních dějin a řemesel nebo Památník – rodný dům Adalberta Stiftera. Místní samospráva se podílí na správě některých menších expozic, například Expozice Schwarzenberského kanálu v Nové Peci, nebo Sklářského muzea v Lenoře. Páteří systému ERIH jsou tzv. Kotevní body (Anchor Points), tj. nejdůležitější a nejznámější turistická místa evropské

Voda / Dřevo / Sklo. Jihočeská trasa průmyslovým dědictvím z Českého Krumlova na Šumavu

Navrhovaná trasa prochází velmi atraktivním územím již od nástupu v Českém Krumlově. Trasa využívá úseky existující cyklostezky kolem řeky Vltavy územím NP a CHKO Šumava, ale především rekreačně velmi aktivně využívané zázemí Lipenské přehrady. Dostupnost všech bodů na trase je velmi dobrá, přístup je možný veřejnou dopravou, ale i hustou sítí značených cyklistických a turistických tras. Zastávky na trase: **Český Krumlov** (státní hrad a zámek Český Krumlov – zámecké mosty, Muzeum Fotoateliér Seidel, <http://www.seidel.cz>, Muzeum stavebních dějin a řemesel, grafitový důl), **Chvalšiny** (Muzeum Schwarzenberského plavebního kanálu), **Lipno nad Vltavou** (vodní elektrárna Lipno I.), **Horní Planá** (Památník – Rodný dům Adalberta Stiftera), **Želnava** (kamenný vodní rozdělovač), **Nová Pec – Jelení Vrchy** (expozice Schwarzenberského plavebního kanálu, <http://www.schw-kan.com>), **Volary** (Volarské muzeum, expozice historie Zlaté stezky), **Stožec – Nové Údolí** (Informační středisko NP a CHKO Šumava, <http://www.npsumava.cz/1111/seke/is-stozec>, muzeum Spolku Pošumavská jižní dráha, <http://www.noveudoli.eu>), **Lenora** (Sklářské muzeum), **Vimperk** (Vlastivědné muzeum – stálá výstava sklářství a knihtisku a minimuzeum Zlaté stezky).

průmyslové historie. Kotevní bod je organizačním centrem regionální trasy. Spolu s dalšími místy tvoří strukturu regionální trasy prezentující technickou, hospodářskou, kulturní a sociální historii regionu. Trasa má splňovat další kritéria, jako je míra jedinečnosti a unikátnosti objektů, průvodcovské služby, dopravní dostupnost atd.

Regionální trasa Voda / Dřevo / Sklo

Při vymezování trasy jsme brali v úvahu částečně zachované, případně obnovené technické památky a další objekty dokládající technický rozvoj, muzea, památníky apod. Na druhé straně jsme chtěli připomenout život a práci dřívějších generací a zachytit „genia loci“ území. Regionální trasa průmyslového dědictví tak odkazuje k horskému masivu Šumavy s bohatstvím dřeva potřebného k výrobě, k řece Vltavě jako zdroji vody i dopravní vodní cestě, a ke sklářství, typickému pro šumavskou krajinu konce 18. a po celé 19. století. Dnes je Šumava národním parkem a cestovní ruch výrazně ovlivňuje obraz horské i podhorské krajiny. Regionální Jihočeská trasa průmyslovým dědictvím Voda / Dřevo / Sklo je vedena z Českého Krumlova na Šumavu s ukončením trasy

ve městě Vimperk tak, aby její součástí byla již významně rekreačně využívaná střediska s poskytovanými základními i doplňkovými službami v cestovním ruchu. Kotevním bodem trasy byl zvolen Schwarzenberský plavební kanál s hlavním nástupem Nová Pec – Jelení vrchy, dalšími možnostmi jsou Ježová – Iglbach a Stožec – Nové Údolí. Technický a historický význam kanálu nespočívá jenom v samotném splavování dřeva, ale v celém systému tunelů, jezů a mostů, vytvářejících funkční celek, který svému účelu sloužil více než sto let. Kolem kanálu dnes vede cyklostezka o délce více než 44 km, kanál je součástí Národního parku Šumava.

Jihočeská trasa průmyslovým dědictvím a problémy marketingového prostředí

S nadsázkou můžeme říci, že v cestovním ruchu dvojnásob platí základní poučka marketingu: dodat produkt správným zákazníkům, v pravý čas, na správném místě, za odpovídající ceny a s přiměřenou propagací. Odborné instituce, občanská sdružení, ale i státní a místní správy, spravující objekty na trase, marketing často podceňují. Kdo jsou současní a budoucí návštěvníci objektů průmyslového dědictví na trase? V Českém Krumlově určitě není nouze o turisty, zato menší muzea a expozice zatím nepatří k nejnavštěvovanějším. Muzeum stavebních dějin a řemesel v Českém Krumlově nabízí kromě prohlídek s průvodcem i odborné přednášky pro žáky základních, středních, odborných, ale i vysokých škol, spojené s tematickou exkurzí v městské památkové rezervaci. Grafitový důl s atraktivním podzemím se dá projet důlním vláčkem v doprovodu odborných průvodců. Modifikovaná nabídka malých muzeí a expozic rozšířená o zážitky ale není typická. Menší specializovaná muzea tak trpí nedostatkem návštěvníků hlavně proto, že se o nich turisté nedozví, a že jejich otevírací doba je omezená. Jejich nabídka produktů je odvozena ze sbírek, které spravují, a tím méně pestrá (například Sklářské muzeum v Lenoře, nebo Vlastivědné muzeum ve Vimperku). Cenová strategie u tak různorodých kulturních zařízení převážně v neziskovém sektoru kultury by měla vycházet z cíle zvyšovat počty návštěvníků a tím zajistit částečnou návratnost nákladů, na druhé straně vytvářet speciální nabídky s balíčkem služeb, organizovat mimořádné výstavy a pořádat doprovodné akce, aby návštěvníci přicházeli opakovaně. V letní sezóně je velmi vyhledávaný Schwarzenberský plavební kanál, který je součástí NP Šumava. Hlavním důvodem prohlídky kanálu jsou dobré podmínky pro cyklisty a značené tu-

ristické cesty. Skutečným zážitkem je ale plavení dříví, nebo každoroční Setkání s tradicí na Schwarzenberském plavebním kanálu, které pořádá folklorní sdružení Libín-S z Prachatic. Zdrojem vysoké návštěvnosti je také široká nabídka rekreačních služeb v zázemí Lipenské přehrady.

Poznámky

1 Projekt „Jihočeská trasa průmyslovým dědictvím“ č. SD/OGEL/637/09 zpracovává kolektiv pracovníků Katedry obchodu a cestovního ruchu a Katedry řízení Eko-

nomické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích pro Jihočeský kraj v rámci grantového programu „Produkty a služby v cestovním ruchu“, prioritní oblasti „Cestovní ruch, přírodní a kulturní atraktivita“.

2 European Route of Industrial Heritage, viz <http://www.erih.net>. Zařazení jihočeské trasy do Evropské trasy průmyslového dědictví by v budoucnu umožňovalo čerpání finančních prostředků ze strukturálních fondů, zejména z programu INTERREG.

Boj o záchranu buštěhradského pivovaru

The Battle to Save the Buštěhrad Brewery

DANIELA JAVORČEKOVÁ

→ English text on p. 213

Považuji za velmi důležité, že naše občanské sdružení Buštěhrad sobě prezentuje svoje snahy také v rámci biennale *Industriální stopy*. Posláním sdružení je rozvoj kulturních a obecně prospěšných aktivit, zlepšování životního prostředí a popularizace Buštěhradu a záchrana a prezentace historických staveb. Jako členka tohoto sdružení jsem ve vztahu k industriálním památkám amatérem, ale jako architektka zabývající se obnovou a konzervací historických staveb jsem zároveň profesionálem. O buštěhradském pivovaru jsme přesvědčeni, že areál je urbanisticky i architektonicky natolik cenný, že si zasluhuje zachovat. Myslíme si, že jeho historická hodnota pro město je mimořádná, zvláště když Buštěhradu už příliš mnoho významných historických budov nezbyvá. Když v roce 2007 firma Level, vlastník objektu, přišla se záměrem celý areál zbourat a postavit zde šestipodlažní bytovky (původní návrh počítal až se sto dvaceti byty), mělo naše občanské sdružení vůči záměru výhrady. Kladenští památkáři neměli námitek, protože areál není památkově chráněn. Výhrady vůči projektu však mělo město Buštěhrad – navrhovaný objekt se zdál předimenzovaný a v rozporu s územním plánem. Město vyvolalo řadu jednání, po nichž Level navrhl nové řešení – areál zbourá, ale postaví zde jakousi „hmotovou kopii“ stávajícího pivovaru, místy ovšem trochu zvýšenou, s jiným rozmístěním oken apod., ve které bude ovšem stále ještě okolo osmdesáti až sta bytů, plus podzemní garáže pro příslušný počet automobilů. Město opět návrh neschválilo – především

1 Buštěhradský pivovar, vpravo správná budova, kulturní památka, květen 2010. / *Buštěhrad Brewery, administrative building on the right, cultural monument, May 2010.*

2 Pohled na buštěhradský pivovar od rybníka. / *View of Buštěhrad Brewery from the pond.*

Historie buštěhradského pivovaru

Areál buštěhradského pivovaru se nachází v údolí pod zámekem při hrázi rybníka, ve velmi dominantní urbanistické poloze, doplňující zámeckou kompozici. Dá se říci, že naprosto charakteristicky určuje podobu buštěhradského Náměstí i okolí rybníka. Náměstí (navzdory názvu) je spíše komorní vesnickou návší se statky, které nemají více než dvě podlaží. Existence pivovaru je doložena již ve středověku. Pivovar byl přestavován v baroku – na této přestavbě se zřejmě podílel i významný italský architekt a dvorský stavitel působící v Čechách Anselmo Lurago (1701–1765), který v letech 1747–1754 řídil i úpravy buštěhradského zámku, s nímž pivovar tvoří významný kompoziční celek. Dnes má areál podobu danou přestavbou v 19. století. Až do začátku 20. století pivovar vlastnili Habsburkové a velmi prosperoval. Vaření piva skončilo v roce 1967, kdy byla veškerá technologie odvezena. Stavebně historický průzkum areálu ovšem neexistuje, ale dá se předpokládat nálezy ještě starší stavební fáze než barokní. Pivovar v roce 1993 získala firma Level, původně dokonce se záměrem obnovit zde vaření piva. Poté firma zjistila, že by to bylo nerentabilní, a z části objektu udělala dílny a sklady, jeden objekt zrekonstruovala na byty a rozprodala. Areál byl ve stabilizovaném stavu, objekt sladovny měl novou střechu.

panovaly obavy, že nebude možné kontrolovat skutečnou stavební aktivitu investora. Rovněž vzbuzoval obavy stále ještě vysoký počet navržených bytů a s tím související dopravní potíže (parkování pro 150–200 aut a další dopravní zatížení lokality).

Upravený návrh Levelu sice může pro laika na první pohled vypadat líbivě, ovšem předpokládá stoprocentní demolici areálu, což nám přijde jako obrovská škoda. Samozřejmě jsme se snažili o diskusi, Level však stále trval na svých argumentech – nerentabilitě rekonstrukce a havarijním stavu areálu. Domnívali jsme se, že majitel stavebně technické problémy záměrně zveličuje, jak je v podobných případech obvyklé. Památkáři byli dokonce ochotni udělat značné ústupky, když Level nechá stát alespoň nejdůležitější části areálu, ale ten nebyl ochoten přistoupit na jakýkoliv kompromis. Nutno dodat, že Level je stavební firma, která se honosí tím, že provádí i rekonstrukce památek.

Začali jsme tedy bojovat o zachování pivovaru. Podali jsme návrh na zapsání areálu do seznamu památek. Pro bylo město Buštěhrad, Národní památkový ústav, Krajský úřad i řada odborníků. Vlastník samozřejmě pro nebyl,

3 Buštěhradský pivovar, jižní fasáda. / *Buštěhrad Brewery, southern façade.*

4 Dvůr buštěhradského pivovaru, květen 2010. / *Courtyard of Buštěhrad Brewery, May 2010.*

dokonce na nás vyvíjel nátlak, ať návrh stáhneme – kdyby se areál stal památkou, tak přestane provádět údržbu a nechá ho chátrat. Podle toho, jak proces probíhal na Ministerstvu kultury, jsme pak měli silný dojem, že vlastníků rozhodnutí ovlivnil ve svůj prospěch. Na seznam památek byl nakonec zapsán pouze jeden objekt – klasicistní správní budova s unikátní skružovou konstrukcí krovu z 19. století – zbytek nikoliv. Podali jsme podnět na přezkoumání tohoto rozhodnutí, o kterém jsme se navíc ani nedozvěděli včas, protože (přestože to zní nesmyslně)

nejsume účastníky řízení. Zároveň jsme napsali ombudsmanovi stížnost na postup MK a celou záležitost zveřejnili – v tisku, v rozhlase i v televizi.

Firma Level mezitím pokračovala v plánech, v březnu 2008 jsme dostali zprávu z kladenského stavebního úřadu o ohlášení demolice pivovaru. Z tohoto důvodu jsme iniciovali petici a zaslali ji kladenskému primátorovi, aby úřad demolici nepovoloval. Posléze se zjistilo, že zpráva o ohlášce byla poplašná, nicméně mezitím už byl případ natolik zmedializován, že se Level možná přece jen zalekl mediálního tlaku, a proto ohlášku nakonec nepodal. Mezitím nabídl pivovar k prodeji, ovšem za nesmyslně vysokou cenu – takže zájemce, kteří se našli, okamžitě odradil. Pak ovšem tvrdil, že pivovar nikdo nechce kvůli jeho havarijnímu stavu, a že nezbývá nic jiného než demolice.

Město také požádalo Národní památkový ústav o vypracování návrhu ochranného pásma památky (tj. zámku, kapličky na náměstí i nově prohlášeného jednoho objektu z areálu pivovaru), aby získalo alespoň nějakou kontrolu nad stavební činností v pivovaru a okolí, i kdyby se Levelu pivovar podařilo zbourat. Na návrhu se pracuje, avšak dosud není dokončen. V červnu 2008 ministr kultury Václav Jehlička zrušil předchozí rozhodnutí MK z důvodu závažného porušení správního řádu, mimo jiné nedostatečného odborného zdůvodnění rozhodnutí, a hovořilo se o tom, že kvality areálu jsou nepochybné a jistě bude zapsán celý. Případem, jakožto vyřešeným, se v důsledku toho přestala zabývat i kancelář ombudsmana. Na podzim 2008 bylo však vydáno nové rozhodnutí, které bylo opět záporné, tentokrát s obšírnější argumentací o tom, že hodnota areálu je sporná (cituji: „*spojení přestavby s Anselmem Luragem není podstatné, neboť tento se pouze podílel na stavbách podle projektů jiných osob, a v historii českých zemí nijak významně neproslul...*“). Mezitím jsme iniciovali schůzku zástupců města, Levelu, památkářů a odborníků, jejímž cílem bylo přesvědčit Level, že poučená rekonstrukce areálu by pro ně nemusela znamenat finanční ztrátu. Benjamin Fragner z ČVUT v Praze poskytl materiály o již úspěšně provedených konverzích podobných objektů u nás. Snažili jsme se Level inspirovat, že rekonstrukce namísto demolice může mít skvělý výsledek. Level však argumenty naprosto nezajímaly a setrval na svém stanovisku.

V roce 2009 se pivovar ocitl v exekuci. Doufali jsme, že bude prodán v dražbě rozumnějšímu zájemci, ale Levelu se zřejmě podařilo zaplatit dluhy a exekuce byla zrušena. Na podzim 2009 proto kolega architekt podal nový návrh na zapsání areálu na seznam kulturních památek.

5 Skružová konstrukce krovu správní budovy, květen 2010. / *Centring of the roof structure of the administrative building, May 2010.*

foto / photo Benjamin Fragner (1, 4, 5), Daniela Javorčková (2, 3)

V listopadu 2009 však bylo zahájeno stavební řízení o odstranění stavby – reagovali jsme otevřeným dopisem ministroví kultury spolu se žádostí o přezkoumání posledního rozhodnutí MK, dopis jsme rozeslali i senátorům, z nichž někteří nám projevíli podporu. Dne 4. 1. 2010 byl vydán demoliční výměr. Město Buštěhrad mělo námitky, které však nebyly natolik závažné, aby demolici zadržely. Poté však došlo k obratu – profesor Václav Gírsa, vedoucí Ústavu rekonstrukcí Fakulty architektury ČVUT, nabídl Levelu, že zadá vypracování studie rekonstrukce areálu studentům, a Level tuto nabídku přijal. Alespoň pro tento rok tedy pivovar zatím zůstává stát. Navíc je na spadnutí nové rozhodnutí MK – podaří se konečně zápis do seznamu památek, který by objekt definitivně zachránil?

Domnívám se, že tento osud je v současnosti velmi typický pro řadu historických objektů, a velmi často jsou to právě industriální památky. Co z toho vyplývá?

Investorům jde často pouze o nejjednodušší a nejrychlejší zisk, snaží se pouze co nejrychleji postavit a prodat; odmítají k problému přistupovat jinak, tj. trochu více přemýšlet, jak provést rekonstrukci – a to přesto, že by to pro ně nemuselo znamenat finanční ztrátu. Na Ministerstvu kultury není dostatečná vůle k novému prohlášení objektů za kulturní památky, zvláště v případech, kdy je tím podmíněna jejich záchrana. Naopak se zdá, že MK svou neochotou v této věci hájí spíše zájmy vlastníků a investorů, než snahu o zachování kulturního dědictví. Obce se nedostatečně zajímají o tuto problematiku, takže se často stane, že přijdou o významný historický objekt, a někdy dokonce demolici schvalují nebo je jim to jedno (to zrovna

není případ Buštěhradu, kdy město záchranu pivovaru naopak podpořilo). Obecně veřejnost není zvyklá vidět ve zchátralých objektech a areálech jejich hodnoty, jejich velký potenciál, takže se leckdy ani příliš nebrání jejich odstranění.

Řešení problému je dlouhodobá záležitost. Zkultivování investorů (zřejmě utopie) je snad možné pouze v případě, že péče o kulturní dědictví bude jasnou prioritou státu, což bohužel v naší republice není – naopak, v posledních letech se projevují tendence zcela opačné. Investorům by měly být poskytnuty nějaké výhody, aby byli více motivováni k rekonstrukcím. Obce by měly změnit přístup k historické zástavbě – měly by více pečovat o své architektonické dědictví s vědomím, že spoluvytváří jejich charakter a jedinečnost. Je zde potřeba inspirace

zdařilými konverzemi, aby obce pochopily, jaký potenciál pro budoucnost průmyslové památky představují. Patrně prostřednictvím památkových úřadů je nutné aktivně vyhledávat objekty, které by si zasloužily zápis do seznamu kulturních památek. Současné tendence jsou opačné – počet prohlášených památek nezvyšovat, ale snižovat.

Jak je vidět, vývoj ve společnosti momentálně postupuje spíše směrem opačným, než by bylo potřeba, takže se dá očekávat, že podobných případů bude ještě mnoho. Nezbyvá, než stále pokračovat v záchranných aktivitách i těmi chabými prostředky, které máme. Investoři si musejí zvyknout, že podobný záměr jim vždy přinese nemalé obtíže – a třeba právě proto zůstane nakonec řada objektů zachována.

Iniciativa pro železniční stanici Ústí nad Orlicí

The Initiative behind the Ústí nad Orlicí Railway Station

MARTIN J. KADRMAN

→ English text on p. 214

Když se lobbyistické a většinou nadnárodní skupiny rozhodnou realizovat svůj projekt, který v mnohých případech znamená trvalé znehodnocení odkazu našich předků, snaží se svůj záměr do poslední chvíle tajit. Je alarmující, že velmi často jim v tomto utajování pomáhají úřady, na kterých pracují lidé, jejichž předci se přímo nebo nepřímo podíleli na stavbě či provozu těchto budov. Otázka, jak se mohlo stát, že přestáváme vnímat svoji identitu, přestáváme chránit své kulturní dědictví, je velmi složitá. Mnozí z vás se jistě setkali s odevzdaností většinové populace, která říká: „*Je to marná snaha tuto památku zachránit. Už je rozhodnuto. Už je pozdě. Vzdejte to. Jste moc malí páni.*“ S tímto názorem jsem byl konfrontován řadu měsíců i já. To když jsem se rozhodl, že zachráním ojedinělou stavbu v Pardubickém kraji – železniční nádraží v Ústí nad Orlicí, postavené v roce 1874. Snad celé mé okolí, a bohužel i členové mé rodiny, mne od mého úsilí zrazovali a říkali: „*Martine, nemáš šanci, v modernizaci trati se točí miliardy. Ty jsi sám a peníze žádné nemáš. Není možnost, jak je porazit. Úředníci proti vlivným skupinám nepůjdou, a lidé ti nepomohou.*“ Ano, měli pravdu, jenom samotná přestavba nádraží a kolejíště v Ústí nad Orlicí bude stát 2,4 miliardy korun, měli pravdu, když říkali, že jsem sám, protože jsem byl tehdy opravdu sám, měli pravdu, když říkali,

že se v projektu točí velké peníze a já žádné nemám. V čem se však mýlili, byla pomoc ostatních. Trvalo to dlouho, vlastně rok, kdy jsem byl ve svém boji sám. Kdy jsem nikomu nemohl sdělit své sny o záchraně této krásné „staré dámy“, protože bych byl označen za snílka.

Vše začalo tím, že jsem se úplnou náhodou dozvěděl o záměru zdemolovat nádražní budovu, s čímž bohužel souhlasilo i město Ústí nad Orlicí, do jehož katastru budova patří. Budova měla ustoupit vysokorychlostní koleji, která trať narovnávala. V listopadu roku 2007, kdy byl již na budovu vypsán demoliční výměr, jsem sepsal podnět k jejímu prohlášení za kulturní památku – správné řízení trvalo půl roku. Všechny oslovené organizace se vyjádřily ve prospěch prohlášení, mezi nimi i Výzkumné centrum průmyslového dědictví ČVUT v Praze, zastoupené panem Benjaminem Fragnerem. Odpor vyjádřil majitel objektu, České dráhy, a. s., a investor, Správa železniční dopravní cesty, s. o. (SŽDC). Obě organizace argumentovaly tím, že jde o stavbu ve veřejném zájmu s již připravenou dokumentací. V srpnu 2008 bylo správné řízení skončeno a podnět zamítnut. Ministerstvo kultury sice uznalo, že budova splňuje požadavky na prohlášení, ale je ve veřejném zájmu ji zdemolovat. Co je však veřejný zájem? Kdo ho určuje? Stavební koncerny?

1 Železniční stanice Ústí nad Orlicí, 2005 / *Ústí nad Orlicí railway station, 2005.*
foto / photo Jana Čevonová (1)

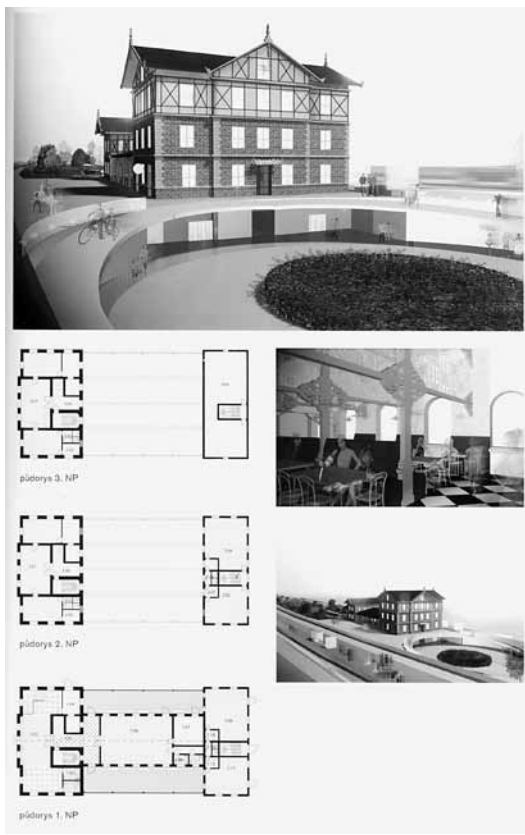
Nádraží mělo být v rámci přestavby nahrazeno novou budovou, nikdo však nevěděl, jak má vypadat. Jediná informace byla pouze ústního charakteru, budova prý připomíná supermarket. Akreditovaný novinář volal na SŽDC, kde mu odmítli vizualizaci nové budovy předat nebo ji dát k nahlédnutí. Podoba nové budovy byla do poslední chvíle tajena, a vlastně do dnešního dne nebyla oficiálně zveřejněna. Postoj SŽDC v celé věci byl skandální, což probudilo moji zvědavost, doslova partyzánským způsobem jsem vizualizaci získal a ihned zveřejnil. Obyvatelé našeho kraje, a později celé republiky, byli návrhem šokováni. Počet odpůrců demolice se během jednoho dne ztrojnásobil. Díky novinářům se o celé kauze dozvěděla široká veřejnost. V průběhu listopadu 2008 mne začaly oslovovat jednotlivé osobnosti a já v nich po čase získal takovou oporu, že jsme později společně mohli založit občanské sdružení.

Odkrýváním pozadí kauzy jsme zjistili, že představitelé města, které architektonicky hodnotnými budovami zrovna neoplývá, tuto budovu mávnutím ruky obětovali. V době příprav na přestavbu trati, tedy v roce 2004, SŽDC městu navrhla tři různé varianty modernizace trati. Jedna z nich počítala se zachováním budovy. Město si vybralo, nejen z mého pohledu, nepochopitelnou variantu, počítající s demolicí nádraží. Ta se později ukázala jako společensky neprůchodná. Následkem špatného rozhodnutí města zde vznikla občanská iniciativa, která musela státním orgánům dokázat, že veřejným zájmem není demolice jedné z nejkrásnějších budov na nejstarší trati v České republice. Občané vyvinuli takový tlak na zákonodárny sbor, že v únoru roku 2009 přijel na osobní

Nádraží nedáme! o. s. (<http://www.stop-demolici.cz>)

Modernizace průjezdu železničním uzlem Ústí nad Orlicí v rámci výstavby transevropského koridoru počítala s demolicí stávající výpravní budovy z roku 1874 (projekt vypracovali stavební ředitel Österreichische Nordwestbahn Wilhelm Hellweg a hlavní architekt společnosti Rudolf Frey). SŽDC, investor přestavby, plánoval postavit novou budovu. V roce 2005 Městský úřad v Ústí nad Orlicí s návrhem souhlasil. V listopadu 2007 podal Martin Kadrman podnět na prohlášení budovy za kulturní památku, v srpnu 2008 jej Ministerstvo kultury zamítlo s odůvodněním, že se jedná o charakteristický typ venkovského nádraží. V říjnu 2008 byla na stránkách www.stop-demolici.cz zveřejněna petice, kterou do měsíce podepsalo přes 7000 lidí. Prof. Stanisław Januszewski z univerzity ve Vratislavi, polský zástupce TICCIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage), zaslal ministru kultury ČR Václavu Jehličkovi protestní dopis. Ministr dopravy Petr Bendl během návštěvy nádražní budovy 20. února 2009 oznámil, že se nádraží bourat nemusí a generální ředitel SŽDC Jan Komárek připustil, že výpravní budova může zůstat. 28. února 2009 vzniklo o. s. Nádraží nedáme!, jehož předsedou se stal Martin Kadrman, statutární místopředsedkyní dokumentaristka Olga Sommerová a místopředsedou prof. Pavel Kovář z přírodovědecké fakulty UK v Praze. Předsedou expertního týmu byl zvolen proděkan fakulty umění a architektury TU v Liberci prof. Jiří Suchomel. Po správním řízení bylo nádraží v květnu 2009 prohlášeno kulturní památkou, proti rozhodnutí se však odvolaly České dráhy, a. s., vlastník budovy. V červnu 2009 zveřejnil prof. Jiří Suchomel studentskou práci Daniely Pápajové, která navrhla rekonstrukci a revitalizaci nádražní budovy. V srpnu 2009 zasedala rozkladová komise MK ČR a rozhodnutí ministra kultury Václava Riedelbaucha potvrdila. Poté byla ukončena petice proti demolici nádražní budovy, podepsalo ji téměř 17 tisíc občanů z celého světa. Nádraží však dosud nebylo prohlášeno kulturní památkou vinou řady procesních chyb a opakovaného odvolávání Českých drah proti rozhodnutí ministerstva. Cílem o. s. Nádraží nedáme! tedy je dosáhnout převodu budovy do vlastnictví SŽDC, která by v rámci přestavby kolejí mohla nádraží zrekonstruovat a posléze provozovat. Pavel Mathé, náměstek SŽDC (investora modernizace) potvrdil, že Ministerstvo dopravy vydalo v únoru 2010 pokyn k vypracování projektové dokumentace, která počítá s existencí staré budovy. Podle prohlášení z 3. března 2010 sdružení hledá další náměty pro nové využití nádraží, za-

tím však není jasné, komu budova bude patřit a kdo ji tedy má rekonstruovat. Pro vedení města Ústí nad Orlicí by mohla revitalizace nádraží znamenat další potenciál pro podporu cestovního ruchu v regionu.

2 Projekt rekonstrukce a revitalizace železniční stanice, Daniela Pápajová, FUA TU v Liberci / *Project to reconstruct and revitalise the railway station, Daniela Pápajová, FUA TU, in Liberec.*
repro časopis *Architekt* LV, 2009, č. 10, s. 69 (2)

návštěvu této železniční stanice tehdejší ministr dopravy Petr Bendl. Jeho návštěva byla zlomem, protože právě on veřejnosti sdělil, že budova ustoupit trati nemusí. Týden po ní se iniciativa jednotlivců přerodila ve sdružení, které se nemohlo jmenovat více nadějně, odhodlaně a neústupně – Nádraží nedáme!

Vy, kteří jste již měli tu milou povinnost bojovat za krásné a staré, jistě víte, že ta největší práce není na první pohled vidět. V našem případě to byly již nespočetné schůzky s úředníky, poslanci, senátory a další

skupinou, kterou bych zde rád vyzdvihl – se zaměstnanci Českých drah, SŽDC, se zaměstnanci Ministerstva dopravy, Ministerstva kultury a lidmi napojenými na Poslaneckou sněmovnu. Jejich jména, z důvodu ochrany jejich pracovního poměru ve jmenovaných úřadech, nebudu moci asi pěknou řádku let uvést. Jsou to lidé, kteří přinášeli informace o skutečném stavu, poukazovali na věci, na které jsme se měli soustředit a zabývat se jimi. To jsou hrdinové této kauzy – neznali mne, přesto mi s rizikem ztráty zaměstnání důvěřovali a přinášeli klíčové informace.

Ministerstvo kultury v květnu 2009 prohlásilo nádražní budovu kulturní památkou. Proti rozhodnutí se vytrvale odvolávají České dráhy, pro něž je budova rozpočtovou přítěží. Zatím neúspěšně navrhuje bezplatné převedení budovy na investora, SŽDC, státní organizaci, která by ji mohla v rámci modernizačního plánu opravit. Nádraží by mohlo být napojeno na blízkou cyklostezku, mohla by zde být zřízena půjčovna kol, hostel, informační centrum a další. Podstatné však pro nás je, aby zůstala výpravní budovou s čekárnami a odbovovacím prostorem. K realizaci je však nutná podpora Pardubického kraje a města Ústí nad Orlicí. Kraj náš zájem podporuje, město, které se cítí zhrzené a poražené, jakoukoliv účast na takovém projektu odmítá. Staví se k celé záležitosti typicky po česku. „*Chtěli jste ji zachránit, tak teď si ji kupte, opravte a provozujte. My jsme ji chtěli zdemolovat.*“ To je jediná rétorika místních radních. Předpokládaných 60 milionů na opravu je téměř zanedbatelnou částkou ve čtvrtmiliardovém celkovém rozpočtu přestavby kolejíště. K realizaci tohoto návrhu je nutná politická vůle. Sdružení Nádraží nedáme! nadále jedná o podmínkách, za jakých je možné budovu rekonstruovat a zahrnout do života železnice. Pokud bude závislá pouze na kulturních či turistiku podporujících projektech, je zde reálné riziko, že se za pět, deset let změní rozpočtové priority a najednou nebudou peníze ani na činnost, ani na údržbu. Aby člověk mohl porazit úředního šimla, velké koncerny i politiky na místní úrovni, kteří těmto kulturním zločinům mlčky přihlížejí, nebo jim, jako v našem případě, aktivně napomáhají, nestačí jen chtít. Musíte být připraveni obětovat své peníze, čas, mnohdy i kariéru a zdraví – kdybych v uplynulých dvou letech svůj život snaze o záchranu budovy naprosto nepodřídil, asi bych tu dnes nestál, protože by nebylo o čem hovořit. Nádraží by podle plánu bylo zdemolováno a v publikaci *Co jsme si zbořili*, by zaujalo jedno z prvních smutných míst.

Petici proti demolici nádražní budovy podepsalo téměř 17 000 občanů z ČR, Slovenska, Polska, Německa, Belgie, podepsalo ji také mnoho Čechů žijících v Anglii, USA, Novém Zélandu, Španělsku, Francii, Brazílii i v Panamě. Z nezajímavého místního problému se díky novinářům a lidem, kteří odkaz na tuto petici rozesílali svým známým, podařilo vytvořit národní kauzu. Nejen v případě našeho nádraží, ale i v jiných kauzách, je nutné velmi citlivě uchopit celou věc tak, aby nejen památkáři a milovníci architektury, ale i laická veřejnost vzali záchranu takovýchto staveb za svou. Musíme lidem říkat, že co si jednou zboříme, víckrát již nepostavíme. Že stavby, které protínají staletí lidských životů, není možné ničit a bořit pod záminkou pokroku. Jejich účelné využití pro potřeby současného člověka, jsou pro nás všechny výzvou.

A nedokážeme-li najít pro tyto stavby využití, je to vize úrovně naší společnosti, nikoliv důvod k jejich odstranění.

Vážení přátelé, posudte sami: co jsou dva roky jednoho člověka proti sto pětatřiceti letům staré budovy, která pokud bude zrekonstruována, může stát další stovku, nebo dvě stě let? Co je život jednoho člověka ze šesti miliard, po němž se za několik desítek let slehne zem, proti budově, která pamatuje časy, o kterých můžeme číst už jen v kronikách? Která zná příběhy lidí, kteří se již dávno obrátili v prach?

Poznámky

1 Viz článek Ivana Ryndy Veřejný prostor – veřejný zájem – veřejný statek, s. 22.

Industriální stopy – deset let

Vestiges of Industry – Ten Years

První odbornou konferenci na téma *Industriální stopy* připravila Sekce ochrany průmyslového dědictví NTM a Kolegium pro technické památky ČKAIT & ČSSI ve spolupráci s tehdy ještě SÚPP a Sdružením historických sídel Čech, Moravy a Slezska. Konala se ve Staré kanalizační čistírně v Praze, která se pak stala pravidelným hostitelem následujících konferencí, od roku 2003 (2. ročníku bienále) mezinárodních. Přípravě dalších ročníků se věnovalo Výzkumné centrum průmyslového dědictví ČVUT v Praze hned od svého vzniku v roce 2002. Konference doplnily tematické výstavy, exkurze, publikace, divadelní představení, koncerty, performance, workshopy. Ačkoli centrem dění bienále zůstávala kanalizační čistírna a Praha, přidávala se další průmyslová místa (Kladno, Ostrava, Liberec, Žatec, Zlín...) využívající synergického efektu. Akce přestaly být výlučně odbornou záležitostí a účastnila se jich stále více veřejnost. Rozrostly se i počty spolupřadatelů: kromě organizací, stavebních inženýrů (ČKAIT & ČSSI), památkářů (NPÚ, ICOMOS), paměťových institucí (muzea), vysokých škol technického zaměření, se aktivně zúčastňují umělci – divadelníci, hudebníci, studenti uměleckých škol (AMU). Vedle nich také zástupci státní správy a samosprávy, neziskové organizace, občanská sdružení, profesionálové i amatéři.

Výběr akcí pěti ročníků bienále *Industriální stopy*:

14. až 16. června 2001, Praha

Téma konference:

Technické památky a konverze objektů industriální architektury

příklady objektů, které se podařilo novým využitím a stavebními úpravami opět vrátit do života měst a obcí (památková obnova dolu Michal v Ostravě, konverze části závodu Škoda Auto Muzeum a zákaznické centrum Mladá Boleslav, rehabilitace Petřínské rozhledny, konverze pivovaru a mlýnů, návrh železničního muzea v depu Masarykova nádraží Holešovicích ad.)

z výstav – repríza putovní výstavy *Dvanáct let poté*, Stará kanalizační čistírna; **exkurze** – rudné doly v Březových

Horách v Příbrami, Pacoldova vápenka v Chuchli a pivovar na Smíchově; **doprovodný program** – *Pod parou*, neformální setkání a diskuse v kotelně kanalizační čistírny.

Publikace: *Fórum architektury & stavitelství* IX, 2001, č. 4 (tematické číslo věnované *Industriálním stopám*, otištěna většina přednesených příspěvků).

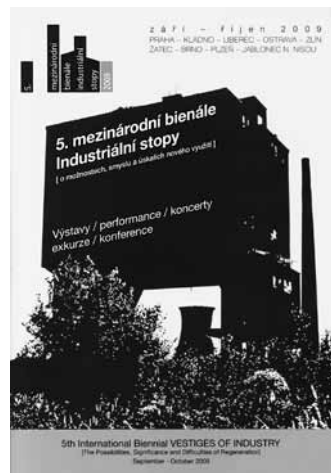
24. až 28. června 2003, Praha

Téma konference:

Industriální stopy v postindustriálním světě síla autenticity, proměny hodnotových kritérií, technické a ekonomické limity

z výstav – *Alternativa industriálních stop* (studentské projekty konverzí), *Zachráněné plány a modely industriální architektury* (ze sbírek Národního technického muzea), Stará kanalizační čistírna; **exkurze** – prohlídka Muzea vodárenství v Praze-Podolí a Muzea plynárenství v Praze-Michli, zájezd do pivovaru v Kostelci nad Černými lesy; **z doprovodného programu** – jízda historickou tramvají z Pražského Quadriennale na Výstavišti v Praze 7 do Podbabý na site-specific představení DAMU *Latimérie* (součást Quadriennale) ve Staré kanalizační čistírně.

Publikace: Benjamin Fagner – Vladislava Valchářová, *Industriální stopy: dvanáct ohrožených*, Praha 2003; *era21* III, 2003, č. 4 (tematické číslo věnované *Industriálním stopám*, zejména revitalizaci průmyslových objektů).

19. až 24. září 2005, Praha, Kladno

Téma konference:

Industriální stopy – konverze

o možnostech, smyslu a úskalí konverze industriálních objektů

z výstav – *Industriální stopy* – architektura konverzí průmyslového dědictví (Karlínská studia, Praha 8), *Symetrie a symbol* – německá meziválečná průmyslová architektura Fritz Schuppa a Martina Kremmera (Národní technické muzeum), *Working Heritage* – putovní výstava (Sál architektů Staroměstské radnice), *Meziválečná průmyslová architektura Československa* (Stará kanalizační čistírna); další výstavy v Kladně: *Muzeální Poldi* (archivní fotografie, areál Koněv), *Vojtěšská huť a jak dál?* (projekty studentů FA ČVUT a ČZU v Praze), *Výjimečný stav – ženy mezi horníky* (výstava, workshop, cyklus přednášek v Hornickém skanzenu na dole Mayrau, Vinařice u Kladna); **exkurze** – po realizacích konverzí industriálních objektů v Praze (Karlín, Holešovice) a po průmyslových místech Kladna; **z doprovodného programu** – *Industriální safari* v areálu bývalé Vojtěšské huti – cesta mezi osvětlenými a ozvučenými objekty mizející industriální zóny (sdružení mamapapa, Tomáš Žížka, Miloš Vojtěchovský a další...); Koncert České komorní filharmonie na dole Mayrau ve Vinařicích.

Publikace: Benjamin Fragner – Alena Hanzlová (eds.), *Industriální stopy* (katalog výstavy), Praha 2005; Eva Dvořáková – Tomáš Šenberger (eds.), *Industriální cesty Českým středozápadem*, Kladno 2005; Lukáš Beran – Vladislava Valchářová (eds.), *Pražský industriál. Technické stavby a průmyslová architektura Prahy*, Praha 2005; Radoslava Schmelzová (ed.), *KLADNO+ – ZÁPORNÝ* –

industriální safari, vydalo o. s. mamapapa, Praha 2005. *Stavební kniha 2005. Meziválečná průmyslová architektura* (výsledky výzkumu VCPD ČVUT v Praze), Brno 2005; *Architekt LI*, 2005, č. 11 (Industriální stavby, tematické číslo).

17. až 23. září 2007, Praha, Kladno, Liberec, Ostrava

Téma konference:

Průmyslové dědictví kulturním potenciálem udržitelného rozvoje

proměna hodnotových kritérií, propojení kulturních industriálních cest v rámci Evropy, smysl a váha institucí, průmyslové dědictví jako kontext pro uměleckou intervenci

z výstav – *Druhý dech průmyslové architektury* / alternativní projekty využití industriálních objektů, studentské práce (M Factory, Praha 7); *Tvář průmyslové doby. Svědectví fotografie*, (Sál architektů Staroměstské radnice); **exkurze** – cesta po industriální Praze (hala č. 19 v Praze-Vysočanech ad.), do Liberce (textilky), do Ostravy (Dolní oblast Vítkovice); **z doprovodného programu** – Kanalizační ozvěny: koncerty a performance využívající prostory čistírny odpadních vod, koncert s videoprojekcí v libeňské Trafačce, Happening v kotelně (Andělská Hora u Chrástavy).

Publikace: Benjamin Fragner (ed.), *Průmyslové dědictví* (sborník příspěvků, úvodní esej Sir Neil Cossons), Praha 2008; Lukáš Beran – Vladislava Valchářová (eds.), *Liberecký industriál. Technické stavby a průmyslová architektura Libereckého kraje*, Praha 2007; Petr Vorlík (ed.), *Druhý dech průmyslové architektury* (kat. výst.), Praha 2007; Jan Hozák – Pavel Scheufler, *Tvář průmyslové doby*.

Svědectví fotografie (kat. výst.), Praha 2007; Eva Dvořáková – Benjamin Fragner – Tomáš Šenberger – Pavel Frič (fotografie), *Industriál_paměť_východiska*, Praha 2007; Radoslava Schmelzová – Dagmar Šubrtová (eds.), *Kladno minulé a budoucí*, Kladno 2007; *Technické památky zemí Visegrádské čtyřky, III. díl*, (vydal Polski Związek Inżynierów i Techników Budownictwa, česky, maďarsky, polsky, slovensky, anglicky), Warszawa 2007; *Architekt LIII*, 2007, č. 9 (*Industriální stopy*, tematické číslo).

září–říjen 2009, Praha, Kladno, Liberec, Ostrava, Zlín, Žatec, Brno, Plzeň, Jablonec nad Nisou

Téma konference:

Průmyslové dědictví: ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry?

... neboli o výsledcích, úskalích a vztahu profesionálních a odborných institucí a občanských sdružení, dobrovolných nadšenců a státní i místní samosprávy pro poznání

Future City Game (ve spolupráci s organizací British Council)

z výstav – *Co jsme si zbořili* (Stará kanalizační čistírna Praha, Důl Mayrau Vinařice); *Industriální propojení* (Stará kanalizační čistírna Praha, Stavební veletrh Brno); *AID – akceptace – intervence – destrukce*, výstava studentských prací (Centrum moderního umění DOX Praha); *5x4 z Prahy 4* (Podolská vodárna); **exkurze** – Praha 3, Kladno, Liberec, Ostrava, Žatec, Zlín ...; **z doprovodného programu** – *Základy: Co si postavíme?* (performance studentů DAMU), Stará kanalizační čistírna Praha; *Industriální stopy* na Kladně (výstavy, koncerty, divadelní představení, workshopy, naučné stezky...) v Hornickém skanzenu dolu Mayrau, na dole Michael v Brandýsku, v areálu huti Koněv; *Zdař Bůh* (divadelní představení), Důl Michal v Ostravě, ad.

Publikace: Benjamin Fragner – Jan Zikmund, *Co jsme si zbořili*, Praha 2009; Lukáš Beran – Vladislava Valchářová, *Industriál Prahy 3*, Praha 2009; ... *Průmyslové dědictví ve vzduchoprázdnu mezi profesionály a amatéry*.

Industrial Heritage in the Space between

BENJAMIN FRAGNER

☞ Illustrations on pp. 9, 10, 11, 12

English translation Robin Cassling

Despite what the title might imply, this publication is not so much about the definition of roles. It is the differences in the motivations of professionals and amateurs that are apparent, but even they may not be decipherable at first glance.

This is a discussion that follows from a meeting that was held during the Vestiges of Industry Biennial in 2009. It offers a comparison—at both the international level and within the Czech Republic—and identifies areas of responsibility, the objective being to minimise misunderstandings.¹

The concept goes back to an experience that accompanied the confrontation between official and alternative ideas about the fate of industrial sites in Prague twenty years ago. The conclusion presents an up-to-date survey of the activities assembled for the exhibition 'Industrial Interconnection'.²

Where Interests Collide

At the very start of the 1990s, news surfaced of plans to implement some new projects in the Holešovice district of Prague, which put in question the future of the former central abattoir and cattle market located there. In direct response, alternative plans and designs were created and then collected in an exhibition called 'The Prague Abattoir—A Battleground of Interests'. In the exhibition hall, visitors walked among the bleached-white symbols of Prague abattoirs, which looked as though they had just arrived from the site at risk itself.³ I believe that this event contributed to the abattoir being declared a cultural monument less than two years later in 1993.

How does this pertain to the title of this book? The people that created the designs for the exhibition were all professional architects or students of architecture, at that time though they were playing the role of amateurs. They were not acting in the interest or on behalf of some institution, professional organisation, or lobby group, and they did not work out their projects as professional assignments for a developer. They were professionals, but in the role of amateurs. This dimension is a part of the relationship between professionals and amateurs in this country.

Nevertheless, since then, while in the view of some professionals, such as heritage conservationists and some architects, it is clear and settled that the abattoir is a heritage site that should be protected, in the view of other professionals and professions, conversely, their 'professional' interest dictates that the right

approach is for the site, to be exploited and developed, and, if necessary, to do this the expert decision made by another professional should be nullified. Just a decade after the abattoir obtained heritage status, a proposal made it onto the table of the heritage committee of Prague City Hall to remove—or at least substantially cut back—the site's heritage protection. A professional architectural studio was commissioned to prepare a study to test new development options on the grounds of the site, which would have meant its destruction. In the end, that attempt failed, but uncertainty remained, fed by the controversial leasing of the site and by the incompatibility of contending interests.⁴

Years later the episode of the Holešovice abattoir continues to play out with the emergence of new projects to convert this industrial neighbourhood. This case illustrates the strange experience that occurs when there are two opposing professional visions of a vacated space.

Professional Amateurs

Perhaps it is typical of how things are that 'industrial archaeology', a term that quickly established itself in academic studies and professional activities and is already being used in official documents, first appeared in an article published in a journal called *The Amateur Historian*.

The public's changing relationship to industrial heritage and recognition of the values being lost, as summarised by R. Angus Buchanan,⁵ has been linked (in Britain since the 1960s, in the Czech Republic since the mid-1980s) to the protests and initiatives of volunteers, enthusiasts, artists and historians, and even amateur industrial archaeologists, most of them outside official institutions.

The specific coexistence of amateurs and professionals, marking out their respective spheres of functions and responsibilities, has continued to date. Key to handling the scope and breadth of activities under way is 'the ability to hook up amateurs and professionals' in the pursuit of shared goals.⁶

This is confirmed in the following pages by Steve Miller from the Ironbridge Gorge Museum, Bill Ferris from the Chatham Historic Dockyard Trust, and Norbert Tempel from the Westphalian Museum of Industry. The changing relationship to monuments connected with the history of technology, science, and human labour is described by Jan Hozák from the National Technical Museum in Prague.

Transcending the boundaries of what to date have been the customary activities of museums and heritage conservation necessarily results in incursions into professions that at first glance seem remote. The most pressing aspects are in the social and economic spheres. The confidence of the industrial age has, with its demise, been supplanted by the realisation of the vulnerability of the remains of that era and reflection on them.

There is one more motive for the awakened interest in uncovering the memory of place and interpreting the material reminders of history: responsibility for the changing environment. This gives the protection and adapted new use of industrial heritage a more general meaning. This motive falls within the framework of current discussions on sustainable development, but it also blurs the boundaries between fields.

In this situation, a new player has emerged on the scene in the last decades of the 20th century: the Pro-Am (the professional-amateur).⁷ These are amateurs who pursue activities at the professional level, and do so more out of interest than for money, and not as their permanent employment: they are erudite, educated, passionate, and they are also distinguished by the fact that they exist outside hierarchically structured institutions, unfettered by established professional rituals, and without links to professional clans. This allows them to try less customary solutions that better correspond and conform to the new situation. Words can regain their meaning without the accretion of prejudices and negative connotations.

It should not be overlooked that these days industrial archaeology is not the main force behind the increasing prominence of industrial heritage. The new and almost fashionable use of industrial sites, for instance, in the form of loft housing, is connected with changing lifestyles, and industrial heritage has proved to be a powerfully unifying issue that has motivated people to try to get a say in decisions relating to regeneration projects in particular regions or urban neighbourhoods or conversion projects for industrial sites, and has often incited them to challenge officially advocated plans.⁸ Examples of this can be found in the Czech Republic, but only within the past five years, and the outcome in most cases is still just on paper.

Local authorities and investors are disdainful of alternative solutions, ignore different opinions, and downplay the importance of participation. In reality this reveals the deficit of democratic experience in society, a hangover from times before 1989.

The texts that follow present various forms of reaction—affirmation, indignation, concerns about apathy, and calls for communication. By field they range from heritage conservation (Petra Mašitová, Pavla Trantinová, Lukáš Beran) to urban studies and sociology (Alena Kubová, Martin Stockley, Petr Klápště,

Eva Klápšťová, Ivan Rynda). Also discussed below is another vehicle of change—a participative game that, in connection with Vestiges of Industry, was developed by the British Council (Monika Klimentová).

Clearly the theme of industrial heritage in the void between professionals and amateurs is not so polarising when it comes to qualifications and education, professional competence, experience confirmed by practice, and organisational and economic background. More critical are the decisions influenced by power obtained and asserted from the position of an abuse of authority in the political, official, or professional hierarchy and under commercial pressure. While amateurs, without any recognised responsibility, are assigned the harmless role of collecting beer coasters.

Shortly after the Vestiges of Industry conference, on which occasion an inventory of industrial structures that have vanished was published under the title *What We Destroyed Ourselves*,⁹ the Klatovy-based sculptor Václav Fiala published at his own expense and as an amateur a book with a meaningful shift in the title—*What They Destroyed for Us*. It describes the story of the emergence, the struggle to save, and ultimately the demolition of the Schifauer manufactory of machines, boiler machinery, and iron and metal smelting in Klatovy. It captures the traumatising sense of powerlessness to influence what happens and the sense of astonishment at the corrosion of professional ethics. Fiala comments on the decision to demolish the factory with the professional blessing of the town's architect, saying:

*'I hope that ... at this moment he's burning his university degree. No architect with any honour could agree with such a demolition!'*¹⁰

Without End

Almost from the moment the Industrial Heritage Register of the Czech Republic began running on the internet the earliest entries were for sites in Kladno, once a prospering city not far from Prague that was hard hit by the decline of heavy industry and mine closures. Mapping industrial heritage in Kladno was like summoning up foggy reminiscences of a fateful upheaval. On the one hand, there was a sense of discomfort about or even open aversion to digging into the past and trying to find anchor points for new development outside the purview of established professional and political interest. But at the same time more and more enthusiasts and collaborators were emerging to help search for material and information. Their efforts have been directed at looking for ways to revive destroyed buildings and sites, and such individuals have included architects, museum staff, archivists, teachers, students, people today involved in the associations Kladno+/-Záporno, Arteum, Kladno Koněv, namely, for instance, Dáša Šubrtová, Václav

Holešovice-Bubny Railway Grounds

In the vicinity of the town abattoir in Prague-Holešovice, dramatic changes are planned for the Holešovice-Bubny railway grounds at the site of the former join station of the Buštěhrad Railroad and the State Railroad Company from the 1860s and 1870s. The development plans envisage the demolition of several of the surviving railway buildings of the former station: the sheds, water stations, and repair workshops. Efforts to conserve them were actually tied in with the discussions that accompanied the exhibition 'Prague Abattoir—A Battleground of Interests'. In 1995 the Association of Railroad companies submitted a proposal to declare the cited objects to be cultural monuments. In 2004, following lengthy discussions, at least some of these objects were declared cultural monuments. Shortly after that the site got a new owner, the development firm ORCO Property Group, which retained legal experts to hire professionals to draw up, on commission and in opposition to the earlier decision, a new report for the developer (which needs to have the grounds cleared out and at their disposal as quickly as possible). The report reads: *'from the perspective of heritage conservation it is impossible to speak of any specific values that ought to be protected'* and it adds that their conservation would be *'entirely pointless and non-urbanistic and in the end it would go against the meaning of heritage conservation as such'* (cited from the Decision to nullify heritage status, dated 20 June 2008, Ministry of Culture of the Czech Republic, no. 14247/2007). In 2008, at the owner's request, the site's heritage status was nullified, the space is vacated, and evidently the only thing delaying demolition is the real estate crisis. Here it is no longer about defining the roles of professionals and amateurs, it is about the conflict between the positions of professionals.

Kruliš, and Tomáš Voldráb. From the perspective of established categories in society people who are operating in the role of amateurs.

Thanks to them and with the support of some representatives of local government—and with the use of the Industrial Heritage Register—an industrial trail was founded, the first trail running to alternative industrial tourism destinations in the Czech Republic.¹¹ This project was a springboard to Kladno's involvement in the events of Vestiges of Industry 2005. At that time the portentous image of the trio of crumbling limekilns of Vojtěch Ironworks were seen on posters and in the media around the country.

In the spring of 2008, thanks to the dogged efforts of amateurs, the limekilns of Kladno were declared a cultural monument, registered under number 102997. What few could even have imagined up until that time

succeeded. The romantic torsos of the limekilns of Vojtěch Ironworks became a symbol.

Less than two years later, during Vestiges of Industry 2009, events and initiatives continued, as though driven by the instinct for survival.¹²

This is a plotline that escalated in a way that it would be hard to find any parallel to even now. But the story remains open, unfinished, without end. Despite every effort and generous publicity the limekilns are falling apart, and what was just recently discovered is now being irretrievably lost before our eyes. It seems that the only thing postponing its demise is the warning notice on the site that the destruction of cultural heritage is a crime.

Like with other industrial heritage monuments the limekilns have become trapped in the void beyond the reach of professional amateurs and without any possible help from professional institutions and offices, constrained by legal and economic powerlessness.

This book is therefore above all about looking for a way out.

REFERENCES

- 1** The international conference 'Industrial Heritage: In the Void between Professionals and Amateurs?' took place on 9–10 October 2009 in the Old Sewage Treatment Plant in Prague-Bubeneč. This was the most recent in the series of international 'Vestiges of Industry' biennials organised by the Research Centre for Industrial Heritage at the Czech Technical University in cooperation with the National Monuments Committee of ČKAIT and ČSSI, the National Heritage Institute, and the Czech National Committee of ICOMOS. Numerous cities, organisations, associations, and institutions participated in the events. The theme of the conference in 2009 was also strongly influenced by the involvement of a project from the British Council focusing on opportunities for public participation in the conservation of values at risk and the development of the environment.
- 2** This is a selection of poster presentations for *Industrial Interconnection*, which were part of the 'Vestiges of Industry' conference in 2009. The exhibition is accessible online at: <http://www.industrialnistopy.cz/2009/23-postery.aspx>.
- 3** With its layout and the architecture of the buildings, which reflects the site's original production function, the town abattoir dating from 1893–1895, despite some devastating interventions, to date continues to form an island in the city. The polemically oriented architecture competition and exhibition 'The Prague Abattoir—A Battleground of Interests (Views, Ideas, Themes)' at Jaroslav Fragner Gallery was organised in the spring of 1991 by *Technický magazín T91* (Technical magazine) and the Department for the Protection of Industrial Heritage at the National Technical Museum, the Council of Architects, and ÚHAM Prague (see *Technický magazín T90*, no. 9, p. 3 and *Technický magazín T91*, no. 2, pp. 24–27), as the continuation of conceptually oriented architectural events *Urbanita*.
- 4** Minutes from meetings of the heritage conservation committee of the Council of the City of Prague held on 26 April

2004 and 28 June 2004. See <http://kultura.praha-mesto.cz/files/=23528/Kopie++z%c3%a1pis+ze+7+jedn%c3%a1n%c3%ad+komise.doc>. The committee then agreed with the proposition to remove heritage protection from the site, except for the gate, two adjacent halls, the pumping station, and the exchange house. However, this proposal has not yet been passed.

5 R. Angus Buchanan, 'The Origins of Industrial Archaeology.' In Neil Cossons (ed.), *Perspectives on Industrial Archaeology*. London 2000.

6 Judith Alfrey and Tim Putnam, *The Industrial Heritage: Managing Resources and Uses*, London 2002, p. 128. One of a series of practically oriented studies, this draws attention to the necessity, advantages, and complications of working with professional institutions, academics, and enthusiastic volunteers at the local and international levels, for instance, through TICCIIH (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage), see <http://www.mnactec.cat/ticcih/>.

7 See the polemical study by Charles Leadbeater and Paul Miller, *The Pro-Am Revolution: How Enthusiasts are Changing Our Economy and Society*, London 2004.

8 Among the initiatives cited in this field and, given its location in the centre of London, one impossible to overlook, is that of the Coin Street Action Group and its activities in the late 1970s and early 1980s (see http://www.coinstreet.org/history_background.aspx); the group was formed by local inhabitants to prevent the planned demolition of a block of buildings and warehouses, including the threatened Oxo Tower. They pushed through a more attractive alternative solution and one more acceptable

for everyday life which included the conversion of industrial buildings. For many other examples, see also Michael Stratton (ed.), *Industrial Buildings: Conservation and Regeneration*, London 2000.

9 The exhibition 'What We Demolished Ourselves' was held on the occasion of the international biennial Vestiges of Industry 2009 and highlighted over one hundred and thirty industrial heritage buildings and sites that vanished over the past decade. After its installation in the Old Sewage Treatment Plant in Prague-Bubeneč (September–October 2009) it travelled on, in expanded form with new regional examples, and was held in the change room of Mayrau Open-Air Mining Museum in Vinařice (March–June 2010). A publication was issued to accompany the exhibition: Benjamin Fagner – Jan Zikmund, *Co jsme si zbořili. Bilance mizející průmyslové éry / deset let*, Prague 2009.

10 Václav Fiala, *Co nám zbořili – od továrny k hypermarketu*, vlastním nákladem, Klatovy 2009, p. 15.

11 Information from the Industrial Heritage Register was used as material in the first regional industrial heritage tourism guide prepared in this country, which other popular publications have drawn on. Eva Dvořáková and Tomáš Šenberger (eds.), *Industriální cesty Českým středozápadem: Kladensko, Slánsko, Berounsko, Rakovnicko, Kladno* 2005.

12 See, for example, <http://industrialnistopy.cz/2009/13-program-kladno.aspx>, and the proceedings from the interdisciplinary conference organised for the international biennial 'Vestiges of Industry' 2007, Radoslava Schmelzová and Dagmar Šubrtová (ed), *Kladno minulé a budoucí*, published by Arteum, Kladno 2007.

The Public and Technical and Industrial Monuments

The Experience of the National Technical Museum

JAN HOZÁK

☞ Illustrations on pp. 18, 21

English translation Robin Cassling

When I was thinking about writing this paper, I wanted to establish some point of departure. So I decided to conduct a quick little survey. I asked twenty people between the ages of 20 and 70, ten women and ten men of various educational backgrounds, what comes to mind when they hear the word '*industriál*' [in Czech this word relates to industrial heritage, while the word for industry itself is *průmysl*—translator's note]. I made sure that none of them was working for an organisation involved in conservation (museums, heritage institutes) or, for instance, was professionally engaged in conservation work or was a public official in state or municipal administration working in this field. Six of the respondents were from Prague, and fourteen from other municipalities.

I admit that my expectations were high. To me it

seemed that the word '*industriál*' had appeared so frequently in the media in recent years that clearly almost everyone would associate it with the conservation and adapted new use of the industrial buildings that had survived in this country from the relatively recent past. However, the results of my research quickly set me straight. While thirteen respondents had some idea of the word's connection to industry, but could not specify it any further, two respondents instead related it to a style of rock music, and five people said they did not know what it meant. Not one of the respondents even remotely associated it with the conservation of industrial buildings. The objection could be raised that I performed the survey in a dilettantish fashion, that my sample was insufficiently representative, there were too few respondents, and so on. All this I recognise. But

I present this nonetheless as an example of how those of us who have worked long in a given profession—in this case the history of technology and industry, the conservation of monuments and their adapted new use—have a tendency at times to overestimate the information and the hierarchy of values possessed by the public. Unfortunately, this is usually only realised once some issue comes to light, once some problem is being addressed, and then the 'enlightened' individual just looks on in amazement at the superficiality of opinions and the lack of knowledge and information on the part of the public. It follows then that there can be no end to activities aimed at educating and informing the public about this field, and should such confrontations as this ever produce a sense of satisfaction, the impression that enough has been done must still be avoided.

The second point to give me pause relates to the title of the conference 'between professionals and amateurs'. I would warn against making any advance judgements about either one of these labels. I have no intention of detracting in the slightest from the customarily highlighted enthusiasm, effort, and persistence of amateurs, nor do I accept the established image of the comfortable, obstructive bureaucrat who does just what he or she must and by any means possible puts off dealing with important things or simply files them away. There are many known examples of professionals working well beyond the limits of their job description, asserting an issue, and searching for the best solution; and we also know of instances where particularly zealous amateurs have behaved like a 'runaway train', throwing themselves into something they are unequipped to deal with and doing more damage than good. Let's say from the start that without steady cooperation, mutual understanding, and a considered, professionally grounded approach on the part of both groups, not much would be achieved. What's more, the boundary between the amateur and the professional spheres in the field of conservation of technical monuments and industrial heritage, and certainly not just there, is very blurry. For instance, is an architect or a university professor engaged in the conservation of industrial structures an amateur or a professional? Is an archivist who in his or her free time takes photographic documentation of factories on a volunteer basis an amateur or a professional? Is a journalist who popularises industrial architecture in the press a professional? I shall describe a more problematic situation, which will lead us into the theme at hand.

I come from an institution that was founded in 1908 as the Technical Museum for the Czech Kingdom. It was created out of the initiative of a number of enthusiasts, most of whom were professors at the Czech Technical University in Prague. I would like at least roughly to compare the situation at that time to the situation

of industrial heritage conservation in the Czech environment in the mid-1980s.

From the time it was founded, the Technical Museum stated its interest in the conservation of technical monuments. However, that interest did not apply to immovable monuments. Technical monuments were defined as objects of museum interest and historical value of which it was considered desirable that they be preserved for the future. It was also considered desirable to obtain and preserve such objects in their original state if possible and either to exhibit them or keep them in the museum's depository. The first signs of conservation directed at immovable technical monuments appeared in the 1990s and are associated with the name of František Zuman, a historian of the paper industry and a member of the Czechoslovak Technical Museum. In a long article published in *Národní listy* (*The National Gazette*) in October 1924 he put forth his view of how to protect old paper mills and factories, but he also generalised the issue to apply to the conservation of industrial architecture as a whole. Let's look at a brief quotation: '*Large, movable monuments (for instance, large machines or the complete equipment of a factory) and immovable monuments (buildings) have however thus far been much neglected, even though these are the ones that are vanishing rapidly. (...) For instance, in Jizerka in the Jizerské Mountains, you will stand in surprise before the large ruins of a glassworks that at first glance is reminiscent of Castle Rabí. Only the surviving smokestack now indicates the building's original technical function. But it was mainly monuments from the immense Czech paper industry that, as I watched them perish almost before my eyes, inspired the idea that we need to protect those technical monuments that we still can.*'¹ In the years that followed, František Zuman reiterated his calls several times, for instance, on the pages of *Věstník Technického muzea* (*Technical Museum Bulletin*), but unfortunately the issue remained on the level of just articulated fears and appeals. The author even elaborated a concept for creating a list and inventory of technical monuments and tried to prepare legislation designed to protect technical monuments. These were literally groundbreaking efforts. It is necessary to realise that heritage conservation at that time was grounded solely in the theory and findings of art history, it knew nothing of these issues and dealt solely with monuments of art—castles, palaces, religious and stately buildings. So at that time the Technical Museum was the only place where these matters were at least being discussed, even though action was still a long way off. So we could say that it was around the 1920s that the idea of protecting industrial heritage was born in the Czech lands; its motives then were exclusively heritage- and museum-oriented. The museum approach emphasised preserving

the machinery and technology inside an authentic building for the purposes of knowledge and education. This approach was essentially about transforming a factory into a museum. The continuation of production in such a site was tolerated only in exceptional cases and solely for didactic and educational purposes, so as to preserve a dying technology. František Zuman had considered this idea for a paper mill in Práší in the Šumava Mountains, but unfortunately before it could be brought about the monument was in ruins.

With just slight modifications, this approach to technical and industrial monuments continued to be applied in the following decades, whether in the reflections of the art historian Jakub Pavel, the archivist Jan Klepl, or others.² In this country this approach was especially applied by the Technical Museum in Brno in the 1960s and the 1970s, which assumed responsibility for the management and conservation of, for instance, a windmill in Kuželov, a roll mill in Slup, and the blast furnace of the Old Works in Adamov, and by the National Technical Museum in Prague, which took charge of a hammer mill in Dobřív. Industrial archaeology essentially adhered to this same museum approach, but methodologically it was more systematic and more detailed in its inquiry. The field of industrial archaeology was first heard of and learned about in the early 1970s. News and information about this field mainly came from Germany, and in this regard I would like especially to mention the name of Dr. Jiří Majer, a mining historian and long-time head of the mining department at the National Technical Museum. He was one of the first in the Czech lands to pass on information about new trends in this field, drawing inspiration from his work and contact with the German historian of technology Rainer Slotta and the Mining Museum in Bochum.

The industrial stock began to experience structural changes in the mid-1980s. The first closures of mines and unprofitable plants in the heavy industry sector began to occur, while small breweries, sugar refineries, and other enterprises began to be shut down. A process that had already been under way for at least a decade in Western Europe began in this country when it still had a socialist political and economic system. Industrial buildings and sometimes even vast building complexes began to be vacated and were left to await demolition. More information was then also filtering into the country about a new way of looking at this industrial heritage and at new ideas about protecting at least some part of it. The concept of industrial heritage in a very general sense began to surface. This concept went beyond the scope of heritage conservation, ultimately impacting the life of society in an economic, social, and psychological sense. The conversion and adapted new use of industrial buildings that no longer served their original function entered the agenda as the only way of preventing their

The Technical Museum and Its Organisational Structure a Century Ago

Few people initially realised there was a need to collect, study, and permanently exhibit works of technology and provide learning about the technologies and operating principles of various types of machinery and equipment. There were after all numerous trade fairs and national exhibitions being held in this country, both the large Prague shows, like the Provincial Jubilee Exhibition in 1891, the Architecture and Engineering exhibition in 1898, and the exhibition of the Business and Trades Chamber in 1908, and many smaller, regional agricultural exhibitions, where new technology was introduced and demonstrated. These seasonal exhibitions, usually held in the months from May to October, were in the general awareness usually sufficient to give visitors an idea of what the market had to offer and how those offerings could be used beneficially in practice. And yet, there were some people who saw beyond the interests of economics and national pride. They realised that education and interest in structural creativity had to be supported continuously, often through formal education. The idea arose that there should be an institution that operates continuously, year-round, whose priority would not be commercial or promotional, but rather to provide information and education. The museum was founded and as expected it received no support from the state. There was no other option but to establish it as an association, which also meant that funding for its operations also had to be sought from industrial enterprises and private benefactors.

The organisational structure of the museum was based on so-called professional groups. Each one represented a particular technical field, such as mechanical engineering, metallurgy, mining, textile production, glass-working, ceramics industry, chemical industry, sugar refining, rail transport, construction, aviation, and so on. These professional groups answered only to the committee of the association, but otherwise they essentially had a free hand in creating their collection, in acquisitions, and in preparing and rotating exhibits. And most important, except for several paid employees who were hired to directly work on running the museum, the number of whom could be counted on two hands, all the museologists in this endeavour were members of the association and performed their work voluntarily, free of charge, while on top of that they paid membership fees, searched for sponsors, and the better-off among them also supported the museum with financial donations. Most museum members were people working in the relevant technical fields, engineers, and teachers, but also industrialists and owners of plants and businesses. Most of them were professionals, as experts in their fields, but as

museologists and technology historians they were amateurs. The number of members of the association fluctuated, and depending on the situation it ranged over time from around 1200 to 3000. This situation that lasted until 1951, when the museum was made a state institution directly run by the Ministry of Culture and all the staff became state employees. Throughout its existence, whether before the First World War or after 1918 during the First Czechoslovak Republic, Prague's Technical Museum was constantly trying to define itself and was constrained by financial difficulties and a shortage of exhibition and storage space. However, despite all these difficulties, it served the public and gradually attained a level of social prestige. People grew used to visiting it and quickly came to view it as a regular feature of society.

total destruction. These were the first signs, the first pieces of information, and the first reflections on how further to proceed. New worlds began to open up, but so too did new problems, arising out of specific local circumstances, in particular, out of the fact that the communist regime was still in power, even if it was already beginning to unravel at that time.

In 1986 the Section for the Conservation of Industrial Heritage was founded in connection with the National Technical Museum. Through its chair, the architect and professor Emil Hlaváček, it had ties to The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH).³ Other groups and individuals became involved at the heritage institutes in Prague, Brno, and Ostrava then, where specialised departments for industrial and technical monuments were eventually established, at the Technical Museum in Brno, and at the architecture faculties of the technical universities in Prague and Brno. Students began to receive their first assignments on converting industrial structures. And all this took place essentially within a very esoteric environment, I must say in isolation from the view of the wider public, although with relentless attempts to establish communication with the public and with state and municipal administration. The Section also tried to take an active or at least advisory position in some specific cases of the conservation of sites and at the same time link up the isolated islands of amateur enthusiasts in various towns and districts. The atmosphere of committee meetings could be described with just slight exaggeration as resembling that of a secret club. The first information bulletins issued back then by the Section for the Conservation of Industrial Heritage (SOPD) today look like leaflets pertaining to some illegal activity.⁴

So in the late 1980s and early 1990s two approaches to the conservation of industrial sites existed side by

side. The older of the two, which we called the museum approach, was inadequate in the new circumstances. More and more industrial structures were abandoned or shut down, and not all of them could be turned into museums and protected heritage sites. This began to be apparent after the regime change in 1989 and was observed continuously throughout the 1990s, when everything else was changing. Existing legislation was inadequate in the given social circumstances, so heritage legislation was quickly amended and adapted to contemporary needs, but essentially it was still hobbling behind realities. After half a century, people began learning to live in a capitalist system again, and in the field of industrial heritage that resulted in the emergence of entirely new phenomena. Finding new functions for industrial structures proved the only way of saving some of them. This was also confirmed by experiences passed on from abroad, primarily from countries where the waning and transformation of the industrial era had begun earlier and had long been under way (Great Britain, USA, Germany, Belgium, France, The Netherlands).

There is no sense or use in setting the museum concept and the conversion concept at odds with each other, even though in the past this happened in some debates. Both approaches were and are beneficial, and one can complement the other. Cases can be cited where this has indeed occurred. Some industrial structures that acquired a new function retained something of the original technology to serve as a symbolic memento; for instance, leaving a steam engine in a new market hall, so visitors can wander past it, stop to look at it like a strange object from a lost world, or perhaps can even think about how it worked.

As in heritage conservation generally, so too in industrial heritage is it important to avoid making hasty generalisations and rather to base decisions on thorough research. One must proceed in practice with the awareness that each case is unique. There will never be a universal recipe that can be applied automatically, without consideration. And it is on this seeming banality I claim as valid that I close my paper.

NOTES

1 František Zuman, 'Technické památky' (Technical monuments), *Vzdělávací příloha Národních listů*, no. 289, dated 19 October 1924, unpagged.

2 An example that can be cited of this is a booklet by Jan Klepl: Jan Klepl, *Pro záchranu technických památek* (For the conservation of technical monuments), Prague 1957.

3 Prof. Hlaváček also wrote a book that was used in this country as a basic guide to issue of industrial architecture. See: Emil Hlaváček, *Architektura pohybu a proměn* (The architecture of motion and change), Prague 1985.

4 The questions and issues that in the late 1980s were of vital

importance to the Section for the Conservation of Industrial Heritage are summarised in *Industriální architektura – nevyužitě dědictví* (Industrial architecture: an unused heritage).

This booklet was published in 1990 to accompany an exhibition of the same name.

01

texts in english

Public Space, Public Interest, and Public Goods

IVAN RYNDÁ

☞ Illustrations on p. 25

English translation Robin Cassling

'Europe's industrial heritage is a precious asset. Its future will be secured by a wide variety of interlinked initiatives involving governmental and non-governmental and municipal agencies, voluntary preservation bodies, developers, architects, engineers and archaeologists. But without the widespread understanding and support of the public this asset will wither and die...'

—Sir Neil Cossons¹

In post-industrial society, the remains of the industrial landscape of the past, summarily referred to as industrial heritage, are becoming a part of the public space, both physical and virtual. Wikipedia defines the public space as a place 'that is open and accessible to all citizens' for as long as they want to be there. I've cited this definition by way of deterrent and as a justification for attempting a definition of my own. I think that the following one would serve well: the public space is a physical or virtual setting where people come into contact deliberately and randomly by no volition of their own and there communicate with each other. According to Christian Norberg-Schulz, there are two basic aspects of how the human psyche relates to space: one is the need to orientate, and the other the need to identify. The setting signifies something: it imparts meaning; it enables us to discern it, to orientate ourselves in it, even in the case of a virtual space of interests, and to identify in it with what corresponds to our individual interests.²

The public space is a space for the public—from direct users of the space itself and its various services, to those who provide services in the public space. However, it is also the architect-professional's natural habitat. So an architect should be someone who knows his or her way around the constellation of different interests and is able to identify and mould them, at the very least in a way that does not disorient people or violate any specific interest. Architects are the policymakers and co-creators of the public space and public interests. Listening is their working tool, creativity their service; but their most valuable quality is humility. All the actors involved have their own idea about what this environment should be like; but these notions vary

much more than we tend to admit. An architect is an expert on space and the structures within it, but he or she can never be the definitive expert on every individual function that fills the public space. There are too many functions. They can never be objectively described; they evolve and reflect subjective ideas and feelings, which cannot be measured or quantified, but are usually crucial to the overall feeling generated. Some studies in the environmental field are focusing increasingly on the subjective quality of life, the specific concept of subjective well-being, or even the elusively definable feeling of happiness. But even professionals, such as architects, who have to create and will always have a need for (self-)realisation, self-expression, or even the materialisation of their own abstract worldview, can never fully detach their subjective and personal motivations from what they do. Luckily so, otherwise the world would be monotonous.

This gives rise to a peculiar paradox. The public space should be created and organised in the public interest. But the public space is the very setting in which individual, personal, private, group, commercial, market, and political interests clash. The professional (conservationist, architect, developer, and others) enters it with more or less a feeling of professional pride and superiority over the user whom—paradoxically—he or she views as an amateur. The professional can follow two paths to a solution: create a kind of hypothetical, 'general' average of all the interests cited, or seek the definition or meaning of the concept of 'public interest' and its externalised (e.g. architectural) form.

There are, however, big differences in the distribution of power across society. Alongside the individual social groups that exist, with their various levels of prestige, authority, popularity, and purchasing power, for instance, from young people to senior citizens, there are two main operative spaces. These are the virtual semi-public spaces of politics and the economy, where the vast majority of important decisions are made.

However, in the past half century, the primary roles of the economy and politics have paradoxically

changed places or at least crossed tracks.³ Politicians consume increasingly more energy, costs, and time to get elected, and focus less on the actual performance of politics. Thus, politics has begun to be more about technology and the consumption of power, including producing its own gains, and is less and less about the administration of public affairs; politicians are privatising state administration, public contracts, and the public space. Conversely, the economy, in the form of multinationals,⁴ must as it expands its markets work to gain greater political influence, and for both the worse and the better it is more and more making decisions about public affairs. Economists ought also to take into account so-called public goods, that is, the public space or elements of the environment. The difference between these and private goods or collective ownership mainly rests in the non-exclusivity of consumption, the absence of competition in consumption, indivisibility, the limitless costs, and the unlimited capacity. Theory refers to them as free goods, but with demographic growth⁵ the situation is changing dramatically: public goods are no longer free and unlimited. But the neo-liberal economic paradigm does not recognise the existence of public goods. It claims that they are just the result of a bad definition of property and, by extension, price.⁴ But economists paradoxically do acknowledge the existence of public interest or public interests, which are determined arbitrarily, by political decision. But politics often washes its hands of such decision-making, or conversely makes the public space and public interest a private interest through privatisation. In the Czech Republic, for instance, public interests include not just motorways, but also the Danube–Oder–Elbe canal, the weirs on the Elbe, or the new National Library.

However, the political left and right have converged or even crossed tracks in their opinions on the main cleavage issues. The differences between them have become extremely blurred. In the media world political publicity (public relations), the shapers of public opinion, image-makers, media appearances, the ability to talk and image have been assuming a far greater role than political or election programmes. The great classical political-ideological systems have exhausted themselves and in the global world, on the local—regional—global vertical, they are no longer capable of generating practical solutions.

The situation is complicated by another paradox. In the second half of the 20th century the increasing satiation of material needs and living standards in Euro-American civilisation has unlocked opportunities for people, especially young people, to take an interest in public affairs. The growing distrust in traditional decision spheres, the economy and politics, spontaneously gave rise to the so-called third sector, the vast public

space of non-governmental and non-state, non-profit organisations.

Thinking out the public space, and also creating architecture in relation to industrial heritage, is thus becoming much more complicated than ever before in the past. It demands that we be especially responsible in our search for human values and sustainable methods that, for instance, will guarantee that future generations, for instance, appreciate the extraordinary legacy of the industrial age. The concept of public interest is beginning to play a key role, not just for us, but understandably ever more urgently for our descendants, to whom we pass on structures and spaces as heritage and as the cards they have to work with. That is why everyone concurs on the need to respect public interest: decision makers, users, architects, citizens—professionals and amateurs. What then is public interest?

'Public interest: a concept applied mainly in public policy, public economy, ethics, and law, referring to the common well-being or general welfare. Generally, public interest is the kind of focus in politics that supports the development of society and solutions to its real problems. It is clear from this definition that the identification and recognition of public interest can be (and tends to be) a source of conflict in society, as the ideas about what is good for society and what its problems are vary. Consequently, in society there are struggles over identifying, recognising, and asserting various public interests. Public interests that are recognised can be formulated in law. The very concept of public interest is not universally accepted; some deem public interest to be just the sum of individual interests. Public interests that are identified are not universally valid. What at a particular point in time in a particular culture is deemed a public interest need not be at another time or in a different society.' (See that most reliable of sources, Wikipedia, in Czech)

The above text seems to leave us without a tether; in other words, the text offers no 'how to' instructions. The public opinion theorist Walter Lippmann says: a public interest is evidently what the people would choose if they saw clearly and rationally and acted impartially and in good will.⁵ But, counter to the neoliberal economic paradigm that defines a functional market as an environment of free and rationally acting individuals, people usually do not see clearly and rationally and they are certainly not impartial. Everyone is partial. That is why even some professional facilitators believe that particularist interests are the worst. Individual and group interests, however, are of course the greatest asset of advanced society and good human community. Diversity is enriching. But for reasons indicated above society is full of general all-around mistrust;⁶ the majority of actors hide their real interests or conceal them beneath others. How are they to be recognised and

how is the collision of interests to be resolved?⁷

Again the procurer of solutions is the one who seemingly complicates things most: the amateur. The new, 'qualified' amateur, the one who intuitively divines the sense of the British political scientist Ralf Dahrendorf's words: '*Only once man begins to take an interest in public affairs is he free.*' Non-governmental non-profit organisations (NNOs) are the new social actors. In contemporary society they cover a wider spectrum of issues than anyone else. They reflect society and rouse it to action; they counterbalance the power of strong economic lobbies and refresh our thinking; they group us together, mediate the rights of minorities, cater to public interest, and they can even be very state-forming.

Where do politicians stand in the new situation? Above all, they now have it very difficult. They would like to make decisions of long-term or at least mid-term impact, they would like to think about the future (and also devote themselves to cultural and industrial heritage); they would like to think not just about their own municipalities but about cooperation in the region, in the European Union, or in the global biosphere. However, they are constrained by the short electoral term and the limited financial, human, and other resources of their electoral district—and circumscribed by the lack of trust from society, starting with the lack of confidence in politics. The purpose and mission of a politician is to overcome distrust and actively foster trust; the politician creates and trades in trust. In the (post-) modern society politicians can only fulfil this task if its political pillar is representative democracy and its effective economic solution a functioning market—on the condition that democracy strives for as much participation from the public as possible and the market respects the value systems embedded in society and its public interest.

The means to achieving this is necessarily the never-ending process that we call strategic planning. This is an edifice set on the foundations of an open, liberal civil society, in which we rouse every social group to actively take part in the decision-making process. This process is built up inductively from the bottom up; it endeavours to answer the question of WHAT needs to be done in a society in order to create a good community in which the majority and the minorities are content. The second pillar is deductive and is built from the 'top down' by experts such as architects. It answers the question of HOW the task is to be done and sometimes even to warn against what might seem appealing but is unsustainable.

In order for the two pillars to communicate with each other it is useful to create thematically focused working

groups in the first and thematically corresponding expert committees in the second. They have to listen to each other, search patiently and continuously for solutions, and admit with a sigh that the ideal and perfect comprise which would elicit enthusiastic response from everyone involved are unattainable, but that this must not be a reason for us to stop searching for them.

Politicians, with the mandate we gave them in the election, and with the budget we handed over in taxes, are only entitled to take part in the negotiations of the community and the expert pillar of strategic decision-making and in tandem with them adopt practical solutions—for example, even such solutions that would ensure a sustainable future for a defunct industrial site. If this is achieved over the long term, it creates mutual trust in society among all the actors and can even win the trust of their voters.

In theory and especially in practice then public interest cannot have a firm, unchanging, static definition—it can only be the result of a well defined decision-making process that respects professionals and amateurs, citizens and elites, figures of authority, opinion leaders and minorities, public goods and agreed values—in the public space, where the actors fulfil their promises and hold to their agreements.⁸

NOTES

1 Neil Cossons, *Yesterday's Industry, Tomorrow's Legacy?*, in: Benjamin Fagner (ed.), *Průmyslové dědictví / Industrial Heritage*, Prague 2008, pp. 14–30, p. 28.

2 Christian Norberg-Schulz, *Genius loci. K fenomenologii architektury* (On the Phenomenology of Architecture), Prague 1994, Chapter 3. *Duch místa*, pp. 18–23.

3 Illustrative sources include, for instance, Noreena Hertz, *The Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy*, London 2001; Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, London 2007.

4 For example, the Austrian economic school; in the Czech Republic Josef Šíma, the Liberal Institute (Jiří Schwarz, Miroslav Ševčík) and others.

5 See Walter Lippmann, *Public Opinion*, New York 1960.

6 In a national survey, responses were: 'most people can be trusted': 18%; 'I don't know / NA': 8%; 'a person has to be very careful about whom he/she comes into contact with': 74% (!) (CESES, 2002, 2500 respondents).

7 'A good society acknowledges interests like good architecture acknowledges structure...' (Ivan Rynda)

8 Ivan Rynda, from a personal collection of wishful thoughts.

Participative Planning and Design

PETR KLÁPŠTĚ – EVA KLÁPŠŤOVÁ

☞ Illustrations on p. 28

English translation Robin Cassling

The need to take industrial heritage in hand and transform it for today is accompanied by numerous uncertainties and is transforming the fields of urban studies and regional planning. The changing age and social structures of society and the shifting structure and location of job opportunities engender yet another task: instead of the steady growth of towns their transformation; instead of 'greenfield' construction, the reconstruction of existing structures. Along with this, the profession of architect / urban planner is also changing, as are planning methods. Unlike the traditional approach (client—designer—building project), in industrial heritage it is important to plan not just the reconstruction of a site but also its new function and future management, and to do so preferably with the involvement of the users (e.g. civic initiatives, 'amateurs'). Participative planning is about directly, actively, and transparently involving all the actors and users in the region in the planning process. It proceeds either as a function of power (see Sherry Arnstein's ladder of participation, which breaks down the different types of participation in decision-making and responsibility, from

manipulation and edification, to partnership, delegation of power, and civic control), or as a function of open problem-solving (the degree of openness: information—consultation—participation—observational learning). A specific example of participative planning is 'design charrettes', planning workshops intended to smooth out conflicting interests and views, which have been used in the United States by Patrick Condon in planning the revitalisation of large grounds. Participative planning can be a boon to personal growth and education; for example, students can be involved in solving current issues as part of their environmental education. Some designers / urban planners (professionals) fear that the space that 'amateurs' (citizens, the third sector) increasingly assume as they become involved leads to obstruction and increased criticism. In Czech circumstances, a frequent reason that such participation still runs aground is the architect's inability to understand non-professionals and present his/her ideas to them in a comprehensible way, which tends then to be interpreted as disinterest or disdain.

Industrial Heritage in the 'Creative Cities' Project

MONIKA KLIMENTOVÁ

☞ Illustrations on p. 34

English translation Robin Cassling

The Concept of Creative Cities

The British expert Charles Landry¹ was one of the first to write in his work about the concept of creativity and its applicability to urban development. More than thirty years ago he founded the reputable European consultancy firm Comedia, which is devoted to creative urban development, and he and his colleagues have executed several hundred projects in more than forty-five countries around the world. Today his concept is becoming more and more popular, as society is beginning to realise that a creative approach to urban development is very important for our planet.

The idea behind creative cities is simple: a key resource of urban development is a city's inhabitants. The world in which the prosperity of individual cities was based on some kind of 'natural advantage', that is, on an approach to natural resources and cheap labour as advantages, is now being replaced by a world whose

development depends on 'the advantage of creativity'. This involves making original and effective use of the resources that cities have at their disposal.

When we hear the word creativity of course we all immediately think of creativity in art. While that kind of creativity is very significant for this concept, the creative cities concept envisions imaginativeness in every branch of life. Not just artists, but even workers, engineers, and public officials can come up with a creative idea—it is a faculty of people who think intelligently and inventively and are willing to constantly learn new things. The concept also highlights as an important aspect of the sustainable development of every city its ability to hold on to its young and talented citizens. Without a new generation of such inhabitants, urban development stagnates.

This international project was set up in 2008 in the UK and organised by the British Council. Its objective is to

enable fifteen European countries to share experiences in the area of creative invention, innovation, and enterprise directed at trying to improve the standard of living in cities. The British Council works with a number of organisations that actively strive to promote innovative approaches to urban policy. The individuals who participate in the project have an opportunity to acquire new skills and meet people with similar interests and ambitions from around Europe. For the participating cities, this is a unique opportunity to learn how to take advantage of the creative potential of its citizenry, which among other things can bring about future economic prosperity. The Creative Cities project will run until the end of 2011 in the UK, Poland, the Czech Republic, Hungary, Slovakia, Slovenia, Ukraine, Sweden, Norway, Denmark, Finland, Estonia, Lithuania, Latvia, and Russia. Its main preoccupation is to search for possible new ways of improving urban life by engaging young and talented professionals from various fields, for whom participation in the project represents an opportunity to take part in decisions that can change their surroundings. From the position of 'amateurs' they can influence decisions affecting various aspects of urban life (e.g. the appearance of public areas, art and social activities, cultural policy). There are four parts to the project: *Future City Game*, *Urban Ideas Bakery*, research activities, and an interactive website <http://creativecities.britishcouncil.org>.

Creative Cities in Practice: *Future City Game*

In the Czech Republic, like in the other participating countries, the most attention so far has been devoted to the part of the project called *Future City Game*. It gets young talents involved in the effort to find solutions to problems that modern European cities have long been facing.

The development of the methodology of the *Future City Game* was preceded by a study that set out to analyse the discourse of the British political agenda of sustainable urban development. Its objective was to identify the main global problems of cities, record local problems, and find an alternative method of consultation and research based on cooperation between different groups of people, who will reflect on the link between global and local problems. This research stage took place in twelve countries, including Norway, China, Israel, Columbia, the UK, and the Czech Republic, where a variety of organisations took part. Everyone involved, however, reached the opinion that the virtual connection was not enough, and that the participants needed to be in direct contact. Based on these findings two British institutions, the Centre for Local Economic Strategies (CLES) and URBIS, were contacted to further develop the concept of the *Future City Game*. The project was supposed to be applicable in diverse cultural

environments, so ongoing consultations took place with the Academy for Sustainable Communities (ASC), which today is part of the Homes and Communities Agency (HCA). The game's methodology was tested between December 2006 and July 2007 in two cities in the UK (Manchester and Glasgow), and in Norway (Oslo) and Columbia (Bogota). In cooperation with the organisation Urban Learning Space, which helped to establish all the game aids, the game was completed, and since the summer of 2008 it has been under way in all the countries that had joined the Creative Cities project by that date.

The Methodology of the *Future City Game*

The game itself usually lasts for two days and citizens with various professional and social backgrounds take part. The participants, divided into teams of four to five people, have the task of coming up with some new, innovative, but still relevant and above all feasible ideas for solving the city's problems and for improving or helping to improve life in the city and its various areas. The players' task is to intelligibly present the project to observers present from the ranks of representatives of the city, expert organisations, and other citizens, all of whom come to watch the presentation of the results of two days' of work.

The game has three phases: creating a vision, testing it, and then working out specific ideas. First the players compare the global problems of modern cities with the situation in their city. At the end of the first day they pinpoint a problem, and then they choose one of the example solutions, which during the second day they test and elaborate. The list of ten problems that each team compiles over the course of the first day offers a unique opportunity to identify problem areas, and very often old, unused industrial sites figure among them. In some cases, they have even been targeted in the game.

The players have to know how to work together and effectively make use of all their abilities and knowledge. This is the only way that they can create a project that best satisfies the given criteria and can thus convince everyone present to vote for their team. The most important stage, however, often comes after the game is over—when the city decides what to do with the results of the creative work done by the participants. Cooperating with a city is not always easy, but the game facilitates a dialogue between the authorities and the citizens of the city, between professionals and amateurs.

Examples of Games That Have Taken Place

In February 2010, a *Future City Game* was held in Moscow, and its theme was the conservation of cultural heritage. The players included secondary school students, university graduates, and also local politicians and experts from Russia and across Europe. Together

they reflected on how to make new use of a military fortress dating from the 18th century; how to preserve the historical and cultural value of the monument in a way that would appeal both to tourists and the local population. The game was an enormous success and attracted participation from eighty-five prominent representatives of the city. It was mentioned in various media, so around sixty thousand people learned about it. The winning project garnered support from local authorities and was passed on to the Russian government for it to be elaborated in more detail in the future. An interesting game also took place in November 2008 in the city of Kaunas in Lithuania. A *Future City Game* was held at the same time in London. Through a videoconference the participants in Kaunas were able to consult on the developing projects with the London players. The winning project proposed the revitalisation of a neglected part of a long pedestrian zone in the city centre.

In December 2009 a *Future City Game* was held in Helsinki, Finland. The game focused on the revitalisation of the old industrial area of Suvilahti. The objective was to turn the area into a kind of 'cultural oasis' for the eastern part of Helsinki, provide accommodation for eighteen thousand people, and create more than ten thousand new jobs. The idea that won proposed creating a multifunctional centre for services, at the heart of which would be a hostel with thematically furnished rooms (e.g. in the style of rock or punk rock), accompanied by a garden, a restaurant, a market, and a garage for bicycles. Guests would be able either to pay for their accommodation or they could work it off (e.g. by cleaning, doing minor repairs).

The winning project of the *Future City Game* that was held on 12 March 2009 in Pilsen was aimed at revitalising the grounds of the former Světovar brewery (part of which is a cultural monument). The project envisioned turning Světovar into a multifunctional cultural centre with facilities for creative urban leisure-time activities and artist-in-residence programmes. A day before the game took place a conference was held

in Pilsen, at which anyone interested could learn more about how similar centres function in Europe and about the situation of brownfields in the Czech Republic. The *Future City Game* enabled professionals and interested citizens to participate in a discussion of the programme, operations, and the internal and external contexts of the entire Světovar grounds, and it helped to sort out the problems that might arise once the revitalisation was under way. Alongside existing plans already for a city archive, a museum of design and lifestyle, a multifunctional centre, and studios and rehearsal space, Světovar will also belong to a 'green community' that will bring together organisations with similar focuses and goals, and they will promote and serve as inspiration examples of how to function as self-sufficient and self-subsistent entities. The community would be energetically off-grid and would provide service exchanges (e.g. day-care centres working with seniors) and a community garden.²

The *Future City Game* project has received recognition from the Homes and Communities Agency (HCA), the British agency for the regeneration and sustainable development of communities. It won 'Place-Making Recognition Accreditation Status' as a project that perfects the skills and knowledge of professionals and amateurs and thus enables them to create healthier, happier, and safer places to live in. The Creative Cities project and the *Future City Game* will be running in all the participating countries until the end of 2011. We can already confirm that it is reaping success, and we hope that other cities will also draw inspiration from it in the future.

NOTES

1 Charles Landry, *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*, London 2008.

2 Another *Future City Game* took place in the Czech Republic in September 2009, held in the Old Sewage Treatment Plant in Prague-Bubeneč. A briefer version (which lasted only four hours) was devoted to the problem of regenerating the industrial town of Kladno.

The Void between Practising Architects and Students?

PETR VORLÍK

☞ Illustrations on pp. 37, 38, 41

English translation Robin Cassling

Based on three exhibitions of student projects on the adapted new use of industrial heritage that were organised by the VCPD ČVUT in 2003, 2007, and 2009, we can cautiously take stock and approximately identify the differences that exist between school assignments

and the projects implemented by architects and professionals, which derive from the different status and experience of these two groups. However, they also stem from personal dispositions and the willingness to become engaged and act with total commitment and

conviction. In the study of industrial heritage conversion students are given model assignments that focus on the co-existence of old and new. The assignments also address issues of sustainable development and re-cultivation on a variety of scales (region, town, neighbourhood, site, object, interior), and the predefined constraints tend to have a positive impact on the final outcome. For the students there is an advantage in that they are able to choose the place and object they are interested in. While in practice it is usually the client who approaches the architect with a specific location, plan, and economically viable idea in mind, students are able to focus on a theme that they see as relevant. They want to draw attention to the fates of buildings that mean something to them and through their ideal visions show that a solution can be found to the given assignment. A key moment in any conversion, when the site's new function is determined, is another advantage for students, and this is where their heightened social awareness, emphasis on public interest, and knowledge about developments abroad—where industrial heritage

conversion enjoys mass support—often become apparent. While the real environment is simulated for students while they are learning and the teacher plays an important directional role, student projects tend to choose solutions that are idealised and demonstrative. The reason for this is the ideal conditions and freedom that they are working with, and also the lack of experience and knowledge of real construction work. In the interest of flexing their architectural muscles students are able to create fictitious situations and experiment to discover new, unfathomed horizons. However, as practising architects they will have to work in the real world, where the paramount motive is the simple need to succeed. Limits and restrictions derive from the need to find ways of protecting the authentic remains of industrial heritage and to incorporate them appropriately into the new structure, especially in a historical setting. However, for most designers these restrictions represent a challenge, a positive driving force that makes them come up with remarkable ideas and solutions.

Blackmailers and Hostages?

JIŘÍ SUCHOMEL

☞ Illustrations on p. 45

English translation Robin Cassling

I am not a heritage conservationist, and I never imagined that I would find myself in the position of someone advocating on behalf of the past. On the contrary. My professional life has been occupied with work on new building projects, and while some of them may have been situated in a historical context, my attention has always been directed at the future. Perhaps it comes with ageing, but I now find that I am increasingly concerned with the relationship of the present, its needs and objectives, to what was created in the past.

I am an architect, and my basic approach to any problem is based on a rational analysis of it and sound, basic reflection, the outcome of which should be the fulfilment of a goal by minimum required means. A modifying effect on this is exercised by the perception of the given place and environment. In my designs I try to respond to these impulses by creating a dialogue between old and new, rather than just putting forward a simulated and watered-down version of the old.

This approach, I think, generally works well on new buildings. They are being introduced into a context that complex processes have been shaping often for decades or even centuries, and this is by its very nature always a tense situation, because it changes something that people have grown used to and have come to regard as normal, acceptable, and intelligible. Any new structural intervention is strange, and regardless of the quality of the intervention some time is required before it can be accepted as part of its location and as part of the general sense of that place.

The conservation, restoration, and adapted new use of historical buildings is a fundamentally more complicated task. Besides preserving qualities from the past it also has to devise new functions for buildings that were originally designed and built for a different purpose. Despite all the problems associated with doing this, the result, which preserves an existing structure and its setting, is, regardless of its quality, generally better accepted. It creates the illusion that nothing has changed and that, so it seems to everyone, is good.

When both ways of addressing a situation are available to choose from it seems obvious what the view of the lay public would be. The less we change and the more we preserve, the fewer the problems we expose ourselves to. But the concerned expert, as I consider myself to be, does not see things so simply. He or she must weigh the potential benefits and losses stemming from either of the two approaches. The expert will be especially troubled by having to compare qualities

that are hard to compare. On the one hand, there are the qualities that can be expressed in objective terms, quantified, and financially appraised, on the other hand there are the qualities of an art-historical nature and the risk of damaging the complex and subtle relations of the particular place.

What is the solution to this dilemma? Students of medicine are inculcated with the principle that in their treatment of patients they must above all do no harm. Inspired by this principle, I believe that in controversial cases it is right to try to respect and preserve historical qualities and only proceed to their destruction if such a move proves essential. But to prove such a necessity, various solutions must first be compared, and a wide professional discussion has to take place. I think that this should be the standard approach taken in every situation that affects not just protected monuments but other important structures and the wider urban context.

That this is not the case is obvious. The growing pace of change in our urban environment in the past two decades has given rise to new relationships, practices, and procedures. Whether it is commercial construction or the development of urban and transport structures, increasingly the execution of such projects is based on the interests of subjects in pursuit of narrowly defined goals. The public usually just looks on and leaves the issue's course of development to the experts, who then perform their functions well or poorly, responsibly or irresponsibly, and with or without much awareness of the impact of their decisions. For forty years I myself have been a part of that professional world and I know how working without such outside distractions makes it easier to do a job that is already rendered complicated enough by practical, technical, financial, and legislative factors.

Only in rare case is the attention of the public roused. The instigator of their interest is often the media, which have the magic power to call attention to problems and make something an issue. But sometimes the impulse comes from individuals and their organisations. This usually happens when a location or structure is affected that people identify with their personal past and perceive as an important part of and value in their world. A circle of critics of intervention emerge that take the opposite view of the intervention than those advocating it. This is an open situation, where the smooth course of change that had been prepared is undermined and sometimes even halted. Critics of the intervention often enter the game with naive ideas, unequipped with the requisite knowledge of the circumstances and without

the expert qualifications that would enable them to devise alternative solutions and act as a respected counterpart to the advocates of intervention. The latter typically close ranks and form a solid front, relying on the necessary know-how and on financial and political support. They are outraged by the mere existence of a party pushing a different point of view. They are aware of their dominance and try to exercise it to the advantage of their aims. A conflict opens up between two camps that have very unequal chances of victory. The tension escalates and culminates in statements, stances, and steps that drive each adversary to increasingly uncompromising resistance. For the vehicles of intervention, the best approach seems to be to stigmatise the opponents as uninformed quibblers, whose actions are irresponsible and do nothing but cause complications and damage, especially financial.

I myself was in such a situation not long ago. As a professional architect I am typically a vehicle of intervention, but in the case of the Ústí nad Orlicí railway station,¹ as a member of a civic association called Save the Station! I have been looking out over the trenches and barricades in the opposite direction. Thanks to my previous knowledge and experience I believe that I am capable of understanding the attitudes and reactions of at least some people in the opposite camp. I was led to join those trying to protect the historic railway station building in Ústí nad Orlicí by several similar situations that had emerged previously, in particular the lost battle to block the demolition of the former Ještěd shopping centre in Liberec and the unopposed demolition of the Textilana factory in Liberec. In both cases, these were buildings that had been town icons, had co-shaped the town's history, and, most importantly, could have been saved and used for different purposes, but were sacrificed purely to commercial interests. In both cases, the town and the region backed the building's destruction without drafting or reviewing any alternatives that might have preserved at least part of the original building. In both cases, the position of heritage experts was either weak or overridden politically.

The problem of the railway station building in Ústí nad Orlicí has become just as acute. Here again, a group of people, luckily able to rely on the support of sixteen thousand sympathisers, is trying to fight the threat of the demolition or the unpromising mummification of a historically important building. The civic association is not just trying to save the building's existence, but is also trying to keep it in use for the travelling public. To this end it has put forth specific proposals for solutions, but they have been met with a blatant lack of interest on the opposite side and often even with hysterical resistance. The association has been accused of playing the role of malefactor, sabotaging an otherwise generally useful endeavour. For the vehicles of intervention, in this case necessitated by reconstruction of the railway into a high-speed track, the best solution to the situation seems to be to label the civic association as irresponsible extortionists in whose hands lies the station's fate and the investment attached to its planned reconstruction. In the given situation, the station building is a helpless hostage passively awaiting its fate. Each side in the dispute blames the other for this state of affairs. Without seriously discussing alternative solutions I see no end to this in sight. One reason is because there is no arbitrator to decide this dispute or at least a moderator of a discussion.

I apologise for the strong words I've chosen in order to make clear the source of a problem that is based on unwillingness to communicate and a tendency to demonise inconvenient partners. But I am an optimist. I hope that in the case of Ústí nad Orlicí the civic association manages to achieve the necessary level of dialogue and is able with the opposite side to reach a solution tailored to the specific location and respectful of its essential value.

NOTES

¹ For details, see Martin Kadrman, *Iniciativa pro železniční stanici Ústí nad Orlicí* (The Initiative behind the Ústí nad Orlicí Railway Station), pp. 158–161.

A Century of Experience—But That's Not Enough for Industrial Heritage

The Club for Old Prague

KATEŘINA BEČKOVÁ

☞ Illustrations on pp. 49, 50

English translation Robin Cassling

The Club for Old Prague, founded in 1899, is without a doubt the doyen of clubs—or in today's language, civic associations—involved in monument conservation. The Club's members are able to analyse and generalise problems, argue, formulate, compare and evaluate—in terms of qualifications, we are professionals. If the dividing line between professionals and amateurs was determined by whether or not one is paid for one's work, then in those terms we are amateurs. We know that volunteerism and altruism inform our century-long tradition and are the guarantee of our independence, which we protect as our most prized asset. Our main weapons are words and arguments, press conferences and media coverage. There is both an immediate aspect—each battle to save particular objects—and a long-term one—cultivating heritage awareness in society—to this endeavour. We could even be so bold as to say that once the generation that we are trying to inform and educate on this issue grows up and the management of society falls to them, we will then be able to expect positive results. Analogies in history tell us that young enthusiastic amateurs, after they build

their careers and assume positions of responsibility in society, necessarily become professionals. When a series of demolitions broke out in Prague in the early 20th century, it generated a wave of strong social opposition, and out of that the Club for Old Prague was born. This process, 'demolition—the realisation of loss—protection', was understandably not unique to this country, it occurred across Europe. Initially the Club for Old Prague made no substantial attempt to protect objects with an industrial past. There is a logic to this, because at that time most industrial objects were still fully serving their original function, and they were not yet directly threatened with demise.

It was not until the demolition of the Ringhoffer Factory in Smíchov in the mid-1990s that the Club began to pay more attention to industrial architecture as a meaningful theme. Since 2008 it has actively come out in defence of industrial heritage, most recently especially for the protection of garages in Prague, whether they are at risk of demolition or threatened with new, insensitive construction.

New Monuments

LUKÁŠ BERAN

☞ Illustrations on pp. 55, 56

English translation Robin Cassling

The phrase 'new monuments' may seem like a paradox, but in reality it very aptly captures the sense of one of the revolutionary ideas of modernism: that an object is not necessarily created a monument but rather becomes one. An object assumes the value of a monument at a particular moment, in a specific situation. That this value is acquired all of a sudden and in every case (as a generally shared and understood quality of age) is a belief that we can perhaps bury among our utopias, as, on the contrary, among the best-known monuments today it is hard to find any of which that quality was immediately apparent to more than just a handful of connoisseurs (amateur or professional ones). Attention is sparked by the demise of something, and of its function and significance, brought about by the deep transformation of civilisation. Secular governments brought forth sacred monuments, industrialisation

monuments connected to crafts and trades, the onset of the information age industrial monuments—but again, this was by no means an obvious occurrence. When the industrial age was at its high point it already began to look back at its origins and the great industrial powers began tending to the evidence of their technological primacy and the foundations of their prosperity. The forerunners and pioneers of industrial archaeology managed even before the Second World War, in a time of accelerated progress, to defend the existence of outmoded artefacts and persuade the steel age of the beauty of cast iron. In this country, too, they managed to direct attention towards *monuments of technical labour*, but it must be added that it turned out to be impossible to maintain this visionary head-start. In Czechoslovakia industry was still striving to meet new benchmarks at a time when the world was already peering at the demise

of industry and beginning to take an interest in the remains of the industrial heyday, while in the industrial 'open-air museum' of the Czech lands these 'remains' were still in service. Thirty years ago some here were already beginning to think and talk about the relics of industry. Yet even today we are still confronted with their demise.

So a monument emerges out of a decision, and that decision is an administrative one. A certain part of the public, many architects, and the vast majority of municipal political bodies (preoccupied with the sale of property under their administration) interpret the word 'monument' to mean something that is protected under the amended Act No. 20/1987 Coll. on State Heritage Conservation. While the act also provides a conceptual definition of a monument, unlike the previous act of 1958 it applies only to those monuments that are inscribed on the Central List of Cultural Monuments in the Czech Republic. As both buildings and objects unprotected by the act vanish, we all gradually come to accept this definition perfunctorily. What isn't prohibited is allowed.

What portion of the 40 299 state-protected real estate monuments are industrial heritage monuments? Less than one percent, with an increase of three to five new monuments each year. One of the successes of the regional office of the National Heritage Institute in Ostrava is that it has succeeded at obtaining heritage status for roughly forty-five underground mines or parts of them. Approximately a hundred breweries and malt-houses, that is, around one-fifth of the surviving buildings of this kind in this country, which is an excellent figure, are included on the Central List of Cultural Monuments. However, if among the breweries with heritage status we count only those from the industrial age (and not the modernised baroque breweries), there are only around two dozen. The general popularity of rural mills, whether water or wind, is illustrated by the fact that more than three hundred of them are legally protected; but of the typologically more advanced industrial mills there are only four on the list. If we leave out monuments of the manufacturing method of production, only eight textile factories are protected in this country, but only three of them are truly prime examples of buildings from what was once a leading industrial sector in this country. In the entire country there are five protected Hoffmann brick kilns and just two industrial glassworks. There are two protected distilleries, one sugar refinery, or more precisely, the tower of the refinery, and the chimneystack in Brno-Židlochovice. Yet in recent years almost one-third of these buildings have been lost.¹

The role of state heritage conservation indicated above as a last if not the only resort is a situation that can only seem satisfactory to arrant optimists—or resigned pessimists. There is no disguising the fact that

Odkolek Steam Mill and Silo in Vysočany (Hubert Gessner, 1911–1918)

In 2003 the Prague regional office of the National Heritage Institute, in cooperation with the Borough of Prague 9, proposed declaring the bakery and mill a heritage site. The proposal was subsequently backed by the Department of Heritage Conservation at Prague City Council and in 2005 by the central office of the National Heritage Institute. Owner (Odkolek Inc.) protested this recommendation, and in 2004 presented evidence of the mill building's state of disrepair. In the middle of 2005 a company called FIM Development purchased the buildings. On 27 January 2006 the Ministry of Culture of the Czech Republic, in resolution no. 17193/2003, granted monument status just to the administrative building on the site, arguing that "given the necessary reconstruction required, the mill building cannot be preserved in its authentic material form". In March 2010, the owner officially announced the impending demolition of the site.

there are also scholarly reasons for this situation. One such reason is the persistent ambiguity about how much authenticity is required for an object to be a monument. This relates both to its surviving authenticity (in the eyes of some a factory without its original machinery is no longer a factory) and its future authenticity—in particular, how much intervention will be required in order for the monument to serve a completely different (non-production) function and thus also to survive. The issue of authenticity is linked also to the unfortunate fate of a term that initially had helped foster an understanding of this issue—'technical monument'. What's more, the public, evidently in the sway of the theory of superstructure, learned to understand the phrase 'technical monument' almost as an antonym of the legal (and moreover pleonastic²) Czech term—'cultural monument', and to infer thus that a monument is either one thing or the other—a church or a machine—leading them to overlook more complicated phenomena such as industrial architecture itself. It should be noted that the now traditional term 'technical monument' relates to all historical periods, starting with prehistory, and not just to industrial heritage, and that is why there are two thousand monuments of this type on the Central List.

However, the heart of the problem is institutional in nature, not technical. This is not, though, about the much criticised 'two-track' execution of heritage conservation.³ In the case of extending state heritage status, decision-making lies entirely with the Department of Heritage Conservation at the Ministry of Culture of the Czech Republic, which is the body that declares 'new monuments'. It does this not just to make the owners care properly for their property, but

Žižkov Freight Station**(Karel Caivas—Vladimír Weiss, 1930–1936)**

In 2003, after the station's main function was removed, the Prague office of the National Heritage Institute suggested it be declared a cultural monument. In 2007, for the purpose of making use of the station land, Czech Railways founded a company together with Sekyra Group Real Estate, which in 2008 managed to get the site considerably freed from urban regulation. In April 2010, the press spokesperson for the Czech Ministry of Culture told reporters: 'We reached the decision not to initiate heritage proceedings. It's a young technical monument.'

also (just) to deny them the stoic dignity of destroying it.⁴ When the Heritage Act was introduced in 1987, its application was not conditional on anything, the claim being that it was a 'special interest of socialist society'. That the conservation of monuments is also an interest of democratic society had to be confirmed in 1994 by the Constitutional Court of the Czech Republic, following several attempts to attack the Act on State Heritage Conservation as unconstitutionally infringing on the rights of owners. A series of attempts to improve heritage legislation were made, but they were usually thwarted by the outcome of new elections. A basic problem typically was that it was left to the discretion of the state to decide whether or not to compensate owners for the higher costs of maintaining protected property compared to the standard costs of routine maintenance; owners could apply for compensation, but it was not an entitlement.⁵ However, the Heritage Act continued to lack any special administrative rules until it was amended by a new general statute defining the position of citizens before the authorities—namely, by the Code of Administrative Procedure (Act No. 500/2004 Coll.).⁶ The problem that state heritage conservation has been trying to resolve from the outset, namely, the conflict between public and individual interests, thus comes back directly to a key point in the basic statute. Since June 2005, when, following a judicial decision of the Constitutional Court the Ministry of Culture began to abide the Administrative Code in the process of declaring an object a monument, in conformity with the 'principle

of free assessment' the Ministry's heritage department independently 'supplements' its expert opinion by also taking into account the understandably partial opinion of the owner.

The experiences that representatives of amateur associations and the Ministry's heritage department reported in 2009 at the 'Vestiges of Industry' conference correspond to the continued decline in the number of newly declared monuments for five years in a row and especially to the increasingly more frequent cases of important sites not being declared monuments or losing their heritage protection after an appeal from the owner (a decision that moreover the Administrative Code has no bearing on). And it is the fate of industrial monuments that is often at stake here, as they, or more precisely the land they sit on, are the cards in a political-economic game that today dictates the shape of our towns. It seems, then, that the problem today is no longer tied to a lack of knowledge or interest on the part of the public, but rather stems from the status and work of institutions that are supposed to uphold a public interest that has already been made clear. If we consider how intricate and procedurally complex, for instance, criminal law is, we can only hope that heritage conservation will remain an area where there is a serious risk of having to rely instead on education, good advice, and personal example to defend that public interest.

NOTES

1 <https://registr.cvut.cz> + <http://monumnet.npu.cz>.

2 Václav Richter, *Památky a péče* (Monument and Care), Prague 1993, p. 11. Cf.

3 There are duplicate tracks of heritage decision-making. The National Heritage Institute only gives expert advice, and the municipalities execute decisions. But municipalities have their own heritage departments, and they often have a different opinion.

4 Cf. Decision of the Supreme Administrative Court in Brno no. 6 A 106/2002-81 dated 28 April 2004.

5 Michal Novotný, 'Legislativní vývoj památkové péče po roce 1989' (Legislative progress in heritage conservation after 1989), *Zprávy památkové péče* LXVI, 2006, no. 3, pp. 245–252.

6 Ruling of the Constitutional Court 240/2005 Coll., dated 26 April 2005, see <http://www.portal.gov.cz>.

Heritage Conservation in the Eyes of a Public Official

PETRA MAŠITOVÁ – PAVLA TRANTINOVÁ

☞ Illustrations on p. 59

English translation Robin Cassling

Amateurs (laypeople, enthusiasts, activists, and engaged citizens) are, to put it simply, often poised in opposition to professionals (public officials at every level of state and regional administration): amateurs want to protect monuments and public officials stand in their way. This antagonism arises out of unfamiliarity with the legal regulations to which administrative bodies are required to adhere. There are mainly two legislative areas that govern the procedure for declaring an object a cultural monument: the administrative code and the Act on State Heritage Conservation.

Anyone can submit a proposal to the Ministry of Culture nominating an object to be declared a cultural monument, but unless the nominators are also the owners of the object then they are *not* involved in the proceedings and cannot, for instance, appeal the verdict if the application is rejected. This is the situation in which 99% of civic associations and enthusiasts actively trying

to protect industrial heritage are found. Nominators can contest a decision they dispute only by appealing for a review of the decision. The Ministry of Culture decides on the analysis and review, but, contrary to what many laypeople believe, it does not make decisions about demolitions, which fall within the competence of the given building office, in conformity with the Act on Regional Planning and the Building Code. Similarly, it is within the competence of the relevant municipal authority to intervene (organise safety work, issue a fine, etc.) if the owner of a cultural monument neglects it and lets it deteriorate. However, legislative protection alone is not enough to save industrial heritage for future generations. Public information and education and the organisation of activities by civic associations are the shared objectives of everyone involved, whether professional or amateur.

A Selection of Industrial Heritage Monuments Listed between September 2007 and April 2010

☞ Illustrations on pp. 63, 64, 65

Independence & Partnership

Ironbridge Gorge Museum Trust

STEVE MILLER

🖼 Illustrations on p. 69

Founded in 1967, the Ironbridge Gorge Museum Trust is a registered charity and one of the largest independent museums in the world. The Trust cares for 36 scheduled monuments and listed buildings within the Ironbridge Gorge World Heritage Site and operates 10 museums which collectively tell the story of the birthplace of the Industrial Revolution. These museums receive over 500,000 visits per annum, including around 70,000 school visits. The Museum also supports a number of creative tenants and artists who operate from its sites, particularly Jackfield Tile Museum and Coalport China Museum.

In 2009 the Museum celebrated the 300th anniversary of Abraham Darby's successful smelting of iron using coke. This technological breakthrough gave the world high-quality, mass-produced iron, paving the way for the Industrial Revolution. However, as well as the many benefits which accrued from this world-changing innovation, it could also be argued that 1709 marked the beginning of the systematic burning of fossil fuels on an industrial scale and therefore the start of a process which we now recognise as leading to climate change.

Ironbridge is in the privileged and unusual position of having its entire museum collections designated as of national importance, a fact which brings substantial opportunity, but also great responsibility. Ironbridge is also unique in the way in which it cares for such a large number of historic buildings and monuments, spread over the 6 square kilometres of the Ironbridge Gorge World Heritage Site, by virtue of the fact that it does not receive statutory support from either central or local government. The long-term care of these buildings and monuments is one of the Trust's most important charitable aims.

More than forty years on from its foundation, the Ironbridge Gorge Museum Trust has remained a pioneer in the area of industrial archaeology and in developing entrepreneurial ways to care for the buildings and monuments in its charge. As a charitable trust, the Museum has always relied heavily on its commercial activities, including visitor income, and extensive retail and corporate operations. Over the coming years, the Trust is focused on developing new income streams and is also committed to 'green tourism' as a means to reduce costs and to differentiate itself in the tourism marketplace as more people seek experiences which 'don't cost the earth'.

Conservation and Rescue Archaeology

The early days of the Ironbridge Gorge Museum Trust were understandably focused on rescuing the key monuments and buildings in what became in 1986 the Ironbridge Gorge World Heritage Site. With support from the Telford Development Corporation, the Ironbridge Gorge Museum Trust was able to first acquire key buildings and sites and then to set about conserving them and interpreting them with the aim of saving them for future generations.

Internationally important monuments, including Abraham Darby I's Old Furnace at Coalbrookdale, were, in the early part of the 20th century, in danger of being lost in the absence of a long-term strategy for their conservation and care. Other buildings and monuments from elsewhere in the United Kingdom were also rescued from destruction and painstakingly moved to Blists Hill Victorian Town where they remain today, forming part of the historic recreation of a 1900's town from East Shropshire.

Early in its history, the Trust realised that tourism and education were two ways in which these industrial relics could be assured a bright future and adopted a flexible approach to restoration which ensured that the historic buildings of the Ironbridge Gorge were developed with a variety of uses in mind—as visitor attractions, learning institutions and residential and commercial properties which could be leased to create a valuable income stream. Today, most of the Trust's 10 museums and all of the larger ones incorporate spaces which are leased to tenants and have multiple uses incorporated into their operational activities.

Volunteers—adding value across the organisation

However, as the number of essential 'rescue' and restoration projects have been successfully completed, so the Museum's cost base has increased. The geographically spread-out nature of Ironbridge's visitor-facing operations has resulted in high staffing and security costs along with high utilities charges, which are set to rise further in the years to come.

From the earliest days, volunteers have always played a vital role in Ironbridge's successes, from helping to support the Trust's education programmes to providing guiding services and site demonstrations. In virtually every aspect of the Trust's work over the last four decades, paid staff, academics and volunteers, have worked seamlessly on diverse areas including rescue

Adopting an entrepreneurial approach to generating revenue

The Museum is currently developing new and entrepreneurial ways of generating revenue to support its charitable and educational vision. Innovative approaches include the Museum's *Costume Project*, a new project set up to create bespoke costume solutions to UK museums' costume needs. The Museum is also seeking new ways of working with its many creative tenants, from large manufacturers such as Craven Dunnill to independent artists including Jonathan Harris Studio Glass. Since its early days, Ironbridge has worked in an entrepreneurial way to generate revenue income and to engage its visitors in the work of the Trust—both conservation and education. Ironbridge currently operates 13 retail outlets across the Gorge and is re-launched its largest retail unit with the completion of the £12m Blists Hill Victorian Town development project in July 2009. The Museum operates a corporate events department which was re-branded in May 2009 as Conferencing and Banqueting to more accurately reflect its focus and to allow the department to compete more effectively with local hotels and visitor destinations such as Weston Park in nearby Staffordshire. Mid-price weddings have been a growth market for the Museum since the inception of this new department and future opportunities include the creative use of the new facilities created by the Blists Hill Victorian Town development.

archaeology and conservation projects, education programmes and temporary exhibitions.

In 1975 Dr Barrie Trinder, formerly director of the Ironbridge Institute noted: *"Many members of the general public are involved in the Ironbridge project. A weekend visitor will find that volunteers issue his tickets, that, if he is in an organised party, his guide will be a volunteer. The people operating the steam winding engine at Blists Hill, repairing the site roads with steam rollers, and carrying out archaeological excavations at the Coalport Chinaworks, are likewise not paid staff but people who feel that the project is sufficiently worthwhile to devote some of their time to it. The Friends of the Ironbridge Gorge Museum has a total membership of over 700, of which around 150 are in some way or another actively involved, some in doing things which the public see, others in jobs like photographing exhibits, cleaning potsherds from excavations or recording the reminiscences of old people who once worked in local industries."*¹

Ironbridge's long-term policy for sustainability recognises the essential role played by volunteers and especially their ability to 'add value' to most of the

Museum's diverse activities. Volunteers also provide energy to an organisation, new thinking and additional opportunities in terms of making the commercial and academic linkages. At Ironbridge, links with the senior management are provided by the Friends Group and, from the summer of 2009, by a Volunteer Coordinator, a post on the management team.

The Museum will develop its volunteering base considerably over the coming years and will also be working on a regional basis to help other museums in the West Midlands develop their volunteering offer. By providing bespoke training and practical assistance, Ironbridge will allow museums to not only increase the number of volunteers, but to significantly improve the quality of the support which they will be able to offer to volunteers in terms of tailoring the experience and providing training opportunities if required.

Customer Service—a vision of excellence

As a Museum heavily reliant on income generated from visitors, the need to deliver a high-quality experience has always been vitally important. In terms of customer service, the Museum has set itself a stretching goal. Current visitors to Ironbridge receive a warm welcome from staff who care deeply about what the Museum represents.² The operational focus is on achieving a consistency and quality similar to that of a 5-star hotel across all of the Museum's 10 sites, including our conferencing and banqueting department and our retail operation. For staff to be truly innovative they must have the freedom and support to try new ideas and, indeed, to see some of those ideas fail. Reward and praise forms an important part of the 'contract' between the organisation and the staff on the ground and the Trust continues to work to create a range of staff incentives, both financial and otherwise, to support the delivery of key targets.

For such a vision of customer-service excellence to be achievable, there needs to be universal support for the Trust's objectives as laid out in the Strategic Plan. Engagement with the Trust's goals, including its Green Tourism targets, depends on staff buy-in. The Trust makes available to all staff minutes from the fortnightly management team meetings as well as producing a monthly newsletter. An annual 'All Together' Staff Meeting is another way in which the Trust works to ensure the consistent delivery of key messages and of giving feedback on collective performance.

Partnerships for the long-term

Despite its relative size as a larger independent museum, Ironbridge has prioritised the creation of the long-term partnerships which will help it to succeed. Establishing partnerships with private sector organisations such as the international IT consultancy Capgemini, AGA Rayburn (makers of traditional high-quality cooking

Intellectual profile

Widely known as the Birthplace of Industry, Ironbridge has made a commitment towards putting environmental sustainability at the heart of everything it does. Working with partners within the Ironbridge Gorge World Heritage Site the Museum is leading the debate on long-term environmental sustainability, and in 2008 secured the highly-prestigious Green Tourism Business Scheme silver standard. The Ironbridge Gorge World Heritage Site Strategy⁵ states the ambitious collective goal of becoming a green tourism exemplar by 2015, a goal which will need to be supported by the communities and businesses within the World Heritage Site, if it is to be successful. Plans for the Ironbridge Gorge include an expanded park and ride bus service, the pedestrianisation of central Ironbridge on key holidays, river taxis and cycle routes which support the green tourism agenda. Trust remains committed to maintaining its intellectual profile, in both tourism and academic terms, Ironbridge enjoys an international profile. Ironbridge is both the lead international partner and lead UK anchor point for the European Route of Industrial Heritage (ERIH) and has a world-wide reputation for the quality of its post-graduate teaching delivered through the Ironbridge Institute. The Museum's nationally designated collections and World Heritage Status confer upon it other advantages. The Trust works to exploit (for the general good) these 'intellectual and academic assets' with the help and support of key partners, including the University of Birmingham, the Renaissance West Midlands' Hub and STEMNET—the Science, Technology, Engineering and Mathematics Network.⁶

ranges) and Inchcape Motors, a local VW dealership in Shropshire, have been relatively straightforward to foster and grow. Such partnerships are based on straightforward commercial principles—marketing and PR, gifts in kind, sponsorship of a particular event or exhibition.

Deeper partnerships with local authority departments have required more leadership time and effort to effect but promise good returns in the future. As with all effective partnerships, finding the mutually beneficial middle ground has been the key to success and to credibility with staff and stakeholders on both sides.

One very successful partnership the Museum has developed has been that with the Youth Hostel Association (YHA) whereby two of the Museum's historic properties—the Coalbrookdale Literary and Scientific Institution and the John Rose Building at Coalport—are run by the YHA as profitable youth hostels. This partnership not only generates revenue income, but

helps maintain two important historic buildings in the care of the Trust.

Ironbridge's World Heritage Site status requires the Museum to seek international partnerships which add to the Trust's sustainability and contribute to its charitable aims. As well as ERIH (European Route of Industrial Heritage)³ partners, the Museum continues to work with many related museums across the world including making loans from its nationally designated collections.⁴ Such partnerships do not contribute to Ironbridge's commercial sustainability but deliver on the Museum's educational objectives and help contribute energy and ideas to its curatorial and academic policy making.

The pursuit of long-term sustainability will always be a difficult goal for an independent charitable trust and especially one with the weight of historic assets in the Trust's care. Effectively combining the efforts of paid staff and professionals with those of many hundreds of dedicated volunteers will always be of critical importance in achieving the many goals. Working towards the goal of Green Tourism excellence will help the Museum control its long-term operational costs as well as enabling our visitors to reflect on what they are able to achieve in terms of environmental sustainability. Leading through a new culture of commerciality without losing sight of the Museum's founding principles of conservation and education will require energy and hard work from both Board and Executive in the years to come. The Trust has long recognised that the drive for greater commerciality cannot be at the expense of Ironbridge's reputation for intellectual endeavour and for curatorial excellence. Indeed, for the strategy to be successful in the long-term, the two twin aims of commercial sustainability and academic excellence must complement and support each other or the pendulum will swing too far in the direction of either 'historic theme-park' or 'intellectual ivory tower'.

If Ironbridge is successful in the areas described above, it will not only become financially more prosperous but will continue to be seen as a model for others to follow, embodying the spirit of innovation and entrepreneurialism which has been a constant in the history of the Ironbridge Gorge since the time of Abraham Darby.

NOTES

1 Dr Barrie Trinder, taken from a paper read at the International Congress of Friends of Museums, Brussels, 1975.

2 In 2008, Ironbridge won the Shropshire Business Awards Customer Service award and the Museum is accredited through the Visitor Attraction Quality Assurance Scheme (VAQAS).

3 European Route of Industrial Heritage <http://www.erih.net>.

4 In 2010, the Museum will lend a number of important items from its Caughley and Coalport China collections to Porzellanikon, the museum of porcelain in Selb, Germany for

a major international exhibition.

5 Ironbridge Gorge World Heritage Site Strategic Plan & Business Plan 2009–2014. A full copy is available at <http://www.telford.gov.uk>.

6 Established in 1996, STEMNET strives to encourage young

people to have a positive attitude towards science, technology, engineering, and mathematics in the hope that they will recognise the importance of STEM to their everyday lives and continue either to study a STEM subject post-16 and/or consider a STEM-related career <http://www.stemnet.org.uk>.

Preservation through Re-use

Chatham Historic Dockyard Trust

BILL FERRIS

 Illustrations on p. 74

Located in the South East of England on the River Medway in the Thames Estuary system, the Historic Dockyard is a 32 Hectare Industrial Heritage site of international significance. With more than 300 years of association with the British Navy the Dockyard played a major part in British history up to its closure in 1984.

Following a strategic review of the Country's naval Dockyards the Government announced in 1981 that Chatham had been selected for closure the following year. The Falklands crisis in 1982 gave a stay of execution and provided some hope that the important role that Chatham played in supporting the fleet during that episode might lead to a reversal of the decision. This was not to be and closure came in 1984. This resulted in the loss of 5000 direct jobs and a similar number of indirect ones. Almost as importantly as the inevitable economic decline came social despair resulting from the loss of the very thing, The Royal Dockyard, that formed the purpose of the community over centuries. The community's identity and pride were removed.

The entire Royal Naval Base covered a land area of 228 Hectares and the closure left a legacy of very fine but dilapidated historic buildings to the south, a large number of low grade 20th century buildings to the larger northern area of the site and considerable industrial contamination. The strategic authorities recognised these issues following abortive initial attempts to sell single buildings or areas of land to developers whose interest quickly waned when the heritage and contamination costs were understood. This led to a subsequently highly important and strategically significant solution in terms of the regeneration and economic well-being of the area which was to divide the land holding into three key parcels.

Government established an independent charitable trust, The Chatham Historic Dockyard Trust (the Trust), to take stewardship (given the freehold ownership) of the 32 Ha site to the south which had 100, mainly very large buildings, and structures dating from 1704 to the mid

19th century which were in a very dilapidated condition but whose historic significance in terms of telling the story of the processes of building wooden war ships was unrivalled anywhere in the world. 47 of these buildings were designated Scheduled Ancient Monuments, the highest concentration in the UK of buildings protected by this highest level of protection.

To the north the area of mainly 20th century low grade development including nuclear submarine re-fitting yards was taken over by a Government agency for decontamination and development. More than £110m was spent subsequently on decontamination alone. To the east of this parcel of land a commercial port was established via a government backed port authority, an initiative essential because its operations were low cost to establish and rapidly began the process of job creation and economic recovery.

Chatham Historic Dockyard Trust—The Story from 1984–1993

As previously described the Trust was established by Government in April 1984 and given the ownership of the 32 Ha site, its buildings and infrastructure. The boundary of the site included most of the historically significant buildings the majority of which were in a state of considerable disrepair. Costs to make the buildings wind and weather tight (not necessarily usable) were estimated at £20m. The Trust was promised this sum on the transfer of the assets but when this actually took place only £11m was made available. This under-investment became the defining issue in establishing the Trust's future strategy and the struggle that faced the organisation for the first 13 years of its history.

The small sum of capital remaining was not sufficient to even consider spreading it thinly across all of the buildings and so a strategy of investing in projects and buildings likely to make a financial return was embarked upon with proceeds being re-invested in further projects, essentially a commercial approach to heritage

The Historic Dockyard—Context and significance

The strategic approach and the objectives to the creation of a sustainable future for the 32 Ha Historic Dockyard site by the Trust of which can be summarised as: the preservation of the site and its buildings in a manner appropriate to the historic significance of the buildings and its archaeology and the education of the public about the significance of the site, its buildings and the role of Chatham's Royal Dockyard in British History. In analysing how the Trust carries out its role it is essential to understand what the significance of the site is and in turn what makes each building, structure and piece of archaeology significant in that context. Further each building is then analysed to understand the elements within it that are themselves especially significant. A site wide Conservation Management Plan details the site wide significance and that of its buildings within the wider context. This is supported by a series of building specific plans identifying key historical significance often as much about former use as architecture. The historical significance of the place can be summarised as deriving from its fundamental role of supporting the British Navy over a period in excess of 300 years, during which time it has changed role and focus several times establishing a tradition of technological leadership and changing building use. The site was first used in 1618 with predominant use as a fleet base. In the early 18th and 19th Century there was the Principal ship building yard (HMS Victory built in 1759–1765, Nelson joins his first ship in Chatham, 1786).

Late 19th Century, early 20th Century—Leading the development of Iron Ship building for the Royal Navy with Pre Dreadnoughts moving to submarine building and refitting as ships became too large for the River Medway—Expanding further north onto reclaimed land leaving buildings dating from 1704 largely unmodified and un-maintained as a legacy.

preservation. Investment was made in restoration of the houses on the site with the purpose of selling restored properties on long leases at a profit, on buildings capable of being rented for commercial use (initially maritime related where possible) and in museum and education facilities designed to develop a significant tourist attraction at the heart of the areas economic regeneration strategy and to provide significant income.

The Trust described this investment strategy as the creation of a Living Museum, a place where people live, work and visit. Unfortunately the public misunderstood this term expecting it to relate to a more visitor focussed product in its entirety. This led to considerable early disappointment from both visitors and local people who saw the re-birth of the Historic Dockyard as vital to the

social and economic future of the area. This was further compounded as the marine and engineering uses which were intended to be a part of the visitor attraction often proved not to be very sustainable or appealing and much of the site remained in a state of scruffy disrepair. The challenges facing the Trust proved even greater than expected for a combination of reasons including:

- costs of repair and establishing new uses proved higher than initial estimates
- the recession of the late 1980's/early 1990's reduced the value of residential properties and returns from sales did not cover costs
- inflation rates were very high increasing costs and negating return on capital invested
- visitor numbers to an area with a reputation as a 'run down' industrial conurbation were much lower than predicted and disappointment with the fledgling Historic Dockyard visitor attraction did not help this situation
- the struggle to meet the challenges led to reduced opportunities to meet core charitable objectives and to some loss of focus on core priorities by the financially constrained team

The net result being that the capital became exhausted and a funding crisis emerged. It became apparent that the strategy required re-evaluation and without further funding there could be no future for the Trust or its strategy adopted to that point.

From crisis to relative sustainability, 1993–2009

In 1993 working closely with Government the Trust employed a major firm of accounts to evaluate the strategy to date, make recommendations for change and identify likely funding required to create success.

The eventual report confirmed the validity of the Trust's original approach and commended the concept of a mixed use site strategy. It did, however, consider a second approach which minimised focus on charitable purposes and concentrated on an almost entirely commercial strategy to re-use buildings to generate income, essentially becoming a commercial estate. Further analysis, however, demonstrated that the heritage constraints of many buildings and costs associated with over coming them precluded many seemingly clear potential opportunities if appropriately sensitive solutions were to be delivered. In addition the actual works necessary would no longer be fundable from grants because of the commercial focus moving away from a charitable case. Commercial funding would not be a viable option because of the high cost base. The approach was, therefore dismissed as unsustainable, reflecting the Government's pre closure experience.

The Trust's original Living Museum strategy was, therefore, ratified although re- defined as a strategy

of Preservation through Re-use. The study identified a range of projects for investment most likely to lead to a more sustainable future.²

Initial estimates indicated a requirement for approximately £14m of capital to achieve the objectives, as well as a need for ongoing annual revenue support because even with this investment the independent report clearly identified, that annual costs would continue to exceed income potential by an estimated £300K pa.

The establishment of the UK National Lottery at this time presented a major opportunity and in 1997 a grant of £10m was received matched by £4m from European Union sources, The Local Authority, English Heritage and others. This was eventually levered further to a total of £18m enabling the majority of projects identified to be completed and considerable improvement to visitor facilities, commercial opportunity, and management and marketing achieved while still pursuing the mixed use—preservation through re-use strategy. As essential to the progress has been an annual grant of £300K pa from Central Government to support the Trust's core costs such as management, marketing and on-going maintenance. This cannot, however, be guaranteed into the future which is a significant risk for the Trust which is identifying further investment likely to produce valuable income and sources of capital to enable projects to proceed thus removing this dependence on revenue support.

Results have been impressive and much has been achieved in moving the site towards economic sustainability and the meeting of the Trust's core charitable objectives.

The Future

Although clearly moving ever closer to financial sustainability recent estimates indicate that on an averaged annual basis, considering income potential and the whole life costs of buildings and infrastructure, a shortfall of approximately £600K pa still exists. Currently 50% of this is met by the grant from central Government. Reliance on this into the future would be unwise especially in view of the effects of the Credit Crunch and subsequent recession on Government resources.

The Trust has, therefore, developed a strategy to secure uses for the few remaining buildings not in productive use, again recognising their historic significance in any future plans which often preclude seemingly obvious uses such as residential.

A plan has been developed with total capital costs in excess of £20m which includes some relocation of current uses to enable alternative more beneficial ones to be developed.³

Finally independent analysis has shown that

The Historic Dockyard Today

The site is a place where many people live, work and visit. In 2009 the following information proves the success of the 25 years of working to a single strategy, which was properly funded eventually. There are 112 homes on the site, mainly sold on long leasehold arrangements. The residential community is thriving and property values comparatively high for the area. There are 142 business tenants from a large number of business backgrounds including; maritime, brewing, culture, university, commercial storage and most significantly and financially robustly, creative industries of all kinds. Access to the site for visitors is charged for and in the current year will exceed 160K in number. All tickets now allow free access to those wishing to return as often as desired within a year, a move that has strengthened relationships and use by the local community enormously. Up to 60K volunteer hours are donated annually within five separate groups working in areas such as ship restoration, heritage railway operation, research and museum work and general activities in support of the Trust.

many early conversions were undertaken with more concentration on heritage values rather than environmental sustainability and are highly energy inefficient. A double benefit of improved carbon footprint and reduced costs has been identified, often with relatively modest investment in sympathetic energy improvement projects such as improved insulation, more energy efficient boilers and careful management of usage. All new schemes attempt to be as energy efficient as possible using passive approaches if feasible.

The current economic climate will make the funding of these vital projects ever more difficult. The Trust's experience of partnership working is, however, already proving effective with actual and potential uses by other museums and the University of Kent producing significant pledges of capital. The Trust is also prepared to borrow commercially where the return on investment is attractive as is probably the case with the University scheme.

Although nothing can be guaranteed there is real optimism that the Trust can achieve a sustainable future while continuing to meet its charitable objectives and substantially contribute to the continued economic and community development of Chatham whose very existence was founded on the Dockyard.

The Trust's vision of 25 years ago articulated the route to success being the development of 'a living museum', better expressed as a strategy of preservation through re-use. History will note that the vision was right but the funding available at the time was far short of that actually required. Without taking the brave decision

to accept that risk, it is highly likely that much historic fabric would have been lost and the real heritage preservation achieved would not have happened. With hindsight the valuable lessons learned from mistakes made, for the best of reasons, over the period of organic development would have been missed and could not, therefore, have helped shape the strong and potentially sustainable future for The Historic Dockyard that they have. They would also have failed to provide the valuable case study for others that they do!

NOTES

1 Not only was the capital provided considerably less than expected, more than £3m of it had to be used to pay for the costs of re-roofing of the historically significant 400m long Ropery building according to a contract pre-let by government before the Trust was established. Rope making still takes place in the building which is a strong element of the visitor attraction and maintenance of traditional skills is a part of the charity's objectives. As such the investment was valuable but it seriously reduced options for the Trust's governing body at the time.

2 These included: investment in the tourist product, including improved attractions and museums together with the

interpretation of buildings, objects and ships as well as in facilities such as toilets and catering. Probably most significant was the investment in the Trust's 3 historic vessels enabling access and interpretation. These are of strong appeal to visitors and give the site a sense of purpose. A group of vessels like this berthed on a wider heritage site also makes them financially more sustainable than single vessels often are because of the ability to spread costs such as management, marketing and infrastructure support due to efficiencies of scale. Investment in site infrastructure to enable more buildings to be brought into use, including the replacement of Trust owned High Voltage power distribution, roads, other utility provision and investment in buildings themselves to make them usable for commercial return. These included some highly historically sensitive buildings but none-the-less capable of conversion in keeping with the conservation plan. Some organisational restructuring and investment in management and marketing

3 These include: an extension of university uses (£7m of £12.5m raised), collaborations with London based National Museum partners to develop joint facilities within the Trust's historic buildings thus delivering mutual objectives and strengthen the site's appeal, the development of further commercial opportunities.

Unemployed people and volunteers

Examples from the Westphalian Museum of Industry

NORBERT TEMPEL

☞ Illustrations on pp. 79, 81, 82

***When industry disappears—things remain:
abandoned industrial sites and unemployed people.
And sometimes an museum of industry appears,
starts to preserve industrial monuments and organize
a cooperation with these people.***

One of these industrial sites has been the Zollern II/IV colliery in Dortmund, that now houses headquarter and the main conservation workshops of the Westphalian Museum of Industry (Westfälisches Industriemuseum, recently renamed 'LWL-Industriemuseum'). From the beginning the museum made use of unemployed people schemes as well as of the support of retired experts, providing workforce and knowledge to a pioneering project of a new kind of a museum, the first Museum of Industry ever founded in Germany.

The Westphalian Museum of Industry was established in 1979 under the aegis of its regional authority, the Landschaftsverband Westfalen-Lippe (LWL), to preserve industrial sites as monuments, present them as valuable evidence of a bygone age, and find contemporary usages for them. The museum consists of eight industrial

monuments in Westphalia, all of which document important aspects of industrial history in the region. The specific job of the museum is to present and research the culture of the industrial era and its development in Westphalia. It aims to shed light on the technical, economic, political, legal and social developments in the industry and show how they affected the lives of working people and their families.¹

The challenge for the fast growing museum project was to translocate and re-assemble rare items of machinery, technical installations and steel structures. A couple of big outdoor engines such as construction engines and cranes, railway and road vehicles, steam boats or the slipway of a shipyard had to be repaired to a working condition. As I was building up appropriate structures I had to face a multitude of problems—one being the lack of workforce. One solution was to work with unemployed people, granted by the government. Meanwhile the museum has a central organized engineering and conservation department with workshops on four sites, employing 30 restorers/conservators, engineers, technicians, craftsmen and

apprentices. Depending on the limitations of staff and budgets even now we are not capable of carrying out all the work needed. We have to concentrate on the main, regular duties—we do not employ enough staff for some of the very special and demanding tasks, such as to document and repair vintage electric devices or to be in command of our steamships on several occasions during the year. On the other hand we need hands to do big sized jobs like the maintenance of our collection of inland waterway vessels, floating in the museum harbour of the Henrichenburg Ship-Lift.

The intention of the every cooperation between a museum and its supporters should be of mutual benefit!

Among many retired persons you will find very skilled staff with a lot of knowledge and experience. Participation in appropriate restoration projects gives them the chance to provide their skills and to show their ability to a wider public. For most of them it's crucial to have a real task and to gain some admiration by the public. Not only the museum is taking advantage of this situation, but people as well will benefit from such cooperation.

The museum assumes social responsibility by giving unemployed people an opportunity to do job training in a motivating situation. By supporting conservation projects these people can develop their skills in non-commercial surroundings.

Example 1: cooperation with unemployed people schemes

For a couple of years we have been 'employing' round about 6–8 craftsmen, some of them being unskilled or un-experienced. The maintenance of our small fleet of historic ships provides a lot of work for them in our shipyard: cleaning, rust removal, painting work and other basic conservation tasks. Some of them have 'managed' to get regular jobs in our museum and one of the younger unskilled workers recently started an apprenticeship as a metalworker in our workshop.

Example 2: cooperation with retired craftsmen

The Zollern II/IV colliery in Dortmund houses the headquarters as well as the main conservation workshops of the Westphalian Museum of Industry. The Zollern engine house, a listed Jugendstil design building, still contains a large part of the original electric powered machinery. The overall aim of the original design was to make it clear to the outside world that this colliery was a model of technical innovation. However, when the mine closed down in 1966 the machinery fell into disuse and some parts were vandalised or stolen. Some years ago we decided to re-animate some of these machines, using spare parts from other machines and a spare part stockroom of a nearby power-station that was closed

at the same time. For the repair and restoration of the electrical devices we needed additional specialists. We were lucky to start cooperation with a team of qualified volunteers: retired craftsmen, technicians and engineers. The oldest member of the team, mid-seventy, still had detailed knowledge of the equipment from his active working life as an engineer at Siemens.

The first project was to restore the original 1902 electric winding engine, the first of its kind on a main shaft in Germany, to running order. While our own staff repaired all the mechanical functions the voluntary team built up a new electric control cabinet and revitalized all the electrical devices. In order to ensure sustainable availability of the newly generated knowledge a documentation of the mechanical functions and new wiring diagrams were compiled. A manual for safe operation and maintenance has been written in cooperation with a technical writer. After more than two years of efficient work the first test run and the inauguration proved to be a great public success. In the meantime some other electrical devices in the engine house have been treated the same way...

Don't forget to safeguard the special knowledge of external experts for your future work!

Other special tasks of the museum require cooperation with different experts, may it be the restoration of a textile power loom, numerically controlled by-punch-cards in our Bocholt Museum of Textile Industry, or the installation of a showroom for iron ore in a former ore bin at our Henrichshütte blast furnace plant in Hattingen. A geologist, an experienced collector of minerals, who was responsible for purchasing iron ore for a big steel company, helped us to get rare items of iron ore as well as the usual ones.

Some central guidelines about safe and healthy working

It is essential to care of your additional workforce!

You have to keep to the same safety regulations for your additional workforce as for your full-time workers. You have to buy and provide personal equipment for safe work.

It is important to train and instruct volunteer workers. You will soon find out, that it's not easy to tell old-stagers how the cat jumps—but there's no other way to avoid accidents.

Think about contracting insurance for volunteers who carry out jobs with dangerous aspects.² E. g. using machine tools may be dangerous.

Furthermore it's within the realms of possibility that the consequences of possible mistakes made by the

additional workforce may harm others, for example, visitors or other workers and operators. Your institution has to assume liability for any resulting damage. To protect your supporters you should sign a hold-harmless agreement—apart from cases of gross negligence.

Without additional external support, knowledge, experience and commitment you can hardly succeed as a living Museum of Industry.

NOTES

1 Dagmar Kift, *The Zollern II/IV 'model' colliery. The museum of social and cultural history of coal mining in the Ruhr area*, Essen 2000; *Schätze der Arbeit – 25 Jahre Westfälisches Industriemuseum (Treasures of work—25 years Westphalian Museum of Industry)*, Westfälisches Industriemuseum Schriften Band 23; Dortmund 2004; museum homepage on the internet: www.industriemuseum.de.

2 In Germany there are certain helpful regulations for the insurance of volunteer workers.

(Re) Viewing the Past

DIARMAID LAWLOR

☞ Illustrations on pp. 85, 87

'And did you get what you want from this life even so I did.

And what did you want?

To call myself beloved, to feel myself beloved on the earth.'

—'Last Fragment' by Raymond Carver¹

Our industrial heritage forms a key element of the built and emotional landscape of our towns and cities. They are beloved. The paradox is that these landscapes, by virtue of their scale, physical complexity, management and use, or lack thereof, do not sit easily with an increasingly globalised and generic notion of what a good place is or looks like. These spaces of labour still speak of the toil of human effort and technological advancement that enabled many a nation to achieve high levels of wealth. The output of this production for profit, for citizens, for export, and advancement defined the character of many towns, cities and nations. Firmly bound up in these spaces is a heritage of meaning; not just meaning in terms of the physical identity of a particular part of a city, but also meaning in the sense of *purpose for people*.

The processes of production and the comprehension of how resource inputs created something tangible which generated effects at local, national and international scales enabled people to identify within themselves and within their communities a sense of purpose. Whole place identities formed around this phenomenon, often related to a singular industry or form of production. Skills and talents were nourished. Social and cultural networks formed. Therein, values established; ethics, rules, and norms all shared and understood, though not always universally accepted. This memory of purpose is strongly linked with notions and perceived memory of community, shared existences, spaces of social value

to the cultural character of towns, cities and nations. In this context, the disruption of the factors that supported the processes of production, a product of a globalising world, disrupted not only the way in which capital was deployed to the process of production over consumption. It also disrupted whole ways of life, whole emotional landscapes where a sense of purpose and predictability guided the lives of millions.

There is something compelling about the sheer presence of both the buildings that house the processes of production and the machinery within these spaces. Empty sheds, a legacy of the post industrial world, create gigantic spaces, cathedral like, whose interiors are often haunting. The booming of light through the windows, the complexity of the roof formations and the bare-ness of the enclosing walls create a kind of peace, a noisy peace that even in this emptiness invites you to listen, to re-connect with the bustle of a place that used to be active. Similarly with the machinery. The mechanical complexity of these servants of production form systems of fascinating intricacy, the operation of which creates a curious regulation of time, a reassuring pacing of moments that sometimes creates a kind of calm. It is though the very presence of this calm, the absence of noise, the noise that is the product of people with purpose deployed in space that has the ability to transform that same sense of calm into a form of grief. In these moments, our heritage of industrial fragments might be viewed as redundant spaces, bereft of meaning, hulking but vulnerable. Many such spaces have been redefined in our globalised world to become spaces of consumption, centres of retail and leisure experience, where engagement with the extraordinary, the spectacular, and the commodity envelop people. These are spaces with a different kind of noise, a different kind of order, a different set of values. They can be confusing,

challenging and alienating.

Within these dramatic shifts in the meaning of places and spaces, it is reasonable to ask the question 'What kind of place enables us to feel beloved, to be fulfilled?' This is not simply a question of how the physical environment looks. This is a question of the basic infrastructures that support our ability to seek and find meaning in our lives, and to do this in a way that is rewarding for us individually as citizens and collectively as a community. Aristotle said that the purpose of the city was to enable 'the good life'. This can mean many things. Perhaps though at its core, at its most ordinary, 'the good life' is about the ability of a place to enable us to learn, to have worth, to feel good. If these conditions are in place, we can create the space to find meaning within ourselves, to find space for our fellow man, to nourish the bonds that make community in the widest sense one of the most powerful of all human achievements. Without these conditions, it is hard to see how we could, as Carver does in his piece, call ourselves beloved.

In these changing contexts, there have been attempts to re-assert what the conditions for the good life are, or should be. As the economic foundations of our places and cities change so too do the social and cultural patterns that respond to these shifts. Often there emerges a new emphasis on remediation, changing the appearance and character of a place, fixing the damage of the past, re-inventing a place to enable it to participate in an increasingly co-modified and globalised concept of place identity. It is easy to not recognise our place, the place we thought we knew between these shifts in meaning. A lot gets lost.

The French philosopher Marc Augé suggests that the idea of place has something to do with a form of constancy. A place he argues is defined by its relations, its history and its identity. Each of these aspects of place have a heritage, a depth of time and learning that is accessible to citizens who seek to extend and redefine the meaning and purpose of their place. This heritage, this industrial heritage is an important resource for communities. If we understand the physical fabric of our towns and cities as a kind of archaeology of ideas about how we shape and manage the world, we can read each mark in the surface, each bridge, each building, factory and space in terms of their learning potential, their potential to inspire. It is the process of inspiration that enabled the creative thinkers of the past to re-imagine the resources available in a way that overcame social and cultural challenges that enabled the processes of production that bound the cultural fabric of community life. We need to unlock the creative potential of post industrial places to re-imagine the present and the future in a way that works with their existing and potential relations, their authentic history

and their multiple identities. This is not about creativity solely in the sense of arts and culture. This is about creativity in the processes of urban governance, equity and sustainability, social innovation and economics. It's about the creativity that enables places to be places for people. It is about looking at places like the Emscher region of Germany and learning from the imaginative and pragmatic approach to re-imagining concepts of industry, worth, beauty, nature and value.

Jan Gehl, the Danish urban designer says that it takes a hundred years to create a community. In any hundred year period there are cycles of change and elements of our environment that remain fixed. Economic and political cycles can follow short and medium term time horizons of 5, 10 and 20 years where as the physical environment often remains relatively stable and intact. In part this is due to the significant capital investment in the physical structures on the one hand, and the shifting relations that define the social, political and economic landscapes of our world on the other. A key challenge in the difference between these dynamics is the search for meaning, authentic meaning that can fill the physical spaces of our towns and cities in a purposeful way. This enables places to re-establish as 'centres of collective meaning'.

Professor Rosabeth Moss Kanter of Harvard Business School suggests that this search for meaning in economic terms, in a local and global context, is about the mobilization of three important factors: concepts [the ability to generate new ideas about the challenges of our time], competencies [the ability to translate these ideas into products and services] and connections [the physical and cultural networks that enable ideas and products to be passed from place to place, to be exchanged, traded, and developed]. At the root of Kanter's argument are the ideas of knowledge and creativity. These are the foundations of the ability to mobilise the factors of production. The challenge is to become, again, the kind of place that can achieve this mobilization. People are key. Knowledge is key. If the challenge is about knowledge, then it is worth interrogating the idea a bit further.

The legacy of our industrial past are places that used to be expert in doing something. There was mass awareness and knowledge of complex processes. This structured a skill pool, but also a means of transferring knowledge from person to person, from generation to generation. These places were knowledge places. The only trouble was that a huge bulk of the knowledge related to a narrow range of industries. The supporting knowledge though, the surrounding network of community, cultural and social knowledge, the knowledge of survival, identity and history has enabled some of these places to achieve a kind of resilience. This idea of networks and resilience seems important. As

an economic and cultural resource, knowledge should not be something that is just transferred in a school. It should be within the fabric of a place. This place should enable whole life learning, cross generational learning, institutional learning. It should become first a learning place that applies this resource to the social and economic challenges of our time to generate useful and helpful concepts, form new connections and hone more diverse competencies.

One key feature of the industrial economy was that there was tangible evidence of the way in which the knowledge resource of the place was applied. Chimneys, factories, structures and networks were all built, competently, to capitalise on opportunities. People saw the connection between knowledge, production and value, whether these factors were distributed equitably or not. In a similar sense, the structure of our towns and cities demonstrate place learning. Edinburgh for example, is a fantastic, complex, cultural, hilly city. This basic structure of the city is formed around a historic street, the High Street which stretches between the castle at one end, and an old monastery at the other. All this takes place on a rock formation, the basis of which led Patrick Geddes to note that urban planning is a 'drama in time'. The paradox of the structure of Edinburgh, and Glasgow, and indeed many of the towns in Scotland, industrial and post industrial is that there are other locations that were easier to build on, more sheltered. Colonising a rock isn't easy, but the knowledge of how to make places that work in these contexts, that are both trading places and open to the outside, and defensive at the same time is present in every stone of their streets. As a complex, Edinburgh works, it inspires, it makes you think; how did people do this? It is tangible evidence of the ability to operationalise a set of contexts and work through inherited physical constraints. Its presence is its success, it is a learning resource. It used the art of the possible to create a resource which has lasted generations, constantly adapting the internal meaning of the physical structures to the changing contexts of time.

Not everywhere will be an Edinburgh in appearance. However, tapping into the principles of creativity, innovation and knowledge, we can create new, authentic people places, places of our time. Heidegger said that the presence of the past is the basis of modernity. This surely suggests that, in the case of our industrial heritage, it is imperative to work with the relations and history of this heritage to create our new places, re-colonising old structures to enable the formation of new meanings. It is not easy, however to fill the hulking structures of our industrial past with new sustainable meaning and enterprises. It is not easy to reconnect a sense of purpose for people. It is particularly difficult to achieve these place objectives in a singular way. Although much of

our industrial heritage relates to singular historic uses, the future of our places and its enterprises is likely to be about 'lots of small' adaptable, diverse and innovative industries which re-colonise large spaces in creative ways.

More than half of the companies on the 2009 Fortune 500 list were launched during a recession or bear market. A large proportion of these were small and medium industries. The path from small to big enabled some places to achieve transformational change, and achieve a new sense of purpose. This raises a critical question: what kind of place enables this form of transformation to happen, to grow new value in old places working with different scales of meaning? In seeking an answer, we might posit that this place must have an excellent understanding of economic structures that enable new business start up, and conditions that permit a new community of users and entrepreneurs. It should be a place that advocates and delivers joined up thinking, institutionally and at community level.

Building typologies should be also challenged; for instance, horizontal production methods might revert to vertical forms that more easily incorporate mixed use elements, and sit within the legacy of old industrial structures. Embedding industry in the city, as a necessary and defining aspect of the sense of place of our communities is essential. We need then a new concept of how to deal with our old places, a concept which embraces mixity, enables a range of values to be created, a place where the aesthetic expression is a reflection of a complex of production, consumption, living and learning processes. Most of all, the opportunities of this place should be equitable, and accessible, enabling all citizens to participate in a range of ways, if they choose, their way for the benefit of all. This raises the question as to whether or not we need to re-imagine also the institutions and networks that support the delivery of these ideas.

On the basis of the above, an essential starting point for this type of place must be the citizen, understanding their pathway through a place, and the learning environments that support them in this journey. In seeking to achieve this, we must find new ways of bridging the gap between the professionals, amateurs and citizens in the act of re-imagining our cities and urban places. In this context, we need new methods of imaging the potential for places, processes like the British Council's 'Future Cities Game'² and a networking of knowledge from other places which have had similar experiences to share learning. A recent exhibition in Glasgow entitled 'Spaces of Labour' visualised how these changes might take root spatially in the Scottish landscape. The process of re-imaging the vestiges of industry is critical to the future of better place-making, better society.

In 1999, Glasgow as European City of Culture showed that the resources of the city could be mobilized to represent the city as a place where things are possible, as a place where people do want to be in. Critical to this success was the power of creative thinking to address and redefine the industrial heritage of the city. We are now in a different time, a different set of contexts. Budgets, politics and patience are being tested, and will continue to be. There is uncertainty on the horizon. However, there is a legacy of achievement in Glasgow and Scotland which is rooted in the creative potential of the people, the culture of innovation and resource management. This inheritance is important. People are important. They matter. David Barrie says it best. 'Urban

renewal is not a technical process but a process that connects people. It's all about the networking of people and organizing support for their ideas'... If you know how to organize and mobilize creative potential, there is often much more possible than initially suspected. The key question is whether you, the city, dare to give people the space and confidence'. In a world of challenges they who dare win. This is a challenge that the spaces of labour, the inheritance that is our industrial heritage, the towns, cities and nations must embrace.

NOTES

1 See http://en.wikipedia.org/wiki/Raymond_Carver.

2 See <http://creativecities.britishcouncil.org>.

Who Was and Is Interested in Conversions?

The Industrial City of Saint-Étienne

ALENA KUBOVÁ

☞ Illustrations on pp. 91, 93

English translation Robin Cassling

In the 19th and 20th centuries, Saint-Étienne was one of the most important industrial cities in France. In the 1960s it was included in the National Economic Development Plan, which was aimed at the rapid industrialisation of the region between Lyon, Saint-Étienne, and Grenoble, as a counterweight to the traditional centralism of Paris. After intense economic decline in the 1990s, a problem emerged: what to do with the abandoned industrial region? The city needed a new function, and Saint-Étienne's local government opted for a strategy that would incorporate the city's industrial heritage sites into its urban renewal projects in an effort to protect industrial heritage by finding new uses for such sites. This helped to prevent property speculation on land located directly in the city centre, which is of high interest to investors. The local government ruled that the industrial heritage cannot be demolished, so investors who want to get a foot in the centre of the city have to restore and find new uses for the heritage sites there. Industrial heritage and the project to functionally transform the city became directly linked, which even in France is unusual. Saint-Étienne's new identity comes from having merged its tradition of industry with a current theme—the creativity of contemporary industrial design. It is turning into a city of design. Since 1998 it has hosted the *Biennale Internationale du Design*, and that continues successfully today. The creative atmosphere that surrounds design is also inciting the local government to take an interest in the

city's industrial past. In October 2009 Cité du design opened in the 19th-century, former national arms manufactory. The conversion and construction project was created by Finn Geipel and Giulia Andi from Atelier de LIN, which has offices in Berlin and Paris. They had to determine what parts of the site had to be conserved and what could be demolished. The consent and interest of the public was crucial to the acceptance of their design, but the public was divided, especially in their opinion on the safety wall that had been built to protect the city from the arms manufactory. The demolition of that wall opened up a new public space and drew attention to the heritage quality of its industrial architecture. Cité du design's new dominant structure is now the central 'Platine' and the thirty-two-metre light-frame observatory tower designed as an 'identifier' of the city's transformation. The preserved industrial buildings are used for administrative purposes and by L'École supérieure des arts décoratifs (ESAD), with studios, lecture halls, research centres, and accommodation. The reconstruction work was preceded by a long and complicated process that included meetings with the public, where the architects and politicians had to give detailed explanations of the objectives and the uniqueness of the project. The functional conversion of a former industrial city costs a great deal—and not just in an economic terms. It even has a political price. In the spring of 2008, after a good fourteen years in power, the local government lost the elections.

Learning to Love Our Legacy

MARTIN STOCKLEY

☞ Illustrations on pp. 96, 98

I have a piece of embroidered, linen table cloth at home mounted in a picture frame. It is around 50 years old. It is an ordinary piece of cloth and a relatively ordinary piece of embroidery. If we asked experts on embroidery to appraise it they would say it was of little or no value. If we asked experts in linen cloth they would say it was of little or no value. It is a remnant of a table cloth embroidered by my father in 1957 when he was hospitalised for nearly a year and recovering from tuberculosis. It has a profound value and significance to me and to my family.

Stonehenge is and instantly recognisable object in the landscape of Britain. The stones of which it is made would not be considered special by a geologist, nor well worked by a mason. We do not properly understand why the stones are arranged as they are nor how they came to be there. In some expert terms it might be judged to be of little worth and yet few people around the world would say that.

So the act of evaluating objects of our heritage goes beyond expert opinion; rather it is seated in the human value that we invest in that object. The primary consideration of how we deal with our objects of heritage is rooted in our basic human instincts as social, cultural creatures. The decision is a social cultural one and it is also this evaluation which enables us to make financial evaluations of an object. It is not a technical, financial judgement which comes first. When we have made our social, cultural decision we are able to turn to technical, historic and financial considerations in determining how we might retain, restore, repair, etc. the particular object.

We are a Practice of Consulting Engineers based in Manchester and London in the UK. Our work involves civil, structural, transport and infrastructure engineering in the design of new and existing buildings, civil engineering and public realm. We have a great deal of experience in dealing with existing, historic buildings and with work within important historic environments. Since the mid 1980's I have been involved (with others) in developing the most appropriate engineering approach in the retention and reuse of historic structures.

The Anchor Brew-house is a building on the south of the River Thames in London, beside Tower Bridge. Since the late 19th Century until the mid-1970's it was operated by the brewer John Courage as a brewery. When it closed it seemed to have little other than historic value since there was no longer a demand for a brewery nor for any other industrial building in this location. Its historic

importance had already been recognised through its Grade II* Listing by English Heritage¹ but no new use had been found. It was substantial building and we were asked what use it might be put to. Following a thorough appraisal of the existing structure we concluded that it would be possible to remove all of the industrial plant and machinery, brewing vats, grain hoppers etc and to install nine floors of residential accommodation. The building instantly became of much greater financial value and all of the apartments were successfully sold. In this instance the technical expertise unlocked the possibility of creating a financial argument for retaining and reusing the historic building. The finished building later won Europa Nostra Award for conservation.

The Great Northern Warehouse in Manchester City Centre was completed around the same time as Anchor Brew-house. When complete it was the largest industrial transport interchange in the world. A canal connected at basement level into the building; the ground and first floors operated as railway goods handling area with locomotives entering at both levels; road ramps on each side connected it to Manchester centre and to the wider road network. Within just thirty years or so it was virtually redundant as the industry it had been built to serve disappeared. For many years it stood empty with its ground floor in use for parking. In the early 1990's Manchester had begun its renaissance as the world's first post industrial city and was faced with finding something to do with this enormous listed building, which had floor plates of over 5,000 sq m per floor but very few windows. The developer who owned the building could not find a way to deal with the building and had no idea how to make it viable financially. The solution which we arrived at after much detailed analysis was to remove some buildings which screened the main warehouse from the city and create a great new square as a setting for the retained warehouse. The lower floors were converted to shops, cafes, multi-screen cinema etc and the upper floors brought into use for car parking (the building was always intended to be used for storage) by the introduction of ramps to the outside of the building.

Beside Manchester Piccadilly Railway station sits a site known as Piccadilly Basin. It is around 5.5 hectares of former canal basin where the Rochdale Canal meets the Ashton Canal and the two enter the heart of Manchester. The whole site had been derelict for around 60–70 years, used only for parking and for several small scale light industrial and storage uses. The site contained a number of listed buildings including the listed canals and all

of their associated structures. The site owner had hoped to demolish all of the existing buildings on the site and construct low quality (but high value) retail sheds. However, the city council were not prepared to accept that this commercial argument should be the only reasoning behind redevelopment of the site and recommended that we become involved (since we had successfully helped the city with Great Northern Warehouse previously). We undertook a rigorous historic and engineering appraisal of the whole site in order to understand better where its strengths and weakness lie and to better understand what might be possible. We gained a European Regeneration Development Fund grant which enabled us to convince our client to restore the canals and infrastructure and drew up a master-plan. This showed how the site could be developed for a mix of uses including, new homes, shops, office, cafes etc.

One of the listed buildings, Jackson's Warehouse was restored and converted to new apartments overlooking a newly constructed canal basin. In the process the whole of the roof was carefully taken apart, removed from site for repair and reassembled. Whole floors were removed, repaired and reinstated and new double height spaces were created in the living rooms of the apartments.

Next the former offices of the Rochdale Canal Company were restored and converted first to a sales office for the whole basin and later for commercial office use. At the northern edge of the site stood Brownsfield Mill, a former mill building which had fallen into disrepair. As well as its history in the cotton industry of Manchester the mill had been used by the aircraft designer and manufacturer A. V. Roe² to construct the AVRO aircraft of the early 20th century. We convinced our client to undertake a series of external restoration works to the roof, external walls, windows and chimney (which had to be taken apart brick-by-brick and rebuilt) in order to establish a commercial value for the historic structure.

Finally the oldest of the listed buildings on the site was tackled. Carver's Warehouse had been completed in December 1804. Unlike all of the other brick-built warehouses in Manchester, Carver's is constructed

from a Yorkshire grit stone. It is the oldest warehouse in Manchester and the only stone-built one. With our client, who by now was entirely convinced of the value of retaining and reusing historic buildings we came up with a plan to convert the building to office use with a small cafe at ground floor level. In order to avoid major intervention in the historic fabric we made a plan to build new staircases and lift structures outside of the existing building some ten metres or so to the south. The new stairs and lift were then joined to the existing building with lightweight bridges. This also enabled the differences in the existing building floor levels to be accommodated by slight slopes in the new bridges. The offices were completed in May 2008 and we moved our Manchester studio into the top floor and opened a modern coffee-house at ground floor.³

These are just some examples of where objects of our industrial heritage have been saved and reused. In all instances the decision to keep was not made on purely commercial nor technical grounds but on a judgement of their human value, in a sense an amateur basis. Once the latter had been established professional and technical and financial skills were used to enable the process. For me the lessons here are:

Avoid behaving as professionals when attempting to decide whether a historic building should be kept. Examine its human value first.

Understand the social and cultural context of the object before making other evaluations.

Use technical and commercial skills to resolve and deliver the project.

Be persistent and do not give up!

NOTES

¹ See <http://www.heritage.co.uk/apavilions/glstb.html>.

² Sir Edwin Alliot Verdon-Roe (1877–1958), see <http://www.verdon-roe.co.uk>.

³ See Warren Bramly – Len Grant – Martin Stockley, *The Reluctant Engineer and Other Manchester Stories*, Manchester 2006.

School Projects in Old Factories 2006–2009

SEBASTIAN HETTCHEN – LARS SCHARNHOLZ

☞ Illustrations on p. 103

Vacant factory buildings are free spaces for something new. In numerous cities such buildings offer room for experiments and creativity. Mostly, there are young people who recognize the potential of these buildings, and use them in manifold ways. Factory halls as skating rinks or sound spaces, storage areas as bicycle workshops or as locations for clubs and parties, or production halls as artist studios or rooms for entrepreneurs are exemplary uses of these buildings. Especially, the big cities have learned that the development opportunities and acquisition efforts of the young users, though unconventional, are absolutely profitable. This applies not only to the urban culture, but also to the economic development. Examples such as the Berlin Tacheles in Berlin Mitte or cotton-spinning mill in Leipzig at the Karl-Heine-Kanal show that such creative factories can significantly improve the image of the cities. Both projects started as 'Grass-root projects', although initially were dismissed, today are considered as important sites of urban culture.

Potentials in the Lusatia

Thus, why do not try out this approach in the cities of German-Polish border region affected by the structural change? There are many empty factories and unused industrial spaces in the industrial towns of the Lusatia—excess spaces that invite downright to make use of. Yet, the private and public owners are struggling with the revitalization of affluent investors. The re-use, in this case if achieved at all, often develops without a connection to the local situation or objects it completely.

First space pioneers, who have acquired empty factories, are also present in both, German and Polish towns of the Lusatia. The pioneers usually work in networks, and have formed associations, as well as they have established contacts with similar projects in major cities in surrounding like Berlin. The projects come from 'below', and base upon a considerable degree of personal initiative. The 'Grass-root projects' are financed by small revenue, local or regional funding or sponsorship support. Primarily the volunteer work is done.

Hitherto the connections between the youth creative workshops in old factories and the administration of small towns are rather of conflict nature. The expectations and perceptions of life styles vary widely. The problems are well known, but nonetheless it seems to be difficult to overcome them. The city dwellers dream of 'Apple' or 'Rose Queens' and youth sports events, and

the boys yearn of reggae and afro funk. The discussions on the pros and cons of punk parties in factory courtyard and cannabis products trade fair in depots seem to be emotionally overloaded, and rapidly lead to dead end.

Experimental Factory as a city asset

An agreement is thereby very important for the cities. Why? Until a few years ago, in many communities the engine of industrial wealth drove the economy with capital and creative innovation; however, the clear signs of protracted economic tensions can be seen today. The financial resources for a sustainable structural change are not in sight yet, because the suddenly incipient change put any economic reserves free that could be built up over decades.

To solve the problems it would be reasonable to find new investors through aggressive marketing campaigns. We could learn from the reconverted regions of Europe that seem to have mastered the structural change, or at least parts of it. In the past three decades there has been tried, how to convert the old industrial areas and revive the old factories by new uses.

Could Manchester, Völklingen and Gelsenkirchen be examples for the German-Polish region? It is not so easy. In the Lusatia the question of a rapid economic rehabilitation of entire districts and the appropriation of no longer required industrial areas has been raised only conditionally. A fast, zone wide catching-up process seems hardly possible. It is easier to find the solution with the findings from the rehabilitated industrial regions in the West. But a satisfactory solution, however, requires new approaches on site.

Search on site

The German-Polish region remains therefore a field for eager experiment on oneself. Whoever wants to rebuild factories hear, should rely on a local commitment. This case has shown in particular the International Building Exhibition (IBA) that strived for the re-use of the post-mining landscape. Some of the major 'power projects' has been waiting until today to be realized, but small projects with a participatory approach were successful. Projects such as the hikes through the open pit Welzow, bio-towers in Lauchhammer, the reactivation of the mining village Pritzen, but also the conveyor bridge F-60 could be implemented because the IBA has taken the people seriously, and accompanied their projects on an equal footing.¹

The close cooperation with the local stakeholders and

decision makers is not only accompanied with a higher acceptance of the project results, but it secures as well extensive compliance with more realistic, user-based investment scales. On the other hand, where the old industrial substance is now being restored with extensive resources, it can fail tomorrow because of the lack of money for the operation.

How to bridge local decision-makers and the young citizens? How can the revitalization of vacant industrial building be undertaken with the local people? How to find new ways of involving spontaneous use of old warehouses by young people or creative student projects in empty textile factories in urban development? A look at Forst (Lusatia) perhaps may provide inspiration.

Forst's solutions

The city at Neisse-River has peripheral position in the region. Forst is not only shaped by wonderful works of the architect and the counselor for building and construction Rudolf Kuhn. His municipal crematorium and the residential area 'Jerusalem' are examples of so far little noticed side of Weimar Modernism in East Germany. Even Today Forst (Lusatia) presents itself as a paradise of the constructional remains of once vivid textile industry, the urban landscape is abundant in many different production buildings: power plants and factory buildings from the late 19th and early 20th Century. For very long time the city has disregarded the opportunities associated with these architectural resources.

An important shift in the direction came in the year 2004 with the project 'Forst's Cloth'. A young group of artists, designers and architects from Berlin convinced the municipality to come out to the people, and talk to them about the industrial past and the future of the city. The result was a huge patchwork cloth that was composed of many small cloths designed by the citizens of Forst. The concept was called 'urban renewal as a participatory process at your fingertips'.

Meanwhile, Forst (Lusatia) is very offensive, and it concerns itself with the growing spatial vacuum in the city. Moreover, Forst wants to maintain a major industrial complex, which is the quite large Pürschel Plant at Mühlengraben in the northeast of the city with its 15,000 m² gross floor area. The concept of re-use does not set on extern investors, but looks for the endogenous potentials of the city and the German-Polish environment. The cultural and scientific institutions—the library, research-based part of the textile museum, collections and archives—are spread through the whole city. Now they should be concentrated in one place. A new development is not planned, but rather the sensitive conversion of an appropriate historical listed industrial plant. In the long term it helps to decrease operating costs and to use the urban facilities in a more efficient way.²

Factory makes school, temporary use with students

The factory is available and can—certainly with restrictions—be used, for example, on the 10th Day of Brandenburg in the late summer 2006. At this time, the old factory Pürschel could be visited inside and outside. Students of the Friedrich-Ludwig-Jahn Gymnasium in Forst (Lusatia) invited to the event 'Discover Factories', and used the old production hall as a space for installations and events. The issue was less the sight of the historical industrial past of the house, but rather the temporary use.

Danny Kieschnik, student of the Friedrich-Ludwig-Jahn Gymnasium, has already been looking for a long time for suitable rooms in Forst (Lusatia) for still missing Skate Park. With the support of e. V. Wheel that residents in nearby Cottbus, he built some grind elements in the factory Pürschel on the Day of Brandenburg. Manja Forster, Danny's classmate, transformed the former power station into a garden paradise. The plants were supplied by a local garden centre. The students from Forst Mandy Jahnke and Elisabeth Schwarzenberg tested homemade instruments and recording of unusual sounds in the factory halls. The project was supported by the International Building Exhibition (IBA). The costs were around 1,000.00 EUR.

The students were satisfied and wanted more. Meanwhile, the municipality has recognized that the efforts of 'Discover factories' can be continued with the project 'Social City—City Centre of Forst' that has started this year. The goal is to invite young users, factory owners, and the city administration for communication over a longer period. Gradually the different expectations and ideas should be openly discussed, possible solutions outlined, and projects jointly prepared. With the project 'Social City—City Centre of Forst', the network 'factory makes school' could come into being, so the commitment of the students would be seriously treated, and the use of old factories not only tolerated, but also supported. In particular, it is envisaged to include existing factory projects made by young 'space pioneers' in Forst. For instance, the association 'Park 7' in Forst (Lusatia) has already used an old industrial site in the Parkway for many years. Founders were students of the secondary school, who have been looking for a space for experiments. Now 'Park 7' offers the drug counseling, a repair shop, a recording studio, cafe, foreign aid, and is also established as a party location.³ Workshop meetings should constitute apart of the network 'factory makes school'. The students and the administrative staff from Forst (Lusatia) will take part in the workshops and communicate with the people from the towns in the region, who are engaged in the similar projects. Thus, not only the

exchange between groups within a city, but also the horizontal information between stakeholders from different locations will be made possible. In this way, prejudices can be reduced and collective interests could be better monitored. The topic of the 'Forst's cloth' comes out again and helps to ensure that the promising event still leaves '*...a permanent mark in the sand of the level*', as Wolfgang Kil said in the context of the discussion about shrinking cities.⁴

It was advantageous for the revitalization idea that this old, and since the early 1990s vacant plant, is situated in the immediate vicinity of the district administration and of an already being rebuilt culture factory (Kulturfabrik). Thus, existing facilities in the surround can be involved and strengthened in their function by the new project. Since the beginning of 2006, the municipality owns the industrial complex C. H. Pürschel, and has begun with the planning and documentation of this historic monument. A complicated financing and coordination will be faced, so that the project can extend over the next few years.

Old factories and new usage models

The success of the approach in Forst depends now on whether the various stakeholders engage effectively in the new routes using unconventional strategies. It was realized that the potential on site should be taken seriously, since the rescuing investors from afar are not in sight. The framework for a costly re-use of old

industrial warehouses, briquette, or power stations in the city centre has deteriorated in recent years. The peak-time of the support programs has passed. Already in the late 1990s came the establishment of the East in considerable difficulties because of the too late started debate on the decline and the necessary demolition work. The construction led to reconstruction, and the building industry fell into a recession that continues to this day.

The first steps in Forst (Lusatia) show that the answer to the starting position is possibly not a great, fantastic cast, but an attempt to find solutions on a small scale. As tempting the approaches of suspect benefit dissection laboratories or expensive museums behind former factory walls may be for the Polish-German Lusatia, so little they indicate a long-term trend for the future development of the entire region.

NOTES

1 See also: Max Welch Guerra – Ulla Schaubert, *Instrumente der räumlichen Planung und ihre Auswirkung auf die Landschaftsstruktur in der Niederlausitz*, Weimar 2004.

2 Sven Zuber, Forster Visionen. Das Reißzentrum für Wirtschaft, Wissenschaft und Kultur, in: *Museumsblätter, Museumsverband des Landes Brandenburg e.V.*, Potsdam 2006, No. 9, pp. 20–23.

3 See also: Markus Otto – Karl Plastrotmann – Lars Scharnholtz, *Industriebau als Ressource*, Forst (Lausitz) 2007, pp. 170–175.

4 Wolfgang Kil, Neuland denken, *archplus 173, Zeitschrift für Architektur und Städtebau*, Mai 2005, p. 33.

What preceded?

The Museum of Silesian Industry and Railways in Jaworzyna Śląska

PIOTR GERBER

☞ Illustrations on p. 108

Dynamic changes in Polish economy in 1990s have led to the emergence of the private sector in production, trade and services, which was effectively competing with the state sector. In the mid 1990s, the tendency of state companies to go bankrupt or collapse even increased. Old technologies were forgotten, whereas machines and devices of historical value were scrapped. Historical industrial architecture was devastated or demolished after production had been stopped. Insufficient knowledge of the Services responsible for protection resulted in the fact that buildings were demolished without even being photographed. There are several reasons for this situation. The fundamental problem is social unawareness of the fact that industrial heritage should be protected. The popular

assumption that historic monument must be old and of high aesthetic value excluded machines and technical installations from the canonical definition of 'historical monument'. A total lack of recorded examples of good use of industrial buildings has also contributed to often unconscious and economically senseless devastation of historical monuments of industry.

Furthermore, also in recent years, railway buildings have become alarmingly endangered. This results from the fact that a large part of unprofitable railway connections are closed down. A chain-reaction of collapsing textile industries, which started in 1990s, has led to devastation of old machines and devices, and presently it is impossible to find a single production line from the beginning of the twentieth century.

The economic transformations into free-market economy and deindustrialization also affected the identity of industrial cities' and districts' inhabitants. This is true about the mining centres of Wałbrzych or Nowa Ruda, where any traces of the regions' mining history can be found only in the Industry and Mining Museum. This is also true about Włocławek or Bolesławiec, which flourished on the basis of ceramic production. A lack of demand for textile production has ruined economically such towns as Walim, Bielawa or Kamienna Góra. Because of economical crisis in these towns, unused industrial buildings of great historical interest and beauty cannot find new owners and get quickly devastated.

Large cities are different in this respect. A period of prosperity in trade has increased the interest among investors in derelict state-run industries. Some of them had originated in the nineteenth century and due to urban sprawl were suddenly located in the centres of agglomerations. Areas belonging to bankrupt industries were very attractive for new investors, because a lack of good examples and poor functioning of conservation services could not force investors to adapt the existing buildings. The pressure of investors aiming for fast realization of their projects at the lowest costs resulted in unscrupulous demolition of historical industrial urban tissue, often unprotected by law. This happened to the slaughterhouse and cattle market in Szczecin, Łódź, or, finally, in Wrocław.¹ Thus, the few realized projects of adaptation of buildings and industrial complexes, preserving original architectural forms, have a special value in the present situation. These projects are mainly private investments, whose aim is to obtain new and attractive office or rentable spaces.

Museums play an important role in the preservation of industrial heritage in Poland. At the moment, there are 94 technical museums in Poland. Among them, there are 22 museums of old technologies (mining, metallurgy, ceramics, etc.), 7 museums of fire-fighting, 5 maritime museums, and 4 railway museums. Recent years brought a rapid development of technical museums, which are often run by non-government organizations. What brought them into existence was, among other things, a need to catalogue liquidated historical industrial centres. The most important museums to be mentioned here are the Industry and Mining Museum in Wałbrzych, opened in 1996 and owned by the local government in Wałbrzych, the Mining Museum in Nowa Ruda or the Foundation of Open Technical Museum in Wrocław. In 2002, the Ecomuseum in Starachowice was opened.

After 1989, can be observe an increasing interest of different social groups in the heritage of industry, which is visible in the spread of collecting as a hobby, and the emergence of small private museums, such as the Motor and Technical Museum in Otrebusy—a centre

The Museum in Jaworzyna Śląska

From 2005 the Museum became an institution of public benefits. The collection of exhibits taken over from PKP consists of 34 locomotives, 41 rail cars and 8 workshop machines. All these units were faulty and some of them were completely ruined. The condition of office buildings and engine shed hall also was found to be extremely poor. During the first stage of activities a number of maintenance and protective works have been performed. Most premises were repaired, the electrical system was fixed, the additional illumination was installed. Roofs were repaired. Tourist accommodation was organized in specially purchased sleeping cars. Repaired premises accommodate offices, lecture room and exhibition halls. The base purpose of Museum activities is preserving the technical culture heritage in Silesia, in particular, railway production facilities, as well as scientific and lecturing activities, realized by working out expertises and documentations and also maintenance and revitalization processes of historical industrial exhibits. The Museum conducts students' practical trainings for students of the University of Wrocław, Technological University and Vocational College in Wałbrzych (picture No 2). It also deals with organization of various occasional events. All year around the Museum calendar is filled with cyclic and occasional events prepared having in mind not only railway enthusiasts but also those looking for a place to for an interesting event in the unique scenery. After necessary repairs of the infrastructure, renovation of the rolling stock was started. The collection of the historical rolling stock is being systematically increased, depending on financial resources available, with additional exhibits, including those in good working order such as small diesel locomotives making possible to perform manoeuvres on the Museum tracks.

devoted to transportation and railways. Another private project is the Museum of Silesian Industry and Railways, in Jaworzyna Śląska. The museum's first effort was to preserve the Rolling Stock Heritage Park, created on the area of the locomotive house in Jaworzyna Śląska in 1991.

A very bad economic situation of the Polish State Railways (PKP) and restructuring programs carried on recently to avoid even more severe crisis, has led to withdrawing of the Polish State Railways from the sponsoring of Technical Heritage Parks. This has been also experienced by the Heritage Park in Jaworzyna, a town built in the nineteenth century at the crossing of important railway lines. Plans for the liquidation of the Park entailed moving most of the precious exhibits to other museums, and scrapping the rest of the rolling stock. Actions taken by the author of this paper, together

with a group of railway enthusiasts, resulted in stopping the Park's liquidation.²

Museum of Silesian Industry and Railways opened its door in 2005 on the grounds of a historical engine shed in Jaworzyna Śląska. After over one year of endeavors to save the collection of steam engines and locomotives stored in Jaworzyna Śląska, on July 29, 2004 a contract with Polish State Railways (PKP) was signed. In effect, the buildings and their railway exhibits (locomotives and rail cars) were transferred by PKP to the Community of Jaworzyna Śląska.³

After the Museum statute was approved by the Ministry of Culture, on December 2004 a lease contract was signed with the Community of Jaworzyna Śląska. The grounds and Heritage Park buildings as well as exhibits were transferred to the Museum (picture no 1).

The Museum presents an exhibition displaying historical standard-gauge rolling stock from 1890 to the seventies of the 20th century. The collection consists of over 40 locomotives (of Polish, German, Austrian, English and American origin), about 50 rail cars, railway cranes and a snow-plough, arranged along 1.5 km tracks, collections of machinery, tools and railway documents, thematic iconographic collections related to the Silesian region. Exhibitions of machinery and industrial equipment are also displayed for the visitors, including Wrocław production ODRA computer of 1974, stationary steam engine, printing machinery, agricultural machinery. The Museum took over iconographic, librarian, archival collections from the closed Railway School Group and many exhibits related to the railway system and its environment in the field of communication, rail traffic safety and track structure. A railway model controlled by authentic rail traffic safety devices was put in operation. The Museum is proud to have the largest in Poland collection of historical American mainly Harley-Davidson motorcycles. Models of the period from 1924 to 1978 are being restored with great care and kept in good working order. They are a part of the department devoted to the history of communication which also includes an exhibition describing the history of the motorcyclist movement in Silesia and an exhibition of the toy motor car collection. In August 2007 the department of the history of communications was increased by an exhibition of old radio receivers, telephone exchanges and telegraphs. An exhibition describing the role of railways in mass relocations after World War II was opened in two historical trains.

The Museum makes efforts to put into operation in 2010 a historical train set consisting of a steam engine and three rail cars which might be running over the picturesque lines of Lower Silesia as a tourist retro train. Development lines are closely related to specific purposes of Museum functions. Plans include

activities related to the teaching purposes which have to be reached by the Museum by means of its exhibits and effects of actions related to its environment. Organization plans of the Museum were subordinated to such teaching purposes as follows:

- education in the domain of economic and technological history of Lower Silesia
- knowledge on the development of the communication service, including the railway service
- shaping the knowledge on the history of technology, particularly that related to Lower Silesia
- education of child's in history of technology

The historical engine shed where the Museum is located present a number of subject exhibits. However, the main purpose of the building complex is advising on the original function of the engine shed: principles of servicing the railway traffic, engineering designs used in rail-vehicles, from the oldest to the modern ones. Exhibits are arranged so that to present clearly the functions and significance of the engine shed such as Jaworzyna in the railway traffic. Shows of the servicing methods and repairs were planned traffic in the engine shed area. In connection with the expected tourist traffic using the historical rolling stock, the engine shed shall maintain its original function to a limited extent. Some railway sub grades were assigned for railway traffic and a platform for tourists using tourist lines was planned to be completed. The Museum plans to start regular railway service on the basis of their own historical rolling stock on the route from Wrocław to Jaworzyna, thus making the Museum better accessible for tourists from the Wrocław metropolitan area. To this effect, Museum conducts negotiations to create a 'historical railway line' stop to Jaworzyna Śląska and an exhibition advertising the Museum collections in the plans for revitalization of the Swiebodzki railway station in Wrocław.

Rolling stock exhibits shall be arranged so that to present the rolling stock from various periods to visitors. Sets of freight and passenger trains from various periods and of various functions shall be arranged on Museum sub grades. These shall include a train set from World War II serving the Eastern front of the German Army, a freight train set from the end of the 19th century or a passenger train set from the sixties of the 20th century. Rolling stock exhibits shall demonstrate the interior décor of cars, principles of organization of freight and passenger traffic in various periods, social conditions affecting the principles of passenger traffic organization in the railway system. The freight train sets shall present the types and methods of freight transportation, in passenger trains—travel conditions.

An introduction to the subject of rail traffic organization is a railway demonstration model controlled by original equipment used for managing

station traffic. This model, because of its functionality, shall also be used for training classes in railway traffic organization. Machine-shop, forging shop and casting house shall be rendered accessible to visitors. Tourists will be able to watch the processes related to rolling stock repairs: machining, forging or casting. Engineering employees shall present servicing methods of the machinery and equipment shown. Running machines shall be attached to historical equipment. The old workshop building shall contain various permanent and temporary exhibitions related to the history of industry in Lower Silesia. An exhibition dedicated to the history of the railway system is prepared. It will display in particular the railway system development in Lower Silesia. At present an exhibition documenting the history

of Jaworzyna Śląska and its railway junction. In order to provide the visitors with some rest, it is planned to erect a pavilion with a sanitary centre, coffee bar, and a bookshop offering literature related to the history of technology and Lower Silesia.

NOTES

1 Piotr Gerber – Agnieszka Gryglewska, The Demolition of the Historical Slaughter House in Wrocław, in: *Patrimoine de l'Industrie / Industrial Patrimony* III, 2001, No. 5.

2 Marek Barszcz, Zabytkowe obiekty techniki transportowej, *Ochrona Zabytków*, 2005, No. 2, pp. 113.

3 Piotr Gerber (ed.), *Formy ochrony zabytków techniki / The Forms of Protection of the Monuments of Technology*, Wrocław 2008, especially pp. 74–99, 120–137.

The Debate between Professionals

Heritage Conservation and the Conversion of Norblin

STANISŁAW KARZMARCZYK – ZYGMUNT RAWICKI

📖 Illustrations on p. 113

English translation Robin Cassling

With the growth of urban agglomerations, factories that in the late 18th and early 19th century were located on the edge of town are now in the town centre. They gradually lost their function for several reasons: limited expansion possibilities, difficult supply access, and the negative impact of production on the surrounding area. Today the most striking reason for their demise is the rise in the value of land in urban centres. A difficulty is reconciling the market aspects of revitalising post-industrial sites with the demands of the state authorities that protect industrial objects and technology that are listed as monuments. These processes are well illustrated by the fate of Norblin factory in the centre of Warsaw. In 1856 this plate silver factory had a hundred employees, and by 1937 it employed 2250 people. In 1982 production moved to a new location and the Technical Museum, the Museum of Polish Typography, and a department of Warsaw City Museum moved into the abandoned factory space; a part of the halls and the preserved production machinery were listed as monuments. However, some protected buildings went

through so much reconstruction that their inclusion on the list of monuments provoked considerable misgiving. A positive aspect of this reconstruction work was the removal of noxious substances from the brickwork, but the amount of such substances in the floor structure and the foundations still exceeds permissible limits. The revitalisation project worked out by Jems Architekci converts a portion of the existing factory buildings into commercial and office spaces and an exhibition of historical equipment and machinery is also planned for this location. Taking into account the spatial conditions and stipulations for using the site, a design team drew up two different plans for underground garages, which are being assessed by the Heritage Institute in Warsaw, and it can be expected that the discussions over this will be long and difficult. The need for the entire site of the former factory to be profitable has to be coordinated with the conservation of all the buildings that will remain monuments. The ultimate solution will certainly represent a precedent to which future designers of conversions will be able to refer.

Amateurs Representing Professionals

Industrial Heritage Conservation in Hungary—the Case of Miskolc

CSABA HOLLÓ

☞ Illustrations on p. 118

English translation Robin Cassling

In Hungary, technical cultural monuments (industrial heritage) are officially classified as material heritage. But public opinion only rarely tends to regard them as such, probably because the representatives of technical fields, insufficiently enlightened about their history, do not defend the interests of their professions well. The century-old technical museum concentrates on collecting objects from the sphere of technical culture, but the conservation of industrial heritage is not part of its mission. So there is no autonomous form of state supervision over the protection of industrial monuments, and meaningful efforts in this area have mainly been developed by amateur associations. For example, in Miskolc the former ironworks occupy an area of almost 200 ha in the middle of town. The ironworks closed down in 1992, the grounds were sold off, and now 145

different owners have a share in the site. Some of the surviving industrial buildings are exceptionally valuable architecturally. Local amateurs are trying to document them and striving to get their proposals for conservation included in the town plan under preparation. However, this depends on whether the town leaders acknowledge the value of industrial heritage and accept that industrial grounds in excellent urban locations are not obstacles to development, but rather an asset and a bridge to solutions. A more difficult task then is convincing the owners that saving, restoring, and finding an adapted new use for their buildings is a good investment into the future for them. Only then does it make any sense to declare the buildings or the grounds a protected monument.

Industrial Interconnection—Links and Vestiges

English translation Robin Cassling

The series of five biennials contributed to the development of a network of contacts, the dissemination of basic information, and the presentation of institutions, associations, and initiatives engaged either long term in the conservation of industrial heritage in the Czech Republic or through single projects. Most of these organisations came together again at the exhibition *Industrial Interconnection* held in the Old Sewage Treatment Plant (Eco-technical Museum) as part of *Vestiges of Industry 2009*. The exhibition continued up until June 2010 at the National Building Centre in Brno. The aim of the exhibition, which was prepared by Lenka Dolanová and Michal Kindernay, was to create a platform and disseminate information on ongoing activities.

The following overview contains contacts and a selection of texts from the exhibition's participants, who supplement the theme of this publication with their own personal experiences.

Matter and Spirit / The Mayrau Mine Gallery

DAGMAR ŠUBRTOVÁ

☞ Illustrations on pp. 123, 125

'We are in a time when we feel ourselves to be at some kind of mental borderline, when industrial monuments and pit heaps can be regarded in two ways—as a reminder of a past that has to be shaken off and as a future value of which the Kladno Region will one day be proud.'

— Václav Cílek

Mayrau Mine, also known as Majrovka, dates from 1874, and became well-known in the lyrical mining song 'The Pathway to Majrovka'. The former black-coal mining buildings now form an open-air museum, and they are maintained in a state that is meant to look as though the last shift of miners has just completed its workday, with no modifications or beautifying improvements—time has stopped here. Former miners now serve as guides. They are among the few who are in the same place they once started out in, and they are duly proud of this. This puts visitors in a unique situation. Their commentary can be colourful, humorous, and sometimes even painful, depending on what you ask or what kind of mood the guide happens to be in. It is an organism that is continuously alive. When there are no visitors, the miners repair or grease the machines, or sometimes they cook themselves some goulash or something.

Mayrau Mine has been chosen to stand and relate the history of coal mining in the Kladno region. Other mines have not been so lucky. Mayrau differs from the majority of similar industrial sites because it has three hoisting machines with no modernising modifications that date

The Mayrau Mine Gallery

Mayrau Mine was opened for operation by the Prague Iron Company in 1878 and was named after the chair of the board of directors, Kajetán Mayer. In 1884 a second shaft called Robert, built to improve coal extraction and ventilation, was added to the existing, 529-metre deep first shaft. One hundred and twenty years later it serves as an open-air mining museum, which is modelled on the principle of 'the last day of work'. In 2002 a contemporary art gallery was spontaneously created. Works from the symposium 'Sculptors at Mayrau' (the material for the sculpture came from the stone lining of the closed Humboldt mine in Jemníky u Slaného) became part of the gallery's permanent exhibit that same year and were created on site by Kurt Gebauer, David Kraček, Tomáš Kůs, Lenka Klodová and Dagmar Šubrtová. More events followed: a workshop titled 'Miners in Kladno' (2003, an exhibition of photographs, discussions), a workshop titled 'A Rare Situation / Women among Miners' (2005, exhibitions and lectures), theatre and performances on 'Underground Art' (2006), a light and sound installation called 'Dark Below, Light Above' (2007), 'The Total Landscape' of the surrounding heaps (2008), 'New Wilderness' presenting work by students from the studio of sculpture and painting at the Academy of Arts, Architecture and Design in Prague (2009). Other of the many artists who have worked at Mayrau Mine include Veronika Bromová, Jonáš Vtesaný, Jan Hísek, Dan Senn (USA), Miloš Vojtěchovský, Tarek Zaki (Egypt), and Martin Zet, and the Kladno-born Jitka Válová has also exhibited here. At the start of 2010 Mayrau Open-Air Mining Museum was bought by the Central Bohemia Region and the Sládeček Natural History Museum in Kladno assumed administrative control.

from 1905 and 1932 preserved in its machine halls. All these machines, one of which was made at the Ringhoffer Plant in Smíchov, operated up until the mine was closed in 1997. The maintenance of the machines is seen to by the former machinists, who sometimes give talks about their lives and their demanding work. Sometimes the former horseman, Mr. Vondra, drops by. Then the tales take an almost exotic turn. Few can imagine horses being housed in underground stables, though they were at Mayrau until 1952.

Mayrau has yet another asset. The buildings and structures are mixed in with the open landscape and the pit heaps. Most of the heaps in Kladno have been redistributed, levelled into the terrain, have almost vanished beneath urban and rural development, or have undergone extensive recultivation. The recultivated land at Mayrau Mine is however now home to birch and pine trees, so the area looks like a new wilderness. No one regulates the life here. It is a place where the land is alternately filled with acidic coal matter and slag with impermeable mudstone. So plants grow here that elsewhere would have no chance. Even dense silky bent (*Apera interrupta*) grows here, which for years has been on the list of extinct plants. This is an exceptional piece of landscape, and a new trail has been created on it, with ten stations that tell the history of the pit heap, its material and significance, and the life of pit-heap workers.

Since 2002 artists have also been coming to the open-air museum. They let themselves be inspired and create works of art directly for this space. The environment is liberating for the authors of the sculptures and installations, even short-term ones, because it is not tied to any straightforward art direction and yet the energy of the miners who used to work here can still be felt. People from Kladno and the surrounding area have grown used to coming here for exhibitions and even for concerts and various kinds of performances. This constitutes a new collective experience, the newly crystallised core of a shared feeling that is helping shape a new community. Something is changing. There is now access to technical structures that, once their original function was terminated, became inconvenient. It used to be that there was nothing to be proud of, just ruins and scrap. I believe that Mayrau Mine will continue to be 'a centre of shared participation', as Václav Cílek calls it, and that it will continue to reveal the links between old and new, between the useful and useless, and how to be a 'non-museum museum'.

October 2009

The Brewery Museum in Kostelec nad Černými lesy

MILAN STAREC

☞ Illustrations on pp. 127, 128

The brewery buildings in Kostelec nad Černými lesy date from 1840. Major reconstruction for adaptation to steam power was done in 1897. The two technologically distinct phases in the site's history are still reflected in the complex of buildings. The site is made up of three buildings set on a U-shaped ground plan that opens onto a courtyard facing a polygonal druff building with a unique roof truss, which is a cultural monument. In 2001, our company, 'God Willing' (a brewers' salutation), purchased the neglected brewery site.

There were three reasons we made this purchase. The first was to use it as storage space for the enormous amount of brewery technology from breweries that were closing or being demolished around the country and turn the site into a brewery museum in the future, a museum that would also include a database of the defunct breweries of Bohemia, Moravia, and Silesia. Second, we needed to acquire an industrial space to use as a brewery inn for organising parties, weddings, sports contests, gastronomy events, and so on. The final reason was to actually brew the beer, a formerly very popular lager that was brewed here, using the original brewery equipment, augmented with period technology from contemporary breweries now shut down or demolished. As engineers by learning (and as amateur historians and architects) we use an approach that also involves a different method of work, even though, given the constant or even accelerated pace of demolishing old breweries to make room for ordinary shopping centres, it would be hard to call it systematic work. Our activities are mainly focused on work in the field—searching for the remains of original breweries, protecting surviving relics of brewery technology and in the future placing them in the brewery museum in Kostelec, and making the connections between archive data and reality. In 2009 we finally opened the brewery museum one day a week and it is still under development. We publish work in trade magazines, participate in brewery-themed exhibitions, and we are trying to prepare an encyclopaedia of breweries.

Fabriky.cz—An Association of Friends of Industrial Buildings

MARTIN VONKA

🖼️ Illustrations on pp. 129, 130

Fabriky.cz is an open, non-profit association of friends of industrial buildings. A summary of most of the association's work is presented on its website at: www.fabriky.cz. Main activities include making photographic documentation of industrial sites, spreading information about such sites among the public, and documenting and conducting field research on old factory smokestacks. The association also collects and stores in electronic format postcards depicting industrial structures. It actively assists in efforts to protect specific objects, for instance, by surveying them and preparing proposals to nominate sites for listing as cultural monuments. Together with the Union of Chimney Masons it maintains KODA, a unique database of chimneystacks. It also writes articles that document how factories function, covering the technological side of industrial operations and the 'how does it work' aspects of operations in breweries, sugar refineries, machine works, textile factories, glassworks, and so on.

Conservationists and NGOs / The Case of Ostrava

MILOŠ MATĚJ

🖼️ Illustrations on pp. 131, 132, 133

State heritage conservation has little chance of asserting its interests without the support of the general public. Alongside its other professional activities, the National Heritage Institute in Ostrava¹ works with supporters, sharing the results of its work with them and encouraging young people to take an interest in cultural heritage. Examples of cooperation with the public include photographic workshops and exhibitions organised jointly with the civic association For Old Ostrava and similar events, along with lectures held at the Fiducia Antiquarian Bookstore. The Friends of the Mining Museum Club and the Lanek Foundation traditionally support the publication of works dealing with themes of industrial heritage in the region. The town hall in the Vítkovice district of Ostrava organises excursions to and tours of the technical monuments of the Vítkovice steelworks, and for children it has prepared colouring books and match cards with industrial heritage themes. In cooperation with the OstraMo model railroading club, whose events draw large attendance, a model was made of the architecturally valuable

grounds of the Alexandr Mine using the most widely used model-railroading 1:87 scale. Anyone interested can buy a model of a specific technical monument to go with their model railroads—they cannot then remain indifferent to the fate of the real monument.

NOTES

¹ The National Institute for the Protection and Conservation of Monuments and Sites, Regional Department in Ostrava.

The Civic Association Kladno-KONĚV

VÁCLAV KRULIŠ

🖼️ Illustrations on pp. 135, 136

KLADNO-KONĚV civic association formed in 2007 out of an initiative of students in the fields of technology, the arts, and the humanities who shared an interest in industrial heritage. The association's work is based on the grounds of the former industrial Koněv smelter (formerly the Vojtěch smelter) in Kladno. The Koněv site is a Kladno phenomenon. Over its hundred-year existence it grew to take up an area of over 100 ha and its western edge stretches into the very centre of old Kladno. There are many important objects on the site that recall the glory days of the smelter, from the time of its founding (the building of the head office building), to the waning production that was followed by the 1870s boom years, to the years of the First Republic (the limeworks), the Protectorate (the coking plant), and up to the normalisation period in the 1970s. Today the grounds are divided up into the property of a dozen different owners, and the site is openly accessible. Many objects have been demolished, and the unique technology has been scrapped. Koněv nonetheless retains a singular charm. Its eventful history, the significant place it occupies in the urban development of the town as a whole, the atmosphere there today—all these are qualities that fascinate us and drive us to find ways of preserving them for the future. We have organised cultural events, concerts, and theatre performances directly on the grounds of the site. In 2009 we built an industrial hiking trail across the area, 'The Industrial Trail through the Vojtěch Smelter', which has five stations marked by information panels. One activity we have long been engaged in is the conservation of limekilns built in the 1930s and 1940s. They have become the symbol not just of our association, but also and especially of Kladno as an industrial town. Although these have been cultural monuments since 2008, the owner neglects them and their progressive dilapidation is reaching a critical point. We are trying to have the monuments transferred to the ownership of the town,

which would enable better access to grants and subsidies for their maintenance. We hope to defend our vision of the future of the Koněv site by actively participating in the negotiations and ratification of the new zoning plan for the town of Kladno.

An Attempt to Protect the Industrial Heritage through Legacy

SLÁVKA VIEWEGHOVÁ

☞ Illustrations on pp. 137, 138

The town of Sázava has constantly been associated with glass manufacturing in a history that dates back to the first half of the 19th century. After the Second World War, Kavalier Glassworks was established as a new glassmaking plant in the town. In 1965, a graduate of the Institute of Chemical Technology in Prague who specialised in silicates took a job with the company. He worked in the plant as a glass technologist for thirty years, and later became the mayor of the town of Sázava. For him, glass was not just his job, but also his hobby. He wanted to help Sázava preserve its glassmaking tradition, so in February 2006 in a notarial deed he founded the Josef Viewegh Foundation for František Glassworks. The Foundation's goal is to purchase the now-named František Glassworks, which was built in 1882 by Josef Kavalier, who named it after his father, and restore it to its original state, and then to run the glassworks site as a cultural and social centre. Financial donations that have been received along with the legacy bequeathed by the founder have enabled the Foundation to buy a co-owner's share in František Glassworks on Na Káčku estate. At the Foundation's initiative the town of Sázava developed a project called 'Revitalisation of the Brownfield of the Former Glassworks Estate at Na Káčku', in which the Foundation became a partner. Thanks to that project restoration work was completed on the grounds around the glassworks by the end of 2009. In recent years a number of Czech glassworks and glass jewellery manufacturers have gone bankrupt and wound up being sold off or put into liquidation. Glassworks are gradually disappearing, and the machinery, equipment, tools, and production and technical documentation no longer needed often end up being scrapped. The more than six-century tradition of Czech glassmaking is at risk of being lost. In an effort to prevent this from happening, the Foundation—in close and effective cooperation with the Czech Glassmaking Society, a civic association, as its partner—is preparing a project to establish a national centre of glassmaking culture, which is to be located in František Glassworks in Sázava. The objective of this centre will be to protect,

restore, and exploit the potential of the cultural heritage of glassmaking in this country. At the Foundation's initiative, in July 2009 the Ministry of Culture embarked on the process of getting František Glassworks in Sázava listed as a cultural monument. We believe that this—evidently the first—attempt to protect a cultural monument with the legacy of an individual will ultimately prove successful.

The Reconstruction of Hydro Plants at the Turn of the 21st Century

VÁCLAV JANDÁČEK

☞ Illustrations on pp.

In the past decade the hydro plants that were built and equipped with machinery between the 1920s and 1940s have technologically begun to reach the end of their life-spans. The structures and machinery of these plants were executed with great precision. They were commissioned by the state and this and the enormous investment that went into them demanded that they be made to be reliable and for lasting performance. Recently our office¹ carried out reconstruction work on several hydro plants on the Elbe River—Přelouč, Nymburk, Kostelec nad Labem—and power plants on the Jizera River (Spálov) and the Chrudimka (Prácheň) also underwent reconstruction. In every case this involved thoroughly replacing the old machinery and control fittings, and in most cases Kaplan turbines were exchanged for Francis turbines. Most of the objects had survived in quite good condition. The structural elements were worn, but still functional, although the machinery was in poorer condition. In most of the plants the external appearance of the machine rooms was preserved and only the surfaces and the interiors were repaired.

When machinery is being replaced, it is necessary to remove the entire installation, which is firmly attached to the building, and then scrap it, retaining only accessory pieces like regulators, gauges, signs, and similar attractive technological antiques. In time more machinery and equipment will gradually vanish, and housing them in museums seems problematic and has never proved successful, with the exception of one engine from the power plant in Spálov deposited on site. Demolition work is thus a little like carrying out industrial archaeology on concrete structures. It reveals elements and details not recorded in drawings, such as the prestressed foundation plate in the power plant in Spytihněv on the Morava River, made of concrete stressed with old pit cables. The reconstruction of hydro plants does result in the loss of the value of preserved

machinery, but the objects themselves and their surroundings are not yet threatened with being subjected to radical changes or at risk of demise.

NOTES

1 Ing. Václav Jandáček, Engineer's and Consulting Office, Prague.

The Restoration Workshop for Machines and Tools

MARTIN HOLOTA – MICHAL BEDNÁŘ

☞ Illustrations on p. 141

The merging of the restoration workshop of the Eco-technical Museum in Prague-Bubeneč and the workshop of the Museum of Old Machinery and Technology in Brno gave rise to a new restoration workshop devoted to historical technology and specialising in the conservation and restoration of all kinds of steam engines, stationary engines, wood-working machines, and industrial technologies. The need for a well-equipped and 'professionally capable' restoration workshop appeared soon after the above-mentioned two museums were founded, as work to restore the museums' own exhibits became necessary. The long-term strategy of the Restoration Workshop for Machines and Tools is to return the exhibits to as functional a state as possible, while striving to preserve their authenticity and largely also even the patina and wear they accumulated over years of use. Among the work the workshop has been commissioned to do to date, noteworthy examples include a long-term project to restore the appearance and functionality of a Ruston & Comp. steam engine from 1887 from a steam mill in Telč; the restoration of a coin press made by the company Vulkan Wien in 1919 (this press was one in a series of presses supplied to the state mint in Kremnice to produce the first coins of the Czechoslovak state after the Austro-Hungarian Empire broke up); or the repair of a gin-type bucket pump manufactured by Umrath and Co. in Prague-Bubny and dating from the mid-19th century. The workshop monitors steam engines and other technology in the field in an effort to prevent needless destruction and irretrievable losses from occurring. Recently it managed to acquire a depository to provide refuge to machinery that had to be removed from its original site and was at risk of being scrapped. The workshop then tries to hand these machines over to other institutions (associations, activists) that are trying to restore technology or can use the machines to embellish an object or site managed by them. The workshop then assists these organisations with the installation and restoration of these exhibits.

The Prague Pneumatic Post

ZDENĚK DRAŽIL

☞ Illustrations on pp. 143, 144

The Prague Pneumatic Post is the last such historical system in the world. It came into service in 1887, but initially was used only internally by the Post Office. The system led from the Main Post Office on Jindřišská Street to the postal bureau based at Malý rynek (today Malé náměstí) in the Old Town. Later the system was extended to Prague Castle and was more than 5 km long. The system was mainly used to send telegrams. It underwent its biggest expansion when the country's economy was booming between 1927 and 1932. New pipe lanes were built, and the system was sending over 400 000 capsules annually. The pneumatic post was still sending 9000 capsules a month in the 1990s, but the service gradually waned and the destructive floods in 2002 put an end to the service—for now. Our aim is to restore it and present the system to the public. Primary and secondary students would be able to visit and watch demonstrations of the pneumatic postal service. It would offer an illustrative example of the application of Pascal's law for physics classes, for instance, or of the discoveries of Denis Pain, which most people are only familiar with from their pressure cookers. The only form of rapid transfer of data we can otherwise imagine is electronic media. Domestic and foreigner visitors would have an opportunity to see an operating monument that has no parallel in any other world metropolis. They would be able to try out the system and send a capsule with a letter to their relatives or friends. We believe that the next news we ought to hear about the pneumatic post is the positive announcement of its re-opening.

The Interdisciplinary Problems of Anti-Corrosion Protection

DAGMAR KNOTKOVÁ – KATEŘINA KREISLOVÁ – HANA GEIPLOVÁ

☞ Illustrations on p. 145

As technology has advanced, many technical and industrial objects are becoming a part of our past cultural heritage. Today there are growing efforts to preserve that heritage. A problem that affects such objects is the atmospheric corrosion of metals and damage to their protective coatings. Professionals in heritage conservation do not have sufficient know-how for applying modern and effective anti-corrosion protection technologies, especially in the context of simultaneously having to adhere to their own requirements and arriving at the necessary conservation measures. New technologies make it possible to ensure long-term protection, but heritage conservation favours the preservation of objects with all their signs of wear. Specialists at the National Research Institute for the Protection of Materials have toured selected sites that have heritage metal technology (Michal Mine and Alsels Mine in Ostrava, Simson Mine in Zbýšov) and have documented corrosion damage to the steel structures and machinery. In cooperation with heritage professionals, proposals have been drawn up for applying better conservation methods to these sites. In order to choose the right anti-corrosion protection it is necessary to have data on the given atmospheric conditions which determine corrosion aggression. Inspection and regular maintenance are required to ensure the quality and long-term viability of anti-corrosion protection.

The LANDEK Foundation and Its Potential

PAVEL HAMZA

☞ Illustrations on pp. 148, 150

The LANDEK Foundation was established as a charitable cultural non-profit organisation in 1994, and was jointly managed by OKD (Ostrava-Karviná Mining Company), the Friends of the Mining Museum Club, and the borough of Petřkovice in Ostrava. The name expresses the close ties of the foundation to the Ostrava Mining Museum, which is located on the grounds of Anselm Mine (formerly Eduard Urx Mine) on Landek Hill in Ostrava. The foundation's main mission is: the conservation and maintenance of mining monuments and documents

and mining localities, informing the public about the history of mining, its development and significance, and preserving and renewing mining traditions and customs. Initially the foundation's activities were limited to just the Ostrava-Karviná mining district, but today it is active across the entire Czech Republic. The foundation's work involves obtaining funding and distributing it to projects that apply each year in a call for applications. The turning point in the foundation's financial stability was its receipt of more than 16 million Czech crowns from the national Investment Fund for Foundations in 2001 and 2003. The foundation's sponsors are usually private companies and businesses from the mining industry and other industrial sectors. The towns and municipalities of the Moravia-Silesia Region are also typical supporters. Over fifteen years the foundation has distributed almost 27 million Czech crowns. LANDEK has been a long-term supporter, for instance, of TECHNÉ, the international film festival of industrial and technical heritage, and it issues publications on the themes of mining and metallurgy. It contributes to the restoration of historical mining buildings and organises mining exhibits and memorials.

The Jindřichův Hradec Narrow-Gauge Railway

JAN ŠATAVA

☞ Illustrations on p. 151

When in the early 1990s there was growing talk about demolishing the unique narrow-gauge railway system in the Jindřichův Hradec area for economic reasons, it seemed that the railway's fate was sealed. Railroad buffs began talking about the idea of creating a museum railway, based on similar models abroad that function with the help of the volunteer work of railroad enthusiasts. However, the 79-km Jindřichův Hradec narrow-gauge railway, which operates routes from Jindřichův Hradec to Nová Bystřice and Jindřichův Hradec to Obrataň, is not suited to such a project. The only way in which to extend the life the narrow-gauge railway would be for it to be privatised and thus no longer in the hands of the state railway company. In 1993 a project to privatise the railroad was submitted in response to a call for proposals, and, after some somersaulting, on 1 May 1998 the entire property of the narrow-gauge railway was sold for a symbolic 1 CZK to the Jindřichův Hradec Local Railway Company (JHMD). At that time the company was already leasing the track to run a service to Nová Bystřice (starting on 14 June 1997), and it began operating the entire system from 24 October 1997. Although this was a classic form of large-scale privatisation of part of a business executed

in conformity with the relevant legislation, the founders of the JHMD shareholding company were not (and today still are not) motivated solely by 'capitalist' interests. On the contrary, the motivation to protect this unique transport system in its entirety, a non-commercial motive, played a notable role in the shareholders' decision. However, the local train is intended mainly to serve the function it was created for a century ago: public transport. And this service needs to be provided in such a scope and with such means that in today's times it still makes sense for local residents and tourists to use it and for the sponsor of the service, the state and the region, to be willing to pay for it. It is not of course possible to use historical cars for this purpose. Nevertheless, the company runs historic steam engines on the track at weekends and for several years also twice daily. The interest in this service has been enormous. The company's management succeeded in finding a new purpose for the narrow-gauge railway that is still competitive in the market.

The South Bohemian Route and Tourism

BLAŽENA GEHINOVÁ

☞ Illustrations on p. 153

In the South Bohemia Region the only time we find industrial heritage being used as tourist attractions is when this form of use is regarded as economically profitable and as relatively the least conflictive in how it impacts the object and its surroundings. Yet the region today already has a number of small museums with exhibits on technical themes or on the origins of industry in the Czech lands and has independent technical attractions such as the Schwarzenberg Canal and the Šumava South Heritage Railway. The aim of the 'South Bohemian Industrial Heritage Route—Water / Wood / Glass' project is intended to link these sites along a regional thematic trail, conforming to the requirements of ERIH (European Route of Industrial Heritage), connect the trail to similar trails on the German and Austrian sides of the border, create an integrated information and communication system, and effectively promote it on the tourism market. The route leads from Český Krumlov to the Šumava Mountains, and the Schwarzenberg Timber-Floating Canal was selected as its anchor point. The canal's technical and historical significance lies not just in its original timber-floating function, but also in its system of tunnels, weirs, and bridges, which form an integrated system that functioned for a century and today is part of Šumava National Park. The annual 'Encounter with Tradition' on the Schwarzenberg Timber-Floating Canal,

which is organised by a folklore association, Libín-S in Prachatic, and involves floating logs down the canal, is a real experience. High attendance at this event is due also to the wide range of recreational services offered in the vicinity of Lipno Dam.

The Battle to Save the Buštěhrad Brewery

DANIELA JAVORČEKOVÁ

☞ Illustrations on pp. 155, 156, 157

The Buštěhrad brewery acquired its baroque appearance in renovations done by Anselm Lurago (1701–1765) and today it forms a dominant feature of the town's urban skyline and gives shape to Buštěhrad Square (the common) and the environs around the pond. The brewery ceased production in 1967. In 1997 it was acquired by a construction firm called Level and underwent partial renovation. In violation of zoning, and over the protests of the citizens of Buštěhrad, in 2007 the company decided it would demolish the structures and build six-storey housing units on the site, envisioning the construction of approximately one hundred flats and parking for 150–200 cars. Angered by the insensitive project, and after talks with the company came to nothing, the citizens of Buštěhrad decided to try to get the brewery site declared a cultural monument. Ultimately only the administrative building was listed, but not the brewery. A civic association appealed for a review of the Ministry of Culture's decision and the affair received some publicity in the media, but the second decision, which came out in the autumn of 2008, was also negative. In the meantime, town representatives, conservationists, and experts have been trying to persuade Level not to demolish the brewery and have presented it with convincing examples of how thoughtful reconstruction of a site need not be a financial loss.

This story is typical of many historical buildings, especially industrial ones. Investors are often only interested in demolishing the structure as fast as possible, building something new in its place, and selling it; they refuse to think about options for renovation—despite the fact that this approach does not have to result in a financial loss. The Ministry of Culture is disinclined to declare objects cultural monuments, especially when it is for 'conservation' reasons, and the public is unaccustomed to seeing any value in dilapidated objects, so oftentimes they do little to prevent their removal. Solving this problem is a long-term matter and requires that cultural heritage become a clear priority of the state, that investors be cultivated and motivated to pursue reconstruction more than

destruction, and that communities become cognizant of the cultural potential of their industrial heritage. Till then, there is no other option but to continue conservation activities even with what feeble means we have available to us.

The Initiative behind the Ústí nad Orlicí Railway Station

MARTIN J. KADRMAN

🖼 Illustrations on pp. 159, 160

The plan to modernise the junction passage at Ústí nad Orlicí as part of a trans-European corridor proposed the demolition of the existing station building that dates from 1874 (that project was developed by the chief engineer of the Österreichische Nordwestbahn Wilhelm Hellwag and the company's chief architect Rudolf Frey). The new project's investor planned to build a new building in its place and the Municipal Authorities in Ústí nad Orlicí approved the plan. In November 2007 a proposal was submitted to the Ministry of Culture to have the site declared a cultural monument; in August 2008 the Ministry rejected the proposal on the grounds that the building is just an ordinary, standard type of

rural station. In October 2008 a petition to save the station containing more than 17 000 signatures was made public. The Transport Minister at the time, Petr Bendl, declared during a visit to the station building on 20 February 2009 that the station would not have to be demolished. On 28 February 2009 the civic association Save the Station! was founded. Following administrative proceedings in May 2009 the station was declared a cultural monument, but Czech Railways, the building's owner, appealed the decision. In June 2009 Prof. Jiří Suchomel published a study by a student named Daniela Pápajová, which proposed the reconstruction and revitalisation of the station building. The objective of Save the Station! is to have the building transferred to the ownership of the Railway Infrastructure Administration, which as part of the reconstruction of the tracks could also reconstruct and then operate the station. Nevertheless, the station has still not been declared a cultural monument owing to a number of procedural errors and the repeated appeals submitted by Czech Railways against the Ministry's decision. The association is looking for new ideas for converting the station to new use, but it is not yet clear who is going to be the building's owner and thus who will be doing the reconstruction. For town leaders in Ústí nad Orlicí the station's restoration could serve as a way to help boost tourism in the region.

AUTOŘI / AUTHORS

Kateřina Bečková, Klub Za starou Prahu / The Club for Old Prague

Michal Bednář, Muzeum starých strojů a technologií, Brno / Museum of Old Machinery and Technology in Brno

Lukáš Beran, Výzkumné centrum průmyslového dědictví FA ČVUT v Praze / Research Centre for Industrial Heritage, Faculty of Architecture CTU in Prague

Zdeněk Dražil, WIND.COM s r. o., Praha / The Prague Pneumatic Post

Bill Ferris, Chatham Historic Dockyard, Association of Independent Museums / Královské loděnice v Chatham, Asociace nezávislých muzeí

Benjamin Fragner, Výzkumné centrum průmyslového dědictví FA ČVUT v Praze / Research Centre for Industrial Heritage, Faculty of Architecture CTU in Prague; TICCIH

Blažena Gehinová, Ekonomická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích / Faculty of Economics, University of South Bohemia

Hana Geiplová, SVÚOM spol. s r. o., Praha / SVÚOM Ltd Prague

Piotr Gerber, Politechnika Wrocławska, Wydział Architektury / Vratislavská technická universita, fakulta architektury

Pavel Hamza, Nadace LANDEK Ostrava / The LANDEK Foundation Ostrava

Sebastian Hettchen, Institut für Neue Industriekultur, Cottbus / Institut pro novou průmyslovou kulturu, Chotěbuz

Csaba Holló, Magyar Mérnöki Kamara / Komora maďarských stavebních inženýrů

Martin Holota, Restaurátorská dílna strojů a zařízení, Praha / The Restoration Workshop for Machines and Tools, Prague

Jan Hozák, Národní technické muzeum v Praze / National Technical Museum in Prague

Václav Jandáček, projektová, konzultační a inženýrská kancelář Praha / Engineer's and Consulting Office Prague

Daniela Javorčková, Buštěhrad sobě, Buštěhrad / Civic Association Buštěhrad sobě, Buštěhrad

Martin J. Kadrman, Nádraží nedáme!, Ústí nad Orlicí / Save the Station!, Ústí nad Orlicí

Stanisław Karczmarczyk, Polski Związek Inżynierów i Techników Budownictwa / Komora polskich stavebních inženýrů

Petr Klápště, Fakulta architektury ČVUT v Praze / Faculty of Architecture CTU in Prague

Eva Klápšťová, Fakulta životního prostředí ČZU v Praze / Faculty of Environmental Sciences, Czech University of Life Sciences Prague

Monika Klimentová, British Council Czech Republic v Praze / in Prague

Dagmar Knotková, SVÚOM spol. s r. o., Praha / SVÚOM Ltd Prague

Kateřina Kreislová, SVÚOM spol. s r. o., Praha / SVÚOM Ltd Prague

Václav Kruliš, KLADNO-KONĚV, o. s. / The Civic Association KLADNO-KONĚV, Kladno

Alena Kubová, École Nationale Supérieure d'Architecture de Lyon, France / Vysoká škola architektury v Lyonu

Diarmaid Lawlor, Architecture and Design
Scotland, Edinburgh / Kancelář architektury
a designu Skotska, Edinburgh

Petra Mašitová, Ministerstvo kultury České
republiky / Ministry of Culture Czech Republic

Miloš Matěj, Národní památkový ústav,
ú.o.p. Ostrava / The National Institute for the
Protection and Conservation of Monuments and
Sites, Regional Department in Ostrava

Steve Miller, Ironbridge Gorge Museum Trust /
obecně prospěšná organizace Ironbridge Gorge
Museum Trust

Zygmunt Rawicki, Polski Związek Inżynierów
i Techników Budownictwa / Komora polskich
stavebních inženýrů

Ivan Rynda, Fakulta humanitních studií UK
v Praze, katedra sociální a kulturní ekologie /
Charles University in Prague, Faculty of
Humanities, Social and Cultural Ecology

Lars Scharnholz, Institut für Neue Industriekultur,
Cottbus / Institut pro novou průmyslovou kulturu,
Chotěbuz

Milan Starec, Pivovarské muzeum v Kostelci nad
Černými lesy / The Brewery Museum in Kostelec
nad Černými lesy

Martin Stockley, Martin Stockley Associates,
Manchester / Kancelář Martin Stockley Associates,
Manchester

Jiří Suchomel, Fakulta umění a architektury
TU Liberec / Faculty of Arts and Architecture
TU Liberec

Jan Šatava, Jindřichohradecké místní dráhy, a. s.,
Jindřichův Hradec / Jindřichův Hradec Local
Railway Company

Dagmar Škodová-Parmová, Ekonomická fakulta
Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích /
Faculty of Economics, University of South Bohemia

Dagmar Šubrtová, Arteum o. s., Kladno / The Civic
Association Arteum, Kladno

Norbert Tempel, Westfälisches Industriemuseum,
Dortmund; TICCIH / Vestfálské muzeum průmyslu,
Dortmund; TICCIH

Pavla Trantinová, Ministerstvo kultury České
republiky / Ministry of Culture Czech Republic

Slávka Vieweghová, Sklářská huť František,
Sázava / Foundation for František Glassworks

Martin Vonka, Fabriky.cz, Sdružení přátel
industriálních staveb / Fabriky.cz, An Association
of Friends of Industrial Buildings

Petr Vorlík, Výzkumné centrum průmyslového
dědictví FA ČVUT v Praze / Research Centre for
Industrial Heritage, Faculty of Architecture CTU in
Prague

FOTOGRAFIE / PHOTO

strana / page 14

Výstava *Objekty, sochy, instalace*, setkání techniky a moderního umění, proběhla v Národním technickém muzeu v létě 1989. *Ikaros* Jiřího Matouška. / *Objects, Statuary, Installations*, contemporary art meets technology, an exhibition held in the National Technical Museum in the summer of 1989. *Ikaros* by Jiří Matoušek. (foto / photo Lukáš Kliment)

strana / page 42

Společenské ledárny v Praze-Braníku (kulturní památka) během site-specific představení Zuzany Malé, Jakuba Štěpána a skupiny Oldstars *Deus ex machina* v květnu 2009. / Ice houses in Prague-Braník (cultural monument) during *Deus ex machina* a site-specific performance by Zuzana Malá, Jakub Štěpán, and the Oldstars in May 2009. (foto / photo Benjamin Fragner)

strana / page 66

Obrubník kanálu Piccadilly Basin v centru Manchesteru. / *Edge of the canal in Piccadilly Basin in the centre of Manchester.* (foto / photo Benjamin Fragner)

strana / page 100

Revitalizovaná přádelna bavlny v lipské čtvrti Lindenau, od roku 1993 kulturní památka, slouží komunitě umělců a řemeslníků. / *Revitalised cotton mill in the Lindenau neighbourhood of Leipzig, a cultural monument since 1993, the site is used by a community of artists and craftspeople.* (foto / photo Lukáš Beran)

strana / page 120

Plynojem Vítkovických železáren, Ostrava-Vítkovice. / *Gas tank of Vítkovice ironworks, Ostrava-Vítkovice.* (foto / photo Martin Vonka)

www.industrialnistopy.cz
<http://vcpd.cvut.cz>

